

CSALÁD
ÉS
SZOLGÁLAT

ANTAL DÁNIEL ÖNÉLETÍRÁSA

„A könyv több szempontból is közérdekű. Társadalomtörténetileg konkrét adalék a honi magyar értelmiség pályaképezés felvázolásához az ún. úri-középosztályi, polgári eredettől a kisebbségi körülmények közt bekövetkezett demokratizálódásig, vagyis addig a szükség-szerű átalakulásig, mely ezt az értelmiséget a nép oldalára állította át. Antal Dániel útja a család polgári világától sorozatos gazdasági megpróbáltatásokon át a gazdatanfolyamokig, a két világháború közötti faluszolgálatig, a könyvben hitelesen nyomomon követhető, s logikusan ér el a régi uralkodó osztályokkal való konfliktusig, egészen addig, amikor a volt »felsőházi tag« a fészabadító csapatok által kinevezett »algubernátor« lesz, és személyi kiállításával járul hozzá a szocializmus alapvetéséhez.”

BALOGH EDGÁR

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ANTAL DÁNIEL
CSALÁD ÉS SZOLGÁLAT

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ANTAL DÁNIEL

CSALÁD ÉS SZOLGÁLAT

ÖNÉLETÍRÁS

KRITERION KÖNYVKIADÓ • BUKAREST 1971

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A BORÍTÓLAPOT CSEH GUSZTÁV TERVEZTE

BEVEZETŐÜL

Immár ötvenéves emlékezési keret a romániai magyarság élete, s mert a természet rendje szerint távozóban vagyunk mindnyájan, akik már érett fejjel kezdtük, és egészében ítélni tudjuk meg ezt a fél évszázadot, igazán itt az ideje a személyi visszatekintéseknek és vallomásoknak. A bonyolult, ellentmondásos öt évtized elején ott van még a széthulló Osztrák—Magyar Monarchia, s végén konszolidálódott már a szocializmus, közben két világháború következményei s az újradézések kísérletei... Mindez túlságosan ismert, ha a lexikális és tankönyvi tényeket idézzük, de mennyivel színesebb és gazdagabb minden, amit a családjában vagy szomszédságában, a kortanúk szavaiból megtudhat az ember. Éppen ezek a személyi ismeretek és megítélések mennek az idősebb korosztályokkal veszendőbe, s ha nem gyűjtjük be az utolsó pillanatokban ezt a történelmi benyomás-anyagot, akkor igazán a sablonoknál maradunk, a nagy keret-ismertetőknél, melyeket később nem tölthet meg többé semmi helyi és egyéni, semmi családi és nemzetiségi varázs.

Szépíróink nehezen kapnak rá életük összefoglalására, s ezért volt feltűnő 1967-ben Lám Béla visszaemlékezése az első világháborúra, szibériai fogságára és a húszas évek Kolozsvarára. Mégis ez a közlés megtörte a jeget, még ha feldolgozásra váró fél századunknak csak a legelejét vetítette is elénk egy irodalmilag érzékeny mérnökember személyi sorsán át. Ezt a sikerig jutott munkát követi most egy ugyancsak mérnök, a szépirodalom helyett azonban sokkal inkább a szakirodalomban járatos Antal Dániel emlékirata, amely szerencsénkre többet fog át az ötven esztendőnkől, s ráadásul ízelítőt ad a közéletből is. A szerző egyszerűen gazdász, s nem is szakadt el sohasem a földtől, melyet hol intézőként, hol bérlőként, hol gazdasági előadóként szolgált (rengeteg mezőgazdasági, köztük több jeles gyümölcsészeti művét nem soroljuk fel, csak ded-

rádszéplaki szociográfiáját említjük meg), de a sajátos nemzetiségi élet úgy hozta magával, hogy szakmai pályáján, sőt talán éppen abból kifolyólag, újra meg újra elkapta a közügy, a népszolgálat, s így személyi dolgait át- meg átszövi tömegeinkkel, paraszti dolgozóinkkal s — felszabaduláskor — a munkásmozgalommal való találkozás és egybekapcsolódás valóban történelmi mozzanata.

A nemesi származású, dzsentris rokonságú és szokású, de már öntudatosan polgári, s éppen ezért haladó eszmékre fogékony Antal család fiatal hajtása igazán nem panaszkodhatott arról, hogy valami is hiányzott volna gyermekszobájából, s abból a boldog környezetből, mely előkelő városi tisztségeket viselő nagyapja és apja után a régi Szatmárnémetiben neki megadatott. Ha ezt az „úrifiú” kezdetét egybevetnők Kurkó Gyárfás visszaemlékezésével bocskoros kis székely „legénke” korára, bizarr volna és kirívó az ellentét, de hiszen a két végletről elindult pályaív végül is találkozott 1945-ben a Magyar Népi Szövetség demokratikus forradalmi politikájában, s éppen ezért érdekelhet bennünket joggal mindkét fejlődésmenet.

A hármásra tagolt Antal-émlékirat első része az ébredő gyermeklélek és a tudatosodó diák érzékenységgel közvetíti a századelő középosztály-jólétét, egy kaszt kiváltságos, de benső feszültségeinél fogva emberséges, a világ dolgaira szabadelvűen reagáló életét, s nem csodálkozunk azon, hogy már itt megjelennek mindazok a magatartás-csírák, melyek a monarchia összeomlását követő előnytelenebb helyzetekben e felsőbb réteg fiát is alkalmassá tették a társadalmi fejlődés demokratikus szolgálatára. A táncoló, vívó, lovagló, udvarló fiút nem hagyja nyugton a Szekfü- és Ady-vita, egy konfliktus a szerelem szabadsága körül a gyóntatószékben zördíti össze a maradi egyházzal, nem marad ki a modern futballból és cserkészetből, eléri a Galilei-kör gondolati forrongása, s az őszirózsás forradalomban már maga is fegyveresen vesz részt. Mindez azonban csak előjátéka annak az ívnek, melyen Antal Dániel a „kisebbségi” korszakban földbirtokosok szakemberéből parasztgazda-tanfolyamok oktatójává válik, s amely pá-

lyán a Horthy-korszak felsőházi tagsága ellenére. is „aligubernátorság”-ig viszi Szolnok-Dobokában, mint a vörös közigazgatás népbizalmija.

A mi ötven évünk szempontjából mindenesetre a debreceni gazdaszifjú hazatérte és szakmai elindulása kezd érdekesebbé válni. Szemben a következő diáknemzedékkal (bukaresti betájékozódásukat Szemlér Ferenc írta meg), az 1919-es pályakezdők még átszöknek a „csengeralattjárón”, de ami őket egy életre elkötelezi, az tanulmányaik alkalmazása itthon. Milyen módon? A földbirtok előbb megszorítások közé, majd egy gazdasági válság örvényébe kerül, s a fiatal agrármérnöknek többszörös balsikerrel ugyan, de saját bérlet után kell néznie, míg végül is végleg megfeneklik, s a család szatmárhegyi szőlőjébe szorul, majd onnan is erdőmunkásnak szegődik el a teljes csőd következtében. Irodalmunkból ismerjük a parasztnyomort és a külvárosiak megpróbáltatásait, itt azonban egy csendesebb tragédia húzódik meg: a magát úrinak tudó középosztály leromlása. S párosul ez a dekadencia a családi élet válságai-
val is. Az első házasságból civódás lesz és válás (különben: már a gyermeket is megviselte egy hasonló családi bomlás), a második házasság emberileg sikerül, de család nem kerekedik belőle... Katus, az új és végleges asszony, örmény kereskedőpolgárok szívós kitarásával és szorgalmas gyakorlatiasságával segíti át férjét a bajokon, a magyar virtus levitézlik, tivornyákon és vadászkalandokon innen és túl legfeljebb néhány ízes anekdota marad, s végül semmi egyéb, mint a munka és becsület. Mindezt a szerző a maga szinte száraz krónikájában nem mondja így ki, de a tények beszélnek, s egy szép napon kapóra jön a falulátogatásokkal járó, missziós eltökéltséget igénylő EMGE-tevékenykedés. Ma már erről mit sem tudhatnak a fiatalok, nekik mondjuk hát meg: a két világháború között az eredetileg földbirtokos-érdekeltségű régi Erdélyi Gazdasági Egyesület a magyar kigazda-réteg s általában is a parasztság önszegélyező szakmai szervezetévé alakult át, s ennek előadói közé kerül, ott talál igazán magára Antal Dániel.

Már a harmadik könyv mondja el — hol a mezőgazdaság praktikuma, hol a kedélyes történetkének nyelv-

vezetén —, mit jelentett ez a tájról tájra, faluról falura kiterjedő apostolkodás a romániai magyarság közéletében. A magatartás-vízválasztó itt emelkedik: lemaradnak a köznek áldozni nem akarók, a restek és a lakomázók, s kialakul az áldozathozatal, a felvilágosító — és sokszor mentő — munka társadalmi humánuma. Ki is írhatta volna meg jobban múltunk e széles rétegekre kiterjedt mozgalmi szakaszát? Talán még Kós Károly tudna erről sokat elmondani, de ő sem volt közvetlen falujáró, ez a lényeges gyakorlat irodalmi és építészeti aktivitásának peremén szerepelt. És most nem izgat bennünket az, milyen nosztalgia élednek Antal Dánielben a bonchidai lovak és a kastélyúr, Bánffy Miklós patriarkális birtokvilága láttán; inkább oda figyeljünk, ahol a falusi iskolák zsúfolt termeiben szokmányos-csizmás földművesek lesik és vitatják egy szövetkezettebb, üzemszerűbb falugazdálkodás ésszerű tanácsait.

És még nem beszéltünk eleget a második világháború tragikus kezdetéről, Erdély kettészakításáról sem. Itt kapjuk most a leghitelesebb tanú, a sem nem munkás, sem nem baloldali, nem is nemzetiségileg vagy fajilag üldözött, inkább felkarolt és a legfelsőbb magyar körökkel érintkezésbe jutó EMGE-vezető őszinte kitérőjét. Felháborítja a sovinizmus, talán nem is annyira elvont eszmeiségében, mint inkább a nyers tapasztalhatóságában. Hiszen az erdélyi magyar család — még ha „úri” is, és családi címer díszük a falán — századok forgásában románnal, szásszal, zsidóval, örménnyel úgy keveredett és barátkozott, hogy a megkülönböztetés tulajdon rokonságába, meghitt kollegialitásába vág. A dési EMGE-előadó élvezheti ugyan a felsőbb körökbe való belépés előjogát, de menten összezördül mindenkivel, aki osztálygöggel szigeteli el magát a néptől, s visszaél hatalmával. Bármilyen prózai is az emlékiró prózája, egyre izgalmasabb olvasmány kerekedik ki tolla alól: a felháborodás, majd ellenállás története a horthysta Észak-Erdélyben. A mérleg jól működik: egyik serpenyőjében főispánok és alispánok, miniszterelnökök, grófok és hercegek süllyednek alá (de még a mérgezett kisember „alázatos tisztelem”-je is), másik serpenyőjében pedig a néphez forduló írók értéke emelkedik fel,

nevek tisztulnak, mint a minden jóban és bajban barát Daday Lorándé. A német megszállás után még részvétel a felsőház tiltakozásában és önfeloszlatásában, egy-egy tehetetlen kísérlet a zsidók mentésére, majd feltűnnek a Béke Párt illegális levelei és utasításai, s amikor az „ejtőernyősök” hada eliramlik, új sors biztató távlatai előtt itthon marad, és a munkások és földművesek oldalán vállal új feladatokat az almatermesztés és zöldségkertészet szerény szakembere. Szükség van rá a döntő pillanatban, s ő rászolgál a bizalomra.

Ezt a kalandos világot sem írta még meg senki: 1944 őszét úgy, ahogy volt. Asztalos István a visszavonulás kiskatona-búbánataira emlékezett, Nagy István Kolozsvár nagy napjaira egy kis cseléd eszmélkedésein át próbált fényt vetni, de kompetenciában több a dési „alkormányzó” állást — ahogyan azt a felszabadításban szereplő szovjet tiszték megfogalmazták — elvállaló és jó időre (291 napig) betöltő Antal Dániel nyilatkozata a maga egykorú szerepéről. Tragédia és humor, régi és új világ élethűen kavargó itt, a tájunkt érő legnagyobb történelmi változás tanúságaként. A kivonuló hadsereg típusai, a bevonulók nyersessége és jósága, a désaknai bányászok munkahősiessége, egy napraforgó-beszolgáltatás ijedelme és megoldása, a hazatérők gondjai, románok és magyarok kibékítése és közös jövőjük megalapozása, a „Szamos megyei dohányjövődék” (és majdnem pénznyomás) történelmi tréfája, no meg a megjelenő amerikai bizottság kérdésözöne, csupa epizód ez, de belőlük áll össze a teljes kép, a tabló, mellyel utódainknak emlékeztetésül mindig tartozunk.

Az emlékirat a Groza-kormány bevonulásával zárul. Új világ kezdődik, s abban betöltött újabb szerepéről, a Magyar Népi Szövetségben, a bukaresti parlamentben, a földművelésügyi minisztériumban, a kolozsvári agrártudományi intézet professzori posztján s akár csak a hóstáti gazdák termelőségvetésében végzett munkájáról is, cselekvő részéről a romániai magyar mezőgazdasági szakirodalom felvirágoztatásában, minderről az egyéni népszolgálatról Antal Dánielnek még nyilatkoznia kell, már csak azért is, hogy a szocializmus felépítésében való közéleti részvétele, egy időben történt

félreállítása, majd rehabilitálása se maradjon ki fél év századunk teljes hazai történetéből.

Végül nyitott még a kérdés, vajon az ilyen emlékirat irodalom-e, avagy csak irodalmi nyersanyag. Egyik sem, és mind a kettő. Mert a regényíró Jósika Miklós önéletrajza persze maga is regény, és az esztéta-szerkesztő Kuncz Aladár fogságnaplója egyben irodalmi remeklés, de éppen korunkban irodalomká lépett elő a dokumentáció is. E tekintetben Antal Dániel a maga hűségével irodalmi műfajt is ápol. No de kétségtelen, hogy maga a dokumentáció alkalmat nyit az írói fantázia külön műfaji játéka számára is, kezdete tehát s nem vége mindannak, ami korunkról és minden korról száz meg száz változatban megírható és meg is írandó. A lényeges a tanúság, a korvallomás, vagyis a forrás jelentősége, a forrása, melyből bárki meríthet, aki a történetek átélése helyett csak az emlékiratot, a dokumentációt kapja. Ne várjunk hát az Antal-kézirat közlésével, amíg majd évtizedek vagy századok múltán egy levéltári kutató felfedezi. Helyettesítse mindazt, amit e korról Szentimrei Jenő vagy Gaál Gábor nem írt már meg, s amivel Bányai László vagy Jordáky Lajos (vagy e sorok írója) még mindig tartozik. Az emlékiró agnómus mindnyájukkal szemben előnyt szerzett azzal hogy vallomása kész.

Kolozsvár, 1970 végén

BALOGH EDGÁR

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ELSŐ RÉSZ

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

SZATMÁRI GYERMEKKOR

1901. június 20-án születtem Szatmárnémeti Kazinczy Ferencről elnevezett utcájában, az 1. szám alatt. Apám, dr. Antal Sándor ügyvéd, 28 éves, anyám, Bikfalvy Lenke, 18 éves volt akkor. Sarkon épült házunk nagyapám, Antal Dániel, illetve nagyanyám, Bogdánffy Rozália tulajdona volt. Az emelet egyik szárnyán laktak nagyszüleim, másik szárnyán szüleim ötszobás, konyha-kamrás lakásban. Két lépcsőfeljárón lehetett feljutni az udvarról. Az egyik díszesebb volt, és a lépcsők kőből készültek, a másiknak falépcsői voltak. Mindkét lakást vasrácsos, fapadozatú folyosó keretezte, ahogy akkor mondták: „gang”.

Apámék lakásába előszobán át lehetett bejutni. Az előszobából tágas ebédlőbe lépett az ember, az ebédlőből egy még tágasabb szalonba, akkor úgy mondták: a vizitszobába. Ennek két ablaka a Deák térre nyílt és egy a Károlyi közre, akárcsak a többi szobák ablakai. Az ebédlőből ajtó nyílt a nappali szobába, onnan pedig a hálószobába, majd tovább, a gyermekszobába (ez addig, amíg a gyerekek nagyobbak lettek, vendégszobául szolgált). A konyhába a gangon keresztül jártak be. Az élelmiszerkamra, a „spájz” ajtaja a konyhából nyílt. A gang végén volt a budi (árnyékszék), potyogó rendszerű. Ugyancsak ott volt egy vasbádogból készített ún. leöntő, amelyen keresztül került le a háztartás szennyvize a budi termékeivel együtt a pöcegödörbe, amely a kővel kirakott udvar közepén volt ásva és tölgyfadeszkákkal befedve. Ez a leöntő mindig mosogatólé-szagot árasztott, bár naponta súrolták. Cseléd-szoba, fürdőszoba egyik lakásban sem volt. A szakácsnő és a szobalány a konyhában aludt.

A gyermekszobában voltak elhelyezve apám legénykori bútorai. A hálószobában volt a hálószoba-garnitúra, a két ágy előtt hencser, előtte kis asztal és fotelek, egy fiókos szekrény, legalább 15 fiókkal, azon egy alabástrom lábú régi óra, egy pénzszekrény. Ilyen kassza min-

den jobb módú lakásban ott terpeszkedett, ha nem is volt érték, amit ide tegyenek. A két ágy felett függött Rafaelo Santi Ülő Madonnájának másolata. Mint kisgyerek, sokat néztem ezt a szép képet. Azt hiszem, ez volt az első művészi élményem. A hálószobából ajtó vezetett a gangra, egy pedig a nappaliba. Ez a szoba az anyámé volt. Az egyik sarokban, a kanapé háta megett, cserépen pálma állott. Egy női íróasztal írófelszereléssel anyám írásbeli munkáját szolgálta, egy toalettszalka nagyobb forgalmat bonyolított le. Itt fésülte Rózsi néni, a „frizérnö”, a reggeli órákban, de délután is, ha vendégségbe, bálba vagy színházba mentek. Az egyik falon volt anyám és apám menyasszony-vőlegény képe, nem közös kép, külön-külön készített életnagyságú fényképnagyítás, Scherling Antal szatmári fényképész munkája.

A nappaliból ajtó vezetett az ebédlőbe. A kredencben voltak elhelyezve a porcelán és üveg étkezőkészletek, kívül pedig az ezüsből készült tálak, illetve zsardínetek. Egy tálalón állott az ezüst evőeszközláda, benne szarvasbőrrel bélelt ágyaikban az evőeszközök. Likőrös- és pálinkáskészletek mellett ugyancsak itt állott egy hatszemélyes szép ezüst feketekávés szerviz, hat szépen kidolgozott tányér- és pohártartó, a poharak porcelánból. A nemes vonalú készlet legszebb darabja a kávéskancsó volt. Az ebédlőt és a felszereléseket csak akkor használták, ha vendégeink voltak. Máskor a gyerekszobában étkeztünk.

A szalon volt a legnagyobb szoba a lakásban. Két ülőgarnitúra, zongora, konzoltükör, asztalkák és kis hát nélküli ülőalkalmatosságok (puffok) várták a vendégeket.

Az előszobában tükrös fogas állott a fal mellé szelelve, egy asztalkán aragonitból faragott, talpas névjegyartó, ebbe tették névjegyeiket a látogatók, ha nem találták otthon a háziakat.

Az összes szobákban gyári, vastag, ún. „szmirna” szőnyegek fedték a padlót. Az ablakok felett elhelyezett karnisokon lógtak a függönyök, a „sztórok”. A szobák padlóí fenyőfadeszka „hajópadlók” voltak. Ezeket ola-

josan fénylő, sötétbarna festékekkel kenték be, és padlóviasszal fényesítették.

Az ablakok külső szárnyai kifelé nyíltak, ezeket a nyári meleg idő beálltakor zsalukkal cserélték ki. Ezzel levegőssé tették a szobákat, és ugyanakkor nagy napsütés idején be is lehetett sötétíteni.

Apám ügyvédi irodája a ház udvarán csak egy helyiségből állott. Berendezése három íróasztal, ebből egy, az apámé, szép darab volt, a másik kettő egyszerű, de a célnak megfelelő. Üveges könyvszekrényben sorakoztak apám jogi és más könyvei. Egy nagy rekeszekkel ellátott iratszekrényben őrizték a peres ügyek iratait. Volt még az irodában pár fotel és szék, amelyekben a felek — „kliensek” — helyet foglalhattak. Egy-két segítségével volt apámnak, „patvaristák”. Közülök egyre jól emlékszem, Csucsai úrnak hívták, nagyon megszerettem. Egyszer megkérte szüleimet, hogy vasárnap délután elvihessen a Kossuth-kertbe. Ez meg is történt, de gyászosan végződött, ugyanis Csucsai úr nem tudta, mit ehetik-ihatik egy négyéves fiatalember. Arra emlékszem, köménymagos sóskiflit ettem, körözött liptói túrot, és erre Csucsai úr „egri bikavért” hozatott. A vége az lett, hogy becsípve, émelyegve kerültem haza. Szerencsére otthon mindent kihánytam és elaludtam. Nagybátyám és házi orvosunk, akit elhívtak, nagyon jól mulatott lumpolásomon, és azt mondta: egyszer el kell kezdeni az ismerkedést a földi javakkal... Én nem kaptam ki, de Csucsai urat összeszidták. Azontúl is nagy barátságban voltunk. De „egri bikavért” többet nem ittunk.

Az irodában sok papír volt felhalmozva, és a patvaristák gyönyörű kalligrafikus betűkkel írták tele az íveket. Írógép még nem volt használatban. Ellenben a Müller-féle, kéken folyó antracén tinta (nem tinta) literes üvegekkel fogyott.

Nagy boldogság volt, amikor nagyapámékhöz mehettem. Nagyapám halk szavú, csendes ember volt. Egy ízben, egész kicsi koromban, rájöttem, hogy nagyanyám nem kedveli anyámat. Valószínűleg már abban az időben kezdődtek az egyenetlenkedések szüleim között. Apám nagyon komoly férfi volt. Úgy gondolom, nem a tíz év korkülönbség volt a döntő ezekben a zűrzava-

rokban. Apám is szerette a társaságot, szíves, vendég-látó házigazda volt. A színházban állandó páholybér-letük volt, hetenként kétszer mentek előadásra. Eljár-tak bálókba is. Mindig nagy élmény volt számomra öltözködésük. Anyám szép selyemruhája, prémmel sze-gett belépője nagyon tetszett. Apám különösen frakk-ban imponált. Fekete mellényt viseltek hozzá abban az időben, kőkemény elejű inget, keménygallért és kéze-lőket, „mandzsettákat”. A kezelő akkor henger alakú volt. A gallért két gombbal erősítették a páncélozott ingre, a kezelőket egy-egy gomb rögzítette az ingujjhoz, ezek megfelelő részei az ingbe voltak beerőszakolva. A gallérral, kezelőkkel, gombokkal való felszerelés álta-lában nagy nyögések között történt. Ezzel így volt apám is, pedig ő karcsú, jó formájú ember volt. Mit kínlód-hatott egy bálba induló kövér, még elgondolni is ször-nyű. Anyám csinos és szép fiatalasszony volt, szép bőré-nek felesleges volt a púderezés. Ajak- és arcpirosítót sohasem láttam nála. De a szörnyű fűzöt ő is használta, pedig semmi szüksége nem volt rá. Ez a borzalmas acél-sínekből, halcsontokból és fűzőzsinórokból álló szer-kezet olyan karcsúra alakította az elhízott nőket is, hogy az csoda volt. Ezzel ülni, táncolni tortúra lehetett, enni pedig lehetetlen volt. Milyen kéjjel vehették le a bál után ezt a kínezőszekert. De hát kötelező volt, míder nélkül úgy érezték volna magukat, mintha meztelenek volnának.

A bálókból hazajövő szüleim édességekkel telt bár-sony-selyem dobozokat hoztak, amelyeket a „kucsé-ber”-től nyertek. Ezenkívül én kaptam a táncrendeket, ahová a táncosok bejegyezték igényüket a táncokra. Díszes könyvecske volt ez, és egy kis ceruza tartozott hozzá. Egész gyűjteményem volt ezekből.

Visszatérek azokra az emlékekre, amelyek születé-semre vonatkoznak, és amelyeket Antal nagyanyám el-beszéléseiből tudtam meg. Örültek jöttömnek, mert én voltam az első fiú Antal-unoka. Anyám otthon hozott a világra, a Kazinczy utcai ház hálósobájában, a szü-lést özv. Villon néni bonyolította le, városunk híres bá-bája. Villon néni még nagyobb koromban is felkeresett, mintegy ellenőrizte munkájának eredményét. Orvosi el-

lenőrzésben sem volt hiány, nagybátyám és háziorvosunk, dr. Wallon Gyula, időnként ellenőrizte anyám állapotát.

Amikor megszülettem, anyám még nem töltötte be a tizennyolcadik évét. Nem volt megérve sem az anyaságra, sem az életre.

Én nődögéltem, és emlékeim négyéves koromtól vannak. Nagyapám néha elvitt sétálni. Nagy élményem volt egy országos „kirakóvásár” a Deák téren. Sátorok százaiiban az élelmes árusok rigmusokkal kínálták portékáikat. Szédültem a forgatagban, a vásárlók ezrei taszigálták egymást. Nagyapám mindent megvett, amit kívántam. A sok édességtől maszatos lett az arcom és kezem, még a ruhám is. Kincseimet szorongattam a kezemben, amikor nagyapám elvitt Scherling Antal fényképészeti műtermébe, hogy felvételt készíttessen rólam. Scherling bácsi látva ziláltságomat, igazítgatni próbált. Nagyapám leintette: „Hagyja, Scherling úr, azért hoztam így a kisfiút lefényképezni, mert így akarom látni, ebben a boldog, igazán gyermeki hangulatban. Lehet, sose lesz ilyen boldog.” Így is lett, a fényképen egy kövér, gödrös arcú, göndör hajú, gyűrött ruhájú gyermek néz szembe a világgal, kezei megrakva a nagyvásár kincseivel, sőt egyik kezében luftballont szorongat. Nagyanyám azonban nem volt megelégedve: „Dani, Dani, hogy lehetett ezt a kisfiút ilyen mocskosan levéttetni?” Nagyanyám pedantériáját sértette a fénykép. Neki nem is kellett belőle. Nagyapám egyet elvett, a többit ideadta nekem, hogy vigyem haza.

Valahányszor nagyapám sétálni vitt, felhasználta az alkalmat oktatásomra. Így például, ha ő köszönt valakinek, nekem is köszönnöm kellett. És ezt volt alkalmunk gyakorolni, ugyanis nagyapámat mindenki ismerte és tisztelte egyszerű, kedves modoráért és jóságáért. Mikor egyszer a sétából hazafelé tartottunk, üdvözölte nagyapámat egy bácsi, de ő nagyon hidegen fogadta a köszöntést, és arra sem reagált, mikor a bácsi megsimogatott és azt mondta: „Milyen kedves unokád van, Dani!” „Hogy hívnak?” — kérdezte tőlem. „Én is Antal Dániel vagyok, mint nagyapám” — feleltem. Nagyapám hidegen elköszönt, és hazamentünk. Otthon leült egy

fotelbe, maga elé állított, és nagyon komolyan így szólott hozzám: „Na, Dániel, megnézted azt a bácsit, aki megsimogatott?” „Igen, nagyapám” — feleltem. „Ennek a bácsinak ne köszönj soha.” És erre olyan formában, hogy egy négy évet töltött kisfiú megérthette, elmondta röviden 1848—1849 dicső napjait és azt, hogyan tiporták le a szabadságharcot. Az a bácsi, akivel találkoztunk, berencei Kovács Gusztáv, és azért nem kell neki köszönni, mert ő is az elnyomókat szolgálta. Itt hallottam először ama Haynau báró nevét, aki százával gyilkoltatta le, záratta sötét börtönökbe a szabadsághősöket. Ennek a pribéknek a fehér köpenyegét hordta az a bácsi, ezt nem szabad elfelejteni...

Ekkor hallottam először a szabadságharcról, a bácsinak pedig nem köszöntem többé.

Egyhangú életemet nagyapámmal tett séták, apám felolvasásai tették változatossá. Egy ízben nagyapám elvitt a Szatmárnémeti Társaskörbe, a kaszinóba, melynek harmincöt éven át volt alelnöke. Általában esténként szokott odamenni, de vacsoraidőre már otthon volt. Télen, amikor síkos volt a járda, Taar Guszti hetesünk kísérte el. Erről a Taar Gusztiról még sok mondanivalóm lesz. Ez az ügyes, eszes, Szatmár környékéről beszármazott parasztlegény házunkban nélkülözhetetlen emberré vált.

A Társaskörhöz gyermekkorom jelentős élményei fűződnek, ugyanis az irodalom ismeretét a könyvtár könyveinek elolvasásával sajátítottam el. Hetenként egyszer jelentem meg a kölcsönkönyvtárban, és újabb meg újabb köteteket vettem ki onnan. Hálás szívvel emlékszem vissza a Társaskör könyvtárosaira, Hatvani Péter óvóbácsira, valamint utódára és fiára, Hatvani Béla gimnáziumi tanárra, majd Nagy Béla gimnáziumi tanárra, akik nagy szeretettel és megértéssel segítettek olvasmányaim kiválogatásában és abban, hogy azokat megérthessem. Azt hiszem, nem volt könyv, amit én el ne olvastam volna; sok szép órát szereztek nekem.

Változást jelentettek életemben azok a szerdai napok, amikor a hetivásár alkalmával nagybátyáim családjukkal bejöttek Szatmárra. A kocsikkal nagyszüleimhez hajtottak be, és a kifogott lovakat az istállóban

helyezték el. Érkezésük pillanatától a gangon állottam, és alaposan megfigyeltem a kifogás minden részletét. Nagy örömöm volt, amikor Bikfalvy Albert nagybátyámék magukkal hozták a nálam hat héttel hamarabb született unokatestvéreimet, Ferkót. Ha anyám és nagyanyám megengedték, remekül eljátszottunk. Sajnos ez nem mindig sikerült. Nagyanyám fokról fokra elhidegült anyámtól, és én ezt az én kis apró szívemmel megéreztem. Egy ízben — világosan emlékszem — addig rimáncodtam anyámnak, hogy engedjen át nagyanyámhoz, amíg szólt a szobalánynak, göngyöljön be egy nagykendőbe és vigyen át, ugyanis nagyon hideg téli nap volt. Örömöm korai volt, mert nagyanyám haragosan rászólt a lányra, vigyen vissza, mert van itt baj elég. Lehet, hogy volt valami kellemetlensége, mindenestre nekem ez volt életem első bánata. A lány magához szorított, és én otthon is sokáig sírdogáltam. Arra nem emlékszem, hogy Ferkó egyszer is lett volna nálunk. Nagyanyám sokkal jobban szerette Ferkót, mint engem, de ez közénk sohasem emelt gátat. Albert nagybátyámat és feleségét nagyon szerettem. Albert bácsi jelentette nekem a férfiideált, Ilona néni pedig mindig jóságos szívvel fordult felém. Azt hiszem, nagyon sajnált engem, előre érezhette szüleim szerencsétlen házasságának szétbomlását, és hogy mit fog ez jelenteni nekem, a gyermeknek.

A Kazinczy utcai ház földszintjén üzletek sorakoztak. A legnagyobb üzlethelyiséget, amely a Deák tértől az egész utcai részt elfoglalta, Rosenfeld Miksa bérelte. Üveges vitrinekben és rengeteg polcon volt elhelyezve a tenger sok holmi. Az ajtó közelében, a kasszánál fizették ki a vásárlók az árukat. A pultok mellett vörös plüssszuzattal ellátott ruganyos székeken foglaltak helyet a vevők, nehogy elfáradjanak a vásárlás izgalmaiban. A Károlyi közben Komáromy Gábor borbély és fodrász, Görömbey János szücs üzlete és műhelye, Kesztenbaum Mariska női kalapüzlete és műhelye és Árva Ferenc férfiszabósága következett egymás után.

Én az összes üzletekbe bejáratos voltam, különösen azokba, amelyek érdeklődésemet lekötötték. Legjobban a borbély és fodrász érdekelt. Berendezése az akkori

időknek felelt meg. Három „korszerű” borbélyszéken, melyek előtt tükrös asztal állott, történt a vendégek nyírása, borotválása, szemölcsaik eltávolítása. Ebben az időben már nem húztak fogat és nem vágtak eret ebben a borbélyüzletben, de a segéd urak megmutatták e műveletek szerszámaikat, melyeket Lőrincz bácsi, Komáromy elődje, még szorgalmasan használt. A gyermekvendégekre forgatható szék várt, de csak akkor hozták be egy függöny mögül, amikor gyermeket hoztak nyírni. Az üzletnek a függönnyel elrekesztett részében állottak a figarói művészet eszközei, tálak, lepedők, törölközők, vizesedények (ugyanis vízvezeték, csatornázás még nem volt Szatmáron), itt tartották felső kabátjaikat az üzlet alkalmazottai, és itt is étkeztek, délben ugyanis nem zártak. A vendégek, amíg sorra kerültek, két szurkosvászonnal behúzott díványon foglaltak helyet, közben a nádkeretre feszített újságokat olvasták, többek között a *Borszem Jankó* és *Mátyás diák* című vicclapokat, vagy a *Tolnai Világlapját*. Nagyon szerettem a képeket nézni, nekem is megengedték a lapok forgatását. Nyáron, ahogy ültem a díványon, sokszor odaragadtam, és nagyon tetszett, ahogy felkeléskor pattogott a szurkosvásznon. A díványok üléseit fel lehetett nyitni, itt tartották a kimosott, kivasalt vászonneműt. A nyírás kizárólag ollóval történt, amelyet a figaró munka közben folyton csattogtatott. Nagy újdonságnak számított, amikor bevezették a fodrásművészetbe a kézi nyírógép használatát. A közönséggel ezt a nagy eseményt a kirkatba helyezett felirat tudatta: „Hajvágás géppel!”

A borotválás külön szertartás volt. A vendég beült a székbe, leoldotta gyárilag készített nyakkendőjét, amelyet hátul egy fémcsattal lehetett szabályozni. Nagy megkönnyebbülés, sóhaj közben lecsatolta a keménygallért is, közben a kikeményített ing eleje recsegett, ropogott. Nyakába kötötték a lepedőt, és az inas jött a szappanostállal. A tál ellipszis alakú volt, az én időmben már fehér porcelánból készült, az egyik oldalán félkör alakú bevágással, amit azután a vendég nyakához illesztettek, nehogy a szappanhabbal bemaszatolják a ruhát. Ecsetet nem használtak, a tálban a hab

fel volt verve, ezt dörzsölték a szőrmentesítendő arcra. A bajuszra különös gondot kellett fordítani, hogy az ne legyen szappanos. Ebben az időben szigorúan pedrett bajusz volt a divat. A szappanozás művelete alatt a segéd úr csattogatva fente a solingeni borotvát, de a műtét megkezdése előtt saját fejéről letépett egy szálát, és villámgyors vágással kettészelte, hogy a vendég lássa, milyen tökéletesen ki van fenne a borotva. A műtét után langyos vízzel lemosták a maradék habot, törölközővel megszáritották az arcot. Ezt követte a sósborszesszel való ledörzsölés. A legnagyobb művelet pedig a bajusz rendbehozása és kipedrése volt. A bajuszt valódi tiszaujlaki Roykó-féle bajuszpedróvel tették harciassá. Ennek a bajuszpedrónek a szagát nagyon szerettem, hasonlított nagyanyám híres zöld-dió befőttjének illatára. Ezután következett a nagy mutatvány: a valódi Gáspár-féle bajuszkötőnek a feltevése, mert ezzel rögzítődött hódító formájúra a pedrett bajusz. A bajuszkötővel még legalább tíz percig kellett türelemmel ülni.

A figaró megkapta a borraivalót, a tulajdonos a műtéték árát, az inas kis cirokseprűvel leseperte a vendég ruhájáról a feltételezett hajszálakat (pedig a ruhára haj nem hullhatott, mert a lepedő, mint egy burnusz, úgy betakarta a ruhát), de hát ez volt az előírás. Az inas hajlongott, és a két krajcár borraivalót hálásan megköszönte. Miközben a vendég távozott, a figarók kórusa így zengett: „Alázatos szolgája, máskor is legyen szerencsénk.”

Egy nagy szekrény nagyon sok fiókjában a törzsvendégek saját holmijai rejtettek. A fiókokon ott díszlett a törzsvendégek neve. A hajvágás többféle lehetett, kopaszra nyírás, frizuravágás, vagy a haj úgy nevelve, mintha felfordított kefe volna. A frizurát vagy a középen választották el, vagy oldalt. A választási vonalat a segéd urak egymás között „bogárútnak” nevezték. A frizúra szépségét és tartósabb jellegét briliánsan növelték. Akinek engedetlen volt a haja, ún. pomádéval rögzítették a kívánt irányba.

A borbély-fodrászüzlet szinte nélkülözhetetlen kiegészítője volt néhány kedves kanári és sok cserép egy-

forma kaktusz, szép piros virágokkal (az ilyen kaktuszokat ma is borbélykaktuszoknak nevezem).

A borbélyok és fodrászok művészetéhez tartozott a parókák készítése is. Ez roppant aprólékos munka volt, ugyanis minden egyes hajszálat külön-külön kellett felvarrni egy sapkaszerű alapra. Persze, a parókakészítést csak akkor végezték, ha nem volt vendég. Többször tanúja voltam, amikor szép hosszú hajfonatokat hoztak be eladni az üzletbe. Mivel a szép hosszú haj a női szépség fontos része, el lehet képzelni, mennyi baj előzte meg, amíg egy szegény lány vagy asszony arra határozta magát, hogy levágja a haját.

A segéd urak kedves és értelmes emberek voltak, türelemmel válaszoltak az engem érdeklő kérdésekre. Meglehetően sokat olvastak, merem állítani, sok tisztviselő úriember kevesebbet olvasott, mint ők. A zene is érdekelte őket, szabad idejükben hegedűn, gitáron játszottak. Mindig tisztán és jól voltak felöltözve.

Görömbey János szücsnél egész más világot találtam. Az üzletet a kikészített bőrök szaga lengte körül. Ez kellemes szag volt. Az üzlet bundabéléseket, utazóbundákat (a legjobbak farkasbőrből készültek), bundás lábzsákokat, női bundabéléseket, boákat, muffokat, kucsmákat, kesztyűket, sőt pipadohánynak való köntöket és szarvasbőrből készített sérvkötőket is forgalomba hozott. Az üzlet tulajdonosa nyers vadbőröket vásárolt, s ilyenkor vége-hossza nem volt az alkudozásoknak. A kívül szőrös bundákat még nem viselték a nők, ez később kezdett divatba jönni, s csak nehezen terjedt el.

Árva Ferenc szabómester és segédei szép ruhákat és kabátokat készítettek. Amikor hétévesek lettünk, Ferkónak is, nekem is itt rendelte meg Róza néni első férfias öltönyünket, amire nagyon büszkék voltunk, ugyanis addig női varrónők készítették ruháinkat.

Kesztenbaum Mariska női kalapüzletében is jártam, de ott csak lányok dolgoztak, s örökösen vihogtak, ami nekem nem imponált.

1905-ből egy képviselőválasztás élményei élnek emlékeimben. Ugyanis az ellenpárt kortesei által felizgatott tömeg a nagyapai ház összes ablakait beverte, így az

apámék lakta szobák ablakait is. Én a kiságyamban aludtam, és nagy sírással ébredtem fel a szokatlan zenebonára. Nagy csörrenéssel törtek be az ablaktáblák. A kövek elborították a szoba földjét és a bútorokat. Apám, hogy megmentsen, egy asztaldesztkát tartott az ablak elé, amíg engem anyám felragadott és nagyapámékhoz átvitt. Másnap öt nagy kosár követ szedtek össze, és nagyapám felküldte az egészet a polgármesternek a városházára.

Nagy bánat volt a családnak és a városnak is nagyapám elhunytá 1906. február 19-én. Temetésén ezres tömeg vett részt. A temetésre ki volt vezényelve egy díszszakasz karabélyos huszár is, bizonyára a nagyapám nemzetőr, illetve negyvennyolcas honvéd szolgálata miatt.

Négy-hatéves koromban fedeztem fel a mesék szépségét, és a versek nagy hatással voltak reám. Apám sok szép mesét olvasott nekem, népmeséket, de Andersen és Grimm meséit is. Megvette számomra az Ezópus-mesék szép képes kötetét, később Pósa Lajos, Benedek Elek és Sebők Zsigmond könyveivel ajándékozott meg. A felolvasás úgy történt, hogy apám a gyermekszobában kényelmes fotelbe ült, maga mellé vett, fél kezével átkarolt, és szépen hangsúlyozva olvasott, közben megmagyarázta, amit nem értettem. Sok mesét hallottam a szakácsnőnkől, szobalányunktól és a kis pesztráktól is. És nagyon jó mesemondó volt Taar Guszti, aki ebben az időben hetes volt nagyanyáméknál. Guszti ezenkívül citerázott is, szép nótákat vert ki a saját maga készítette hangszerén. Az istállóban volt egy ágya. Az ágya fölé falinaptár volt szegezve, alatta lógott zsebórája, erre nagyon büszke volt, mert első keresetéből vásárolta. Favágás, vízhordás, sepregetés közben kitette zsebéből, nehogy valami baj érje. Ez a legolcsóbb, ún. Roszkopf-rendszerű nikkelőra elképesztően vastag volt, és olyan hangosan ketyegett, mint egy fiók-cséplőgép.

Engem minden érdekelt, ami környezetemben történt. Ha valakihez közelebb kerültem, kérdésekkel ostromoltam. Az volt a legnagyobb bajom, hogy hiányzott a gyermekjátárszótárs. Nagyapám fedezhette ezt fel, és úgy vélte megoldani, hogy beiratnak az óvodába. 1905-ben

egy szép nyár végi napon gondosan felöltöztettek, és nagyapám kézen fogva elvitt az óvodába. Egész úton magyarázta, milyen sok gyerek van ott, és mennyi szepet fogok tanulni. A Rákóczi utcában volt ez az óvoda, ahová be akart íratni. Már az épület sem tetszett nekem. Svájci vagy tiroli stílust akart utánózni, de leginkább nagyapám istállójára emlékeztetett, pontosabban a szénapadlás kiugrójára. Az óvodát dr. Hantz Jenő gimnáziumi tanár felesége vezette. Éppen szünet volt, a gyerekek az udvaron ordítózás közben verekedtek, egymás haját húzogatták. Ott volt Hantz néni is, aki kihasználva a tíz perc szünetet, vígan pőfékelt cigarettájából. Engem a verekedés, a lárma és az, hogy egy néni dohányzik, olyan zavarba hozott, hogy csak arra tértem magamhoz, amikor nagyapám felszólított: mutatkozzam be. Ez megtörtént ugyan, de olyan keserves sírásra fakadtam, hogy nagyapám alig bírt lelket verni belém. A végén kinyögtem, nem akarok itt maradni. Nagyapám bocsánatot kért, és hazavitt. Otthon nagyanyám csodálkozva látta a két Antal Dániel hazatértét, és azt mondta nagyapámnak: „Dani, Dani, ott kellett volna hagyni a kisfiút!” Aztán megkérdezte tőlem: nahát mi nem tetszett ott nekem? Én felsoroltam, hogy csúnya a ház, nagy a lárma, verekedtek a gyerekek, és hogy a néni cigarettázott. Ez az utóbbi nagyot nyomott a mérlegen, ugyanis nagyanyám még férfiaknál sem szerette a szivarozást (nagyapám olyan figyelmes volt, hogy délutáni szivarját a gangon szívta el). Nagyanyám elmosolyodott, azt mondta: „Látszik, hogy prókátorivadék vagy, jól indokoltál! Dani — fordult nagyapámhoz —, a kisfiút írassa be a zárda óvodájába, remélem, az apácák nem szivaroznak.”

Úgy is lett. Becsengettünk a vincés apácák klostromába, egy portás nővér nyitott ajtót, és elkísért a csendes, hűvös folyosón át az óvoda terméig. Eddig minden tetszett nekem, csak az a furcsa szag nem, ami még a falakból is áradt. Beléptünk a terembe, egy fiatal, kedves arcú nővér üdvözölte nagyapámat, miközben a gyerekek kis padjaikban felálltak, és kórusban köszöntek. Nagyapám mosolyogva bólintott, én meghajtottam magam. A nővér mellém guggolt, megsimogatta vállig érő

göndör hajamat, arcomat, megcsókolt. Nagyapám kérdezte: „Na, fiatalember, mi lesz?” „Itt akarok maradni” — mondtam. Nagyapám beleegyezett, s közölte, hogy majd értem jön. Jól éreztem magam, bár később rájöttem, hogy a gyerekek a szünetben itt is hajba kapnak, sőt egy idő után én voltam az egyik fő verekedő.

Nagyapám tényleg értem jött, és némi diadallal vitt haza. Nagyanyám megdicsért, megkérdezte, hogy hívják a nővért. Mivel odaérkezésünkkor megmondta a nevét, tudtam, és kivágtam: Delfina nővér (ugyanis az apám felolvasásaiból hallottam már a delfinről).

Két évig szorgalmasan jártam az óvodába, jól éreztem ott magam. Az óvodatársak között volt Wallon Lala, a szomszédunk fia, Fleckenstein Lajos és Schaudeck Béla, akik ugyancsak a Kazinczy utcában laktak, és együtt jöttünk haza. Mindhárommal jól összebarátkoztam. Az óvodavizsgákon mindenki szerepelt. Erre a szülőket is meghívták. A vizsga tiszteletére, tekintet nélkül a meleg júniusi időre, legszebb bársonyruhámot adták rám, melyre akkora csipkegallér volt felvarrva, hogy ma abból egész estélyi ruhát lehetne készíteni. Magas szárú gomboscipőt viseltem hozzá és hosszú cérnaharisnyát. A nyári idényt egyedül az óriási karimájú szalmakalap jelezte, rajta legalább egy rőf selyemszalag volt kokárdába kötve.

Az óvodában délelőtt és délután volt tanítás, szerda kivételével, ugyanis a hetivásár forgalmára való tekintettel, nehogy valami szekér vagy kutya kárt tegyen bennünk, ezen a napon nem engedtek az utcára. Két óránk volt délelőtt és kettő délután. Délelőtt bádogszelencében, melyet az oldalunkra akasztottunk, vittük a tízórait, s ezt kilenc órakor fogyasztottuk el.

Egy év múlva Sarolta néni vezette az óvodát, nagy lelkesedéssel irányította, és sokat elbeszélgetett velem. Amikor negyven évre rá Szatmáron képviselőnek választottak, újra találkoztam vele, akkor is tele volt derűvel és jószággal.

Közben a családuk szaporodott. 1904-ben megszületett Sándor öcsém. Persze, ő lett a kedvenc, hiszen a kicsit mindig jobban dédelgetik.

Ismereteim bővültek, apám állandóan fejlesztette tudásomat. Odáig jutottunk, hogy az újságokból is felolvasott nekem. Ez azt hozta magával, hogy folytonosan kérdeztem, és vártam a feleleteket. Tudtam a búrok hősi harcairól, és elhatároztam, ha megnövök, elmegyek köztük, és kiverjük az angolokat földjeikről. Hallottam az orosz—japán háborúról is. A sztrájkokról is olvasott apám, így az 1904-es nagy vasúti és az 1906-os sütőipari munkások sztrájkjairól is tudtam.

1906-ban választották meg apámat Szatmár város tiszti főügyészévé, vagyis a város ügyvédjévé. Erről sokat hallottam, ugyanis erős ellenfele volt dr. Kereszt-szeghy ügyvéd személyében. De az egész németi gazdaközönség és a zsidóság apámra adta le a szavazatát, úgyhogy fényesen győzött. Azt hiszem, a nagyapám iránt megmutakozó általános tisztelet sokat segített a választáson.

Két érdekes vendégre emlékszem ebből az időből. Az egyik idősb Chorin Ferenc volt, nagyapám jó embere, közigazdasági szaktekintély, főrendiházi tag. A másik bácsi Hieronymi Károly kereskedelmi miniszter, aki a vasutak államosítása terén is jelentős szerepet töltött be.

Nagy élményem volt, amikor szüleim először vittek el a színházba. Megtanítottak a színház illetanára: például nem illik a páholy bársony párkányára könyökölni, nem szabad hangosan beszélni, nem illik az előadás alatt a cukorka papírával zörögni, vigyázni kell, nehogy a gukkert (a színházi látsövet) az alattunk ülők fejére ejtsem, ha netán pisilni kell, az igényt be kell jelenteni, s tetszésnyilvánításomat csak akkor fejezhetem ki, ha a nagyok is tapsolnak. Vittünk magunkkal a színházba finom selyempapírra nyomtatott színlapot is. Én mint újdonsült színházlátogató nem vettem hasznát a színlapnak, mert még nem tudtam olvasni. A színházterem nagyon tetszett; két sor páholyban, a földszinten támlásszékekben, körszékekben és zártszékekben ült a publikum. A földszinti zártszékek megett volt a diákok részére elkerített állóhely. A nézőteret hatalmas villanycsillár világította meg. A süllyesztett zenekar külön világából a karmester pulpitusa emelkedett ki, a zené-

szek jobbra és balra ültek kottaállványaiknál. A nézőtérén kellemes meleg volt, de kályhát sehol nem láttam, kérdésekre apám megmagyarázta, hogy itt központi gőzfűtés van, és tényleg, néha hallani lehetett a csövekben cirkuláló gőz sístergését.

A nézőteret a színpadtól elválasztó vasfüggönyre vászon volt. ragasztva, és arra ráfestve különböző cégeknek a hirdetései. (Később, a világháború alatt már nem volt jelentősége az áruk dicséretének, mert nem lehetett kapni semmit, mire valamelyik élelmes városi tisztviselőnek eszébe jutott, hogy ez a vászonréteg „tűzveszélyes”. Leszedték, és elosztották egymás között. Apám meg is kérdezte egyszer a nálunk látogatóban levő Figus Albert főszámvevőtől, aki nagyon tréfás ember volt, vajon mi lett a sorsa a vászonanyagnak. „Megvásároltuk a régi árban, kimosattuk, és fehérenműt készítettünk belőle” — mesélte Berci bácsi. Neki pechje volt, mert pont egy fűszer- és csemegeüzlet hirdetése jutott neki. Mosásba adta az anyagot, de ez az istennek sem ment ki belőle. Erre megmérgeződött, és azt mondta, varrják meg úgy. „Ez lett belőle — mutatta —, ide nézettek!” Levette ruháját, mi pedig meglepődve olvastuk rajta: *Fogéi Károly fűszer- és csemegeüzlete a fekete kutya*hoz. A szöveg kicsit halványult, de a bozontos fekete kutya kitűnően csóválta a farkát Berci bácsi ülepén.)

A nézőtérén kellemes ismeretlen szagot éreztem, valószínűleg a sok mindenféle parfüm és bajuszpedrő, valamint a por keverékéből támadhatott.

A karmester nem volt bent a zenekarban, de a zenészek hangokat csaltak ki szerszámaikból, ezt nem értettem, mert nem hasonlított az eddig hallott hegedűnek, gitárnak, zongorának, de a Taar Guszti citerájának hangjára sem. Kérdésekre apám annyit mondott, hogy a zenészek hangolnak. Tovább nem kérdezősködhettem, mert a vasfüggöny méltóságteljesen felemelkedett. Alatta festett vászonfüggöny volt, amelyen meztelen, csupán fügefalevéllel mérsékelt alakok szerepeltek, régi görög tragédiák hősei. Egy harcos jobb kezében rövid kardot tartott, baljával levágott emberfejet emelt magasba.

Megjelent a karmester, és a zenekar a *Rip van Winkle* nyitányát játszotta. Fellebbent a függöny, és megkezdődött a játék. Nagyon tetszett minden, pedig nem sokat értettem belőle. Örök szerelmese lettem a színháznak.

Ezután sokat vittek színházba. Láttam az akkori darabok zömét, így a *Nebáncsvirág*, *Peleskei nótárius*, *Vén bakkancsos és fia*, *a huszár*, *Szulamit*, *Liliomfi*, *Cigánybáró*, *A szabin nők elrablása* előadásait.

Abban az időben Krémer Sándor volt a színházigazgató, őt követte Heves Béla, akinek felesége, H. Balla Mariska játszotta a szubrett-szerepeket.

A színi szezon a kedvenc színészek jutalomjátékával zárult, de a karszemélyzet javára is tartottak jutalomjátékot.

Az évad vége felé a színlaposztó, aki naponta kihordta a színlapokat, egy-egy nyomtatott, saját szerzeményű versét nyújtotta át, amiért ezüstpénzt kapott a bérlőktől. A vers egyik évben hosszabb, a másikban rövidebb, de minden évben rossz volt, sokat nevettek rajta. A vers zárósorai mindig így szóltak:

Se pénz, se posztó,
Búcsúzik a színlaposztó.

Ez gyengéd felhívás volt a színlaposztó anyagi helyzetének néminemű megjavítására.

Nagy élmény volt a színház látogatása mellett az, hogy beíratk az Endrédi-féle tánciskolába. Én voltam itt a legkisebb. A többi fiú már három, sőt öt évvel is idősebb volt nálam, a lányok szintén. A hozzám való kislányok csak a nagyobb fiúkkal akartak táncolni, velem nem, aki még iskolába se jártam. A nagyobb lányok azonban megmentették helyzetemet, anyáskodva bár, de szívesen táncoltak velem. Endrédi tanár úr agyonmagyarázta a tánclépéseket, úgy képzelvén, hogy ezzel éri el a tanári színvonalat. Az ún. sasszé- és kroasszélépéseket hetekig tanultuk. Úgy gondolom, ezzel akarta a tanévet kihúzni. Az órák a katolikus gimnázium tornatermében zajlottak le. Megtanultuk a csárdást, a palotást, a valcert, a francia négyest és annak számtalan figuráját.

A tánciskolai tanévet záró próbabált a Pannonia báltermében tartották. Ez is tekintélyes jövedelmet jelentett Endrédi úrnak, ugyanis a táncrendeket kizárólag nála lehetett jó drágán beszerezni. Erre a nagy eseményre a rokonság nagy része eljött, szeretettel figyelték csetlés-botlásaimat. Nekem legjobban a finom vacsora és a parfé tetszett. Mindenféle gyümölcs alakúra készített színes fagyaltok voltak ezek, hozzájuk sok tejszínhabot kellett fogyasztani felsőbb utasításra, nehogy meghűljön a torkom. Nem rekedtem be, de másnap elért a hasmenés.

A mesehallgatás változatlanul szórakozásaim közé tartozott. A mesemondók köre egy ügyes, korán fejlett, tizenkét-tizenhárom éves leánnyal bővült, Erzsivel, aki nagyanyáméknál tanulta a takarítás, főzés tudományát. Hogy ne legyünk láb alatt, miután elvégezte munkáját, értem jött, és este behúzódtunk nagyanyámék padlásfolyosójának előterébe, ott hallgattam a szép történeteket. Ez heteken át tartott, és én mindig nagyon vártam, hogy Erzsi értem jöjjön. Egy szép meleg nyári estén Erzsi kigombolta a köntösét, és a kezemet a keblére tette, puha kis labdácskákhoz hasonló valamit éreztem, és biztatására finoman simogatni kezdtem. Ez a játék nagyon jólesett, s gondolom, neki is, mert mélyeket lélegzett közben. Ez volt első találkozásom a nővel, így kezdtem érezni a különbséget fiú és lány között.

Nagyapó halála után nagyanyám nagyon magára maradt, bár lányai, fiai gyakran látogatták. A haláleset után szinte sose ment ki a házból. A halál évfordulóján elkísérték a székesegyházba, onnan jövet meglátogatta hűgát, Emma nénit. Csak fekete ruhákban járt, és kálapot sem tett a fejére, fekete kendővel kötötte be.

A látogatókat mindig szívesen fogadta, minden érdekelte, és jóformán mindent tudott, ami a városban történik. Pénze volt — úgy gondolom — bőségesen. Voltak bankbetétjei, a részvények után kifizetett osztalék, a ház bérjövödelme is könnyen fedezte nem sok kiadását.

Nagyon jó, de egyszerű konyhát vezetett. Régi erdélyi ételek kerültek az asztalra. Az új, divatos ételeket nem engedte még kipróbálni sem. Ha a lányok vagy

rokonok ilyen újdonságokat, mint spárga, karfiol, töltött paprika vagy krémmel töltött torták, krémek, hasék, pástétomok készítményeit küldték véleményezés végett, azokat megköszönte, egy falatot vett belőlük, a többit Ferkó és én fogyasztottuk el. Nagyon jók voltak ezek az ételek, de egyik sem ért fel nagyanyám kosztjával. Olyan remek ízű volt nála minden, hogy azt elmondani sem lehet. A húslevesek, a főtt marhahúsok, a sokféle mártás (gyümölcs-, hagyma-, torna-, paradicsomszósok), a burgonyaköret ropogósra pirítva, aztán a csodás gombalevesek vagy a remek gulyásleves, amihez ötféle különleges hús kellett. A leves és a főtt hús után következett a pecsenye, a hirtelen sült szelet vagy sertéskaraj egybesülve, a bőrös sertéshasalja, amely porhanyósan omlott szét evés közben. Micsoda ízek voltak a csirkepörköltökben, a tejeles paprikásban, a ropogósán sült ruca- és fiatal libasültekben. A fasírozott húst mindig egybe süttették. A húsok mellé kovászos-ecetes uborkát, piros káposztát, céklát vagy kompót kaptunk. A kappanpecsenyéhez birs- és őszibarack-kompót dukált.

A pénteki böjtös ebéd valamilyen „fals” levessel, köménymaglevessel, paradicsomlevessel kezdődött, utána szerénykedett a paszuly vagy lencse „vastagétel”, rádobva egy kis füstölt kolbász, füstölt bordáskaraj, esetleg friss kolbász. Az egyszerű ebédet a Gindl cukrászdából egy korona értékben vásárolt tíz darab sütemény fejezte be, amihez ráadásnak adtak egy vaníliás vajas peracet vagy egy ún. rámáspogácsát. Ez a cukrászsütemény nagy újságot jelentett, és nagyanyám csak az unokák iránt érzett szeretetéből törődött bele, mert máskülönben teljes szívéből megvetette a „cukkerbekeráj” készítményeit.

A szatmárhegyi szőlőben termelt savanykás bor ott volt a terített asztalon, mellette nekünk bikszádi „savanyúvíz”, nagyanyámnak pedig félliteres üvegben a paradí víz. Bort annyit ihattunk, amennyit akartunk, sőt nagymama biztatott néha, igyunk egy kis vizes bort, nehogy megcsömöröljünk. Úgy gondolom, érdeklődésünknek a szeszes italok iránt ez a szabadság adta meg a mértékletesség választát.

Meg kell emlékezni nagyanyám remek tésztáiról. A főtt laskafélék közül a tehéntúrós, tejfeles, tepertős vitte a pálmát. Ehhez a tehéntúrót aznap fűtötték, a tepertőt pedig akkor pirították.

A húsféléket különböző mészárosoknál és henteseknél szerezték be, így Szegedinél, Lányinál vagy Gyenyénél. A fűszerárakat Wallon Henrik utódánál, Lajosnál, majd később Koós Kálmánál. A Wallon-üzletre, illetve Lajos bácsira a következőkért haragudott meg nagymama: egy ízben átment az üzletbe nagyanyám szobalánya, hogy vegyen két krajcárért élesztőt, mondja, a nagyságos asszony templomba ment, nem hagyott kint pénzt, ha hazajön, azonnal áthozom. „Ha nincs pénzed, nincs élesztő” — mondta Lajos bácsi. A lány Szégyenkezve mondta el az esetet nagymamának. Attól a perctől fogva Koós Kálmántól vásárolták a fűszerféléket. Nagymama sohase bocsátotta meg ezt a butaságát Lajos bácsinak. Nagymama, ha egyszer valakire megharagudott, nem tudott megbocsátani. A családban azt tartották, hogy ez Bogdánffy tulajdonság.

¹ Nagymamának legjobban ízlett a friss feketekávéval készített kapuciner, melyhez a tejet is mindig frissen főzték fel parányi cseréplábasban. A kávé két részből álló különleges fehér porcelánedényben készítették, alsó részének csőre volt, azon át töltötték ki a kávé. Naponta ötször is kávézott nagyanyánk, hozzá egy kis pirított, egészen barna kenyeret eszegetett. A cukorkák közül csak a fodormentacukrot szerette, olyant, amelyik a szájból szétomlik. Ezzel alkalmakkor a rokonság szokta meglepni.

A konyhát ragyogó tisztaság és egyszerűség jellemezte. Minden étel zománcos cserépedényben, fazékban, lábasban készült, zománcos öntöttvas edényt nem lehetett ott látni. Minden évben egyszer egy-egy hatalmas láda cserépedény érkezett Zilahról, nagymama szülővárosából.

A jó falatok egy hatalmas, téglából rakott tűzhegyen készültek. A konyhai tűzhelynek volt egy mellékníványa, a katlanház, és beleillesztve egy nagy rézüst, melyben a mosáshoz, surlásokhoz szükséges vizet forralták fel.

Érdekessége volt a konyhának, hogy itt petróleumlámpa világított, holott az egész házban 1891 óta be volt vezetve a villany. Hogy mi lehetett ennek az oka, sohasem tudhattam meg. A konyhából nyílt az ételkészítőkamra nagy helyisége. Hosszú asztalon sorakoztak a különféle fűszerek dobozokban és zsákocskákban. Voltak tüllből készített zacskók, ebben volt az aszalvány gyümölcs és az aszalt gomba. Ugyancsak ezen az asztalon állott egy nagyobb pléhdoboz, ebben tartotta nagymama az ércpénzt, és innen vett ki, amikor az üzletbe kellett menni bevásárolni. Az ércpénzt a sárgaréz két fillérestől az ezüst öt koronásig kellett érteni. Aranypénzt nem tartottak itt, mert azt össze lehetett téveszteni az új kétfilléressel, melyet mindenki *egy krajcárnak* nevezett.

ISKOLA ÉS KÚRIA

1907-ben apám beiratott az elemi iskola első osztályába. Ez egy régi, egyemeletes épületben volt, a püspökség tulajdonában,- de civil tanítók tanítottak mind a hat osztályban, csak a vallásórát tartotta Tótfalusi Dániel lelkész. A nem katolikus gyerekek vallásóráikra eljártak papjaikhoz.

Az első osztályban Hoffmann József tanító volt a mesterünk. Fiatalkorú, türelmes ember, aki nehéz feladatát szeretettel végezte. Ma is nagy tiszteletet érzek azok iránt, akik betűvetésre és olvasásra tanítják meg a kis — addigi szabadságuktól megfosztott — gyerekeket. Vallásórán Tótfalusi Dani bácsi úgy mondta el nekünk az anyagot, mint egy mesét. A meséket pedig nagyon szerettük. Ha szépen elmondtuk, amit hallottunk, Dani bácsi reverendájának óriási zsebéből mézeskalács lovas huszárt, kardot, babát varázsolt elő.

Abban az időben jól menő kisipar volt városunkban a mézeskalácsosság. A mézeskalácsosok gyertyamártással és szappanfőzéssel is foglalkoztak. Gyártottak mézeskalács-golyókból összeállított „rózsafüzérek” is, de Tótfalusi Dani bácsi ilyenekkel sose ajándékozott meg minket. A gyertyákat főleg faggyúból és méhviaszból készítették, a legkisebbtől a méteresnél is nagyobb méretekig. Ugyancsak ők hozták áruba halottak napjára a mécseseket; olcsó és vastag pohárba félig homokot tettek, és ebbe öntötték a kanóccal ellátott gyertyanyagot, méghozzá a leggyengébb minőségű faggyúból. Ezt abból gondolom, hogy a világítás estéjén nagyon bűdös füst hullám terjengett a temető felett. Jó minőségű mosószappant is főztek a mézeskalácsosok (nagyamánál és apámék házában is főzték az összegyűlt zsiradékból a mosószappant). Két neves mézeskalácsos volt gyermekkoromban Szatmáron: Simon János és Ekker János.

Az első osztályos tanfelszerelés nagyon egyszerű volt. Kaptam egy deszkakeretbe foglalt palatáblát, egyik oldala vonalas, másik oldala kockás volt. A tábla deszkakarimáján volt egy lyuk, ide vékony spárgát fűztünk, és arra egy darab spongyát (szivacsot) kötöttünk. A palatáblához járt néhány palavessző. Volt egy olvasókönyvünk és egy vékony füzet, a kis katekizmus. Vettek egy tolltartót is, amelyben egyelőre csak a palavesszőt tartottuk. Az egész felszerelést egy hátra akasztható táskában vittük az iskolába. Voltak olyan szegényebb sorsú gyerekek, akiknek nem jutott hátitáskára, azok a felszerelést vászontarisznyában hozták magukkal. Ezek a tarisznyák verekedések esetén félelmes fegyvereknek bizonyultak, de megvolt az a rizikó, ha túl nagyot ütöttek velük, a palatábla ripittyára tört, vagy legalábbis elrepedt.

Az írás úgy történt, hogy a tanító bácsi a fekete táblára felrajzolta a megtanulandó betűt, amit nekünk le kellett másolnunk a palatáblánkra. Ez eleinte csak fülszaggató nyikorgással sikerült, ugyanis nem tudtuk még, hogyan kell tartani a palavesszőt, hogy ne karcoljon. Ha nem sikerült a betű, vagy megtelt a tábla, ráköptünk a szivacsra, és letöröltük. Kaptunk otthoni feladatokat is, ezeket be kellett mutatni másnap a tanító bácsinak. Ha a palavessző hegye elkopott, otthon a kőlépcsőn addig dörzsöltük, amíg az tűhegyes lett. Ezt a műveletet is, mint még sok egyebet, Taar Gusztitól tanultuk meg. Mint első osztályost Guszti sokszor kísért el az iskolába. Ott megkérdezte, kik a barátaim, és be is kellett neki mutatnom őket. Ezek Wallon Lala, Varga Sanyi, Komán Jani (az apja iskolaszolga volt) és Balogh Imre (egy eleven kis cigányfiú, zenésznek a fia). Guszti meg volt elégedve, és nagyanyánknak beszámolván, kijelentette: „Dániel úrfinak megfelelő barátai vannak.”

Wallon Lala most (1967-ben) gyógyszerész Hajdúszoboszlón, Komán Jani átvette apja köszörűsbódéját, Varga Sanyi nyugalmazott főmozdonyvezető, Désen él, Balogh Imre cigányprímás Szatmáron. Ha az évtizedek

során összetalálkoztam velük, mindig szívesen újítottuk fel első barátságunkat.

Ebben az évben vonult be katonai szolgálatra Taar Guszti a helybeli 5. közös gyalogezredbe. Nekem nagyon hiányzott, de a szükséges kiképzések után gyakran ellátogatott hozzánk. Később, tekintettel ügyes asztali legény mivoltára, egy Doskarth nevű kapitányhoz került puccernek. Ott is bevált ügyességével. Egyszer elvitt a kapitányhoz látogatóba. Ott sok új dolgot láttam, de legjobban egy jószagú bőrnyerreg kötötte le a figyelmemet. A kapitány észrevette, és tört magyarsággal megkérdezte, szeretnék-e lovagolni. Felcsillanó szemmel feleltem, hogy nagyon szeretnék. Erre azt mondta Gusztinak, hogy egyszer hozzon oda, és az ő lován tanítsanak lovagolni, majd ő beszél a kiképző őrmesterrel, és ha van bennem mersz és hajlam, jó lovas lehetek. Nagy nap volt, amikor Guszti értem jött. A kapitány lakásán már ott volt a hátasló, egy szép, nyugodt, jó erkölcsű kövér paripa. Guszti feltett a hátára, de vezette a lovat, így mentünk ki a gyakorlótérre, ahol már várt ránk egy marcona, pedert bajszú őrmester. Miután átvette a köteg bőrszivart, bólintott, és megkezdtük a leckét. Ezt minden héten megismételtük, a fenekem alaposan összetört, egypárszor ugratás közben lepottyantam a lóról, amely abban a percben megállt, nehogy rám taposson. Ideális ló volt részemre, de úgy gondolom, a kedves és kövér kapitány részére is. Olyan kényelmesen ringatott, mintha hintaszékben ültem volna. Jól megtanultam lovagolni, hála Gusztinak, a kapitánynak, az őrmesternek, a kedves kövér lónak, no és a pár száz bőrszivarnak, melyet nagymama és apám küldött Gusztin keresztül a lovaglómesternek.

Első elemista koromban voltam legelőszőr Szatmárhegyen, mégpedig szüretkor. Itt nagyszüleimnek a Középhegyen, a Nyárfasoron mintegy másfél holdas ingatlana volt, ebből egy hold oltott szőlővel beültetett terület. Ez a szőlő már dédapánk idejében is megvolt. Az ingatlanon állott egy vályogtéglából épített, faszindelyel fedett épület, ez magában foglalt egy lakrészt,

amely előszobából, egy nagy, kényelmes, háromablakos és egy kisebb szobából állott. Ezzel egybe volt építve a konyha, kamra és a konyha mellett egy kisebb szoba. Utána következett a présház, benne egy régi rendszerű, kétszavarsós, és egy modern, egyszavarsós borsajtó. Tölgyfagerendákon állottak a hatalmas tölgyfaládák, melyekben a behordott szőlőt ledarálták, vagy ősi „csömöszölővel” összezúrták; ezen a szüreten még ritka szövésű, erős zsákokban, lábbal is taposták a szőlőt.

A taposó kivételezett személy volt, nehéz táncoló mozgásáért nagyobb napszámot kapott, valószínűleg azt is honorálták, hogy a lábát naponként többször meg kellett mosnia forró szappanos vízben. Csak azután léphetett be a kádba. A présházban négy-öt munkás tevékenykedett. A szőlőszedők a ház előtt gyülekeztek, a vincellér kiosztotta a reggelire járó pohár erős pálinkát, kenyeret és szalonnát, s amíg elfogyasztották, megvizsgálta a szedők edényeit, nehogy bádogedénybe szedjék a szőlőt, ami veszedelmes a bor minőségére. A szedők vegyesen nők és férfiak voltak, ami tréfálkozásra adott lehetőséget. A puttonyosok a legszálasabb férfiakból kerültek ki. A „főröstök” elfogyasztása után énekelve vonultak fel a szőlősorok közé. Persze, mi Ferkóval mindent látni szerettünk volna, hiszen ezek egészen új dolgok voltak.

A szüretet nagy és körültekintő előkészítés vezette be. Beszerezték a szükséges húst és fűszert. Sütöttek huszonöt-harminc kenyeret. Megtöltötték a demizsonokat tavalyi pálinkával és borral. Elmaradhatatlan volt a nagybányai gesztenye beszerzése. Ez a csemege kettős célt szolgált, egyrészt hogy eszegezzük, másrészt hogy hideg időben, amíg zsebünkből előszedjük és feltörjük, melegítse kezünket.

A csomagokat igásszekér vitte a hegyre, mi pedig Albert bátyánk kényelmes bőrfedeles kocsiján tettük meg nagymamával az utat. Nagymama a nagyülésen foglalt helyet, mi pedig a kisülésen helyezkedtünk el vele szemben. A szakácsné a kocsis mellett ült a bakon. Nagymama nem szerette a gyors hajtást, és így a ti-

zenhat kilométeres utat három óra alatt tettük meg. A pakkos szekeret úgy indították el, hogy mi a kocsival utolérjük, és kevés idővel utánunk érkezzék.

Délre ott is voltunk Szatmárhegyen, ahol kitakarított, kiszellőztetett ház várt bennünket. A ház előtt volt a szilvás, de voltak itt kajszis-, alma- és körtefák, sőt két somfa is, éppen akkor érett fanyara, de nagyon jóízű gyümölcse. Érdekesen voltak összeválogatva a gyümölcsfák. Egy-egy fajtából legfeljebb két-három volt ültetve. Nagypánk elgondolása ezzel kapcsolatban az volt, hogy a legkorábbi májusi cseresznyétől kezdve késő őszig mindig legyen gyümölcse a családnak. A legkésőbbi gyümölcs a naspolya volt, amelyet még szénába rakva érlelni kellett.

A szilvás alja gyepes terület, ez vezetett fel a két szőlőtábla között a „tetőre”.

A házat faoszlopos és párkányos tornác futotta körül. A ház közepén ez a tornác szőlővel befuttatott, tágas verandává szélesedett. Jó időben itt étkeztünk és játszottunk.

Erre az első szüretünkre, 1907 október közepén, vasárnap érkeztünk meg. Az idő gyönyörű napfényes volt, úgyhogy egész délután kint futkároztunk, sőt este vacsora után kiültünk és néztük a szebbnél szebb tűzijátékokat. Rakétákat eregettek az ég felé, csillagszórók forogtak, békák durrogtak, s közben innen és onnan át-szűrődött a cigánymuzsika. Majd megszólalt egy bús tárogató, és szép kuruc dalokat zengett. Nagymama megmagyarázta, hogy Hatvani Laji fűjja, és hogy holnap találkozni fogunk vele, mert minden szüretelő házat meglátogat, és ilyenkor megvendégelik, kap egy koronát.

A domboldalakon szőlővenyigéből rakott tüzek égtek, az ifjúság ügyesen ugrálgatott át rajtuk.

A tűzijáték nem volt rendezvény, hanem ki-ki kedve szerint ünnepelte vele a szüretet. Ferkóval elhatároztuk, hogy jövőre mi is veszünk rakétákat, és hozzájárulunk a szüreti est pompájához.

Közben elcsendesedtek a zajok, pislákolnak a venyigetüzek, és mi a hulló csillagokat figyelve, elálmosodtunk. Nagyanyánk behívott a nagyszobába, ahol

nekünk külön-külön egy-egy óriási, nagyon magas és nagyon régi ágyban volt fekvőhely készítve.

Nagymama felhívta figyelmünket arra, hol találjuk meg a serblit (éjjeliedényt), amit külön megcsodáltunk, mert vagy tízliteres űrtartalma volt, cserépből készült, és szép színesen egy lován kivont karddal vágató inszurgens huszár volt ráfestve. Nagyon régi lehetett, valószínűleg még a napóleoni háborúk idejéből való, és hogy megmaradt, annak az lehetett az oka, hogy szigorúan csak a szüreti napokon volt forgalomban. Másnap újra megcsodáltuk ezt a különös edényt, és el is kereszteltük „huszár”-nak.

Jól elaludtunk, de reggelre kelve, nagy változást tapasztaltunk a természetben, ugyanis az éj folyamán hó borított be mindent fehér lepellel. Dél felé a háztetőről jégcsapok lógtak. A váratlan havazás kavarodást okozott a szüretelés menetében. Kevesebb lett a nap-számos, még a közeli falvakból sem jöttek annyian, mint máskor. Igen ám, de a szőlőbogyók le fognak peregni! Azt is jósolták, hogy a bor minősége gyengébb lesz. Mi ennek ellenére nagyon örültünk, hogy a szüret a rendes három nap helyett öt napig tartott.

A téli fogyasztásra szánt, ún. álló szőlőt már vasárnap, a havazás előtt leszedték; vagy háromszáz kiló rafiával felkötözve a lakószobák gerendáiba vert szegeken lógott.

A szedőmunkásokat felszerelték tollseprűkkel, avégett, hogy mielőtt a fürtöt a tőkéről leválasztják, a havat seperjék le, nehogy a must a hólétől hígabb legyen. A leányok és asszonyok keze bizony fázott, s ezt újabb pálinkaadagolással, valamint pléhlapokra fektetett parázs körülhordozásával enyhítették. A parázs fölé tartották meggémberedett ujjait, így melegedtek meg.

A jókedv és nótázás azonban a hagyományos modorban hömpölygött. A legények tréfálkoztak a lányokkal, megcsipdesték dagadtabb testrészeiket, amire kacagással és visszavágással válaszoltak. Az egyik szatmárhegyi legény táncot ígért egy másik faluba való leányzónak, mire egy kackiás menyecske odamondta mintegy tanácsképpen: „Mihelyst hegyi — ne higgy

neki”. A szatmárhegyieknek ugyanis megbízhatóság szempontjából nem valami dicső hírük volt.

Nekünk nagyon tetszett minden. Ha megfáztunk, be-mentük nagymamához. A nagyszobában vígan duruzsolt a dobkályha. Miután ízes falatokkal felfrissítettük magunkat, a sajtószínen nézdelődtünk, hallgattuk az emberek beszédjét a katonaélet egy-egy eseményéről. Akkor tudtuk meg, hogy a monarchia hány és hány sarkába szórták szét a fiatalságot. Az egyik Galíciában, a másik Csehországban, Bukovinában, Tirolban, Bosznia-ban, Dalmáciában, Ausztriában szolgálta a császárt és királyt. Persze voltak olyanok is, akik szűkebb hazánkban pusztították a komiszkenyeret.

Közben megjött Hatvani bácsi a tárogatójával, és mindenki nagy öröme néhányszép nótát csalt ki szerszámjából. Lajos bácsit mindenki ismerte, mind a felnőttek, mind a gyermekek. Furcsa figura volt, ódivatú szalonkabátot viselt, hozzávaló kalapot, cügoscipőt. Nagymamának illedelmesen köszönt, mire behívták, megvendégtették, és megkapta a csillogó ezüstpénzt. Bőszüretet kívánt, és távozott. Mi tisztelettel adóztunk neki, és annál nagyobb volt az álmélgódásunk, amikor a hegyi gyerekek utána kiabálták: „Hatvan meg tíz hetven”. Mire a tárogató mérgesen harsogta vissza: „Hetven az anyátok keserve!” Ugy látszik, nagymama meghallotta ezt, mert behívott és azt mondta nekünk: „Hatvani nagyon szerencsétlen ember, ti legyetek mindig tisztelettel irányában, mert talán egy nagy művész veszett el benne”.

Később beállított egy másik zenész, Sosoly nevezetű, aki gitáron játszott, és hozzá énekelt is régi románcokat.

Nekünk Hatvani bácsi jobban tetszett.

Ennek a két kései regósnek az emléke ma is él bennem.

Közben délre harangoztak. A szüretelők mosták kezüket, várták az ebédet. Már hozták is hatalmas cseréptálakon a remek illatú, birkahúsból készült gulyáslevest, bennefőtt csipetkével és krumplival. A tálakat letették egy-egy fenekére fordított üres hordóra, és kiosztották a fakanalakat.

Mielőtt hozzáfogtak volna, a vincellér és felesége egy-egy deci törkölypálinkát töltött mindenkinek, ezt nagyanyánk és családja egészségére hörpintették ki. Nagymama jó étvágyat kívánt mindnyájuknak, és mi is Ferkóval ismételtük nagymama szavait. A felszeletelt kenyérdarabokat (legalább egy kiló volt szeletje) körülhordták, és jóízűen nekiláttak a megérdemelt ebédnek. Amelyik tál kiürült, kicserélték telivel.

Ezt követte a juhtúrós laska. Fényes volt a zsiradéktól. Közben odavetődött egy cigánybanda, és muzsikált nekik. Mikor befejezték az evést, új mustot ittak rá bőségesen.

A fiatalok hamarabb végeztek az ebéddel, és tánccra perdültek. A cigánybanda muzsikával kísérte őket a szedési helyükig.

Ebédelni hívtak, kértük, adjanak nekünk is abból, amit a szüretelők kaptak. Olyan finom volt az a gulyásleves, hogy nem tudtunk betelni vele.

Közben a kisvonattal megjött apám, s mikor látta, milyen jól eszünk, ő is abból kért.

Nagymama boldog volt, hogy ilyen sikere van az ételnek.

Apám este a kisvonattal tért vissza Szatmárra, mi is kikísértük az állomásra, és a vincellérral tértünk haza nagymamához. Vacsora után nézegettük a pár évtizedes *Ország-Világ* képeslap számaint, ezeket egy szekrényben fedeztük fel.

A sok élmény, a kedvesen világító talpas petróleumlámpa fénye lassan álomba ringatott.

A többi napok is eseménydúsak voltak. A hó elolvadt, a sár feneketlen volt, ráragadt a lábbelikre. A szüretelők így köszöntötték egymást: „Bő szüret, nagy csizma!”

A musttal megtelt hordókat szekeresek szállították Szatmárra. A hordók akonanyilását nem fadugóval, hanem fűvel dugták be, nehogy útközben a forró must szétvesse a dongákat.

A szüret befejezése után Pozsonyi bácsi, Albert bátyámék kocsisa pontosan megérkezett, és hazaszállított Szatmárra.

A levelüket vesztett fáktól búcsút vettünk a következő év szüretjéig.

Az iskolában folytattuk a tanulást. Teltek a napok, beállt a rendes tél. Örömeiből kivettük részünket, ami főleg a tanítást követő hatalmas hógolyózásokban merült ki. Ilyenkor kékre fagyva érkeztünk haza, de szidást csak azért kaptam, mert a hárászesztyúm facsaró víz volt. Ez többször nem fordult elő, ezt követően ugyanis a hógolyózásba kesztyű nélkül kapcsolódtam bele.

Egy másik téli eseménynek számított a disznóölés karácsony előtt. Már az előkészületek is nagyszerűek voltak. Lehordták a padlásról a nagy, három oldalán párkánnyal ellátott, keményfából készített, hús és szalonna vágására szolgáló lapot, a különféle dézsákat és teknőket, a hatalmas zsírosbádogokat. Mindezeket forró szódás vízzel kimosták. Rendszereztek a legkülönbélebb fűszereket, borsot, paprikát, sót, babérlevelet, szegfűszeget, fokhagymát, vereshagymát és még sok mindent. A hízók (mert előfordult, hogy két disznót is vágtak) kedélyesen rőfögtek a színben, nem sejtve szomorú végük közeledtét. Az egész ház korán kelt, és várta a hentest Bottyán Pista bácsi személyében, aki nem volt hivatásos hentes — építési munkákat vállalt —, de nagy gyakorlata volt mint műkedvelő disznóölőnek, és a családok versengtek, hogy megnyerjék eme fontos aktus lebonyolítására. Bottyán bácsit már a megelőző disznóölésekről ismertük. Hatalmas ember volt, arca himlőhelyes, vastag hangon adta elő mondanivalóit. Ebédnél a székét hátrább húzta, és a leveseskanalat bűvészi ügyességgel legalábbis fél méter távolságról kormányozta a szájáig.

De ebben az évben nem jutott el az ebédig, ez pedig úgy történt: még sötét volt, a harangok hívták a hívetket a hajnali misére, a rorátéra, megérkezett Bottyán bácsi, hóna alatt volt fehér kötőjébe göngyölve a hurkatöltője, a kései, az acélfenője. Mindent szép rendben kirakott a konyhaasztalra. Levetette télikabátját, amely alatt egy különleges mellénykabát volt, ujjai glottból, és mint a paplanba, úgy volt a vatta belevarrva. Struksz csizmanadrágot viselt, ami halinaszárú csizmába torkollott. Bottyán bácsi felvette a kötőjét, oldalára akasz-

totta a fenőacélt, lehajtott két pohár törkölypálinkát, s jólesően krárogott. Megkínálták forralt borral, ami sok cukorral, fahéjjal, borssal, szegfűszeggel, citromhéjjal volt ízesítve. Egy bögrével felhajtott, és kijelentette, hogy hívja a kötelesség. Erre Taar Gusztival távozott, és én követtem őket, hogy semmit el ne mulasszak.

Az első volt a szemrevétel, Bottyán bácsi meg volt elégedve, és kijelentette, hogy finom áru ez a mangalica, megvan vagy 220 kiló. Megnézte a perzseléshez előkészített szalmát, az is tetszett neki. Felkiáltott az emeletre, hogy jöjjön a szakácsnő az edénnyel, amelybe a vért fogják fel.

Minden az előírásoknak megfelelően történt. A hízó lefogásának műveletéhez még az egyik szabósegéd is jelentkezett. Kiengedték a hízót, de az valahogy gyanút fogott, mert csak nagyon vonakodva indult neki végső útjának, s amikor meglátta a sok embert és az udvart megvilágító villanylámpát, megtorpant. „Na, most, legyenyek!” — adta ki a jelszót Bottyán bácsi. Guszti és a segéd úr értették a dolgukat, és ügyesen egybehangolt fogással jobb oldalára döntötték az állatot, Bottyán bácsi pedig hatalmas lendülettel döfött a megfelelő célpont felé. A széles mozdulattól a hízó megijedt, s a döfés pillanatában lerázta magáról a leszorító kezeket. A döfés talált, de nem a kellő mélységig, s Bottyán bácsi saját halinacsizmába bújtatott lábszárába eresztette a differenciát. A fehérnépek visítottak, a hízó pedig ijedten futotta körbe az udvart, helyette ott maradt a havon elterülve Bottyán bácsi. Nagymama rögtön intézkedett, Guszti fusson fiákerért, és vigye Bottyán bácsit orvoshoz, aztán haza.

Na most már mi lesz?! A hízó futott, s közben vérét vesztegette. Kell keríteni egy másik hentest, mert ez a disznó megdöglik. De hol lehet a legnagyobb disznóölő idényben hentest kapni? Ágnes, apámék szobalánya jelentkezett mentő ötlettel, van neki többek között egy tűzoltó ismerőse (nagy lidérc volt az istenadta), aki tulajdonképpen hentes, tessék elengedni, rögtön hozza. A tűzoltólaktanya közel volt hozzánk. Ágnes elment, pár perc múlva megérkezett Tatárral, egy deli tűzoltóval, aki folytatta a megakadt munkát.

Nagymama megkérdezte Ágnest, honnan tudta, hogy Tatár szolgálatban van, Ágnes azt felelte, hogy ő mindent tud. Aztán hogy tudott Tatár a szolgálatból eljönni? — kérdezte nagymama. „Hát az úgy volt, hogy én előbb a szolgálatos tiszthez mentem, Mónus Lajos úrhoz, és elmondtam neki a balesetet, és azt, hogy a nagyságos asszony nagyon kéri, tessék Tatárt elengedni a disznóöléshez. Ezt szívesen meg is tette.” „Finom gyümölcs vagy te, Ágnes — jelentette ki nagymama —, de van eszed. Na, most meglátjuk, mit tud a te Tatárod!”

Tatár bevált mint hentes, de sorsa meg volt pecsételve, ugyanis rövidesen feleségül vette Ágnest.

Ezután Tatár volt a család hentese.

Kitavaszkodott, megjöttek a fecskék, elfoglalták fészüküket, nemsokára fiókák kandikáltak ki a fészekből.

Eszembe jut ebből az időből a „tulipánmozgalom”. Célja az volt, bojkottálja az osztrák iparosokat, és csak magyar cikkeket vásároljon a közönség, s ezzel a nemzeti ellenállást támogatta. Később, a koalíciós kormány megalakulása után, hamarosan ellankadt és megszűnt. A szövetség jelvényül a tulipánt választotta. Szatmáron is visszhangja volt, sokan viselték a jelvényt. Apámon ilyesmit sosem láttam. Nyílt városunkban egy „Hazai Iparcsarnok” a Páskuj Testvérek tulajdona volt. Jel-szavai is voltak a mozgalomnak, ebből egyet idejegyzek:

Németnek Bécs!
Magyarnak Pécs!

Persze engem az egészben a szép tulipánjelvény érdekelt. Apám egyszer megjegyezte, más virágot is választhattak volna, ugyanis a tulipánhagymákat Hollandiából hozzák be az országba.

Jött a gabonát érlelő nyár és velem az én születésnapom, június 20-án. Szüleim tudtak arról, hogy iskola-társaim között barátokra tettem szert, s ezért megengedték, hogy ennek a napnak délutánján, iskola után hívjam meg a jó barátaimat uzsonnára. Értesítettem őket, és amikor eljött az ideje, szép páros sorokban az egész osztályt felvezettem szüleimhez. Mindössze hu-

szonnyolcan voltunk. Nagyobb zavart nem okozott az invázió, jól elláttak mindnyájunkat, uzsonna után játszottunk, majd hazamentek a kis legények. Apám mosolyogva mondta, hogy arról volt szó, a barátaimat hívjam meg, és én elhoztam az egész osztályt... „Ez igaz, édesapám — válaszoltam —, de mit csináljak, nekem az egész osztály jó barátom.”

Június 29-én volt az iskolai záróünnepély, a vizsga. Már előre izgultunk, hogy jól feleljünk ezen az első szellemi tornán. Szépen felöltöztettek, és a szobalánnyal elküldtek Berta Károly „Virágcsarnok”-ába, hogy az ott már előre megrendelt jó nagy rózsacsokrot átvegyük és elvigyük az iskolába. A folyosót és az osztályt új szag járta át, a budiból kiáramló bűzbe a legkülönbélebb virágok illata vegyült. Lassan megteltek a padok, mi gyerekek a félelem hatása alatt rendkívül csendesek voltunk. A szülők és a vendégek a teremben elhelyezett székeken foglaltak helyet. Az enyéme is ott ültek, de én a meghatottságtól alig pislogtam feléjük. Egyszer csak egy díszruhába öltözött baka jött oda hozzám, felnézek, hát Taar Guszti mosolygott rám. „Csak bátran Dániel úrfi, az egész vizsga katonadolog” — jelentette ki. Jelenléte és biztatása elkergette a vizsga izgalmát. „Guszti, hát te hogy tudtál eljönni?” — kérdeztem. „Elengedett a kapitány úr, amikor elmondtam, hogy ma vizsgázunk.” így mondta, többes számban.

Bevonult az iskolaszék, a vendégek elfoglalták helyüket a feldíszített hosszú asztal mellett. A tanító bácsi a padok előtt várakozott. Nagyon elegánsan volt felöltözve, és rezedaparfüm szaga volt. Észrevettem, hogy nagyon sápadt. Úgy gondoltam, ő is izgul, biztos azért, mert kedves és csinos menyasszonya is jelen van. Menyasszonyát már ismertem, Mazurek Pál könyvkötő mesternek volt a lánya. Taar Gusztival voltam egyszer a könyvkötészetben, apám küldte néhány bekötött könyvért. Guszti ismerte érdeklődésemet minden új iránt, s elvitt magával. Érdekes műhely volt, a papír, enyv és csiriz szaga jellemezte. Én nézelődtem jobbra-balra, figyeltem Mazurek bácsi magyarázatára. Nyílt a lakásba vezető ajtó, és belibbent egy barátságos, szép lány, Mazurek kisasszony. Meghajoltam előtte, és be-

mutatkoztam. „Nagyon örülök” — mondta a kisasszony, felém hajolt, megsimogatta vállig érő fekete hajamat, és megcsókolt. Akkor megéreztem rajta a rezedaparfüm szagát. A kisasszony megkérdezte, hányadikos vagyok. „Első elemista” — feleltem. „Ki tanítja?” Megmondtam: Hoffmann József tanító úr. „Milyen ember a tanító úr?” — kérdezte ő mosolyogva. „Jó ember, és a gyerekek nagyon szeretik.”

Hazafelé menve Guszti azt mondta: „Jól beszélt, Dániel úrfi, ugyanis Mazurek kisasszony a tanító úr jövendőbelije. A kedvező véleményezés után most biztos a házasság.” Magam is úgy éreztem, hogy jelentős dolog volt a látogatásunk.

Míndezek újra eszembe jutottak, amikor a tanító úr ruháján az azonos- rezedaiillatot megéreztem.

Az iskolaszék elnöke felszólította a tanító urat, kezdje meg a vizsgát. Minden remekül ment, a gyerekek is belemelegedtek, értelmesen feleltek. Az iskolaszék tagjai gratuláltak a tanító úrnak, majd a szülők köszönték meg a gyerekekre fordított fáradságot.

Hazamenet mondta apám anyámnak, jó tanító ez, most biztos véglegesítik állásában, és megtarthatják a lakodalmat.

A kéthónapos vakáció sok új élményt hozott.

Először vittek Zilahra anyai nagyszüleimhez. Az utazást nagy előkészület előzte meg. Mosás, vasalás, az utazókofferek lehozatala a padlásról, csomagolás. Megrendelték a házi fiákeresünket, Kodra bácsit, aki kiszállított az állomásra (akkor még inkább úgy mondták: az *indóházhoz*). Apám megvette a jegyeket, a csomagokat átadta a 6-os hordárnak, és beültünk a másodosztályú váróterembe. Egy tekintélyes, pofaszakállas vasutas úrtól apám megkérdezte, van-e késés, ez megnyugtatta, hogy késés nincs. Egy idő múlva a pofaszakállas bejött a váróterembe éles hangú csengőt rázva, s bemondta, hogy ez és ez a számú személyvonat indul Nagykároly — Tasnád — Sarmaság — Zilah felé, a második vágányon áll, tessék felszállni. Mi szót fogadtunk az előkelő vasutasnak, és kimentünk a peronra, ahol a kevésbé tekintélyes állomásfőnök üdvözölt. A vagonhoz kísért,

anyámat felsegítette a magas lépcsőre. Jött a 6-os hor-dár, és beültünk egy dohányzófülkébe.

Fütyülés és trombita jelzés után egyet rándult a sze-relvény, és nagy pufogás közben kigurultunk az állomásról. Én az ablakhoz kérezkedtem, és szinte Zilahig állva tettem meg az utat. Csak akkor ültem le, amikor — legalább három ízben — ettünk. Az elemózsia külön kofferbe volt csomagolva. Volt ott sok jó falat, de szalvéta is, amit szigorúan a nyakamba kötöttek. Leves per-sze nem volt, de én nem is hiányoltam. Evés után még savanyúvizes bort is kaptam. Több bajt okozott az uta-zásban Sanyi öcsém, aki még nem töltötte be a három évét, és így rántott csirkét nem ehetett, hanem valami neki való gazmatyát, amit igyekezett visszautasítani. Olyan négykerekű vagonban utaztunk, amelynek pe-ronja volt. Ez akkor modernnek számított. A vasúti ko-csik zöme ún. oldalgombolós kocsi volt, nem lehetett átmenni a szomszéd fülkébe, sőt menet közben rázár-ták az ajtókat az utazókra. Amikor a kalauz a jegyek ellenőrzése véget egyik fülkéből a másikba ment, a ko-csi hosszában elhelyezett deszkapadlón kellett akrobata-mutatványokkal kinyitnia a kupé ajtaját és behatolni a fülkébe.

Érdekes volt az utazás, az elmaradozó ismeretlen vi-dék, az elfutó telegráfpóznák — minden újdonság volt. Jó pár órai utazás után érkeztünk meg Zilahra. Az állomáson Feri bácsi várt, nagyapám öccse, akivel hama-rosan összebarátkoztam. A zilahi állomás sokkal kisebb épület, mint a szatmári. Meg is mondtam Feri bácsinak, miközben ki igyekeztünk a fiákerhez. Feri bácsi látta, hogy szakértelemmel nézem a lovakat, bemutatott a ba-kon ülő Kerezsi bácsinak. Az indóháztól nagyszüleim házáig, illetve a városig jó pár kilométernyi utat kel-lett megtenni, ami nagyon tetszett. Nagyszüleim a Ki-rály utcában laktak, szép, tágas földszintes házukban. Az utcára néző ablakokon kovácsolt vasrácsok voltak. Bikfalvy nagyanyámat ridegnek ismertem meg, nagy-apám kedves, halk szavú ember volt. Nagyanyám olyan nagyasszony típus volt, aki a csillagászati tudománnyal kacérkodott. Nem tudott gyermek-színvonalon beszélni velem. A nagy házban sok szép, régi holmi volt, de va-

lahogy nem volt barátságos. Mindenütt ragyogó tisztaság és rend uralkodott. Mindezekről egy kissé meg voltam félemlítve.

Másnap elvittek a városba. Zilah sokkal kisebb volt, mint Szatmár. Megcsodáltam Fadrusz János gyönyörű, Wesselényi-szobrát. Egy másik érdekessége az artézi kút, amelyből a víz állandóan folyt, kis gyermekszobrok adagolták kancsóikból. Még valamit láttam, ami Szatmáron ismeretlen volt: vásárcsarnokot.

Meglátogattuk Feri bácsiékat. Apám elvitt Antal nagyanyám ősi szülőházába is.

Elvittek Bikfalvy nagyapámék hatalmas fűszer- és vasüzletébe is, ahol megengedték, hogy minden fiókot kihúzhassak. Ez nagy szórakozást jelentett. A vasosztályon hűvös volt, ez a nyári melegben nagyon jól esett.

A hazaindulásunkat megelőző napokban véletlenül kihallgattam egy beszélgetést Feri bácsi és apám között. „Hogy vagytok Lenkével?” — kérdezte apámat. „Bizony sok baj és vita van közöttünk — felelte apám —, pedig én igyekszem amit csak lehet kedvére tenni, de úgy vettem észre, ez se számít sokat nála. Szesélyes, pillanatok alatt lelkesedik valamiért, rövid idő múlva már lesújtó véleménye van ugyanarról a dolgról. Belefog valamibe, például olaj festékekkel festget, pár hónap múlva rá se tud nézni a palettára. Máskor a bútorokkal nem volt megelégedve, a szép nappali szoba bútorzatát bronzfestékekkel átfestette, nekem persze nem tetszett, ebből hosszas vitatkozás támadt közöttünk. A színházi díszletmesterrel papírmáséból műsziklákat készíttetett, ezekkel telerakta a szobákat, a műsziklákra szobrokat vásárolt, amelyek bizony nem voltak művészi értékűek, de arra jók, hogy kedves otthonunkat egy kurtizán lakására emlékeztessék. Nem tudja megérteni, hogy csak a jövedelmemnek megfelelően költekezhetünk, és félre is kell tennünk valamit, hiszen a gyerekek nőnek, és évről évre többre fognak kerülni. A gyerekekkel nem tud következetesen bánni, egyszer kényeztetni őket, máskor napokig feljűk sem néz. Anyámmal sem tud kijönni, ez pedig nagyon nagy baj. összefoglalva az egészet: mindent un, unatkozik.”

„Ez bizony nem vezethet jóra — válaszolta Feri bácsi —, én is észrevettem, hogy Zilahon halálosan unja magát, hátha most, hogy hazatérték, a nagyobb városban magára talál és megváltozik.”

„Bár úgy lenne” — zárta le apám a beszélgetést.

Rövidesen hazautaztunk. Mindenki örült hazaérkezésnek, a házban dolgozó kereskedők, a segéd urak, de legjobban Fuxi úr, a nagyanyám öregedő daxlikutyája. Csóválta a farkát, és mosolygott. Fuxinak a mellékneve „örök vőlegény” volt. Ezt a nevet nagynénéim adták neki, utalva arra a tényre, hogy kiskorában kiherélték.

Ebben a vakációban Antal Lajos bácsi, apám bátyja, Ferkóval együtt kivitt Vetésre, ahol birtokán élt. Vetést nagyapám adta Lajosnak, mikor megnősült. Jó birtok volt, a tanya a faluhoz közel. A táblákat akácfaék szegélyezték. A lakóház a faluban volt, kényelmes otthon, öt szoba, szépen berendezve. A virágos udvarról lépcsőkön jutott az ember egy vadszőlővel befuttatott verandára, innen tovább a lakásba. A telken szép veteményeskert is volt, és abban gyümölcsbokrok és fák. A gazdasági udvaron a kocsilovak, néhány tehén istállója, a baromfiak, kocsiszín, magtár.

Lajos bácsit nagyon szerettük, remek szórakozásokat eszelt ki számunkra. Felesége, Ilma néni, szép elegáns, ahogy abban az időben mondták: „jukker aszszony” volt. Női kocsiját maga hajtotta. A háztartását nem nagy lelkesedéssel vezette, azt hiszem, ő is unatkozott, mint anyám. Pedig neki szeretnie kellett volna a falusi életet, mert a Papolczy család földbirtokos volt. Csak akkor volt elemében, ha vendégek érkeztek. Ilyenkor vidám és szellemes volt. Bennünket elég hamar megunt, de mi ezt nem bántuk, mert annál több időnk volt Lajos bácsival a tanyára járni.

Az egyik szobában volt egy kakukkós óra, melyből a kakukkmadár a fél és az egész órák idején kibújt és kakukkolt. Ez nekem nagyon tetszett. A másik szentáció volt egy hatalmas Schöberl-ágy, ketten aludtunk benne. A koszt jó és bőséges volt, de azt egészen csodálatosnak tartottuk, hogy többször ettünk cukrásztésztát, mint olyat, amit házilag készítettek. Az is megle-

pett, hogy a szatmári piacról sokszor vettek hízott majorságot. Mi úgy képzeltük, hogy egy birtokon minden ilyesmi kikerül. Ezekben különben Lajos bácsi is hibás volt, lévén nagy ínyenc, például az uborkát kis hordókban Znaimból, Csehországból hozatta, a sajtok közül a strachino di Milanót szerette, amelyet Szatmáron kizárólag Szentpétery Géza fűszer- és csemegeüzletében lehetett kapni. Ez a sajt tényleg költemény volt. A kávé, csokoládét, fűgét, narancsot és másokat Meinl Gyula bécsi fűszerüzletéből rendelte.

Soha életemben nem láttam annyi bel- és külföldi árjegyzéket, mint Vetésen. Megszállottan nézegettük a rengeteg játékábrát. Különösen Hans Konrad brüxi áruházának pazar bősége szédített meg.

Volt még egy rendkívüliség, mégpedig a budiban. Már a furniros ülőke is gyönyörű volt, egy fajansz tartály fölé volt építve, és a produkciót egy rézgombban végződő karral lehetett az alvilágba süllyeszteni. De ez még mind semmi. Ha az ember elfoglalta az ülökét, kis idő múltán egy szerkezet a „Gott erhalte...” császári himnuszt intonálta.

Lajos bácsi mindent megvett nekünk, amit csak szemünk-szánk megkívánt. Mi ezzel gyermekes mohóságunkban vissza is éltünk. Jó előre megtanácskoztuk Ferkóval, hogy a legközelebbi alkalommal mit fogunk kérni. Sétánk közben a Melchner Testvérek kirakatában egy szép ládában mindenféle szerszám, kalapácsok, harapófogók, gyalu, satu és különféle nagyságú szeg s csavar volt található. Ez a láda, illetve felszerelése egy háztartásban nagyszerű szolgálatot tehetett, tehát rendelése komoly volt. Lajos bácsi szemrebbenés nélkül megvásárolt jó pénzért két ilyen szerszamosládát. Nagy szomorúságunkra a két láda olyan nagy és nehéz volt, s mi meg olyan kicsik, hogy utánunk kellett küldeni a boltból. Mi roppant örültünk ennek az új ajándéknak, de Lajos bácsi kikapott este nagymamától. „Meglátod, Lajos — jövendölte nagymama —, a kisfiúk mindent össze fognak szegezni.” Így is lőn, annyira mentünk tobzódásunkban, hogy végül kijelöltek az udvaron egy helyet, ahol szegeinket szabadon beverhettük.

Gyorsan repültek a napok és hetek, eltelt a nagyvakáció, és következett a kötelesség, az iskola. Beírat-
tak a második osztályba, ahol Bodnár Lajos (Lojzi bácsi) volt a mester. Merőben más eszközökkel dolgozott, mint Hoffmann tanító úr. Lojzi bácsi jó pár évtizede tanítóskodott már, nevelte népes családját, tanított elkeseredetten. Sokszot türelmét vesztette, ilyenkor csatogott a nádpálca, természetesen én is kikaptam egy-párszor. Kétszer a padon kellett hasra feküdnöm, és a fenekemet csépelte Lojzi bácsi. Háromszor körmöst kaptam, ennek a technikája az volt, hogy a bal kéz ujjbegyeit össze kellett fogni, és oda zúdult a nádpálca. Azért kaptuk a körmöst bal kézre, mert ha jobb kézre mérte volna ki, pár napig nem tudtunk volna írni.

Egyes gyerekek, mikor érezték, hogy jön a seggre verés, úgy igyekeztek annak csípősségét mérsékelni, hogy égy óvatlan pillanatban báránybőr kucsmájukat nadrágjuk hátulsó részébe csempészték. Tízpercben megkérdeztem tőlük, fáj-t-e a verés. „Egyáltalán nem fáj” — felelték. „Hát akkor miért ordítottatok olyan keservesen?” „Azért — jelentették ki —, hadd higgye Lojzi bácsi, milyen erős.” Nagyon sajnáltam, hogy nekem nem volt báránybőr kucsmám.

Az osztályban a drákói szigor ellenére semmi fegyelem nem volt. Ezeket a büntetéseket nem panasztam el apámnak, csak Gusztinak. „Ez semmi — mondta ő —, a mi falunkban van a megye legerősebb tanítója. Mikor az elfenekelt bennünket, olyan por volt a teremben, hogy ki kellett nyitni az ablakokat. Az igaz, hogy vert bennünket, de megtanított jól írni és olvasni.” Tényleg, Gusztinak nagyon szép írása volt.

Egyik nap beállít Guszti, nagyon komoly arccal. Vele jött fiatal szakácsnőnk is, Süveg Erzsí, ki volt sírva a szeme. „Búcsúzni jöttem, zászlóaljunk holnap utazik Boszniába, ahol bajok vannak” — közölte Guszti. Nagy nyugtalanságot váltott ki az „ifjú török mozgalom”, kihatott Bosznia-Hercegovinára, ott a lakosság nagy része muzulmán volt. 1908-ban csaknem háború tört ki a monarchia és Szerbia között. Ide kellett tehát elmennie Gusztinak is, aki három éves katonai kötelezettségének még csak a felét töltötte ki. Elbúcsúztunk,

megkértem, írjon, hogy megy a sora. Kaptam is tőle minden hónapban egy-egy képes levelezőlapot, Rogaticán, Boszniában voltak postára téve. A lapok utolsó sora mindig így szólt: „Erzsit tisztelem.” Egy év múlva kapott harmincnapi szabadságot, azt nálunk töltötte. Nekem hozott egy fekete bojtos piros fezt, nagyon furcsa szaga volt. Megkérdeztem Gusztitól, milyen szag ez, azt mondta, hogy ez bizony kecskeszag, ott ugyanis minden ilyen szagú.

Visszatérése előtti napon bejött szülőfalujából az édesapja, egy jóvágású parasztember, csizmásán és gatyásán, pitykés mellényben. Ebben az időben a falusiaknak nemigen volt még nadrágjuk. Télen-nyáron gatyában jártak, de nem fáztak meg, mert hosszú cifraszűrt vagy fűrtös gubát hordtak. A fejfedő télen báránybőr kucsma, tavasztól őszig posztó- vágy szalmakalap volt. Az asszonyok, lányok télen vastag hárászkendőt viseltek a hideg ellen.

Napi szórakozásaim közé tartozott a házbeli üzletek felkeresése. Egy alkalommal a Komáromi-féle borbélyüzletben magyaros ruhába, csizmába öltözött bácsit láttam, aki nagy beszédben -volt a vendégekkel és segédekkel. A különös az volt, hogy a kérdésekre mindig verses rigmusokban válaszolt. Amikor a szépítés után távozott, megtudtam a segéd uraktól, hogy Hazafi Verái János volt, az ország egyetlen vándorpoétája. Ez volt az első élő költő, akit szerencsém volt megismerni.

Ugyanazon a nyáron megismertem két igazi író: Bródy Sándort és Bíró Lajost.

Ez pedig úgy történt, hogy amikor a lakásunkhoz közel levő nagy trafikba mentem apám rendes szivarjáért, egy doboz Cuba Portoricót beszerezni, ott ült Bródy néni egy szép bácsival a trafik szurkosvászon dívánján. Illedelmesen köszöntem, és a kiszolgálótól kértem a doboz szivart. Megnéztem, elég világosak-e és van-e közöttük pettyes, mert azok a legjobbak. Az áru megnyerte tetszésemet, fizettem, és köszönve távozni akartam, amikor Bródy néni magához hívott. Kezet csókoltam, és a bácsinak illedelmesen bemutatkoztam. A bácsi mosolyogva nyújtotta kezét, és ő is bemutatkozott: „Bródy Sándor vagyok. Apádat ismerem és

tisztelem.” Ó, most már eszembe jutott, apám felolvasta nekem *Az egri diákok* című nagyon szép könyvét, de hallottam már beszélni *A tanítónő* című színdarabról is, amelyet Szatmáron készülnek játszani, és biztosan meg is nézem... Jó barátsággal váltunk el, és ahányszor Szatmárra jött Bródy bácsi, mindig elbeszélgettem vele. Most is előttem van mosolygó arca, de ezt az arcot valami bánat felhőzte.

Bíró Lajost is Bródy néninél ismertem meg, ő sokkal fiatalabb volt, mint Bródy Sándor. A kedves Bródy néni hívta fel a figyelmét Bírónak rám, ugyanis így ajánlott: „Sándor fiatal barátja, aki szereti az irodalmat.” Itt sajnos csődöt mondott az irodalmi ismeretem, Bíró Lajosnak nem hallottam még egy munkájáról sem. De évek múlva láttam *Sárga liliom* című színdarabját, s büszkén gondoltam arra, hogy a szerzőt személyesen ismerem.

1909. szeptember elején beírtak az elemi iskola harmadik osztályába, ahol Hársfalvi János tanító úr keze alá kerültem. Ezt csak átvitt értelemben mondom, ugyanis a Lojzi bácsi testi fenyítékei az új mesternél ismeretlenek voltak. Ennek ellenére komoly fegyelem uralkodott az osztályban. Sokat tanultunk, s a tanító urat nagyon megszerettük. Felnőtt koromban jó barátok lettünk. Hársfalvi Jánosra mindig hálával gondolok.

Szabad időmben feljártam apám hivatalába, a városházára. Meg akartam itt is ismerkedni mindennel. A jogászok megszerettek, és amit lehetett, megmagyaráztak. Itt ügyvédjelöltösködött dr. Nagy Vince, később országgyűlési képviselő és az őszirózsás forradalom idején a Berinkey-kormány belügyminisztere. Szeretettel emlékszem vissza dr. Papolczy Lorándra, aki gyomor-baja miatt tizenegy órakor langyos tejet ivott, míg Maák István dr. és Teörseök Károly dr. egy-egy pohár erős pálinkát vagy sört hajtott fel. Itt volt joggyakornok Koós Károly és később Mezey Béla. Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy mindegyikkel tegező viszonyba kerültem.

Szüleim között az egyetértés nagyon vitatható volt. Sok nézeteltérés, veszekedés és viharos kibékülés jellemezte ezeket az éveket. Közben megszületett Lenke

húgom, aki ezeket az állapotokat nem érzékelhette, hiszen olyan kicsi volt, de a későbbi idők keserveit talán ő szenvedte meg a legjobban. A kislány születésétől a család tagjai azt remélték, hogy anyám megkomolyodik. Sajnos, ezek a remények sose váltak valóra. Mind a rokonok, mint az ismerősök sajnáltak bennünket, de szeretetet csak keveset kaptunk. Érthető, hogy anyámat elítélték, de miért kellett három ártatlan gyermekére átvinni a megbélyegzést? Saját fülemmel hallottam, amikor lesújtó véleményüket így foglalták össze: „a Lenke gyerekei”.

1910 nyarán utaztunk anyámmal és testvéreimmel első ízben Kolozsvárra, anyám nővéréhez, Iluskához, kinek a férje, Bartha Gergely, foglalkozására nézve bankfőtisztviselő és Kolozsvár tűzoltóparancsnoka volt. A Nagymező utca 9. szám alatt volt szép kertes villájuk. Itt jól éreztük magunkat, azt hiszem, főleg azért, mert nem sokat törődtek velünk. Gergely bácsiéknak két fiuk volt, Pista és Miklós; Pista négy, Miklós két évvel volt idősebb nálam. Pistával jobban összebarátkoztam, sokat barangoltunk a Donáth-hegyen a Törökvágásnál, a Fellegváron, de a városban is. Gyönyörködtem Mátyás király lovas szobrában, megcsodáltam az Óvárban Hunyadi Mátyás szülőházát. A gondnok mutatott egy pár hatalmas méretű lovaglócsizmát, ez a királyé lett volna, de ez valahogy nem ment a fejembe, ugyanis jól tudtam, hogy Mátyás középtermetű ember volt, és a csizma legalább két méter magas óriásnak lett volna jó. Megemlétték a Mátyás téren azt a házat, ahol a kolozsvári bíró lakott, akinek udvarára a hajdú parancsára fahasábokat kellett behordania az álruhás királynak, amint ezt a hagyomány állítja. (Csodálatos az élet útja, mert most itt lakunk élettársammal, e régi ház első emeletén. Tíz éve kaptuk ezt a kellemes lakást, amely, reméljük, utolsó lakhelyünk a házsongárdi temető előtt. Itt írom a családi krónika sorait.)

Jártunk a Sétatéren, a tavon csónakáztunk. Barangolásaink közben összebarátkoztunk egy mezőőrrel, s miután Gergely bátyám szivarkészletéből kielégítettük dohányzási igényét, mindent elnézett nekünk. Volt neki egy elöltöltő kapszlis egycsővű pisztolya, de ezt hiába

kértük, nem adta kezünkre. Másnap Gergely bácsi szobájából kiemeltünk két előtöltő párbajpisztolyt, hozzá a szükséges puskaport és kapszlikat, így kerestük meg barátunkat, s ő megtanított a pisztolyokat megtölteni és kezelni. Golyót persze nem vittünk magunkkal, de minket teljesen kielégített a vidám durrogatás. Mezőőr barátunk a szórakozás után, vagyis amikor a lőpor elfogyott, ragyogóan kipucoválta a jobb sorsra érdemes fegyvereket.

Bejártunk a tűzoltó-laktanyába is, nagyon érdekes volt a tűzoltók gyakorlatozása. Itt is volt tűzoltótorony, erre a célra egy régi bástyát használtak fel. Ha mostanság elmegyek alatta, eszembe jutnak az akkori hancúrozásaink.

Sok olyan étellel ismerkedtem meg, ami Szatmáron nem került fogyasztásra, ilyen volt a zöldpaprika és a nyers paradicsom, a tizórai szalámihoz kaptuk. Nagyon ízlett, de azok a zöldpaprikák milyen sápadtak és fűízűek voltak. Akkor még a természetük újdonság volt.

Különösnek tűnt, hogy Gergely bácsi és Iluska néni külön szobában aludtak. Gergely bácsi szobájában sok érdekes dolgot láttunk. Egy furcsa biciklit (velocipédet) nagyon megcsodáltam. Egyik kereke roppant magas volt és az ülés felette volt elhelyezve, míg a hátsó kerék egészen apró.

A fiúk felvittek a ház padlására, és megmutatták az íróasztalt, ez Bartha Miklósé volt, a fiúk nagybátyjáié, aki híres zszurnaliszta volt Kolozsváron. Ő alapította 1880-ban az *Ellenzék* című napilapot. Lapjában erősen bírált egy Rüstov nevű osztrák hadnagyot, s az Dienstl nevű tisztársával felkereste a szerkesztőségben. Mindketten élesre fent karddal támadtak Bartha Miklósrá, aki csak egy bottal tudott védekezni. Több kardvágás érte. Az íróasztal posztóján látható barna foltok kifolyt vérének voltak a nyomai.

Gergely bácsival életemben még egyszer találkoztam Szatmáron, egy tűzoltókongresszus és verseny alkalmából. Kevés idő múlva elváltak Iluska nénitől, a két fiút az apjuk nevelte. Pista orvos lett, Miklós jogot és kereskedelmi akadémiát végzett, elvette Pesthy Pál

miniszter leányát, és a Belvárosi Takarékpénztár igazgatója lett.

Otthon megkezdődött az elemi iskola negyedik osztályában a taníttatásom. Tanítóm Szolyák Mihály Szent János-rendi mester volt. Nagyon jól tanított, és arra is kiterjedt figyelme, hogy kézügyességünket fejlessze. Nem ment vallási túlzásokba soha.

Októberben ismét szüretelni mentünk nagymamával. Magában a szüretelésben is részt vettünk, kaptunk ugyanis egy-egy nekünk való kis puttonyt, s reggeltől estig hordtuk a szedett szőlőt. Minden levitt puttonyt feljegyeztünk krétavonással a tornác párkányára.

Munkánkért napszámot fizetett nagymama, ez volt ez első keresetem.

Nagy örömet jelentett nekem Taar Guszti hazaérkezése Boszniából. A mondanivalónak nem volt se vége, se hossza. „Jó emberek a bosnyákok — mondta Guszti —, ott a baj a nagy szegénység. Mi nagyon jól kijöttünk velük.” Azt hiszem, Erzsí szakácsnő még nálam is jobban örült. Guszti előlépett, ugyanis apám beszervezte hajdúnak a hivatalába. Sokat jelentett neki ez az állás, ami után nyugdíj járt. Ebben az időben az állami állás volt a vágyálma a falusi népnek. Gusztinak csinos egyenruhát szabtak. Díszruhája zsinóros volt, a csákón forgó, és ünnepélyes alkalmakkor kardot köthetett. Büszkén és jól hordta egyenruháját. Az ünnepélyes ebédeken és vacsorákon ebben a díszruhában szolgált fel az asztalnál, fehér kesztyűt viselt ilyenkor. Közben megtartották az esküvőjüket Erzsível.

Nyár volt, amikor a Kossuth-kertben a sétálók között feltűnt egy kövér úr és két szép nő, akiket eddig még nem láttam Szatmáron. Guszti, aki mindent tudott, elmondta, hogy a kövér úr a híres kabaréénekes, Gyárfás Dezső, a nők pedig énekelnek és táncolnak a Károlyi ház kerthelyiségében. Azon nem nagyon csodálkoztam, hogy tudja, kik, de az nagyon meglepett, amikor néhány kabarédalt elénekelt, köztük Gyárfás Dezső híres számát, melyet a művész női ruhában adott elő, az „Én vagyok a Fedák Sári szobalánya”-t. „Hát te jársz kabaréba?” — néztem rá csodálkozva. „Én nem járok a Károlyi házba, de minden előadást megnézek az istálló

szénapadlásáról. Így nem kerül semmibe, és olyan kényelmes helye a publikumnak sincs, mint nekem. Az úgy van, hogy a padlás két deszkáját leszereltem, és onnan kitűnően látok a színpadra; és az asztaloknál helyet foglaló vendégeket is jól figyelhetem.”

„Legközelebb vigyél engem is!” — kértem. Ő megígérte, és este értem jött. Felmásztunk a szénapadlásra, ahol már minden elő volt készítve a műélvezethez. A két szál deszka le volt szedve, ülésnek két fejőszék szolgált. Így lettem én kilenc éves koromban kabarétörzsvendég. Sokszor felmásztunk a mi „udvari” páholyunkba, és megtanultam én is az összes slágereket. Egy este meglepetéssel fedeztük fel a közönség között apámat és Lajos bácsit, akik éppen olyan jól mulattak, mint mi a fejük felett.

Szüleim között változatlan maradt a helyzet. Anyám állandóan vásárolt, ami rengeteg pénzt emésztett fel.

Anyámnak semmi sem volt elég finom, az árat sohasem kérdezte. A számlákat apám keservesen fizette.

Házunk híres volt vendéglátásáról. Nagy napot jelentett apám névnapja. Sándor-napra gratulálni az összes ismerősök, a városháza tisztviselői és sokan mások eljöttek. A vendégek persze állandóan cserélődtek, így délelőtt 11-től délután 5-ig egymást váltották az emberek. Voltak olyanok, persze nem sokan, akik egy kicsit mélyebben néztek a pohár fenekére, és ottfelgették magukat. Először konyakot, szilvóriumot, seprő- és törkölypálinkát, borovicskát töltöttek a poharakba. Közben remek foszlós tepertős és vajas pogácsákat, sós-köménymagos rudacskákat, hasét kínáltak. Ezután következtek a halfélék, szardínia, ringli, tok tartármártással (gyönyörűen díszített tálakban). A tokot a Balatonról rendelték, postán, gyorsárúként, jegelve érkezett. Egyetlen meleg étel a tormás és zaftos szepességi virsli volt. Közben folyton töltögették a Dréher-sört, de a borozók bort kaptak. Hatalmas tálakon hordták körül az imbiszt, amely sonka, főtt és nyers füstölt kolbász, aszpickos libamáj, húspástétomok, sertéskaraj, rántott csirke tömegeit foglalta magában. Rengeteg szendvics várta a válogatást. Sajtok közül strachino di Milano, ementhali, grójer, imperiál voltak hivatva a kis villásreggeli befejezésére.

Ebben a nagy vendéglátásban nekem is jutott szerep, ugyanis a szép intarziás szivaros-cigarettás dobozból én kínálhattam a vendégkoszorút.

Sándor-nap estéjén szüleim nagy vacsorát adtak. Az ebédlőasztal csodaszépen volt felerítve. A zsardinettos aufzaccok roskadoztak a mandarin, narancs, birsalmasajt, csokoládébonbonok, malagaszőlő, datolya, mogyró, mandula tömegétől. A remek házilag készített torták a tálalóra voltak kirakva. Az étrend a következő volt: hideg és meleg előételek, erőleves csészében, vadas bélszín és angolosan sütött bélszín (ez anyám utolérhetetlen különlegessége volt), kappansült birskompóttal, rántott sertés- és borjúszeletek sokféle garnírunggal, savanyúságok. Meleg tészták almával, dióval, tehéntúróval töltve. Sajtfélék, torták. Ebben az időben egy új tészta lett divatos, az „özgerinc”. Csokoládétorta anyagából készítették, tejszínhabbal volt töltve, csokoládémázzal bevonva, hámozott mandülaszeletekkel tűzdelve. Ezeket követte a feketekávé, gyűszűnyi csészékben, vagy tejszínes kapuciner, nagyobb edénybe töltögetve. A kockacukor ezüst pikszisekben volt az asztalra téve, és mellette volt a cukorfogó, hogy a cukrot ki lehessen varázsolni a dobozból. A fekete mellé konyakot, a nőknek likőröket szolgáltak fel.

A vacsora elfogyasztása két órát vett igénybe. Vacsorázás után a vizitszobába vonultak, ahol elbeszélgettek éjfél tájig. Éneklés, kártyázás apám házában nem volt soha.

Befejeződtek a tanítások. Az ódon elemi iskola padjait elhagytuk, elindultunk egy rögzösebb úton, egyesekek a középiskolába, mások mesterséget tanulni.

Ez év nyarának egy részét Berenden, Bikfalvy Albert bácsinál és Ilona néninél töltöttük. Velünk volt nagymama is. Albert bácsiék rendezett, jól megszervezett gazdaságában sok hasznos dolgot tanultam meg. A kényelmes lakóházban hat szobája volt. Ha beléptünk a ház egész frontját védő széles tornácra, rögtön kellemes hűvös fogadott a legnagyobb melegben is, mert vadszőlővel volt befuttatva. A főbejárat felett régi latin nyelvű felirat állott: *Deus sit alta et omega tui laboris.*

Az előszobából balra Albert bácsi dolgozószobájába nyitott az ember. Ott az egyik falat fegyverállvány tölthette be, megrakva korszerű vadászfegyverekkel, cél-lövő puskákkal, pisztolyokkal és revolverekkel. Volt ott egy pisztoly a francia forradalom idejéből, tölcser alakú csőtorkolattal. A falon függött a zsoldos katonaság idejéből való kanócos puska, olyan nagy, hogy annak cipeléséhez és kezeléséhez két ember kellett, lövés alkalmával villás állványra helyezték. Egy másik falon lógott Minorich Horváth Károly dédapám díszkardja és Albert bácsi lovassági kardja. Rozsda nem marta se a kardokat, se a fegyvereket, ugyanis állandóan tisztogatták, zsírozták őket. Egy másik szobában a falra szép, eredeti perzsaszőnyegek voltak aggatva, rajta remekművű handzsárok, török pisztolyok és elefántcsont, arany-ezüst berakásokkal díszített keleti puskák. Albert bácsi értékes fegyvereinek jelentős része dédapánktól eredt, de ő is gyarapította ezt a múzeumiba illő gyűjteményt.

Ilona néni nagyon szeretett, biztosan sajnált. Volt itt két remek számár, Tündér és Mozsár. Ezek felett szabadon rendelkezhattünk, hol két kerekű kordékba, hol kettős kis lajtorjás szekérbe fogtuk őket Végtelennek tetsző utazásokat tettünk járműveinkkel. Kimentünk a Holt-Szamosra, megtapasztaltuk a hálóval való halfogást. Kimentünk vadkacsavadászatra, sőt a vadászsákmány egy részét mi fuvaroztuk haza. A falusi gyerekek közül sokan velünk tartottak. Ferkó ötlete volt, hogy az 1896-os athéni és az 1908-as londoni olimpiászokhoz hasonlóan, Berenden is rendezzünk olimpiai játékokat. A sportolók falusi gyermekekből, belőlünk és Rády Pistából állottak. Ez a Rády Pista velünk egyidős fiú volt, és az Udvariban lakó Horváth András nagybátyjánál vakációzott. Persze minden a mi elképzelésünk szerint történt. Volt ott magas- és távugrás, futás, gátfutás, kalapácsvetés, súlydobás és sok más szám. A sportfelszerelés sem okozott fejtörést, a súlydobást például egy kiszuperált fa kugligolyóval végeztük, a kalapácsvetést szó szerint vettük, és Pető bácsitól, a gazdaság kovácsától és gépészétől kértünk egy középnehéz kalapácsot. Meg voltunk győződve, hogy az olimpiáson is fanyelű vaskalapácsot dobálnak. Az eredmények értékelését

minden részrehajlás nélkül, sportszerűen végeztük, pedig a zsűri is belőlünk állott. Egyetlen megjegyzést tett sikeres magasugrásomhoz Burkus béresgazda fia, éspedig így: „Ha én mindennap tejeskávét ihatnék, még jobb eredményt érnék el.” Erre megkértem nagymamát, adjanak Burkusnak kávé. Kérésemet azzal indokoltam, hogy csak így lehet majd eldönteni, vajon melyikünk a jobb magasugró. Jól mulattak rajtunk, és Burkust ellátták ugyanannyi kávéval, mint engemet.

A lakóház előtt szép virágoskert fogadta az érkezőt. Aki kocsival jött, a bal oldali kapun hajtott be a fedett, oszlopokon álló kocsifeljáróra, és a jobb oldali kapun hagyta el a kertet.

A dróthálóval elkerített kert után, tágas udvar közepén, fedett kerek kút, tőle nem messze magas tölgyfaoszlopra szerelt acetilénlámpa vetette este fényét, bevilágítva az udvart és a környéket. Az egyik oldalon szintén dróthálós kerítéssel volt elhatárolva az emeletes magtár udvara. Itt olyan baromfiólak voltak amelyekben télen sem fáztak a baromfiak, így szinte állandó volt a tojásellátás. A baromfiólakból a csirkéknek, tyúkoknak elkerített kifutójuk volt, tetején is dróthálóval bevonva. Ez védett a kártékony vadmadaraktól. A kifutó mellett fehér és fekete eperfák sorakoztak, lepöttyögő érett gyümölcsüket furcsán kancsalítva lesték a tyúkfélék, amin mi nagyokat kacagtunk.

Az egész lakást gázlámpák világították meg. Két kis gázfejlesztő látta el gázzal az épületeket, ezekből vékony csöveken jutott el a világítógáz rendeltetése helyére. Nyugtató fénye volt, és az égők halk duruzsolása a fülnek kellemes.

Ilona néninél szorgalmasabb asszony kevés lehetett a megyében. Hajnaltól késő estig tevékenykedett, mindenütt ott volt, mindent látott. Veszekedni sose hallottam, a személyzet nagyon ragaszkodott hozzá. Már ekkor bevezették a telefont, a szereléseket Svéd bácsi, Svéd Sándornak, a világhírű operaénekesnek az édesapja végezte, illetve irányította. Az íróasztalra volt szerelve az akkori idők modern telefonkészüléke, csengőtárcsájával, amely a hívó félnek is csengett, nemcsak a hívottnak. A hallgató, illetve beszélő egy villapáron nyu-

godott. Az ember hosszasan csengetett, kérte a számot, akivel beszélni akart, majd visszatette a kagylót a villára. Csengetés, és jelentkezik a hívott szám. A beszélgetés után visszatettük a kagylót a villákra, és utána kiadósán csengettünk, jelezve a központnak, jelen esetben Udvarinak, hogy a beszélgetés megtörtént.

Néha felhívtuk apám hivatalát, hogy értesítsük hogyan lettünk. De szívesen hívtuk Udvarit, mert Svéd bácsi onnan irányította a munkákat. Gyönyörűen füttyölt, és mi minden esetben megkértük, füttyöljön nekünk a telefonba. Ez a jókedvű, kedves ember mindig teljesítette kérésünket. Svéd bácsinak szép hangja is volt. Szatmáron jótékony célú estélyeken gyakran felkérték énekelni. Operaáriákat, de magyar nótákat is nagy sikerrel adott elő. Fia volt kitől örökölje a tehetségét.

Berenden láttam először fonográfot. Egy óraművet felhúztak, ez egy hengert hozott forgásba, a hengerre ráhúztak egy másik hengert, erre „fel volt véve” a zene, ének vagy beszéd. A forgásban lévő hengerre óvatosan ráhelyezték a csillámlemezből készített hangrezgetőt, amely tüben végződött. Ha a henger forgott, a tű apró ugrándozása közben megszólalt a zené. Ennek a beszélőgépnak már réztölcsére is volt. Egy hatalmas tölcserrel ellátott „modern” gramofon is volt itt, hozzá sok lemez. Ezeket, amikor arra engedélyt kaptunk, lejátszottak.

ANYÁNK ELHAGY

Tízéves koromban kezdtem észrevenni a társadalmi különbségeket, azért ilyen későn, mert a családban nem tettek különbséget ember és ember között. Nagypám egyszerűségével a város legnépszerűbb embere volt. Apám megadta a tiszteletet mindenkinek, mint ügyvédnek rengeteg volt a falusi kliense is. Nagypám, apám személyes körében nem ismert különbséget keresztény és zsidó barátok között. Tölünk, gyermekektől is megkövetelték, hogy mindenkinek adjuk meg a kellő tiszteletet származási különbség nélkül. Azért felfigyeltünk egyesekre, akik fennhéjázva beszéltek másokkal. Ez értelmetlen volt előttünk, és abban állapodtunk meg, hogy ezek a személyek hencegők.

Városunkban és környékén nem volt arisztokrata, a gróf és báró földbirtokosok a megye távolabbi részében laktak. Úgy képezem, ezt használták fel a környékbeli nemes birtokosok, hogy zárt kört alkossanak, mintegy kiváltságos réteggént. Voltak persze olyanok, akik igyekeztek barátkozni a dzsentrivel, és később ők lettek a legmerevebb képviselői ennek a mondvacsinált kreációnak. Példának hozom fel Pál Endre földbirtokost, aki vagyonát lókupeckedéssel szerezte. Mindent elnéztek neki a dzsentrik, mert vagyonos földbirtokossá vált, szép lófogatai voltak. Ott trónolt ő is a szerdai hetivásár napján a Pannoniában a dzsentriknek fenntartott hosszú asztalnál.

Ezek évenként egy lóversenyt rendeztek fogat- és kocsi-szépségsversennyel egybekötve. Bennünket nem engedtek oda, pedig tudták, mennyire szeretem a lovakat. Nem is a lovak miatt nem engedtek, hanem azért, nehogy valami idétlenséget ellessek ezektől a felemás alakoktól. A feldíszített kocsik felvonulását azonban nagyanyám erkélyéről láthattuk. Tényleg volt mit nézni a fogatokon.

Grófot és bárót tízéves koromig sem élőt, se holtat

nem volt alkalmam látni. Az első gróf, akit megismer-tem, gróf Montecuccoli volt. Olasz származású, Horvátországból érkezett, huszonöt-huszonhat éves, jogot végzett ifjú; a szatmári törvényszéken tanulmányozta az igazságszolgáltatást. Magyarul is beszélt valamit, úgy-hogy neki is feladhattam elmaradhatatlan kérdéseimet. Ez a fiatalember éppen olyan volt, mint más korabeli ifjú, annyi különbséggel, hogy ruháinak szabása kissé más volt, mint amelyeneket nálunk viseltek. Enni éppen úgy evett, mint más, és ugyanúgy kacagott.

Szüleim zilált élete sehogy sem javult. Anyám fejébe vette, hogy saját földszintes, kertes, modern házban akar élni. Sok vita után szegény apám beadta a derekát, és hozzájárult egy ilyen ház vételéhez. Anyám aktivitása óriási volt; ügynökökkel tárgyalt, a megadott címen levő házakat megnézte. Párszor engem is elvitt magával. Én valahogy el sem tudtam képzelni, hogy mi ne a Kazinczy utcai házban lakjunk, összefacsarodott a szívem, ha arra gondoltam, hogy nem lakhatom majd egy fedél alatt nagymamával.

Hosszas keresés után anyám talált egy házat az Attila utca 5/E szám alatt, Komka Kálmán bankpénztáros tulajdonában. Jól megépített épület volt, hat szobából állott. A konyha is megfelelt a követelményeknek, de se fürdőszoba, se személyzeti szoba nem volt. Itt hát építkezni kellett, az épülethez hozzátoldtak egy hatalmas élelmiszerkamrát, mosókonyhát, fürdőszobát. A verandát beüvegezték, és az L alakú tágas veranda, amelybe cserépkályhát is rakattak, a család legkedvesebb tartózkodási helye lett márciustól decemberig.

Elkészítették óriási költséggel a házi vízvezetékét, a padlásra beépítettek egy 5000 literes víztartályt, ebbe villanymotor hajtotta fel a vizet.

Anyám tobzódott a tevékenységében, mindenütt ott volt, mindent kiválasztott, mindenből a legjobbat rendelte. Mikor az építészek bevégezték munkáikat, bokréta-ünnepélyt tartottunk, amikor is szüleim vendégül látták a munkásokat. Anyám ezután nekifeküdt a kert szépítésének.

Rengeteg pénz ment el ezekre az elgondolásokra, de anyám nem bírt megállni. Szökőkutatót készíttetett egy

szobrással, központi alakja egy mitológiai nőalak volt, aki feje felett kagylót tartott, ebből szökkent magasra a víz. A négy mellékalakhoz mi gyermekek voltunk a modellek.

Háromszor annyi pénzbe került az új ház, mint amennyi arra elő volt irányozva. Apám minden pénzét elköltötte, de folyton újabb és újabb számlákat kellett kifizetnie.

1911 nyarán költöztünk át az új házba. Én szomorú szívvel búcsúztam a régi szobáktól, és sohasem szerettem meg az új, gyönyörű otthont, amely akkor Szatmár legjobb háza volt. Elég volt apám gondoktól gyötört arcára nézni, hogy leolvashassam boldogtalanságát.

Anyámat a szép új ház, a csodás kert sem változtatta meg, folyton vásárolt és vásárolt. Ezenkívül, amit csak tudott, elajándékozott. Lehet, hogy apámban nem találta meg az élettársát, tehát ő is boldogtalan lehetett. A három gyermek sem nagyon érdekelte. Gondosan öltöztetett, ápolt bennünket, ha betegek voltunk (ez nagyon ritkán fordult elő), de a napi programját még ebben az esetben sem változtatta meg. Néha elutazott Zilahra vagy Kolozsvárra. Hazatértekor viharosan ölelt magához, agyoncsókolt bennünket. Apám nemigen tett ilyesmit, de azért úgy éreztük, ő jobban szeret.

Már egy éve jártam Virgilio Pellegrini olasz vívómester iskolájába, ahol jól megtanultam mind a vitézrel, mind a karddal bálni. Beíratlak a zenedébe is Fűredi tanár úrhoz hegedűre. Nekem ugyan a zongorához volt kedvem, de anyám hegedűművészt akart nevelni belőlem, tehát hegedülni tanultam, minden meggyőződés nélkül. Nem voltam én alkalmas a muzsikára, hallásom elég gyatra volt. Kínoztam magam és a tanáromat is. Kár volt a tandíjat fizetni.

Nyáron sokszor voltam apámmal az ún. katonai uszodában. Itt katonák látták el a szükséges szolgálatot. Az úszómesterek is altisztek voltak. Hatalmas tutajra volt építve. Lécoldalú, süllyesztett térségbe léptünk falepcsőkön, és a léceken keresztül áramlott a folyóvíz. A Szamosiban fürdött az ember, anélkül, hogy a vízbe-fúlás veszélyének ki lett volna téve. A fedett, zárt fürdőkabinok deszkafalain fűróval fűrt lyukakat fedez-

tem fel. Kérdésemre apám elmondta, hogy kíváncsi fiatalemberek munkái e lyukak, ugyanis ha történetesen nők vetkeztek, a szomszéd kabinokból ezeken át csodálták meg bájaikat. A magyarázat nagyon értelmes volt, ugyanis a nők általában olyan ruhákat viseltek akkoriban, melyektől a természet ajándékaiból alig látszott valami. A szoknya olyan hosszú volt, hogy az utcán járva nemegyszer meg kellett kecses mozdulattal emelni. Ilyenkor esetleg egy villanásra látható volt a karcsú boka. A nők szépségéből legtöbbet még a bálokban lehetett megpillantani, a mélyen dekoltált ruhákból kilátszott a telt váll és a márványkebel. A kesztyű azonban könnyökön felül ért, és csak a szupécárdás után vették le, amikor vacsorához ültek.

A tutajon volt egy „kosár” elnevezésű fürdőhely, ahol a gyerekek az áldott nap sugarai alatt fürödhetek, aztán volt egy „tükör” nevű hely is, ahol kétméteres volt a víz. Itt gyakorolhattak a kezdő úszók és esetleg azok, akik gyenge úszók voltak. Apám nagyon jó úszó volt, kétszer-háromszor is átszelte oda-vissza a Szamost.

Engem is Orosz őrmester-úszómesterre bíztak, hogy tanítson meg a halak tudományára. Hosszú ideig a tutaj deszkáin hasra fekvé, harsány vezényszóra végeztük az úszómozdulatokat és a ki- és belégzést. Később derekunkra hevedert csatoltak, ezeknek karikájuk volt, a karikán hosszú kötél, amely aztán egy hosszú rúdra volt erősítve. Az úszómester parancsára beugrottunk a vízbe, és a tutaj egyik végétől a másikig úszkáltunk, ügyetlenkedtünk. Baj nem lehetett, mert a mester kezében volt a rúd. Néha engedte, hogy elmerüljünk, nyilván abból a célból, hogy tanuljuk meg az önállóságot. Bevallom őszintén, nem Orosz mester tanított meg úszni, hanem egy baleset. Csónakunk a Szamos közepén felfordult, és mi beleestünk a vízbe. Függetlenül a leckéktől, amelyek eszembe sem jutottak, úsztam ki a partra.

Valószínűleg annak hatására, hogy Zilahon és különösképpen Kolozsvárt sok régi épületet láthattam, kezdtem érdeklődni a szatmári régi házak iránt. Apám sétáink közben elmagyarázta, hogy Szatmárnak nagyon kevés régi épülete van, mert a Rákóczi-felkelés idején

szinte az egész város porrá égett. A mostani püspöki templom és a református templom fedélszerkezete is a tűzvész martaléka lett. Tehát a mai legrégebb házak is csak a XVIII. század végén épültek. Régi épületnek számít a püspöki palota, a Vincés apácák zárdája, a jezsuita rendház, a céhek nem egy székháza, a „Fehér ház”. Ez még gyermekkoromban állott, csak később bontották le és épült helyette a városi bérpalota, egy teljesen modern ház. A „Fehér ház” híres volt a vendéglőjében lezajlott, nemegyszer óriási duhajkodásokig fajult mulatozásokról. Az udvar nagy istállóiban és kocsi-színjeiben helyezték el a vidékiek fogataikat. Én még jártam a „Fehér ház”-ban, igaz, nem a vendéglőben, amely a Pannonia felépítése után teljes züllésnek indult, hanem Weisz Izsák könyv- és papírüzletében, ahol sok szép könyvet vásároltam. A „Fehér ház” vendéglője a képviselőválasztások idején volt igazán hangos. Kortestanya volt, itt mérték az eszem-iszomot, itt osztogatták a bőrszivarokat, és innen indultak ki verekedni (persze a kortesek irányításával) a választók. Könnyű volt felismerni, ki melyik jelöltet vallja a magáénak, ugyanis minden pártnak megvolt a tolla, melyet kalap mellé tűzve viseltek. Volt piros, zöld, kék és még más színű toll is. Ismertem egy kortest, Kron Misi bácsit, aki a választások alatt lovon járt, kokárdájáról méteres nemzetiszínű szalag lógott le. A jobb kengyelszíjhoz szerelve a zászló, melyen nagy betűkkel díszlett: „Éljen X. Y., szeretett képviselőjelöltünk.” Kron Misi bácsi polgári foglalkozása szerint vendéglős volt. Azt hiszem, ő volt az egyetlen zsidó kortes a megyében. Ha választások idején találkoztam vele, adott egy marék kortestollat. Egyszer megjegyeztem: „Kron bácsi, a múlt választáskor más színű tollakat tetszett osztani.” Nevetve válaszolta: „Ja, édes öcsém, az akkor volt!” Azt hiszem, Kron bácsi vendéglőjének a jövedelmét jelentősen pótolta a kortesség. Az volt a vélemény a városban, hogy az kapja meg a képviselői mandátumot, akinek kortese Kron Misi.

Közeledett az iskolai év, vagyis számomra a gimnázium első osztálya. Apámmal együtt mentünk beirat-

kozni a katolikus gimnáziumba, ahol kifizettük a beiratkozási díjat és a tandíjat. Elég borsos összeg volt.

A beiratkozásnál a nyugtákon kívül kaptunk egy jegyzéket, ahol fel voltak sorolva mindazok a tankönyvek és írószerek, amelyek beszerzése szigorúan kötelező. A könyveket és írószereket Löwi Miksa bácsinál vettük meg, és az akkori szokásnak megfelelően ráadásul egy bőrfedelű noteszt kaptam. Ennek örültem a legjobban.

A gimnázium nagymama házatól két percnyi járásra volt, az épület kétemeletes, legalább 150 éves. Nagypapám és apám is itt végezték a középiskolát.

Ferkó megérkezett Berendről, és úgy határoztak, hogy nagymamánál fog lakni, én pedig mindennap az órák után nagymamánál ebédelek, ott tanulok estig, s amikor apám hivatalából hazamegy, értem jön. Ez nagyon tetszett. Az ebédlőben kaptunk egy asztalt, fiókjait berendeztük könyveinkkel. Nagymama előszobából és hat szobából álló lakásához mindössze hárman voltunk, tehát nagyon is kényelmes volt. Az előszobából jutottunk az ebédlőbe, amelynek berendezése egy kerék (kihúzható) asztal, pohárszék, aljában állottak a porcelánedények, az egyik fiókban az asztalterítők, a főétkezésekhez fehér, uzsonnához, reggelihez színesek; a másik fiókban az evőeszközök; a késeknek, villáknak csontnyelük volt (ebben az időben még ismeretlen volt a francia villa), a kanalak ezüsből készültek. A pohárszék jobb oldalában álltak az üvegneműek, a balban pedig néhány üveg szíverősítő. A pohárszéken nagy üvegben ivóvíz állott, a vizet ugyanis csak szűrt állapotban fogyasztottuk. A vízsűrő a pincében elhelyezett kétrészes bádogtartály volt, amelyben folyami kavics, homok, faszén és szivacs át csörgött a felül megtöltött víz az alsó tartályba. A tiszta vizet csapon keresztül engedték ki. A szatmári kutak vize nagyon rossz ízű volt. Még a Deák tér közepén álló, mély fúrású kerek kút vize is vasas, élvezhetetlen szűrés nélkül. Ebből a kútból hozták a szolgálólányok és a szolgálények az ivóvizet. Órákra kialakult a vízfordás ideje, ilyenkor kedves képet nyújtott a csinosan felöltözött lányok és fiúk csoportja. Természetesen időbe telt a víz

húzása, ezt a legények- udvariasan elvégezték a szere-
tőik helyett is. Ezalatt vidám beszélgetés, kacagás járta.

Az ebédlő egyik sarkában szép, régi, hatfiókos ko-
mód állott, rajta óra, Ádám és Éva szép kerámiaszobra.
Fényesre pucolt réz gyertyatartók, virágvázák virággal
(nagyanyám kedves virága a szerény rezeda és a pom-
pás rózsza volt), a komód egyik oldalán az előfizetett
napilapok gyűltek egymásra. Az újságokat felolvastuk
nagyamának is. Két kerevet s a jó, kemény, hozzá
való töltött karosszékek biedermeier stílusúak voltak.
Rengeteget olvastunk, ilyenkor befészkeljük magunkat
a kanapé egyik sarkába. A falakon két régi tükör lógott,
az egyik aranyozott rámában, a másik rámája ún. er-
délyi diós. Szép diófapolcos szekrényben állott a fehér-
neműkészlet. A régi cserépkályha mellett nagymama
kedvelt bőrfotelje kapott helyet, ebéd után itt szokott
pihenni. Három régi rézkarc aranyozott rámába foglalva
emlékeztetett a történelmi múltra.

Az ebédlőből nyílt a hálószoba, ablaka a Kazinczy
utcára nézett, szembe a Kereskedelmi Bank palotájával.
Sokat ültünk ennél az ablaknál, és figyelemmel kísértük
a bankteremben a tisztviselők munkáját, Lukácsovics
János kelmefestő üzletének forgalmát. Székely Sándor
borbély és fodrász vendégeit, de tudtuk azt is, mikor ér-
kezett haza dr. Weisz Károly bácsi beteglátogatásaiból.
Ismertük a doktor kedves lányát is, Lilit, akinek finom
arcát csupán a kelleténél kicsit hosszabb orra rontotta,
de ezen néhány év múlva Bécsben plasztikai műtéttel
segítettek. Akkor hallottam először arról, hogy a sebés-
zet szépművészettel is foglalkozik.

Nagymama elmesélte, hogy a bankpalota helyén ál-
lott a delizsáncállomás, ahova valamikor nagy kürtölés
közben hajtottak be a postakocsik. Érkezésük és indulá-
suk nagy esemény volt annak idején. Az utazás nagyon
fárasztó volt még, nagyapánk mondta a nagymamának,
hogy utazás közben időnként meg kellett állni, pihe-
nésre a lovaknak és utasoknak egyformán nagy szük-
ségük volt. Szatmárról Debrecenbe igyekezve, Vámos-
pércs közelében a Halápi csárdánál állapodtak meg.
Ezek a csárdák bizony csaknem semmi kényelmet nem
nyújtottak, ennivaló sem igen akadt, legfeljebb valami

savanyú vinkót tettek az asztalra. Akik többször utaztak postakocsin, már otthon felszerelték magukat enni- és innivalókkal. Nagypánk Debrecenről Pest-Budáig gőzvasúttal tette meg az utat. Debrecenben az Arany Bikában, Pesten a Vadászkiirtben vett szállást. Ez elég tiszta szálláshely volt abban az időben, de előfordult, hogy a poloskától nem tudott nyugodni.

Nagymama rajongott Petőfiért, nagyon sok versét mondta el nekünk, és életéről is sokat tudott. Petőfi sokszor megfordult Szatmáron, s a várost így jellemezte: „Szatmár derék város a Szamos partján; van egy nagy piaca, nagy, kétágú püspöki temploma, nagy vendégfogadója, casinója, készülő színháza, két cukrászdája és két költője Pap Endre és Riskó Ignác.” Nos, erről a Pap Endréről mesélte nagymama, hogy jeles költő volt, a megyebeli Zsarolyánban született, és mindössze hat évvel volt idősebb Petőfinél. Kölcsey Ferenc mellett volt joggyakornok, a szabadságharc alatt Szatmár megyei képviselő. Házát 1902-ben emléktáblával jelölték meg. Ezt a házat jól ismertem, többször jártam benne, abban az időben Morvay János nyomdász tulajdona volt.

Nagymama néha eldudolta nekünk a Fördik a holdvilág az ég tengerében... kezdetű Petőfi-dalt. Ezt játszotta a hálószoba falán lógó muzsikáló óra is, melyet nagymama halála után nekem testáltak. (Sokáig mostohaanyám szobáját díszítette, tőle került nemrég hozzám, hogy utolsó éveimben még nézhessem, hallhassam muzsikáját.)

Az előszobából kétszárnyas ajtón léptünk a hatalmas vizitszobába, innen a parádés, jól felszerelt vendégszobába. Az előszobától jobbra volt nagypám dolgozószobája, amelyben álló íróasztalon végezte írásbeli munkáját.

Ez volt hát nagyanyám otthona, ahol Ferkóval együtt nagyon jól éreztük magunkat. Nekem még külön oázis jelentett, a szüleim izgalmas jeleneteit jól kipihenhettem ebben a békés lakásban.

A gimnáziumban megkezdődött a tanítás. Merőben más volt, mint az elemi iskolai. Osztályfőnökünk, Pfister József latin szakos tanár, egy vörhenyes fiatalember,

telve rossz tulajdonságokkal. Ingerlékeny természete ismert volt a diákok előtt, és ezért igyekeztek elkerülni a bajokat. A tanári kar — néhány kiváló tudású, nagy műveltségű, jó pedagógustól eltekintve — bizony nem volt méltó a nagy hírű középiskolához.

Hálás szívvel emlékszem vissza dr. Schöber Emil tudós tanáromra, akinek tárgyait és azt a módot, ahogy előadta, nagyon megszerettük. Természetrájz szakos volt, állandóan kísérleteket végzett vejével, dr. Hunek Emillel, ezenkívül egy olyan gazdag állattani gyűjteményt hozott létre, amely arányaival és értékével múzeumnak is beillett. Emil bácsit szívembe zártam, és hosszú éveken át felkerestem otthonában, baráti beszélgetésekre.

Egy fiatal román tanár, Papp Aurél, ebben az időben került haza külföldi ösztöndíjas tanulmányútjáról. A geometriát és a rajzot tanította. Óráin olyan lelkesedéssel beszélt a képzőművészek remek alkotásairól, amelyeket tanulmányútja idején látott és képekről be is mutatott, hogy az osztályban felkeltette a vágyódást a szép iránt, és ezt egész életünkre gazdag útravalóként vittük magunkkal. Papp Aurél oktatása felejthetetlen élménye maradt diákéveimnek. Neves festőművész lett belőle, felnőtt koromban barátokká váltunk.

A magyar nyelv és irodalom oktatását elég szerencsétlenül kezdtük. Az öreg Péterfy István tanár úr nem tudott fegyelmet tartani, eleinte óriási felfordulás volt az óráin. Ez az aranyszívű „Pityu” szelídségével mégis rövidesen megzabolázta osztályunkat. Arany János *Toldiját* velünk olvastatta fel, és már előre kijelölte, kik fogják olvasni, a következő énekeket. Magyarázatai kimerítőek és lelkesítőek voltak. A kijelölt fiú otthon gyakorolhatta magát a felolvasásban, s így szépen, hangsúlyozva tudtunk szerepelni. A *Toldit* annyira megszerettük, hogy utasítás nélkül is mindnyájan megtanultuk könyv nélkül. Ma is, több mint ötven év elmúltával, gyönyörűséggel mondom fel bármely részét. A matematikával azonban nem volt ilyen szerencsénk, egyik tanárunk sem tudott felkelteni bennünk buzgalmat ebben a tárgykörben. A legjobb tanulók is csak szajkóz-

tak. Egy matematikus sem került ki ebből az osztályból.

A tornatanárunk, Erdélyi Imre bácsi, a diákok nyelvén „Bakter”, tanítói oklevéllel és egy tornatanári tanfolyam elvégzése után került gimnáziumunkba. A tornaórán majdnem semmit sem csináltunk. Körülmasíroztuk a termet, törzshajlítás, kargyakorlat, futólépés, ezzel töltöttük az időt. Nagy dolog volt, amikor megengedte a rúdra mászást és a kötélén való felkapaszkodást. A gyatra tornaoktatást azonban módunkban volt pótolni a Középiskolások Sportegyesületében, ahol a jó sportoló nagydiákoktól sokat tanultunk. Ebben az időben még a futball nagy újság volt. Nálunk füleslabda dívott. Ezt a játékot kétkilós, lószőrrel keményre kitömött bőrlabdával űztük, amelynek 25 cm hosszú szíjfőgója (füle) van. A futballtól eltérőleg a labdát nem a kapuba kellett hajítani, hanem a felső kapuléc felett átdobni.

A régi gimnáziumnak nem volt díszterme, az ünnepélyeket, az évnyitót és évzárót, valamint különféle előadásokat a tágas tornateremben tartották. A tanári kar és a vendégek székeken ültek, a diákok állva hallgatták, nézték végig az előadásokat. Itt hallottam 1911-ben először a rádiumról, melyet a Curie házaspár fedezett fel 1898-ban. Bemutatták, a radioaktív anyagok milyen hatással vannak a fényképezőlemezre. Nagyon szerettük ezeket az ismeretterjesztő előadásokat, és a belépőjegyre való költséget szívesen adta nagymama. Amikor csak hallottunk egy előadásról, Ferkóval részt is vettünk. Mi voltunk a legfiatalabbak a közönség soraiban. Jártunk színházba is, minden nekünk való darabot megnéztünk. A film hőskora volt ezekben az években, de akkori neve még *mozgófénykép* volt, ahol bemutatták, az volt a *mozgófénykép-színház*. De használatos volt a *kino* szó is, és később, amikor a film szereplői egyes jeleneteket kiegészítettek színpadi jelenetekkel, ezt *kinemaszkeccsnek* neveztük.

Az első filmet 1908-ban láttam Szatmáron, az Eötvös utcában, egy volt nyomda helyiségében. Több kisebb képet mutattak be egy előadás alatt. Emlékszem egy betörő-cselekményre, amikor a tettes a négyemeletes ház harmadik emeletének nyitott ablakát úgy érte el, hogy

az épület homlokzatán mászott fel. Persze, ez trükk volt, mégpedig nagyon gyatra, az épület homlokzata meg volt festve, és a betörő hasra fekve olyan mozdulatokat végzett a földre terített díszleten, mintha életveszéllyel küszna a harmadik emelet nyitott ablakához. Olyan kezdetleges volt az egész, hogy a nézőközönség hahotával fogadta a jelenetet. A másik film története egy franciaországi sztrájkot mutatott be. Ez már sokkal realisabb volt, eltekintve a szereplők rángatózásaitól, ami az akkori technikának tudható be. Engem azonban nagyon megfogott a mozgófénykép.

Nagy szenzációja volt városunknak, amikor az újságok közölték, hogy Valdemar Psilander, a híres dán filmszínész — akinek a filmjei nálunk is nagyon népszerűek voltak —, városunkba érkezik, és fellép egy kinemaszkecsben. Az egész város felbolydult, a nők hisztériás várakozásban voltak. A film színpadi jelene-téhez két nehéz feladatot kellett megoldani. Az egyik az volt, hogy tíz perc alatt, a jelenet szünetében, fel kellett építeni egy cserépkályhát, a másik pedig az, hogy az Iparos Otthon elég kis színpadára vörös frakkban, krémszínű lovaglónadrágban, lakkcsizmásan lovagolt be a szívdöglesztő Psilander. Minden sikerült, a nők odavoltak a nagyon jóképű és nagyon elegáns dántól. A szünni nem akaró tapsorkán után a művész recsegő hangon és elég hamisan elénekelte magyarul az akkor népszerű slágert:

Szép asszonynak kurizálok, kurizálok, kurizálok...

Virágeső, tapsorkán, a művész alig tudott a szállás-helyéig eljutni. Pedig Psilander nem volt komoly színésztehetség, de ő volt a filmjátásznak első nagyon népszerű színésze.

Hetekig erről az eseményről tárgyaltak a zsúrokban. A nagy szenzációt a *Szamos* napilapban megjelent rövid cikk csendesítette le. Közölték Psilander személyi adatait, s ezekből kiderült, hogy a nagy amoroso nős és hat gyermek szerető atyja.

Egy nyáron, amikor Sátoraljaújhelyen töltöttünk néhány hetet, egészen másfajta mozgófénykép-színházat

látogattunk naponta Péter nagybátyánkkal. A mozi egy nagy cirkuszsátorban tartotta előadásait. Fényárban úszott a sátor bejárata. Rengeteg villanykörte ontotta a fényt, az áramot a vállalat saját áramfejlesztője szolgáltatta, amelyet egy gőzgép hajtott. A vetítés alatt is behallatszott a dohogása. Megcsodáltuk a dán származású Asta Nielsent, a film egyik leghíresebb művészt, akit páratlan finom és mély szemjáték jellemzett; a fiatal Henny Porten német művésznőt és az akkori idők sok más csillagát.

A gimnáziumban teltek a napok, hetek és hónapok...

A német nyelv- és irodalommal nem volt szerencsénk, pedig nagyon művelt paptanár tanította, de ő a világbéke apostola volt, és óráin kizárólag a megvalósulandó világbékéről és annak áldásairól hallottunk előadásokat. Hatalmas könyvet is írt erről, a több ezer oldalas kézirat legutóbb fogalmazott száz lapját magával hozta a németórára, és abból olvasott fel nekünk. Amíg szegény dr. Csókás Vidor élt és tanított, még azt is elfelejtettük, amit a szülői házban szereztünk, ellenben a fiúk békeapostolokká váltak. Tudtuk, hogy az első békekongresszust 1843-ban Londonban tartották Richard Cobden vezetése alatt, az első világbéke-kongresszust pedig Párizsban 1889-ben, a világkiállítás alkalmával, Frédéric Passymak, a békemozgalom híres apostolának elnöklésével.

Csókás tanár úr mélyen érző humanista volt. Egy ízben beteg magyartanárunkat helyettesítette. Bejön Csókás Vidor, és rendelkezik, vegyük elő tankönyvünket, keressük meg ezt és ezt a lapot, kísérjük figyelemmel a magyarázó szöveget, és olvassa: „a bátorság magyar erény”, más helyen: „a vitézség magyar tulajdonság”, egy más oldalon: „a becsületesség és lovagiasság a magyar férfi jellemzője”. Ezek után kifejtette pontról pontra, hogy más nemzet fiai is lehetnek bátrak, a vitézség más népek fiaiban is megtalálható, mások is lehetnek becsületesek és vitézek. A magyarok között is vannak gyávák, hitványak, becsstelének, mint ahogy más népek fiai között is. Olyan hitellel bizonyította ezeket, hogy mindnyájan beismertük igazát. Az órát az-

zal fejezte be: ha egész életünkben így gondolkozunk, akkor „megközelítjük az ember fogalmát”...

Egy ilyen tanár a legkegyetlenebb üldözéseknek volt kitéve. Meg is indult ellene a hajsza, fő csahosa dr. Varjas Endre paptanár volt. A hírlapi polémiák egymást követték. Az ügynek vége-hossza nem volt, a végén Csókás Vidor áldozópap morfiummal megmérgezte magát. Varjas Endrét is elérte végzete, az első világháború idején mint gyógyíthatatlan elmebetegét szállították zárt intézetbe, és ott is pusztult el. Ez a Varjas különben vallást tanított mind a nyolc osztályban. Arra gondolok, mennyit árthatott volna ő a rábízott ifjak lelkében, ha a „Szentgyermekség” akció nem lett volna a világon, és nem lett volna szívügye Varjas Endrének. Ez az akció az afrikai néger gyermekek iskoláztatásának költségeit gyűjtötte össze szerte a világon. Az óra elején a gyűjtéssel megbízott diák a katedrához ment, és átadta a gyűjtőívet Varjas tanár úrnak. A gyűjtőíven az osztály névsora állott, a nevek után rovatok és az adomány összege, amelyet a tanár írt be. Egyenként járultunk szerény 10—20 filléres adományokkal a katedrához, átadtuk diáktársunknak a pénzt, a tanár pedig bejegyezte nevünk után. Úgy beszéltek meg egymás között, hogy az ajándékozó lassan járuljon a katedrához, vagyis húzni kell az időt, hogy minél kevesebb maradjon a feletetésre. Az egyik gyermeknek remek ötlete támadt. „Tanár úr — mondta az egyik órán —, sajnos, nincs pénzem, de van egy Verne-könyvem, tessék megengedni, hogy a Szentgyermekség céljaira árverezésre bocsássam!” A tanár meg volt hatva, mi a pad alatt röhögünk. A kikiáltási ár tíz fillér volt, ötfillérenként emelkedett — persze kellő szünetek beiktatásával —, végre elérte az elérhető árat, az utolsó megkapta a könyvet, és az óra háromnegyed része eltelt. Az osztály nagyon meg volt elégedve, az ötlet kevesebbe került, mint az addigi „klasszikus” adakozás. Varjas tanár úr ráadásul prédikációban is kiemelte áldozatkész, lelkiekben gazdag osztályunkat; példaként állított az egész gimnázium elé.

Szüleim életközössége közben teljesen felborult. Egy nap anyám elutazott kétéves Lenke húgommal Kolozs-

varra, Iluska nénihez, aki ebben az időben már törvényesen el volt válvá férjétől. Úgy látszik, anyámra nagy hatással volt, hogy nővére szabadon élhette üres életét, mert pár hét múlva közölte apámmal: nem jön többet Szatmárra, a kislány vele marad, apám pedig nevelje két fiát.

Apám látta, hogy elérkezett az idő az életközösség végleges megszakítására. Lenke húgomat követelte vissza, de erre anyám nem is válaszolt. Apám Kolozsvárra utazott, magával vitte kicsi húgom tizenhárom éves pesztráját, Julcsit, Iluska néném Nagymező utcai házához. A gyermek a kertben játszott, a kapu zárva volt, nem is akartak csengetni, mert a kislányt nem adták volna ki. Julcsi egyedül ment a vasrácsos kapuhoz, és odaszólt Lenkének. Lenke nevetve futott rég nem látott kedves játszótársához. Julcsi a vasrácsos át kiemelte a két és fél éves babát, aki boldogan ölelte-csókolta. Apám a sarkon, fiákerben várta őket, a gyerekekre ráadták a magával hozott kabátot, egyenesen az állomásra hajtatott, és gyorsvonattal hazautazott Szatmárra, Nagyváradról sürgönyözött anyámnak: a gyermeket ne keresse, mert magával vitte, és nem adja vissza. Anyám gyalázkodó levélben válaszolt. Mivel a hathónapos különélés bizonyítható volt, apám a szatmárnémeti törvényszékhez beadta kérvényét a házassági kötelék felbontásáért. Anyám közben Budapestre költözött, és ott lakott a válóper idején.

A szatmárnémeti törvényszék 1913. november 15-én anyám hibájából felbontotta szüleim házassági kötelékét. Elrendelték a három kiskorú gyermeknek az atya tartása alá való helyezését, szüleim közös megállapodása szerint. Ezzel új és szomorú időszak következett életünkben. Apám ettől kezdődően hosszú évekig fizette anyám rengeteg adósságát. Nekem pedig, aki tizenkét és fél éves voltam, testvéreim gondját is kellett viselnem, főleg abban az értelemben, hogy kívánságaikat közvetítettem apámnak. Korunkhoz képest nagyon megkomolyodtunk, és ismerve apánk nyomasztó anyagi gondjait, igényeinket is ehhez mértük.

A gimnázium első osztályának elvégzése után kiosztották a bizonyítványokat, egyben elbúcsúztunk az ősi

iskolától, ugyanis a második osztályt már remekül felszerelt, új épületben fogjuk megkezdeni. Ez olyan korszerű volt, amilyen az országban még egy sem. Egyetemnek is megfelelt volna. Gyönyörű vesztibüljében mozaikkal kirakott szökőkút fogadta a belépőt. Széles és nagyon kényelmes lépcsők vezettek fel az emeletekre. A földszinten voltak a tanári szobák, az igazgatói irodák, az igazgatói lakás, a könyvtárak és az öt osztály. A főépületből zárt folyosón jutottunk az öltözőkkel, zuhanyozóval ellátott tornaterembe, mely álomszép volt, az egészet vastag gumiszőnyeggel vonták be. Ragyogtak a vadonatúj tornaszerek, alig vártuk, hogy kipróbáljuk őket. Egy maradt ócska: Erdélyi Imre tanár úr — Bakter. Gondosan vigyázott arra, nehogy valami csak egy karcolást is kapjon. A zuhanyozókat egyetlenegyszer sem használtuk. Tavasztól késő nyárig, őszig futballoztatott bennünket az iskola udvarán. Kiadta a labdákat, rábízott egy-egy fiúra, és bebújt a szobájába; az óra után visszaszedte a labdákat, ez volt egész tevékenysége. A csodás terem ott állt évekig használatlanul.

Az első emeleten osztályok voltak, fizikai és kémiai laboratórium, szertárak, amfiteátrumszerű előadóterem, rajzterem és szertár. A második emeleten az osztályokon kívül hatalmas díszterem, amelynek végében oltár- és sekrestye. Az oltárt függönnyel lehetett elválasztani, amikor a terem másik végében elhelyezett színpadon előadást tartottak, vagy az érettségi vizsgák idején az érettségi bizottság hosszú asztalát állították ide. A terem egyik falát színes üvegmozaik-ablakok foglalták el, a másik falat pedig Boromissza Tibor festőművész három hatalmas festménye díszítette. A terem faburkolatú volt, s emelet-magasságban karzat keretezte.

Az alagsorban raktárak és fürdők kaptak helyet. Egy esetet sem tudok, hogy valaha használták volna ezeket a remek fürdőket, ahol naponta 300 fiú tisztálkodhatott. Pedig használatba vétele nagyon is indokolt lett volna, ugyanis sem a jezsuita, sem az Irsik konviktusnak nem volt fürdője, pedig ebből a két bentlakásból legalább 400 diák járt a gimnáziumba. Az épület korszerű volt,

de sem az igazgató, sem a tanárok egy része nem volt az.

1912 nyarán nem voltunk sehol nyaralni, de azért csendesen eltelt az idő. A kirakó- és nagyvásár újra szenzációkat ígért. A Deák teret sátorerdő lepte el. Ponyvára voltak kirakva az álmoskönyvek, a betyártörténetek Rózsa Sándorról, Angyal Bandiról, Savanyú Jóskáról. De a vadnyugati cowboy-romantika is sok fűzettel képviselte magát. Buffalo Bili rémséges indiántörténetei is vonzották a tömeget. Megjelentek már a mesterdetektívek kalandjai, Nick Carter és Nobody nyomozásai, rengeteg folytatásban. Ott voltak a daloskönyvek, ezek népdalok, divatos slágerek, kabarékuplák szövegeit foglalták magukba, Sas Náci, Fráter Loránd, Balázs Árpád nótáit, Zerkovitz Béla dalait, így a „Messze a nagy erdő...” kezdetű, a *Leányvásár* melódiáit az egész ország dúdolta, most azok teljes szövegét is megtanulhatta bárki. Az árusok daloskönyvből fújták a divatos „A bukjelszoknya ujuju de szép...”, vagy „Ujjé, a ligetben nagyszerű...”, „Én és a holdvilág ...”, „Haccacaré erre, haccacaré arra...” kezdetű slágereket. A füzetek a legordinárébb papírra voltak nyomva, de színes fedelükön rajzok, rikitó képek hívták magukra a figyelmet.

Ezek közelében békességben megfértek egymással a kegyesárúsok, akik a szentek életéből énekeltek rigmusokat, dicsérték imádságoskönyveiket, rózsafüzereiket, szentképeik szépségét, zsoltároskönyveik példátlan olcsóságát, a legkülönfélébb kalendáriumok negyedáron történő árusítását — arra nem is hivatkozva, hogy az évből hét hónap már eltelt... A kalendáriumok legnagyobb értékének tüntették fel a „százesztendős jövőmondó” -biztosan bekövetkező eseményeit, Herschel időjárásjóslásait az egész évre vonatkozóan.

Odébb a mézeskalácsosok, szappanosok és gyertyamártók sátrai állottak. A falusi legények szeretőiknek, a városi fiatalemberek ideáljaiknak vették meg a tükrös, verses rigmussal díszített mézeskalács-szíveket. Ezek mindenféle méretben készültek, kis szívtől óriás szívig. A szerelmes vallomás, az elígérkezés jelképei voltak. A mézeskalácsosok közelében törökök és áltö-

rökök csemegéiket hozták forgalomba, miközben a legyek millióinak raja támadta a tüllel beborított édeségeket.

A bosnyák mozgóárusok nyakukba akasztott ládikáikkal késeket, ollókat, borotvákat, órákat, óraláncokat és a ládikó oldalára aggatott sétatálcáikat, pipáikat, szipkáikat kínálták a vásárban nyüzsgő tömegnek.

A ruhások, szücsök, csizmadiák, cipészek, kalaposok, női és férfiszövetet áruló kereskedők szintén nagy lármával hívták fel a figyelmet áruik kiváló minőségére.

A nagyvásár minden bejáratánál ott állottak a plánétások és hűséges munkatársaik, a színes papagájok, gazdájuk helyett élőszóval bizonyítva a jövőmondó cédula csalhatatlanságát. A plánétás embernek a dolga a pénz átvétele volt, valamint Lóri vagy Kokó felkérése a sok száz összehajtogatott, nyomtatott szövegű plánéta kihúzására. A papagáj, mint egy vénasszony határozott, de nagyon komoly mozdulattal kiemelt csőrével egy planétát, és nyújtotta a jövője iránt érdeklődőnek, miközben minden jót kívánt az illetőnek, és „szerusz” vagy „kezeit csókolom” bemondásával búcsúzott, mert máris újabb vásárlóhoz húzta a kötelesség.

A játékarusok sátrában a gyerekjátékokon kívül felnöttek és serdülők részére is akadt bőségesen portéka, például szerelmi hőmérő, viszkető- és tüsszentőpor, paprikajancsi doboz, amelynek kinyitásakor ördög vagy legalábbis egér ugrik ki, kávéskanál, amely elolvad, ha a forró kávéba mártod, szívás közben tüzet okádó szivar vagy cigaretta.

A vásár bejáratánál, de a vásár területén is, rengeteg koldus kéregetett, akadtak 48-as álhónvédek, vagy legalábbis a cuztozzai 1866-os csata veteránjai, akik a Rákóczi-induló hangjait csalták ki rozoga kintornáikból. Potyogott a rézpénz a kalapokba és az ócska katonasapkákba.

Lacikonyha, italmérés a kirakóvásár területén nem volt, ellenben a közeli vendéglők, sörcsarnokok teljes felkészültséggel várták a vásárban elfáradt embereket. Kaphattak ízes sertés-, malac- és borjúpörköltet, zaftos

és tormás virslit, szafaládét ecetes hagymával, hozzá sört és jó savanykás szatmárhegyi vagy színérváraljai bort. A felüdült emberek visszamentek a vásárba, megtekintették a világ legkövérebb nőjét, aki trikóba gyömszőlt, legalább 150 kilós bájait mutogatta, a szakállas-bajuszos némbert vagy a csodapókot. Betértek a panoráma-sátorba, ahol megcsodálhatták Miksa mexikói császár kivégzését és más izgalmas dolgokat.

Ebben az időben jött divatba a „hét, hét, minden darab hét”, vagyis az, hogy minden áru hét krajcárba, azaz tizennégy fillérbe került. Ugyanakkor a hétkrajcáros áruhoz még három ráadást is adott az árus, közben esküdözött: ezen a vásáron tönkremegy. A nép hitte, és vásárolt.

Egész embergyűrű fogott körül egy-egy árust, aki néha kissé sikamlós rímekben énekelte meg portékáját és saját életét. Idejegyzek egy ilyen vásári reklámdalt:

Hogy otthon csend legyen,
Van itt nálam minden,
Bolhapor és szagos pomádé,
Ez a szappan csak a babámé.

1912-ben hagyta el véglegesen Vetést, birtokát és körünket a kedves Lajos bácsi. A birtokot eladta, és Budapesten betársult egy nagy divat-textil üzletbe, meg lévén győződve, hogy nagyszerű vállalkozásba fogott. Azt hiszem, Ilma néni, aki a falut nagyon unta, bírta rá erre a könnyelmű lépésre. Most is előttem áll az a kép, amikor egy nagymamánál adott ebéden az egész család búcsúzott Lajos bácsitól. Nagymamát nagyon lesújtotta a válás, hiszen Lajos bácsi legkedvesebb gyereke volt, és tökéletesen ismerte gyengeségeit is, amelyeket bizony nagyapám életében számtalanszor kellett anyai jószágával lepleznie. „Nem lesz ennek jó vége” — ismételte többször is könnybe lábadt szemmel az ebéd alatt. Sajnos, neki lett igaza, a minden hájjal megkent társak pár év alatt csődbe juttatták a céget. Lajos bácsi a levitézlett földbirtokosok sorsára jutott.

Ferkóvál látogattuk a tudományterjesztő előadásokat, sőt nagymamánál szabadelőadásokat is tartottunk, ezeket vetített képek tették vonzóvá. Csak az volt a kár, hogy a *laterna magica* képkészletéhez kellett alkalmazkodnunk. Nagymama gavallérosan befizette a három belépőjegy árát. A közönség Nagymama, Mari, a szakácsnő, és Fuxi, a daxlikutya volt. Nagymama és Mari tapssal fejezte ki tetszését, Fuxi pedig jóindulatú vakkantással. Apám estefelé értem jött, hogy együtt menjünk haza az Attila utcai házba.

Kistestvéreimnek hiányzott a szeretet, ők még nem tudták úgy felfogni sorsunk fordulását, ahogy én. Egy-szer, amikor hárman összebújtunk, megkértek, vigyem el őket a városba, mert szeretnék látni anyám képét Scherling Antal fényképész kirakatában. Szép művészi kép volt, anyámat estélyi ruhában ábrázolta, amint finom mozdulattal egy csokor ibolya fölé hajol. A szívem összefacsarodott, amikor testvéreim szemében megcsillantak a könnyek. Nem mondhattam nekik semmit, ugyanis apám szájából anyámra vonatkozólag egy szó sem hallottam, de ösztönösen a gyerekek sem érdeklődtek felőle.

1913 nyarán a vizsgák után Ferkóvál és Sanyi öcsémmel apánk elvitt Budapestre és a Balatonra. A reggeli gyorsvonattal utaztunk, és délután érkeztünk a fővárosba. A Keleti pályaudvaron Lajos bácsi várt. A reggelit egy kávéházban fogyasztottuk el. Megállapítottuk, hogy nagymamánál sokkal finomabb a tejeskávé, és a kiflik is jobbak Szatmáron, Apjok József pékségében. Délután az Angol Parkot látogattuk meg. Kipirulva, megéhezve ültünk be a városligeti Gundel vendéglőbe, lip-tói körözöttel frissítettük fel magunkat, utána persze az obligát fütty-sör következett. A sör fogyasztását azért emelem ki, mert otthon nem jutottunk hozzá, ugyanis nagymama véleménye az volt, hogy az árpalé nem illik magyar emberhez, a magyar ember igyék bort, hagyjuk a sört a „német sógor”-nak.

A föld alatti vasúttal tértünk vissza a városba, hogy idejében ott lehessünk a Magyar Színházban. Maeterlinck Nobel-díjas belga drámaíró *Kék Madár* című mesejátékát néztük meg. Nagyon lekötötte figyelmünket,

külön megcsodáltuk a két gyermek főszereplő alakítását. Az egyik felvonásban a színen rengeteg madár repkedett, ezeket mozigéppel vetítették a hátsó kulisszákra, de ez olyan természetesen hatott, hogy csak apám magyarázata alapján jöttünk rá a technikai megoldás nyitjára. Az előadás után Lajos bácsi javaslatára betértünk még egy közeli kávéházba, ott nagy ámulatunkra kizárólag nőkből álló zenekar muzsikált. Ilyesméről még nem is hallottam eddig. A lányok csinosak voltak, hajukba egyforma selyemmásli volt kötve. A legimpozánssabb közöttük a nagybögőn játszó lány volt, lehetett vagy kilencven kiló, és amikor egyet-egyét rántott a vonóval, dús keblei harmonikusan követték a ritmust. A kávéház zsúfolva volt, a füstöt vágni lehetett, meleg volt, és a talpas pohárban felszolgált tejszínhabos jegeskávé jólesett mindhármunknak. Úgy vettem észre, hogy Lajos bácsinak a nagybögős lány nyerte meg a tetszését, nekem pedig a karcsú, barna primásleány, talán azért is, mert a legfiatalabbnak látszott. Innen írtunk egy képeslapot nagymamának, de persze arról hallgatott a beszámoló, hogy most női zenekar húzza fülünkbe a divatos dalokat.

Másnap reggel gyalog mentünk végig a városon a Duna-partra. A Lánchídon keltünk át Budára, miután a hídrnek lefizettük a krajcárokat. Alaposan megnéztük a hídfőt őrző oroszlánszobrokat, és megállapítottuk, tényleg nem látható a nyelvük. Alagutat is most láttunk először. Megcáfoltuk a mesét, hogy mikor esik az eső, behúzzák az alagútba a Lánchidat, ugyanis kimértük, hogy az alagút sokkal rövidebb.

A királyi palota felől érdeklődtünk, gondolva, hogy apánk felvisz a várba. „Nem érdekes az épület — jelentette ki apám —, mert tulajdonképpen alig lakik benne az, aki számára nagy költséggel átalakították...” Vigasztalásul elvitt az állatkertbe. Érdekes volt a tengeri és édesvízi akvárium s a gazdag pálmaház. Az épületeket az állatok hazai körülményeihez alkalmazták. A magas és terjedelmes — egyébként mesterséges — sziklacsoportokban élő állatok szinte szabadon mozogtak. Sehhol kerítés nem volt látható, a látogatóktól csak egy széles és mély árok választotta el az oroszlánokat.

(Amikor mindezt lejegyeztem, eszembe jutott, hogy kedves barátomat, Kós Károlyt, a híres építészmérnököt, író, művészt, nyugalmazott professzort meglátogassam, és 54 év távlatából elmeséltessek valamit az állatkertről. Szívesen elmondta: amikor elhatározták, hogy modern állatkertet létesítenek, őt és kollégáját, Zrumeczky Dezsőt külföldre küldték, az állatkertek tanulmányozására. Így jutottak el Bécsbe, Berlinbe és Hamburgba, illetve Hagenbeck Károly stellingeni állatkertjébe. Hagenbeck kis, alacsony ember volt, egész nap az állatkert ügyeivel foglalkozott, keménykalapban és egy ócska felöltőben járkált. Szívesen mutogatott meg mindent a két fiatal mérnöknek, sok hasznos tanáccsal látta el őket. Azt mondta, ne tervezzenek díszes épületeket, amelyek rengeteg pénzbe kerülnek, és az állatok rosszul érzik magukat bennük. Elrettentő példának hozta fel a berlini „Zoo”-t, ahol egy épület árából egy korszerű állatkertet lehetne felépíteni.)

Ismerkedtünk a fővárossal. Az utcákkal és az épületekkel bizony nem voltunk megelégedve. Mi azt képeztük, hogy itt csak ragyogó, sokemeletes paloták létezhetnek. A házak a kőszénfüsttől kormosak, piszkosak voltak, a levegő rossz, bűdös. Délután kivittek a Margitszigetre, és ott lóvasútra szálltunk. Jól megtermett lovacska húzta a síneken ügetve a nagy kocsit, minden látható megerőltetés nélkül. Itt végre jó levegő volt, gyönyörű csoportokban illatoztak a virágok, de a legjobban az élővirág-óra lepett meg: virágokkal beültetett mutatói pontosan mutatták az időt.

Másnap a délutáni vonattal utaztunk a Déli pályaudvarról Balatonalmádiba. A vasúti kocsi ablakánál állottunk, hogy egy percet se veszítsünk el a Balaton látványából. Persze, még sokat kellett várnunk, amíg egyszerre csak elénk tárult a Balaton. Almádi ebben az időben nem tartozott a divatos fürdőhelyek közé, de aki jól akart pihenni, jobb helyet nem találhatott volna. Mi egy magánpenzióban vettünk ki szobát, és miután átöltöztünk, elmentünk a Zsák-féle vendéglőbe vacsorázni.

Meglepett bennünket a családi hangulat. Hosszú asztal mellett ültek vagy negyvenen. Persze voltak külön asztalok is. Amint a vendéglős megtudta, hogy az

apám jogász és tiszti főügyész, rögtön a hosszú asztalhoz terelt bennünket. A bemutatkozások után apám nagy tisztelettel fordult egy öreg bácsihoz, akiről később megtudtuk, hogy Edvi Illés Károly híres büntetőjogász, annak idején részt vett a gróf Ráday Gedeon vezette bűnperek nyomozásában. Ráday Gedeont 1858-ban a Délvidék királyi biztosává nevezték ki, ő számolta fel kérlelhetetlen szigorral Szeged vidékén Rózsa Sándor betyárjait.

Az asztalnál ülő asszonyok jótékony célú tombolát rendeztek, nekem is volt egy számom, amellyel gyönyörű faragott dobozt nyertem, de az egyik fiatal hölgy olyannyira megcsodálta, hogy apám odasúgta nekem, ajándékozzam a néninek. Fájó szívvel, de megtettem. Az volt az érdekes, hogy a hölgy apámra nézett elbűvölően és hálásan, engem csak megcsókolt, én azonban nem adtam vissza a csókot.

A Balaton vize pompás volt, hancúroztunk a selymes homokban, és hamar elfeledtem a faragott dobozt. Pár felejthetetlen nap után visszatértünk Budapestre, onnan drága nagyanyánkhöz Szatmárra. Nagymama meg volt elégedve velünk és a beszámolókkal is, amikor azonban elmondtuk a női zenekart, fejcsóválva csak ennyit mondott: „Ejnye, az a Lajos!”

Eltelt a vakáció, és újra megkezdődött a tanítás. Az 1913—14-es tanévben a gimnázium III.A osztályának tanulója voltam. A szürke és monoton heteket-hónapokat az Ady Endre költészete körül zajló heves vita rázta fel. Városunkban ezek a viták különösen akkor élesedtek ki, amikor Ady a *Nyugat* folyóirattal megindult irodalmi mozgalom lelke, vezére lett. Gimnáziumunk tanári kara ebben a vitában megoszlott. Voltak, akik bírálták a költő sejtelmes kifejezésmódját, helytelenítették a nemzetet ostromozó keserű magyarságát (különösen az álhazafiak), temperamentumának túlradásait. Hívei és csodálói viszont el voltak ragadtatva verseitől; akadt a csodálók közt idősebb tanár is. Az ifjúság lelkesedéssel vallotta magáénak Ady költői igazságát. Az irodalmi viták arénái a gimnáziumi önképzőkörök voltak.

Gimnáziumi éveink megkeserítője volt a kötelező misehallgatás. A hét minden napján reggel hét órakor

a gimnázium előtt osztályonként gyülekeztünk, és a Kálvária-templomban, kőpadlón, a téli hidegtől átfázva dideregtünk. Az első négy osztály az egész szertartást állva, illetve térdepelve hallgatta, a felső négy osztályt padokban helyezték el. Gyakran előfordult, hogy a gyengébb fizikumú gyerekek elájultak; ilyenkor két osztálytársuk cipelte ki őket a szabad levegőre, amikor azonban magukhoz tértek, vissza kellett menniök a templomba. Súlyos megpróbáltatás volt a kötelező szombat délutáni gyónás, ez is szintén osztályonként ment végbe a Kálvária-templomban. Jó néhány órát vett igénybe, a gyónás után természetesen játszani, sétálni, világi könyveket olvasni szigorúan tilos volt, tekintettel a kötelező reggeli áldozásra. Ezek az erőltetett „hitbuzgalmi” akciók váltották ki, hogy elhidegültem a vallástól egész életemre.

Komolyan foglalkoztatott Ferkóval együtt az, hogy mi is cserkészek leszünk. Az ifjúsági lapokból, különösképpen a *Zászlónk* című folyóiratból már jól ismertük a mozgalom lényegét, ami többek között abból állott, hogy visszavezessen a természetbe, fokozza a természet szeretetét, felelevenítse a régi játékokat, és nevelje a jellemet. Vonzott bennünket a természetben való tájékozódás, a táborozás. Amikor 1913-ban megalakult a Cserkész Szövetség, elhatároztuk, hogy mi is cserkészek leszünk. Tanárainkhoz hiába fordultunk, Erdélyi Imre tornatanár (Bakter), akinél puhatolóztunk, azt mondta, ez egy divatos marhaság. Mi azonban nem tágítottunk. Igaz, hogy csak hárman voltunk (kívülünk még Mayer Miska), de hetenként összegyűltünk, kimentünk a baromvásártérre vagy a Piros-berekbe, esetleg a Dinnyés-kertbe, s ott kicseréltük gondolatainkat a cserkészetre vonatkozólag.

Nagymama most is mellénk állott, és pénzt kaptunk tőle, hogy a fővárosból meghozassuk a teljes felszerelést. A búr kalapokat, a khakiszinű flanelleket, a rövidnadrágokat, a gyapjú lábszárvédőket, a hosszú és acélhegyben végződő botokat, a nyakkendőket, az alumíniumcsajkákat, kulacsokat, összecusukható lámpákat. Amikor a felszerelés megérkezett, cserkésznek öltözve mentünk heti találkozónkra. Mi azonban hárman nem

sokra mentünk, s kapóra jött, hogy olvastuk a *Zászlónk* híradását, hogy cserkésztáborozás lesz Keszthely városában, a Balaton partján, és várják a jelentkezéseket. Elsősorban nagymamának mondtuk el vágyálmunkat, egyrészt azért, mert ha őt sikerül megnyernünk, az ő döntése ellen nem lehet apelláta, másrészt ami a költségeket illeti, ő biztosan állni fogja. Nagymama alaposan meggondolta a dolgot, és úgy döntött — jelentkezünk.

Az iskolaév befejezése utáni napon vonatra ültünk, mi, a három szatmári cserkész, és Budapestre utaztunk. Érkezésünket tudattuk a tábor parancsnokságával, és a pályaudvaron egy kedves fiatalember, Lax A. Salvator tanárjelölt várt, segédtszti rangjelzéssel ellátott ruhában. Könnyen felismert bennünket, mert mi is cserkészingben voltunk. Hamar összebarátkoztunk vele. (Évekig leveleztünk, később hallottam, hogy Kolozsvárt a zsidó gimnáziumban tanároskodott, majd más kolozsvári középiskolákban. Most, 1968-ban hallom róla, hogy Izraelben él.)

Budapesten a Hernád utcai polgári iskolában, annak tornatermében helyeztek el bennünket. Megismerkedtünk Tass József tanárral és a többiekkel, akik a cserkésztábor vezetői voltak. Másnap kora reggel őrökbe, rajokba osztottak, és így masíroztunk ki a Déli pályaudvarra. A déli órákban érkeztünk Keszthelyre. Itt jó keményre töltött szalmazsákokon aludtunk az egyik elemi iskolában. Kora reggeltől késő estig foglalkoztatva voltunk. Szakosítottak mindnyájunkat, hídverő, morze, elsősegély, táborverő kiképzést kaptunk. Reggel kürtszóra ébredtünk, a kürtöt egy nagy tüdejű kecskeméti fiú fújta, nagy lelkesedéssel. Közben elméleti előadásokat hallgattunk, és az anyagból vizsgát kellett tenni. Nagyon boldogok voltunk, amikor az első és másodosztályú cserkészvizsgát, sőt az őrvezetői vizsgát is sikerrel letettük. Bal karunkra felvarrtuk a rangjelzéseket.

Keszthelyen létünk második hetében tudtuk meg, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, Hohenberg Zsófiát június 28-án délelőtt Sarajevóban, Bosz-

nia fővárosában, Princip Gavriilo tizennyolc éves szerb ifjú közvetlen közletről, revolverlövésekkel megölte. A hírt mindenki tudomásul vette, beszéltek róla, de hamarosan napirendre tértek felette. A cserkész táborban nyugodtan folyt az élet. Senki sem gondolt arra, milyen keserves évek jönnek az emberiségre.

1914. július 31-én általános mozgósítás. Hírere feloszlott a cserkész tábor. Szomorúan búcsúztunk tanárainktól és barátainktól. Budapestnek indultunk. A vonaton már behívottakkal utaztunk; a legtöbb elkese redve tett eleget a mozgósítási parancsnak. Énekszó is járta, különösen azok énekeltek nagy hangon, akik megfelelő bor- vagy pálinkaadaggal taposták le szomorúságukat. A bevonulók nagy része teljesen tájékozatlan volt, sokan azt képzelték, hogy megszállják Szerbiát, és pár hét alatt befejeződik a háború. A zsúfolt harmadosztályú vagonban hallottuk, hogy Pasics szerb miniszterelnök öngyilkossági szándékból meglötte magát. Úgy magyarázták jámborul, azért tette ezt, mert félt az osztrák—magyar kormányának átadott jegyzék következményeitől. (A hír nem felelt meg a valóságnak, Pasics 1926-ban halt meg.)

Megérkeztünk Budapestre, a pályaudvarok nyüzsgő méhkasokhoz voltak hasonlóak. A várótermekben a katonák a földön ültek, a peronon is rengeteg ember, de a pályaudvarok környéke is a várakozó utasok tömegeivel volt ellepve. Végül is hárman maradtunk a cserkészek közül, Ferkó, Mayer Miska és én. Az időt nézelődéssel töltöttük el, és zsebpénzünk maradványait az automata kba fektettük be. Miskának különösen az az öntöttvas automata tetszett, amely egy fészken ülő nagy tyúkot ábrázolt. Felhívás volt rajta: „Nyomd meg a tyúkot 20 fillérért, és kapsz egy szép tojást, finom csokoládéval megtöltve.” Miskát elvarázsolta a vastyúk, és az, hogy a pénz betevése után meghúzza a gombot, a tyúk kotkodácsolt, és kieresztett egy tojást. Tőlünk is elkérte vagyonunk maradványait, és utolsó fillérig nyomogatta a tyúkot. Ennyire gyerekek voltunk a világháború előestéjén.

Betolták szerelvényünket a pályaudvarra; elég jó helyeket kaptunk. Budapest és Szolnok között hallottuk az első háborús nótákat; „Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz tiéd Hercegovina...” Vagy: „Pasics magát meglőtte, mert a bőrét féltette...” Megérkeztünk Szatmárra. Nagymama boldogan ölelt magához.

HÁBORÚS DIÁKÉVEK

Szatmár hangyaboly lett, a bevonulók a kaszárnyákban átvették tábori felszerelésüket, a vadonatúj csukaszürke ruhákat, bakancsokat, fegyvereiket, alumínium kulacsaikat, patrontáskáikat, a bornyúkat. A kaszárnyákban már nem volt hely, hogy az „angyalbört” magukra vegyék, kint a város utcáin öltöztek át. Civil ruháikat gondosan katonaládáikba rakták, és a kaszárnyák raktáraiban helyezték el. Vajon hánynak küldték haza nemsokára vagy később ezeket a katonaládákat azzal, hogy tulajdonosa hősi halált halt?

Pár nap múlva egyik este fáklyákkal nyolcvan-kilencven ember vonult fel az utcákon. Ordítózva kiabálták: „Éljen a háború!” Nem volt azok között egy komoly ember sem, a többség éretlen gyerkőcökből tevődött össze. Nagymama fel volt háborodva az eseten, csodálkozott, hogy a rendőrség miért hagyja ezt az okatlan tüntetést. Megfigyeltük, senki sem csatlakozott hozzájuk. Még vagy két napig megisméltődött az eset, de amikor az első felbokrétázott menetszázadok kivonultak a vasútállomásra, és a katonák hozzátartozói sírva mentek kedveseik mellett, megszűnt a háború éljenzése.

Szívbe markoló jelenetek zajlottak le az induló vasúti kocsik mellett. Feleségek, jegyesek, szerelmesek csókolták az egyáltalán nem marcona hadfiakat. Apák ölkben tartották gyermekeiket, ahol több gyerek volt, apjukhoz simultak. A katonazenekar hangjait elnyomták a sírás hangjai, noha a peronon nagy csinnadrattával játszott a zenekar. Felharsant a kürtjelzés, mely a felszállást rendelte el. A zenekar is bevagonírozott. Most már csak a búcsú szavai ömlöttek az emberekből. A katonák hagyakoztak asszonyaiknak, mit tegyenek kis földjeikkel, jószágukkal. Az iparosok, kereskedők legfontosabb elintéznivalóikat kiáltották oda hitvesüknek. Hiába, az élet megy tovább, ha ők halni indulnak is. Volt olyan baka, aki a mozgó vonatról leugrott, hogy

szeretőjét még egyszer megcsókolja, aztán futott a lassan guruló vonat után, bajtársai kezüket nyújtva segítették fel a vagonba.

Így ment ez napokig, a felvirágozott menetszázadokat mi fiúk is kikísértük az állomásra, majd kevesebb lett a virág, még több a sírás. Elment a színe-virága a fiatal-ságnak. Az emberek megcsendesedtek.

Tíz napon belül megérkeztek az első sebesültek. Az iskolaépületek egy részét lefoglalták katonakórház céljaira. Láttam az első sebesültek érkezését. Pedig városunkba eleinte csak a könnyebb sebesülteket szállították; látványuk borzalommal töltött el. Jöttek a hírek, a sebesültek ugyan keveset beszéltek, de kiszivárgott, hogy az 5. gyalogezrednek súlyos veszteségei voltak az orosz harctéren. A cári csapatok sokkal hamarabb mozgósítottak, és így helyzeti előnyhöz jutottak. Az osztrák—magyar hadvezetőség korszerűtlen módon vetette be ezredeit. Például úgy intézkedett, hogy a zenekar is részt vesz az ütközetben. Fényesre pucolt hangszereiken csillogott a napfény. Az ezred felfejlődött, a zenekar fújta, a tisztek kardjaikat villogtatták. Megindult a tűzharc, legelőször a nagydobot lőtték darabokra, és az ezred első halottjai a zenekar tagjai közül adódtak. A gyakorlótereken agyongyakorolt, ostoba vezényszavak alapján végzett mozdulatok csődöt mondtak. A bakák, már azok, akik életben maradtak, felháborodtak embertömegeknek ilyen könnyelmű feláldozásán. Ennek következményei fegyelmezések, büntetések lettek. Kévszám idő elteltével hallottuk, hogy néhány bakanyúzó tisztet roham közben hátulról lőtték le a saját katonái.

Kórházvontat kevés volt, személy- és tehervagonokban szállították a sebesülteket. Az állomáson frissítőkkal, cigarettákkal látták el őket, a költségeket a nőegyletek viselték. A katonaság sebesültszállító kocsijai az egységekkel mentek a harctérre, így az állomásra érkezteteket a városi mentőszolgálat két jól rugózott kocsija szállította a katonakórházakba. Ezek a lóvontatású mentőkocsik — közülök az egyik „gumirádlis” volt — természetesen nem voltak elegendőek, ezért a városi bérkocsikat is kirendelték sebesültszállításra. Később, amikor mind több és több sebesült érkezett, akiknek

volt még jártányi erejük, egymást támogatva tették meg az utat a kórházig. Nagymama engedelmével szeretetsomagokkal felszerelve többször meglátogattuk a lábadozó katonákat. Egy fiatal huszárral többször találkoztunk, elbeszélgettünk vele, összebarátkoztunk. A fejére kapott kardvágást egy kozáktól. Még a régi huszár felszereléssel kerültek a lovassági rohamba, piros nadrág, kék atilla, toliforgós kemény csákó, a csákó teteje lakkozott vastag bőrből volt kikészítve, és bélésebe acéllapot dugtak. A huszár megmutatta csákóját, bizony az meg volt lékelve, csak a biztosított tetőrész mentette meg az életét.

Családom tagjai közül bevonult katonai szolgálatra Antal Lajos tartalékos főhadnagy, Antal László tartalékos főhadnagy, Bikfalvy Ernő tartalékos főhadnagy, Bogdánffy Béla tényleges huszárörnagy, és ide sorolom Taar Gusztit is, aki mint közember húzta fel a csukaszurkét. Katonakórházakban teljesített orvosi szolgálatot a család tagjai közül dr. Lehoczky János ezredorvos és dr. Lükő Béla főorvos.

Egyelőre ők voltak a soron, de később sor került a fiatalabb korosztályokra is.

Apámnak hivatali beosztása miatt felmentése volt. Egy nap azt mondja: „Dániel, holnap délután uzsonnára megyünk egy kedves családhoz, Banner Antal államaszúti főfelügyelőékhez.” Nekem ez új dolog volt, de a nagynénik sürgés-forgásából arra következtettem, hogy ez olyan „háztűznézés” lesz. Szépen felöltöztem, akkor még volt ruhám elég, és édesapámmal elindultunk Banner bácsiékhoz. A család ikerfiait még a gimnáziumból ismertem, Antit és Lacit. Szépen hegedültek, és a gimnázium zenekarában játszottak. Annyira hasonlítottak egymáshoz, hogy nagyon nehéz volt őket megkülönböztetni. Mindketten joghallgatók voltak a kolozsvári egyetemen.

Az uzsonna finom volt, a bácsi és a néni kedves, és a lányuk, Edit, külön érdeklődéssel foglalkozott velem. Komoly, csinos lány volt, tanítónőképzőt végzett. A családban, úgy vettem észre, békés, derűs a hangulat.

Amikor hazamentünk, apám megkérdezte tőlem, hogy éreztem magam. „Én jól — feleltem —, különösen Ban-

ner bácsi kedvessége tetszett.” „Hát Edithez mit szólsz?” „Kedves, komoly, csinos lány” — mondtam apámnak. „Na jól van, Dániel” — mosolyodott el.

Másnap nagymamának kellett részletes beszámoló tartanom, de ő semmi megjegyzést nem tett.

Pár hét múlva a nagynénik ismét akcióba léptek, ami egy garden party rendezésében csúcspontba ért, ami apám házában a kertjében. Erről a kerti estélyről nem tudok beszámolni, mert testvéreim és jómagam pár napra nagymamáékhoz voltunk áttelepítve. Apám rövidesen eljegyezte Banner Editet, majd feleségül vette. Az esküvőn nem vettem részt. Apámnak tökéletes háza és házfelszerelése volt, s anyám készpénz ellenében boldogan ott hagyott mindent azzal a kikötéssel, hogy a három gyermeké legyen. Edit mama — úgy hívtuk az új mamát —, csak a fehér leányszobáját hozta magával, de erre sem volt szükség, hiszen nem is volt hely, ahol felállíthaták volna.

Nehezen szokta meg új helyzetét: három gyermek, egy megrakott ház, ami a másik asszonyra emlékeztethette lépten-nyomon. Apám viszont semmin sem engedett változtatni, ebben talán túl merev volt. Testvéreim mindenesetre jobban érezték magukat, mint a házvezetőnők rendelkezései alatt.

Korán rájöttem arra, hogy sem apám, sem Edit nem találták meg a házasságukban azt, amit elképzeltek.

1915-ben megszületett Pál öcsém, akit csecsemő korától kezdve haláláig nagyon kedveltem. Amikor pár hónapos lett, hacsak tehettem, fürösztöttem. A kisfiú mindig nagyokat kacagott, ha meglátott, s nyújtotta felém kezeit.

A gimnáziumban zökkenésmentesen ment a tanítás. A bevonult tanárok tárgyait mások vették át, de Pfister József osztályfőnökünk maradt, mint póttartalékos káplárt könnyen nélkülözte a hadigépezet. Amikor néhány hónapra behívták — Lapujtón, Nógrád megyében teljesített hídőrségi szolgálatot —, nem sirattuk meg távozását. Rövidesen híre jött, hogy algebratanárunk, Vajnovszky Ferenc az orosz harctéren elesett.

Az újabb és újabb korosztályok behívása folytonosan tartott. Felülvizsgálatra rendelték az eddig alkal-

matlannak minősítettek, és sokat utólag fegyveres szolgálatra és segédszolgálatra alkalmasnak jelentettek ki. Beszélték szélteben-hosszában, hogy egyes sorozóbizottságokat le lehet fizetni, és nagy pénz ellenében alkalmatlannak minősítik az illetőt a katonai szolgálatra. Hol voltak már azok, akik éltették a háborút?

Az orosz hadsereg 1914 nyárutóján a Kárpátok gerincén állott. A Kárpátok vonalát idősebb népfelkelő egységek lettek volna hivatva tartani, de erre képtelenek voltak kevés számuk és gyenge felszerelésük miatt. Eglövetű, ún. Werndl-puskájuk volt, gyutacsásváros fegyver, amellyel percnként tizenöt lövést lehetett leadni. Ezt az otromba puskát már 1888-ban kivonták a használatból. Öreg népfelkelők elmondták, hogy hamar bemelegedett, a töltény beragadt, s amikor a puskavesszővel ki akarták ütni a töltényt, gyutacsos része kiszakadt, de a hüvely többi része benn maradt a lökamrában. Így a fegyver használhatatlanná vált. A Kárpátokon átjutott orosz egységek hamar Máramarosszigetig jutottak el.

Csak az állóharcok bekövetkeztével került sor viszonylagos nyugalomra. A gimnáziumban ismét rendszeren folyt a tanítás. A városban és iskolánk önképzőkörében Szekfű Gyula fiatal történész került a viták keresztüzébe, akit *A száműzött Rákóczi* című munkájáért támadtak. Ez a tanulmány még 1913-ban jelent meg. Voltak olyanok, akik szinte történelemgyalázásnak tartották ezt az értékes munkát. 1915-ben Szekfű Gyula ezekre a támadásokra felelt a *Mit vétettem én?* és az *Újabb válasz bírálóimnak* című röpiratokban. Az olvasó közönség széles rétegei a szerzőt hazafiatlannak, nemzetietlennek és a magyar érzelmek megvetőjének bélyegezték. A vádakát Ballagi Aladár egyetemi tanár képviselte.

Apámhoz fordultam ebben a zavaros helyzetben, kérve, mondja el véleményét. „Szekfű Gyula — magyarázta nekem — tanulmányában nem hallgatja el a jót és nemest, de megírta Rákóczi hibáit és gyarlóságát is, ez természetes, mert a történetírás nem istenekkel, hanem emberekkel foglalkozik. Könyvét és személyét politikai pártdüh és személyes gyűlölködés központjává

tették, őt magát a sárba rántották a hazafiság nevében. A félrevezetettek tömege fel fog ocsúdni, és tisztán fogja látni, mi a helyzet.” Ezzel könyvtárából kivette és átadta Szekfű kötetét azzal az intéssel, hogy lassan olvassam, és ami nem világos előttem, azzal forduljak hozzá, ő megmagyarázza.

Sokszor tettem fel kérdéseket apámnak, és az ő felvilágosításainak köszönhettem, hogy megtanultam elfogulatlanul szemlélni a történelmi kérdéseket.

A háború hatásaként a gazdasági helyzet az egész vonalon romlott. Ennek részbeni megoldására rendelték el a „moratóriumot”. Célja az volt, hogy a magánvállalkozások nagy sorát megkímélje a külső okokból eredő fizetéseképtelenség kényszerű bejelentésétől. Tulajdonképpen törvényesen engedélyezett fizetéshalasztás volt ez. A moratórium a gazdasági válságot nem is oldotta meg, csupán elodázta.

Testvérekém és Edit mama között a viszony fokozatosan romlott. A gyerekek napról napra makacsabbul viselkedtek, sokat sírtak, és fűnek-fának panaszkodtak. Nagy hibát követtek el nagynéném, hogy ezt a házasságot összetákolták, de még nagyobbat hibáztak akkor, amikor látták, hogy apám nem boldog, és két kistestvéremet új anyánk ellen heccelték. A gyerekek elmondották nekem, arra tanítják őket, hogy otthon minden a miénk, az új asszonynak ahhoz semmi köze, ő rendelkezék azok felett, amit magával hozott. Az így felizgatott gyerekek, amikor valami nem tetszett nekik, mérgükben Edit mama fejére olvasták, amire tanították őket. Ő erre megmakacsolta magát — különben is rideg természetű volt —, s mind kevesebbet törődött velünk. Ha valami kívánságunk volt, úgy tett, mintha nem is hallaná, legjobb esetben apámhoz irányított. Az addig jól menő háztartás akadozott, a koszt idegenszerű, ízetlen lett. Apánk nagyon kínlódott az új módi miatt, és amit lélektanilag ma sem tudok megmagyarázni, Sanyi öcsém iránt — akit addig nagyon szeretett — lassan gyűlöletté vált az érzelme. Sanyi nehezen kezelhető gyerek volt, szókimondó, és ha úgy vélte, hogy méltatlanul bánnak vele, harciasan védte igazát. Azt hiszem, Edit mama panaszaival töltögette apánk fejét s szívét, ezért

vált napról napra türelmetlenebbé Sanyival szemben, akit végül is elűzött a családi asztaltól, és azontúl a konyhaasztalon kapta ételét.

Edit mama zárkózott jelleme dacára néha fellázadt, és ilyenkor mindig olyan valaminek a megsemmisítésében élte ki magát, ami anyánktól maradt. Például házunk kertjének díszét, a szökőkutat egy nap napszámokkal apró darabokra törette, és ebből a kert gyönyörűen kavicsozott, homokozott rétegére rakatott még egy sort. A durva kődarabok miatt bokarándulás nélkül nem lehetett közlekedni. Szétszedette a szobrok központi alakját is, kiben anyámat vélte felismerni. A négy évszakot jelentő szobrokat a kert egy díszbokrának aljába számúzta. Az egész város erről beszélt. Hogy apánk mit szolt hozzá, sohasem tudtam meg. Fokozatosan mélyült a szakadék közöttük, különösképpen amikor szegény Edit mama fanatikus vallásosságba menekült. Órákat töltött a közeli zárdatemplomban, közben a háztartást még jobban elhanyagolta.

A háborús időknek voltak romantikus eseményei is. Hallottuk, hogy egy falusi körjegyző leánya egyik nap eltűnt szülei házából. Távozását levélben hozta a szülők tudomására, bejelentve, hogy kiment az orosz harctérre. A levél véletlenül korábban érkezett meg, mint ahogy elképzelte, és a menetszázad mozdony hiányában az esti órák helyett csak másnap reggel készült elindulni. A kétségbeesett szülők a 12. honvéd gyalogezred kaszárnyájába rohantak, ahol a zászlóaljparancsnokságot keresték, de nem találták ott a parancsnokot. Felkeresték otthonában, és megmutatták a búcsúlevelet. Zakariás József százados a szülőkkel együtt a pályaudvarra hajtatott, összehívta a tiszteket, és közölte velük az esetet. Felszólították az egységeket, hogy a létszám feletti női katonát adják ki. Semmi eredmény. Sorakozót rendeltek el, megszámlálták a legénységet, a létszám teljes, nincs létszám feletti. Erre vagonokba rendelték az embereket, újraszámolták őket. A megszámlolt vagonok ajtait kívülről bezárták. Végre az egyik kocsiban eggyel több katonát találtak. Csak nagy nehezen ismerték fel az egyik bakában a leányt, aki kopaszra nyíratta haját, s csak azzal vált gyanússá, hogy kö-

penye egyik zsebében egy üveg dunsztos befőttet, a másikon pedig egy üveg lekvárt találtak. A százados átadta a leánykatonát a szülőknek, és kérte, hogy az egyenruhát egy órán belül adják vissza a raktárnak. Sosem derült ki, hogyan jutott Ibolyka az angyalbőrhöz.

A gimnáziumban jól megvoltunk az osztálytársakkal, így Wallon Lajossal, Ájben Lacival, Atzberger Bélával (később Ágoston nevet viselt), Babics Sándorral, Babocsay Zoltánnal, Brunner Károllyal, Csircz Adorjánnal, Ladomerszky Mironnal, Gottlieb Andrással, Emerich Imrével, Ötvös Dániellel, Poszeth Gusztávval, Pintz Bálinttal, Zicher Jóskával, Zách Feliciánnal, és mondhatom az egész osztállyal. Ferkóval ekkor már a Galilei-kör kitűnő helyi előadásaira jártunk. László Jenőnek és Guttmann Lajosnak, két fiatal szatmári jogásznak köszönhattük, hogy az előadásokat látogathattuk. László Jenő később vezető szerepet töltött be az 1919-es Tanácsköztársaságban. A fehérterror idején halálra ítélték.

Szatmár polgármestere ebben az időben dr. Vajay Károly, városi tanácsosok: dr. Kőrösmezey Antal, dr. Antal Sándor, dr. Lénárd István (városszerte pacos Lénárdnak hívták, ugyanis ahányszor a nevét leírta, mindig egy nagy téntapaca fejezte be az aláírást), Erdélyi István, Léber Antal, dr. Papp Zoltán, dr. Pirkler Ernő. Végül apám támogatásával lett városi tanácsos dr. Ferenc Ágoston és dr. Papp Ottó (kedves rajztanárunknak, Papp Aurélnak az öccse).

Borús háborús hangulatban vizsgáztunk le 1915 nyarán a negyedik gimnázium tantárgyaiból.

A negyedik gimnázium elvégzése után szerettem volna vagy tengerészeti, vagy katonai tisztképző iskolába felvételizni. Mindennek előfeltétele az volt, hogy kedvező orvosi véleménnyel javasoljanak. Dr. Daseck honvédorvosi teendőkkal megbízott cs. és kir. ezredorvos írásbeli véleményezése alapján jutottam el Polába, ahol a felvételi vizsgát letettem, de amikor egy dobozból különféle színű gyapotszálakat kellett kiválogatni, kiderült, hogy színmeghatározó képességem gyenge, s a jelzéseket nem tudnám meghatározni. Ez meglepett, mert erről a hiányosságról fogalmam sem volt.

Egyáltalán nem keseredtem el, mert sok olyasmit láttam és tapasztaltam a vizsga ideje alatt, ami elvette kedvemet ettől az élethivatástól.

Ezzel a nyárral lezárultnak vehetjük gyermekkorom idejét, és következik a már sokkal nehezebb, még több keserűséget hordozó serdülőkor, melyet itt-ott derűssé tesz a szépnem felé fordulás.

Megkezdődött az 1915—1916-os iskolaév, és mint felső osztályos — ötödik gimnáziumi tanuló — megkezdtem újra kötelességem teljesítését.

A közellátás napról napra romlott, élelmiszerhiány keletkezett. Kevés volt az áru, ezért az árak felszöktek, s a hatóság maximálta azokat. A tehetősebbek igyekeztek nagyobb tétel élelmiszert beszerezni, a gyűjtés egyeseknél szenvedéllyé vált. Kellett, nem kellett, halmozták a javakat. Voltak, akik üzérkedtek az árukkal, kialakult a lánckereskedelem. A fogyasztóközönség a lánckereskedőket azért vette igénybe, mert másképpen nem tudott megfelelő mennyiségű élelmiszerhez, ipari árukhoz jutni. Sokan megcsappant jövedelmeik kiegészítésére, mellékfoglalkozás gyanánt üzték ezt az alkalmi áruközvetítést. Az árdrágítók közül egyeseket letartóztattak és el is ítélték. Voltak azonban olyanok, akik a háború végére hatalmas vagyonokat harácsoltak össze. Ezeket nevezte el a nép hadigazdagoknak, hadimilliomosoknak. A tömeg éhes és kopott volt. Felugrott a „valódi uraságoktól levetett ruhák” árfolyama. A szabók vagy kincstári katonaruhákat adjusztáltak, vagy a kifényesedett ruhákat fordították át. Szólásmondás lett városunkban, hogy Klein angolszabósága *angolból fordítja* a ruhákat.

Nagymama remek háziasszonyi képessége szinte észrevehetetlenné tette az állandóan fokozódó áruhiányt. Az étrend mindig kifogástalan volt, sok szárnyast ettünk, ötven-hatvan tojós tyúk állandóan kapirgált a Kazinczy utcai ház udvarán. Ilona néniék Berendről sok mindennel elláttak. A jó tejű tehén az istállóban jól tartva, bőségesen ellátta a házat. Albert bácsi sok vadhúst küldött, amit kitűnően elkészítve hoztak az asztalra. Eleinte nagyon hiányoztak a finom ropogós kiflik, később meg is felejtkeztünk róluk. Nagymama egyet-

len nélkülözhetetlen élelmicikke, a kávé is biztosítva volt, ugyanis azok a kereskedők, akiknek évtizedekig jó vevője volt, idejében ellátták, s a család tagjai készletüket nagymamának ajándékozták. Mi pedig Ferkóval szívesen ittuk az ún. malátakávé. A kockacukor ritkaságszámba ment, helyette kristálycukor került forgalomba. Később megjelent az ún. nyerscukor, bizony ez nagyon rosszul pótolta a cukrot, mert édes nemigen volt, inkább bűdös.

Nőttem, ha nem is bölcsességben, de testméretben igen. Ruháimat kinőttem, és már apám ruháiból sem tudtak nekem szabni semmit, amikor eljött a hosszú nadrág ideje. E férfias ruhadarab bevezetését nemcsak magas növésem, ötödik gimnázista mivoltom, hanem a hosszú harisnya beszerezhetetlensége is indokoltta tette. Sanyi egy darabig az én kinőtt ruháimmal jól járt, de ő is gyorsan növekedett, és hamarosan kikopott az örökségből.

Egy gimnáziumi ünnepségen a felső osztályosok voltak a rendezők, és kedves kötelességük volt az érkező vendégkoszorú nőtagjait karon fogva felkísérni a második emeleten lévő díszterembe. Ez gondot okozott mind apámnak, mind nekem. Apám belátta az új ruha beszerzésének a fontosságát, és engedélyezte, nézzek szét a készruhaüzletekben. Hosszas keresés után a Szántó Mór cégnél sikerült találnom egy elég jó sötétkék dupla gombos öltönyt, meg is vettem. Ez volt az első hosszú nadrágos ruhám. Büszkén kísértem benne, karon fogva, a hölgykoszorút a díszterembe. A hosszú nadrággal egyidőben kezdtem érdeklődni a másik nem iránt. Felfedeztem a szőke és barna szépségek különbségét. A lábak finom vonalát, a bokák karcsúságát. A női alak többi szépségei még egy ideig ismeretlenek maradtak előttem. Első női ideáljaim nem a hozzám illő leánykák közül valók voltak, hanem nálam pár évvel idősebbek dobogtatták meg szívemet.

Kezdték feltűnni a háborús viszonyok hiénái, a hadiszállítók, akik papírtalpú bakancsokat szállítottak a hadseregnek, vagy szöveteket, amelyek az első esőben szétáztak. Cinkosok voltak az átvevő katonai bizottságok is. A lapokban néha megjelentek leleplező cikkek,

voltak tárgyalások, ítéletek, de a helyzeten ez szinte semmit sem változtatott. Országos botrányt okozott a Szatmár megyei lópanama. Beteg, rokkant lovakat szállított egy társaság. A használhatatlan állatokat a sorozóbizottság átvette, mert meg voltak vesztegetve. A panama egyik főszereplője dr. Galgóczy Árpád főszolgabíró, a másik Beck Bernát lókupec volt, természetesen még sokan bele voltak keveredve az ügybe, de az előkelőbb személyek kibújtak a vizsgálat során. Emlékszem, amikor lovag Bialoszkurszky detektívfelügyelő megérkezett Szatmárra. Rövidesen városunkba szállították a letartóztatott gyanúsítottakat, és az állomástól hat fiákeren hozták be őket. Minden kocsin két-két feltűzött szuronyú fegyőr is helyet foglalt.

Megvolt a főtárgyalás, a vádlottak elég enyhe büntetést kaptak.

Már volt hosszú nadrágos ruhám, de mintha minden összeesküdött volna ellenem, váratlanul a cipőim mondták fel a szolgálatot. Úgy szétmentek, hogy már javítani sem lehetett rajtuk. Nem akartam apámat terhelni újabb gonddal, de egy havazás után úgy folyt a hólé a két cipőmből, hogy egész tócsa maradt ott, ahol álltam. „Ilyen időben miért húzol ilyen rossz cipőt?” — kérdezte tőlem. Be kellett vallanom, hogy ez a legjobb, és a cipész azt mondta, sajnos már nem lehet megfoltozni. „Húzz fel egy cipőt az enyémből” — utasított apám. Végigpróbáltam mindet, de csillagokat láttam bennük, olyan szűkek voltak. Végre egybe valahogy beleerőszakoltam a lábam, és besántikáltam apám szobájába. „Na, Dániel, most ne kínozd magad, húzzál papucsot — mondta apám —, aztán majd csinálunk valamit.” Elment otthonról, majd visszajött, átadott egy cipőjegyet — akkorra már csak jegyre adtak árut — és pénzt, s megmondta, hol jelentkezsem vele. Boldogan sántikáltam el a raktárig, ahol egy kedves öreg bácsi megkérdezte, hányas cipőt viselek. „Negyvenegyest” — felelem. „De az, ami a lábán van, csak negyvenes” — mondta ő szakértelemmel. „Igen, de ez az édesapámé” — és elpanaszoltam, hogy állok lábbeli dolgában. „Na várjon, keresek valami jobbat” — mondta ő. Elébem állított egy elég jóképű, fekete fűzős, magas szárú ci-

pőt. Az egyiket felpróbáltam, kényelmes és jó volt. Fizettem, és boldogan robogtam haza. Otthon diadalmasan mutattam apámnak a szerzeményt, és szépen megköszöntem a jóságát. „Próbáld fel, lássam én is!” — mondta apám. Felhúzás közben vettem észre, hogy mind a két cipő jobb lábra való.

Sírva fakadtam mérgemben. Visszabicegtem a raktárba, és elmondtam a bajt. A bácsi csóválta a fejét, meg is vakarta. „Baj van — mondja, szinte a gondolatomat fejezve ki —, nekem nincs időm, hogy megkeressem a párját, de ha lesz olyan kedves, keresse meg maga!” Szívesen vállalkoztam erre, és csak akkor döbbentem meg, amikor kinyitotta a raktár ajtaját, és ott ömlesztve legalább ezer pár cipő várt a kiutalásra. Nekifogtam a keresésnek, és kétórai munka után megtaláltam a két bal lábra való cipőt, zsinórával egybekötve. Kivittem a bácsinak, aki elmosolyogta magát. Megdicsért sikeres felfedezésemért, és javasolta, húzzam fel. Apám cipőjét a hónom alá csaptam, köszöntem, és indultam haza. „Várjon csak — hívott vissza az öreg —, vigye el ezt a másik pár cipőt is, jól fog majd, mert ne gondolja, hogy nagyon bírják a strapát.”

A háború tovább zúgott, újabb és újabb áldozatokat követelt a hadban álló felektől. Millió és millió ember pusztult el, a tiszteket és altiszteket nehezen lehetett pótolni. Olaszország belépett a világháborúba az antant oldalán. 1916. augusztus 17-én Románia is egyezsége lépett az antanttal, és augusztus 28-án seregei a központi hatalmak ellen vonultak. 1916. november 21-én meghalt Ferenc József császár és király, utóda IV. Károly lett, akit 1916. december 30-án koronáztak királlyá.

Családtagjaink közül Bikfalvy Albert bácsi, Bikfalvy Pista unokatestvérem, Bartha Miklós, Bartha István unokabátyám, a két Banner-iker vonult be katonai szolgálatra. Így Banner bácsinak már mind a három fia bekerült a háború gépezetébe. Banner Zoltán már meg is sebesült az orosz fronton, csúnya láblövéssel került haza.

Családunkat nagy csapás érte, amikor drága jó nagyanyánk rövid, de kínos betegség után meghalt. Nem tudtuk elhinni, hogy ez a nagyon okos nagyasszony

nincs többé. Sokat vesztett a család, az ismerősök, a város szegényei, de legtöbbet vesztettünk mi ketten, Ferkó és én. Ültünk az egyik vendégszobában, egy szót sem szóltunk, sírtunk.

Összetört szívvel haladtunk a gyászkocsi után, nem láttunk, nem hallottunk.

A temetőből hazatérve újra bementünk a vendégszobába, és szótlánul ültünk. Vagy két óra múlva bejött apám hozzánk, és azt mondta: „Én ezt nem bírom nézni tovább, gyertek, búcsúzzatok el a rokonoktól. Ferkó menjen Gyula bácsiékhoz, mi pedig hazamegyünk!” Bementünk az ebédlőbe, olyan volt, mint egy csatáter. A fiókok kihuzigálva, a szekrények polcai kiürítve. Folyt az „atyafiságos” osztozkodás. Péter bácsi a kályhában tüzelte el a Berta néni részéről feleslegesnek tartott s nyilvánított régi iratokat. Apám ajkát harapdálta mérgében. Kiemelt néhány iratot a máglyahalálra ítélték közül, és kezembe adta: „Vidd haza, és őrizd meg, amíg élsz, mint értéktelen emléket, ami nagyszüleidre emlékeztet!” Illedelmesen köszöntünk, és távoztunk. Berta néni apám után szólt: „Ne menj el, Sándor — mondotta —, várd meg a részedet!” „Nem kell nekem semmi” — mondta apám, és lehajtott fejjel elhagytuk legboldogabb éveink színterét. Még aznap este elküldték apám részét, néhány viseltes abroszt, asztalkendőt, nekem pedig, mint aki nagyapám nevét viselem, „emlékbe” elküldték nagyapám hatalmas, hatlövetű revolverét és nagyszüleim hálósobájából a számomra oly kedves muzsikáló órát.

Ferkó nagyapám aranyóráját kapta láncostul. Gyula bácsiéknál lakott és kosztozott ezentúl, onnan járt a gimnáziumba egészen az érettségig.

Szomorúan fejeztük be az ötödik gimnáziumi osztályt, nagyon hiányzott nagymama. A vakációt Ilona néninél töltöttem, jó volt nála lenni. Amit tudtam, segítettem, például a cséplésnél ellenőri tisztséget töltöttem be. Mielőtt kivittek volna Berendre, beszereztem néhány doboz cigarettát, akkor lehetett kapni valódi keleti dohányból készített, arany végű Sphinx cigarettát, hetenként kettőt-hármat füstöltem el. Bevallom, nem

nagyon élveztem, de hát treniroztam magam a férfi-életre.

A gazdaságban tíz orosz hadifogoly dolgozott. Meg voltak elégedve sorsukkal. Az élelmiszereket pontosan megkapták, a kenyeret maguk sütötték. A legfontosabb volt a dohány, azt bőségesen kaptak. Szelíd, szorgalmas emberek voltak, nagyon vágytak haza, a családjukhoz. Azért volt mindegyiknek egy-egy menyecskeje, mert úgy vélték, otthon is segít valaki az asszonyon. Én különösen összebarátkoztam egy Iván nevezetűvel, aki egy bivalyszarv nyelvű kitűnő késsel ajándékozott meg, a pengéjét törött kaszából készítette, és saját módszere szerint a legfinomabb acéllá edzette. Olyan éle volt, hogy borotválkozni is lehetett vele. A tíz orosz hadifogoly szabadon járhatott-kelhetett a faluban. Egy rok-kant huszár szakaszvezető volt az őrzőjük, de inkább a hadifoglyok ügyeltek őrá, gondozták, dédelgették.

Ha esős idő volt, a verandán olvastam egész nap. Ezen a nyáron olvastam el Gárdonyi Géza összes mű-veit.

Nagy propagandát fejtettek ki a fatalpú lábbelik viseléséért. Ez odáig ment, hogy az egyik minisztérium vezetője felszólította a miniszteriális urakat, járjanak elől jó példával, hordjanak fatalpú cipőket. Apám nekem is küldött egy ilyen háborús szörnyszüleményt, hogy azzal kíméljem bőrtalpú lábbelimet. Hát abban a cipőben járni nem lehetett, pedig mindent elkövettem, hogy kitanuljam a módszerét. Annyit elértem, hogy lábaim felsebesedtek, bokám megdagadt. Közben az ajánlott fatalpú cipő oldotta meg a problémát, ugyanis egész hosszában elhasadt mindkét aljrésze. A felső bőrrészt a hadifoglyoknak adtam, és abból ügyesen dohányzacskókat fabrikáltak. Lám, mire jó a hadi cipő.

Szép, modern gimnáziumunkat lefoglalták német katonakórház céljaira, mire mi a református gimnáziumba jártunk. Az órákat délután két órától este hétig tartották meg. Fárasztó volt, a tanárok unottan magyarázták az anyagot, a tanulók az utolsó órákon bóbiskoltak.

Sok szép élményt jelentettek a Petőfi Sándor önképzőkör irodalmi gyűlései. Mint hatodik gimnazisták már felszólalási joggal élhattünk, sőt felolvashattuk iro-

dalmi kísérleteinket. Szerencsénk volt, hogy önképző-körünknek két nagyon arra való vezető tanára volt: Sándor Vencel és Bakay Béla. Amikor Bakay Bélát is behívták katonai szolgálatra, egy kitűnő paptanárt kaptunk, Rónai János Gézát. Én is próbálgattam szárnyaimat. Novellákat és verseket adtam be. Novelláimból egy sem maradt meg, de néhány vers igen. Nagyon jól tudom, gyengék, de nekem nagyon kedvesek, hiszen tizenhat-tizenhét éves koromban faragtam őket.

Az önképzőkörnek volt egy litografált, havonta megjelenő lapja is, amelynek szerkesztő bizottságában részt vettem.

Ebben az évben még egy fiútestvérkém született, Péter. Most már öten voltunk. Az első házasságból való gyermekek új testvéreiket nagyon szerették, és ők, amíg nőttek, nem is éreztek semmi különbséget. Edit mama nem tett kivételt köztük, hozzájuk is rideg volt. Lehet, hogy velük szemben melegebben érzett, de sohasem mutatta.

Az 1917—1918-as iskolai évet még nehezebb körülmények között végeztük el. Csak a bimbózó szerelmek — legtöbbször annyiból állottak, hogy az „ideál” szemébe néztünk, de ez is nagyon szép volt — hoztak változatosságot életünkbe. Egyszer meghívtak egy osztálytársunkhoz vasárnap délutáni zsúrra, ahol lányok is voltak, osztálytársam, Pici nővérenek barátnői. Picit már ismertem, egy-két évvel volt idősebb, mint én, eleven, hét ördög bújt belé. Én bevallom, félttem tőle egy kissé, úgy tudott nevetni, hogy a hideg futkosott a hátamon.

Nagyban készültem a zsúrra, amennyiben lehető volt, elegáns szerettem volna lenni. A ruhámat vasalni vittem, a cipőmet kétszer kitakarítottam, sőt szellőztetni is kitettem a verandára, nehogy cipőkrémszaga legyen. A legjobb ingemet kikeményítettem, a gallérok, nyakkendők között sokáig válogattam. Pár szál virágot vettem, és azzal indultam az első zsúrra. Így felszerelve, dobogó szívvel léptem be a szalonba, ahol Pici barátnőivel kacarászott. Odamentem a mamához, illedelmesen kezet csókoltam, és a virágokat nagy pirulások között átnyújtottam neki. „Nagyon kedves vagy

— mondta a néni —, és milyen szép virágok!” Boldog

voltam, mert én bizony féltemben adtam neki a virágokat, nem voltam elég bátor ahhoz, hogy a folyton kacagó Picinek adjam, mint ahogy szándékoztam.

A zsúr nagyon jól sikerült, a virág átadása a mamának nagyon megerősítette pozíciómat. Ezen a lányok sem derültek, hanem úgy néztek rám, mint egy valódi gavallérra. Ha tudták volna, milyen gyáva voltam! Táncoltunk, társasjátékokat játszottunk. Egy ízben Picivel kellett a játék szabályai szerint „csillagot vizsgálni” a szomszéd szobában. Kimentünk, és Pici megölelt, s szájon csókolt. Forgott velem a világ, de volt annyi eszem, hogy visszacsókoljam. Amikor visszamentünk a szobába, minden szem ránk nézett, tisztában voltak vele, mi történt a szomszéd szobában. Rettentő zavarban voltam, alig vártam, hogy hazamehessek. Pici pedig csak kacagott, kacagott, ő fel se vette a csókot.

Szerelmes egyáltalán nem voltam Picibe, de mert hívott, időnként elmentem hozzájuk. Szép idő volt, és a kertben üldögéltünk egy padon. Nagyokat hallgattunk, és közben csókolóztunk. Egyszer csak felugrott, és eltűnt a kert fái között. „Keress meg!” — kiáltott valahonnan. Keresésére indultam, nem találtam sehol sem; csak vidám, csúfondáros kacagása törte meg időnként a csendet. Végre rájöttem, hogy a hatalmas diófa lombjai között talált búvóhelyet. „Gyere fel — kiáltott —, ha van merszed!” Több se kellett nekem, egy ugrással elkaptam a diófa alsó ágát, és felkapaszkodtam. Pici a fán mind feljebb és feljebb kúszott, én utána. Amikor a lombsátor legszebb rejtekén utolértem, kifulladásig pihegett. Magamhoz rántottam, összevisza csókoltam. Szó, ami szó, a vége az lett, hogy ott a diófán férfivá lettem. Pici úgy nevetett, mint akinek a lova befutott a célba. Mindenesetre nem sok fiú vált férfiúvá egy lombos diófán. Az események után ismét hallgatásba merültünk.

A színházban minden előadást megnéztem. Láttam a színpadra átírva Jókai Mór *Aranyemberét* és a *Kőszívű ember fiait*, amikor is a női főszerepeket egy kitűnő színésznő, Völcei Rózsi játszotta.

Nagyon tetszett Bíró Lajos *Sárga Lilioma*, Bródy Sándor felújított *Dadája* és *A tanítónő*, a Lyon *Lea* és új

darabja, *A szerető*, amelynek főszerepét nagy sikerrel alakította Kiss Miklós, Kiss Ferenc bátyja (nemsokára öngyilkos lett). Egy Shakespeare-ciklusban láttam a *Rómeó és Júlia*, *A velencei kalmár*, *Hamlet*, *Othelló*, *Lear király* előadását. Megnéztem Herczeg Ferenc *Ocskay brigadérosát* és *Bizáncát*. Ez alkalommal nagy vendége volt a szatmári színháznak: a főszerepet Beregi Oszkár, a Nemzeti Színház tagja alakította. A színház kitett magáért, szép kiállításban hozta a darabot, és a tömegjelenetekhez felkérték az Iparos Legényegylet jókötésű tagjait, hogy a zsoldos katonaságot és a császári testőrséget ők játsszák. Minden nagyon szép volt, jó volt, de az egyik jelenetben hiába várták a végszóra a Konstantin császárt alakító Beregit, az nem lépett a színre. A végszót tartalmazó mondatot megismételték kétszer is, Beregi sehol. A színészek a jelenet szerint elhagyják a színpadot. Semmi mozgás, csak a kulisszák mögül hallatszik izgatott lőtás-futás. Beregi eltűnt. A színen csak az ajtónálló alabárdos testőrök maradtak, szerepük szerint kővé meredve. A nézőközönség felfigyel, izgásmozgás. Semmi. A csendben egyszer csak az ügyelő hangja hallik, amikor kiszól az alabárdos szerepet játszó csizmadialegényeknek: „Mondjanak valamit!” Semmi. „Az istenért, mondjanak már valamit!” — suttozja dühösen a rendező. Végre megszólal az egyik szálás testőr, orrhangon dűnnyögve a másíknak: „Hogy vagy, hé?!” Erre kitört a röhögés, a közönség vergődött a kacagástól. Nem volt mit tenni, leengedték a függönyt. Végre előkerült Beregi, aki a nagy melegben megszomjazott, köpenyeget vett a jelmezére, s a színház szomszédságában levő Valkovics vendéglőbe ugrott át egy hideg spriccerre. A vendéglős nagyon szép lányával elbeszélgetve, nem vette észre az idő múlását.

Ismét elérkezett az iskolai év vége, de a vakációnak nem tudtunk úgy örülni, mint valaha. Az osztályban mind kevesebben maradtunk, sokan bevonultak. Háromhónapos kiképzés után harctéri szolgálatra alkalmassá váltak.

Diákoknak tilos volt kávéházba járni, de egyik osztálytársamnak az édesanyja bérelte a kis Szalon kávéházat, és mi így azon a jogcímen, hogy Fried Sanyit

látogatjuk meg, járogattunk a kávéházba, persze csak napközben.

A Szalon kávéháznak volt egy szép, szőke, fehér bőrű, nagy keblű kasszírnője, aki mindnyájunknak ideálja volt. A pásztoróra díja azonban, egy tízkoronás, sokunkat akadályozott felajzott vágyaink kielégítésében. Születésnapomra kaptam tíz koronát, hogy egy hatmilliméteres flóbertpuskát vegyek, amelyre már nagyon vágytam. Hosszas lelki harc után meglátogattam a kassza tündérét. Leszúrtam a tíz koronát, és távoztam. Már útközben mérlegeltem mégiscsak a flóbertbe kellett volna fektetnem a pénzt, az megmaradt volna. Néhány nap múlva újra betértem a kávéházba, hogy biliárdozzak. A tündér odaintett a kasszához, és megkérdezte, mikor látogatom meg. Zavarba jöttem, hiszen semmi kilátásom sem volt arra, hogy újabb tíz korona birtokosa lehessen. Úgy látszik, észrevette zavaromat, mert megnyugtatót, jöjjen bátran, nem kell költségbe vernem magamat. Én éltem is ezzel a szíves meghívással, de mindig vittem neki virágot a kertünkből, gyönyörű rózsákat.

Ezek a találkozások az Erósz iskoláját jelentették számomra, úgyannyira, hogy most már rövidebb-hosszabb kalandozásaimban is megállottam a helyemet.

Egyszer apám megkérdezte, hogy állok a nőekkel. Miután én megnyugtató választ adtam, amit úgy fejeztem ki, hogy „nem hagyom a tintásüveget beszáradni”, apám így oktatott: „Dániel, azt azonban jegyezd meg jól, ha az ember túl sokat mártogatja a tollát a kalamárisba, egyszer csak kifogy a tinta!”

Rendes szabályoknak megfelelően, minden szombat el kellett végezni a gyónást a Kálvária-templomban. Elmulasztani nagy hibának számított. Hogy gyorsabban lebonyolódjak, a közeli jezsuita rendházból is jöttek páterek gyóntatni. Hacsak tehettem, elkerültem a velük való találkozást, de egy szombat délután mégiscsak egy páter gyóntatószékéhez kerültem. Becsülettel felsoroltam „bűneimet”, de belekötött a paráználkodásomba. Na, gondoltam, lesz mit leimádkozni. Hallgattam a korholását, belenyugodva, hogy ennek már így kell lennie. Egyszer csak elkezdí részeire bontani az eseteket,

hogy kivel, hánszor, hol, milyen körülmények között, hogy hívják az illetőt! Én hallgattam, egy szót se tudtam kinyögni, hát még amikor a páter arcára néztem, és azon olyan furcsa révületet fedeztem fel, aminél undorítóbbat el sem tudtam képzelni. Közben folyton szidott. Elvesztettem türelmemet, felugrottam a térdeplőről, becsaptam a gyóntatószék ajtaját, el akartam hagyni a templomot. A páter kiugrott a gyóntatószékből, utánam iramodott, és botjával, ahol ért, ütött. Nekiiramodtam, és kisiettem a templomból.

Fuldokoltam a méregtől, bementem apám szobájába, és mindent elmondtam neki. Apám meghallgatott, és csak annyit mondott, többet ne menjek gyónni a Kálvária-templomba, a többit elintézi ő. Másnap elment Baggossy Bertalanhoz, a gimnázium igazgatójához. _ Még aznap hívatott, és közölte velem: fel vagyok mentve attól, hogy a Kálvária-templomba menjek gyónni. Kötelezettségemet végezzem el a székesegyházban. Ez pedig történt az Úr 1918. esztendejében.

Nagy szenzáció volt gimnáziumunkban az, hogy engedélyezték három lánynak az órák látogatását. A lányok eddig magántanulók voltak. A fiúk nagyon előzékenyen bántak velük, udvariasak, kedvesek voltak hozzájuk. Lám, nem szakadt le az ég!

A ruházkodás állandó nagy gondot okozott, mindent kinőttem. Családunk úgy segített a bajon, hogy apámnak egy zakóját átalakították, az ujjakat meghosszabbították lehetőség szerint, s mert a nadrág használhatatlan volt, Jeney Sándor bátyámnak egy tisztí nadrágját szabták rám, kiszedvén belőle a piros zsinórt. Cipőt is kaptam, egy gyönyörű cúgos lakkcipőt, amelyen a szalonsarkantyúk gépezetének helyét kellett eltüntetni. Azért mégsem járhattam a ragyogó, Bécsben készült tisztí cipőben, és úgy oldódott meg a kényes probléma, hogy fekete bokavédőt húztam rá, ami a cúgokat láthatatlanná tette. Sajnálom, hogy nincs egy fényképem erről a bizarr öltözetről.

Ismét eltelt egy esztendő, veszedelmesen kísértett, hogy az 1918—1919-es tanévben a mi korosztályunkat is bevonultatják. A nyolcadik osztályban mindössze ti-

zenhatan maradtunk, tizenhárom fiú és három leány. A többit már elsodorta a háború zivatarra.

1918 októberében Szatmáron is megalakult a Nemzeti Tanács, elnöke Bélteky Lajos református lelkész lett. A Deák téren, a városháza előtt, népgyűlést hívtak össze. A városháza erkélyéről hangzottak el a szónoklatok. Ekkor vettem részt először népgyűlésen. A lelkész hatalmas termetű ember volt, és óriási hanganyaggal rendelkezett. Bejelentette a város lakóinak, hogy megalakult a Nemzeti Tanács, és tájékozatlanságára jellemzően hozzáfűzte: úgy gondolja, az országos elnökséget a király fogja elvállalni. Bejelentette azt is, hogy dr. Vajjay Károly kir. tanácsos, polgármester, gyenge egészségi állapotára hivatkozva, lemondott. Ekkor a tömegből egy hang szólalt meg: „Lemondott, mert érezte a bűdöst!”

Bélteky a tennivalókat felsorolva így szólt: „A városban mindenki őrizze meg nyugalmát, a rend és biztonság érdekében polgárőrséget szervezünk, melynek parancsnoka a mellettem álló Martiny Mór őrnagy lesz.” Martiny vigyázzállásba merevedett, és jelentette, hogy ő csak kapitány. Mire Bélteky egy pillanatra se jött zavarba, így folytatta: „Amit mondtam, megmondtam. Martiny Mór kapitány urat kinevezem őrnagynak.”

A népgyűlés után a Kölcsey-szoborhoz vonultunk, ahol beszédek hangzottak el, és engem is felkértek két Petőfi-vers elszavalására.

Napról napra több és több katonavonat érkezett az állomásra. A katonák egy része teljes fegyverzettel, mások fegyver nélkül. Rendbontás alig történt, én is beléptem a polgárőrségbe, a parancsnokságtól kaptam egy katonasapkát, amelyről a sapkarózsát levágtam, továbbá derékszíját, tölténytáskát, két tár töltényt és egy Mannlicher karabélyt. Tekintettel, hogy a vasútállomás közelében laktam, az ottani kirendeltséghez osztottak be. Nappal a gimnáziumba jártunk, este hat órától éjfélig polgárőri kötelességemnek tettem eleget. Se veszélyes, se fárasztó nem volt ez a feladat. Egy este Dominusz Simon órás és ékszerésszel, akinek fia osztálytársam volt, azt a beosztást kaptuk, hogy az állomás környéki utcákon tartsuk fenn a rendet. Dominusz bácsival beosztottuk az utcákat, és úgy rendeztük, hogy ötper-

cenként találkozunk. A második körnél hatalmas puska-lövés rázta meg a csendet. Megállok, hallgatózom, futás robaja ér hozzám. Megmarkolom a karabélyt, rohanok a zaj irányába. Az egyik villanypóznának gondosan odatámasztva megtalálom Dominusz bácsi puskáját. Vajon mi történhetett? — villan át az agyamon. Bal kezembe veszem a talált puskát, és rohanok a futás irányába. Hamarosan megtalálom Dominusz bácsit, aki már a futástól alig lélegzett. „Mi a baj” — kérdeztem. „Semmi — suttogta ő —, sétálás közben a puskám valamihez hozzáért, a vállamon elsült, a fülem majd megszakadt, nagyon megijedtem, a puskát odatámasztottam, és futottam, ahogy bírtam.” Na, nincs semmi baj — nyújtom a fegyvert Dominusz bácsi felé. Ő nem akarja átvenni. „Szedje ki a magot ebből a fránya moslékkavaróból” — mondja. Én kiszedtem a megmaradt négy töltényt. Az izgalmas polgárőri tűzkeresztség után Dominusz bácsi többé nem vett részt a biztonság és rend védelmében.

Az egyik népgyűlésen az egybegyűltekkal közölték, hogy a továbbszolgáló altisztek, szolgálati éveiknek megfelelően, tiszteknek megfelelő fizetést kapnak. Ebből fonák helyzet keveredett, mert amíg egyrészt a tisztek leszedték a rangjelzéseket, vagy a katonák segítettek róluk a csillagokat eltávolítani, a népgyűlés után egy Láng nevű csendőr törzsörrmester őrnagyi, a többi hivatásos csendőr kapitányi, főhadnagyi, hadnagyi rangjelzéseket varrt fel gallérrjára. Ez a csillaghullás napokig tartott.

Egy másik népgyűlésen a szónoklat közepén két üzlet vasredőnyét egyszerre húzták le, ami hatalmas dördüléssel járt. A tömeg azt hitte, valahonnan sortűzet adtak le, pánik támadt, és a Deák tér pillanatok alatt kiürült.

Meglátogatta városunkat Károlyi Mihály köztársasági elnök; dr. Nagy Vincével, Szatmár képviselőjével érkezett különvonaton az állomásra. Úgy gondoltam, a köztársasági elnököt a testőrség fogja kíséreni, ebben részben csalódtam, mert jelen volt ugyan a testőrség, de nem pompás díszruhájában, hanem sötétbarna tiszti

köpenyben, tiszti sapkában vonultak fel, és alabárd helyett Mannlicher-fegyverrel voltak felszerelve.

A politikai gyűléseket a régi Vigadó épületében tartották meg. Itt hallottam beszélni Nyisztor Józsi bácsit, aki szatmári bennszülött volt, németi földmunkás, régóta ismertem. Hallgattam Bokányi Dezsőt is, aki több ízben szenvedett szabadságvesztést. A legkitűnőbb szónok azonban Garbai Sándor volt.

A szatmári helyőrség térparancsnoka, egy Mazonara nevű ezredes, igazi típusa volt az osztrák törzstiszteknek. Réme volt a szabadságra hazakerült vagy sebesült katonáknak, tiszteteknek. Egész nap az utcán sétált adjutánsával. Ha nem volt megelégedve a tisztelgéssel, vagy az egyenruhát nem találta az előírásoknak megfelelőnek, déli raportra rendelte áldozatait. A tisztelgést százszor-kétszázszor meg kellett ismételni, amíg magas tetszését el nem nyerték. El lehet képzelni, milyen keményen tiszteltek a sebesült katonák, akiket a kórházakban valahogy összetoldoztak-foldoztak. A másik perverzítése volt ennek az emberbőrbe bűjt hiénának, hogy ha úgy találta, a katonablúz nyaka magasabb, mint ahogy a szabályok előírják, centiméterrel megmérte, és ollóval körülnyírta a gallért. A legkisebb fegyelmi büntetés az volt, hogy a szabadságidőt figyelmen kívül hagyva, azonnal bevonultatta áldozatait a harctérre. Elégtétellel néztem végig, amikor az utcán teljes díszében sétáló Mazonara ezredes egy csoport harcterről hazakerült katona vette körül, és bicskával levágták rangjelzéseit, sőt ollót kerítettek elő, és a gallérját is körülnyírták. Az eset után elpárolgott a városból, úgy hallottam, civil ruhájában utazott haza.

Nagy passzióval játszottam a szatmári műkedvelőkkel prózai darabokat, sőt operetteket is. Eleinte kis, pár szavas szerepeket osztottak rám, később hosszabb lélegzetűeket. Még nem voltam tizennyolc éves, amikor egy huszárkapitány-apa szerepében nagy sikerem volt, a leányom legalább hat évvel volt idősebb nálam. 1919. március 15-én szavaltam az ünnepi verset, szép fekete díszmagyar ruhában. Minden percem le volt foglalva, készültem az osztály vizsgára, majd az érettségire, közben rengeteget olvastam. A nagy klasszikus tragédiáirók

műveit faltam. Megtanultam Rómeó szerepét, Hamletet, a *Bánk bán*ból Biberachot, Rostand *Sasfőlkj*éből Metternich szerepét.

Közben zsúrokra is meghívtak lányos házakhoz. Szívesen mentem. Wallonéknál egy ilyen összejövetelem találkoztam legelőször Tinivel, Bendiner Nándor zene-konzervatóriumi igazgató kisleányával. Hát ez a tizenégy éves kislány akkor egyáltalán nem tetszett nekem. Vékony, korához képest is fejletlen, szőke, kék szemű csitri volt, hangos, temperamentumos, rendetlen. A ruhája összevissza állott rajta. Az én ideálem magas, barna, fekete szemű, fejlett leány volt, akinek a méhecskéi is feszegették a blúzt, és akivel komolyan el lehetett az irodalomról, az életről beszélgetni.

Bendiner Krisztina Margit Augusztában az ideális lányból semmi se volt. A zsúron bohóckodott, igaz, hogy azon mindenki jókat kacagott. A megfelelő időben megérkeztek a papák vagy mamák, hogy a kislányokat hazakísérjék, ilyenkor, ha engedélyt kaptunk, mi is elkísérhettük őket. Abban az időben elképzelhetetlen volt, hogy garde nélkül mehessenek sétálni a lányok. Tiniért a házvezetónőjük jött, és vele ment haza, senki sem kísérte el. Később megtudtam, hogy rettenetes sorsa van szegény gyermeknek, a legkisebb csintalanságért véresre veri az apja. Nem költ rá. Kinőtt ruhácskáit ügyetlenül maga próbálja toldani-foldozni. Szülei elváltak. Édesanyja, egy gazdag gyáros leánya, Budapesten él. Tinit az iskolában tanárnői szerették, iskolatársai pedig rajongtak érte.

Az első érzelem, amely egymás felé fordított bennünket, feltétlenül a közös sors — elvált emberek gyermekei voltunk — és a sajnálat volt. Ha alkalom adódott, őszintén elmondott mindent rettenetes helyzetéről. Neveletlen volt szegényke, és megkért, foglalkozzam vele, hogy elsajátíthassa a kellő modort. Így lettem egy szerencsétlen leány nevelője. Egyszer az egyik barátnője bizalmasan elmondotta nekem, hogy Tini az osztályban kijelentette: márpedig ő Antal Dánielnek lesz a felesége. Eleinte nagyon mérgeződtem, később kacagtam az egészen, de kerültem a vele való találkozást. Azért itt-ott összehozott vele a véletlen. Kezdett komolyabb

lenni, legalábbis előttem nem bohóckodott. Tiszta szívből sajnáltam.

Az iskolák növendékei közösen készültek Farkas Imre kedves zenés játékára, a *Kis kadétra*. Ebben ő is, én is szerepeltünk, a próbák a református felsőbb leányiskola színpadán zajlottak le. Az egyik női főszerepet Medveczky Ella, a másikat Tini alakította. Mind a két kislány szépen énekelt és játszott, de nekem Ella jobban tetszett. Egyszer a színpad mögött a jelenetre várva Tini megszókolt, én udvariasságból visszacsókoltam, de megkértem, hogy az érettségi vizsgák utánig ne találkozzunk, hogy jól fel tudjak arra készülni. Ő először alkudozott, hogy néha találkozzunk, de később belátta, hogy igazam van, és nem erőltette a dolgot. Így aztán hónapokig nem beszéltünk egymással, gondoltam, addig elfelejti az egész fellángolást.

A közeledő román csapatok már a sikárlói vonalnál voltak, Nagybánjától nem nagy távolságra.

Megalakult a Székely Hadosztály Nagy Pál ezredes parancsnoksága alatt. Toborozták a diákokat a székely tüzéséghez. Közülünk a nyolcadik osztályból senki sem iratkozott fel, mi már az érettségi nagy csatáját akartuk megívni. De a hetedikesek közül többen jelentkeztek, így Kovács Bandi, aki később híres színész lett, s Leitner Laci, egy kicsi, vézna fiú, ő elesett a csetepaték során.

Az egyik éjjel puska- és gépfegyverlövésnek zajára ébredtünk. Másnap tudtuk meg, hogy a katonaság és a Székely Hadosztály összetűzött, harcra került sor. A városháza Deák térre nyíló ablakaiba géppuskákat állítottak fel, és onnan lőtték a térre. Egy halom töltényhüvely hevert szerteszét az irodákban. A padlón nagy tócsákban állott a víz, a gépfegyverek hűtőiből került oda.

1919. március havában Szatmáron is a proletariátus vette át a hatalmat. Apám a város jogügyi előadója maradt. Több politikai gyűlésen részt vettem, a legtöbbször Papp Aurél festőművész elnökölt. Az újságok késésekkal érkeztek meg, a helyi lapokat is színes csomagolópapírra nyomták a papírhiány miatt.

A román királyi hadsereg egyre közeledett városunkhoz. A város vezetőinek minden törekvése arra irányult, hogy a lakosságot a rend megtartására intse. Nem is zavarta semmi a közhangulatot. A román csapatok parancsnokának, Davidoglu ezredesnek apám adta át a várost. Az élet nem bénult meg, sőt pár hét alatt olyan áruk is megjelentek, melyeket azelőtt nem láttunk. Lehetett kapni jó minőségű francia szappanokat, rizset és csokoládét. Megindult a postaforgalom Erdély felé, ugyanakkor megszűnt a magyar területekre.

A tanítás egy pár napos szünet után ismét a rendes kerékvágásban ment tovább. A színház és mozi előadásait rendszeresen megtartották. A város polgármesteri teendőit Augustin Frenjiu vette át, aki addig is városi tanácsnok volt. Dr. Octavian Pop azelőtt a városi tanácsosi tisztséget töltötte be. Apám megmaradt hivatali beosztásában.

A katonai ellenőrzés, később pedig a sziguranca összeszedte a városban található kommunistákat. Sokat megverték közülük. Elég volt egy névtelen feljelentés, következett a házkutatás és letartóztatás.

Egy új típus jelent meg. Voltak sötét alakok, akik állandóan a hivatalok és a katonai parancsnokságok körül lebzseltek. Az ókirálysági tisztviselők egy ideig igénybe vették kétes szolgálataikat, mert úgy-ahogy értekeztek velük. A magyarok pedig hittek nyelvtudásukban és ígéreteikben, hogy mindent el tudnak intézni. Kérvényeket tákoltak össze zavaros román nyelven, és mindenféle fordításra vállalkoztak. Egy koncert egyik műsorszámát így fordították le: *Liszt-nocturne — Farina noapte*.

Felszökött a román—magyar és a magyar—román szótárak ára.

Mi szorgalmasan tanultunk, és sikeresen tettük le az osztályvizsgát. Éjjel-nappal az érettségi tárgyaival voltunk elfoglalva. Az írásbeli vizsgák nehezek voltak, de jó eredményt értem el. Elérkezett a szóbeli vizsgák napja is. A vizsgát a gimnázium dísztermében tartották. Az érettségi miniszteri biztosa dr. Alexandru Breban nagybányai esperes volt. Legjobb ruhánkban jelentünk meg a kemény próbatételen. Minden jól ment. Érettnek

nyilvánított a bizottság. Kábultan hagytam el a gimnázium épületét, a kapuban a hűséges Taar Guszti várt rám. Úgy látszik, arcomra volt írva a siker, mert sok szerencsét kívánt, és magához ölelve, megropogtatta csontjaimat.

Együtt indultunk el, hogy apámnak is elmondjam az örömhírt. Szép lassan bandukoltunk a város központja felé. Egyszer csak a Somlyai férfidivatüzlet előtt megállít, és javasolja, hogy menjünk be. Gondoltam, apámnak vesz valamit, de nem ez történt. „Na, Dániel, válasszunk egy jóképű sétapálcát, mert ez most már megillet bennünket.” Én a legolcsóbbak között válogattam, mire ő felhívta a figyelmemet az olyanokra, amelyek fogantyúja ezüsből volt. „Ezek drágák — mondtam —, nekem nincs annyi pénzem!” „Ne törődjön vele, kivasaltam én az árát a főügyész úrtól!” És megvettük a legdrágább sétapálcát, amit a markomba nyomott. Na, most pedig vegyünk egy finom keménykalapot, ahogy ő mondta: „egy pincset”. Szédelegve hagytam, hogy a fejemen próbálgassák ezt a ronda kalapfélét. Nem volt pardon, Guszti azt is kifizette a mosolygó Somlyai Gyulának. Azt azonban nem vállaltam, hogy pincessel a fejemen hagyjam el az üzletet. Guszti nagy sóhajtások között csomagoltatta be, miközben azon dohogott, hogy a mai fiatalság nem tud élni keservesen szerzett jogaival. Kiléptünk az üzletből, az ajtóban megállított: „Pardon, majdnem elfelejtettem” — és zsebéből selyempapírba csomagolt hatalmas bórszivart hámozott ki, a végét szakértelemmel levágta, majd a dohánytorpedót a számba dugta, s tüzet adott. „Jól szelel?” — kérdezte. „Remekül” — válaszoltam. „Ez az én ajándékom” — jelentette ki Guszti. Szépen megköszöntem.

„Na, most pedig sétáljuk körül a főteret, hadd lássa mindenki, hogy leérettségiztünk” — oktatott ki Taar Guszti. Ekkor világosodott meg előttem, hogy az ezüstfejű sétapálca, a keménykalap, a szivar mind a sorompók ledőlésének a jelképe, amellyel az érett ifjú joggal élhet. Eleget tettem a jó Guszti kívánságának, és a mosolyogva gratulálóknak ő is — mintegy részese a sikernek — keményen megrázta a kezét. A szivar félig elfogyott, amikor apám hivatalába beértünk. Apám ke-

zet fogott velem. Guszti a szivart behozta a másik irodahelyiségből, ahol tisztelettel lettem. „Jól szelel nagyon — jelentette —, szívja tovább, kár elhanyagolni. Nem sokszor fog ilyet szívni életében, Dániel!”

Még egy komoly feladatnak kellett eleget tennem, ugyanis mint az önképzőkör elnökének, nekem volt kötelességem az érettségi bankett rendezése, az étrend összeállítása, a zene elrendezése, a költségek szétosztása az érettek között, a vendéglős kifizetése és sok apró probléma megoldása. A bankettet az Európa étteremben rendeztük.

A tanárok meghívása is az én feladatom volt, ez simán ment. Nehezebb volt a gimnázium igazgatójának meghívása, ugyanis Bagossy Bertalan papi ember lévén, kérdéses volt, hogy fogja érezni magát ezen a vidám estélyen. Az igazgatói irodában kerestem fel, és tiszteletteljesen előadtam jövetelem célját. Meghallgatott, és áttessékelt az épületben lévő magánlakásába, leültetett, és közölte, hogy ez magánügy, tehát itt adja meg a választ; szívesen elfogadta meghívásunkat. Távozásomkor megkérdezte, lesz-e utána éjjelizene. Én belepirultam, és megígértem, hogy lesz biztosan.

A bankett jól sikerült. Az asztalfőn az igazgató ült, jobbján én, balján egy másik diák foglalt helyet. A tanárok mind két-két diák közé telepedtek. A hangulat bensőséges volt. A tanárok felemlítették csínyjeinket, sok olyan is szóba került, amiről meg voltunk győződve, hogy nem tudnak róla. Szónoklat nem volt, de nem is hiányzott senkinek.

Éjfélkor a zenekar eljátszotta a „Ballag már a vén diák...” kezdetű dalt, majd a leszerződött katonai fúvószenekar rázendített a „Gaudeamus igitur”-ra. Bagossy Bertalan elbúcsúzott, megköszönte a szíves vendéglátást; el akartam kísérni, de nem engedte. A tanári karral még együtt maradtunk három óráig. A fiúk javasolták, hogy derék igazgatóknak adjunk éjjelizenét. A fúvósokkal megtárgyaltuk, és ők hajlandók voltak muzsikálni. Felvonultunk hát a gimnázium igazgatói lakása elé, és a zenekar ott nagy cintányér csattogtatással, teljes hangerősséggel eljátszotta a „Hallod-e, te körösi lány” kezdetű dalt. A Kálvária-domb azóta,

hogy a vár központja volt, ilyet nem hallott, felért egy várostrommal.

(Huszonnégy év múlva, amikor a felsőház tagja voltam, és Szatmáron jártam, találkoztam egykori igazgatónkkal, Bagossy Berti bácsival. Hozzácsatlakoztam, és töredelmesen bevallottam, hogy az érettségi bankett utáni „Hallod-e, te körösi lány”-ért felelősnek érzem magam, bocsánatot kértem, és azt is, hogy verjen arcul, mert megérdemlem. Berti bácsi elnevette magát, és azt mondta, nem teheti, mert én mentelmi jogot élvezek, de helyette megcsókolt, „Tudtam, hogy benne vagy a heccben, de azért sohase haragudtam — jelentette ki —, a nagy csattogtatásra akkor úgy megijedtem, hogy majd kiestem az ágyból.”)

Az érettségi után előadtuk a színházban az *Iglói diákok* című énekes játékot. Az egyetlen női főszerepet Tini játszotta. Atyja csak a tanárok rábeszélésére egyezett bele a szereplésbe. Nagy viták voltak a szereposztás körül. Az egyik fiúval semmiképpen sem tudtak megegyezni, az pedig Kovács Bandi volt. Ki is jelentette, meglátja mindenki, hogy ő sokkal jobb színész lesz, mint akik most játszanak. (Neki lett igaza, mert tényleg kiváló színész, neve Ajtay Andor.)

A színházat a színigazgató Kovács Dezső bocsátotta rendelkezésünkre, ő maga végignézte a főpróbákat, és segített a rendezésben. Az előadás nagy sikert aratott. Én szép rózsacsokrot csináltattam Tininek, aki azonkívül is sok virágot kapott, de tüntetőén az én rózsáimmal büszkélkedett.

Az előadást követő napokban felkeresett Kovács Dezső színigazgató, és legnagyobb csodálkozásomra a következő ajánlatot tette: végignézte a próbákat, és nagyon megtetszett neki az én játékom és az Unger Pistáé, azt hiszi, tehetségesek vagyunk, leszerződött kedvező feltételekkel. Forgott velem a világ, de nagyon boldog voltam, bár sohasem gondoltam arra, hogy színész legyek. Ezt meg is mondtam Kovács Dezsőnek. Felmentünk apámhoz, hogy az igazgató neki is elmondja javaslatát. Apám nem is csodálkozott olyan nagyon, ahogy én elképzeltem. Újra kijelentettem, hogy szívesen vállalom a vakáció alatt ezt a szép feladatot, de

nem akarok a színi pályára menni. „Így is jó lesz” — jelentette ki az igazgató, és bevallotta, hogy nagy bajban van, mert társulata hiányos, a színészek egy része a változott viszonyok miatt megvált a társulattól, és elutazott Szatmárról. Két hét múlva kezdődik Nagybányán a szezon és addig Unger Pistával betanulhatjuk a szerepeket. Megkérdezte apámtól, milyen néven játszhatok. „Viselje saját tisztességes nevét — mondta apám —, biztos vagyok benne, hogy arra nem fog szégyent hozni!”

Így Antal Dániel és Unger István Thalia papjai lettek. Teljes fizetést kaptunk a próbák ideje alatt is. A színigazgató reggeltől estig velünk foglalkozott. Ha nagyon belefáradt, felesége, a kedves Irma néni kínlódott velünk. Nagyon csodálkoztak, hogy milyen sok szerepet tudok, különösen Rómeó tetszett nekik. Persze sok más szerepet is be kellett tanulnom, kis, pár szavas szerepeket és nagyokat is. Felkészülve utaztunk el Nagybányára a szatmári szintársulattal.

A város hirdetőoszlopain ott volt a jeles társulat névsorában a mi nevünk is. Bútorozott szobát vettünk ki Pistával közösen egy özvegy bányásznénál. Azt hiszem, nálunk szolidabb és szelídebb színész kevés volt a világon. Folyton tanultunk, nem akartunk szégyent vallani. Háziasszonyunk nagyon csodálkozott rajtunk, pláne amikor előre kifizettük a szoba bérét. Meg is mondta, ilyet még nem pipált. Elmesélte, hogy más években is szoktak színészek lakni nála, de mind adós maradt a szobabérrel.

Játszottunk mi klasszikusokat, operetteket, divatos darabokat, amit csak a szórakozni vágyó közönség megkívánt. Így játszottam: Armand Duvalt *A kaméliás hölgyben*, Rómeó szerepét a *Rómeó és Júliában*, *Trylbi*-ben a férfi főszerepet, a *Majd a Vicában* az ifjú Pulitzer, de játszottam zenés játékokban is kisebb szerepeket, a *Lotty ezredeseiben*, a *Pillangó főhadnagyban* és mindenben, ami sorra került. A szerepeket nagyon könnyen tanultuk meg Unger Pistával együtt, sokkal könnyebben, mint a hivatásos színészek. Zsúfolt házak mellett játszottunk, lelkes közönség előtt.

Letelt az időnk, utaztunk haza. Pénzünk volt bőven. Elbúcsúztunk a társulattól és a kedves Kovács házaspártól.

Közeledett a pályaválasztás kérdése, minden nap sürgette a döntést, hiszen az egyetemi év nemsokára kezdődik. Búcsúztam a nyártól, amely annyi élménnyel gazdagított. Hosszas töprengés után úgy határoztunk, hogy a debreceni gazdasági akadémiára iratkozunk be Ferkóval együtt. Debrecen 1919-ben a román királyi hadsereg ellenőrzése alatt állott, tehát útlevél sem kellett, csak egyszerű utazási igazolvány, amit kérvényeztünk és minden nehézség nélkül megkaptunk.

Úti poggyászom egy utazóládából és egy régi divatú favázú vászontáskából állott. Az utazóládát apámtól örököltem, ő is azzal jogászokodott. Istentelen nehéz volt mind a két utazási készség, nehezebb, mint amit belesomagoltunk.

Elbúcsúztunk mindenkitől, a várostól, természetesen Tinitől is, aki meghatva kért, hogy gyakran írjak.

Elérkezett az utazás nagy napja, kihurcolkodtunk az állomásra, természetesen Guszti segítségével. Vártuk a vonatot, de ez akkor egyáltalán nem volt időben lemérhető, nem lévén még érvényes menetrend. Lerakodtunk, és vártuk a jó szerencsét, vagyis a vonatot, amely elvisz bennünket Debrecenbe. Eltelt az éjszaka, reggel lett, de a gőzös nem akart előállni, végre tíz óra körül mégis begurult. Tizenkilenc órát vártunk rá. Felszálltunk egy harmadosztályú kocsiba. Az utazóládát feladtam a paklikocsiba. Egy óra elteltével nagy fűtүүлés közben elindultunk. Mi, a hat gazdajelölt, erre az öröndetes eseményre elénekeltük az aktuális dalt: „Debrecenbe kéne menni, pulykakakast kéne venni. Lassan, kocsis, lyukas a kas, kihullik a pulykakakas!”

Hát a kocsis, az lassan hajtott, de három órára mégis elértük Nagykárolyt, és estefelé Érmihályfalvára érkezünk. Éjfélre azért csak bent voltunk Debrecenben.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MÁSODIK RÉSZ

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

GAZDÁSZ VAGYOK

Vajon mit rejt magában az az idő, amit itt fogunk életünkől eltölteni? A háborúnak vége, de éreztük a nehéz idők szelét.

Debrecenben fogadtunk egy bérkocsit, felraktuk a csomagokat. Pethő Béla, mint a szatmáriak közül a legidősebb, a kocsival ment ki a Nagyerdőbe, a Margit-fürdőig, öten pedig a villamosba ültünk, és jóval hamarabb érkeztünk a fürdőhöz. Nem nagy távolságra ott állott egy kiérdemesült vasúti kocsi a síneken. Megmagyarázták, hogy ez a lóvonat, mely a Gazdasági Akadémiához szállítja a gazdászokat. Az akadémia tulajdonképpen Pallagpusztán van, mintegy tíz kilométer távolságra Debrecentől. Megtudtuk azt is, hogy fél óra múlva indul a szerelvény, amely áll egy lóból és a már említett vasúti kocsiból. A mozdonyvezető tisztségét egy jóvágású kocsis töltötte be. A mozdony nem sípolt, hiszen gőzt se fejlesztett, ellenben fonnyasztott lucerna lévén az üzemanyaga, néha kisebb-nagyobb durranásokat hallatott.

Ezen a népszerű közlekedési eszközön bárki utazhatott, aki az akadémiához tartozott, viteldíjat pedig senki sem fizetett, valószínűleg azért, mert jegyvizsgáló kalauzt nem alkalmaztak erre a célra.

A kocsis megnézte óráját, ellenőrizte egyben azt is, nem közeledik-e a láthatáron még vagy egy utas, majd kézbe vette a gyeplőt. „Na, Villám — fohászkodott a mozdony-lóhoz —, indulunk!” A kocsi meglódult, és vígan gurult a sínen. Bámulatos, hogy a ló a talpfákon egyszer sem botlott meg. A lóvonat a Debrecen—Nyír-bátor vasút vonalán haladt, és úgy volt beállítva, hogy ne zavarja a személy- és teherforgalmat. Megérkeztünk a Gazdasági Akadémia megállóhoz. Ott már vártak bennünket a hamarabb érkezett kollégák és a tangazdaság gyakornokai.

Csomagjainkkal bevonultunk a főépülethez, ahol Pista bácsi, a kapus, a leghasznosabb tanácsokkal látott el. Figyelmünkbe ajánlotta, hogy amíg a titkárságra bekerülünk, tanulmányozzuk a hirdetőtáblán kifüggesztett tudnivalókat. Itt tényleg sok tennivaló felől kaptunk felvilágosítást. (Egy magánjellegű hirdetés különösen tetszett. Így szólt: *Kényelmes, tiszta bútorozott szoba teljes ellátással kiadó. Feltételek megtudhatók N. István kapusnál. Akadémia a házban*). Hunyadi Lajos titkár kedvesen fogadott, a formaságoknak eleget tettünk, kifizettük a fizetnivalókat, a menzát is egy hónapra.

Ferkóval kétágyas szobát kaptunk az internátus emeletén. Ismerkedtünk a kollégákkal, megérkezett még egy szatmári, Persenszky Lajos, Nagybányáról befutott Kremniczky Lajos és Rumpold Gyula, nagybányai Krammer György is, aki már hetek óta itt van, és gyakornoki teendőket végez a tangazdaságban.

Az akadémia egyemeletes főépülete magába foglalta az igazgatóságot a földszint jobb oldalán. Az igazgató dr. Gass Gyula professzor, kívül az adminisztrációs ügyeket — ma már szinte hihetetlen — mindössze egy titkár, egy pénztáros és egy gépirónó végezte. Ide tartozott a nagy kiterjedésű tangazdaság ügykezelése is. Ez a pár kitűnő ember remekül oldott meg minden kérdést. Bármivel fordultunk hozzájuk, azonnal elintézték mindent, hiába, mindnyájan gazdászok voltak, nem csúrték-csavarták a paragrafusokat.

A tangazdaságot egy nagyon rátermett tanár, Takács Zsigmond vezette. Heti rendelkezéseket tartott, ahol mindenki megkapta beosztását egy-egy hétre. Így az évek folyamán a gazdaság összes ágaival alaposan megismerkedhettünk. A munkákat gyakorlatban is el kellett végezni, de ugyanakkor a vezetés tudományát is elsajátítottuk.

A hallgatók széles rétege mindenféle társadalmi osztályt magába foglalt. A zömét persze azok adták, akik maguk is földbirtokosok vagy várományosok voltak, de voltak ott földművesek fiai is, akik szerették a földet, vagy kisebb-nagyobb földjeiken akartak belterjesebb gazdálkodást folytatni. Tisztviselők fiai is akadtak elég

sokan, akik hivatást éreztek a földművelés iránt, és nagy igyekezettel tanulták meg mindazt, ami szükséges egy gazdaság vezetéséhez. A debreceni gazdasági akadémiára arisztokraták nemigen iratkoztak be, nem volt elég előkelő nekik, és a professzori kar se nagyon vette tudomásul a feudális előjogokat. Inkább Keszthelyt és Magyaróvárt tisztelték meg jelenlétükkel.

Megkezdődött az egyetemi év. Az előadásokat délelőtt tartották, délután a laboratóriumokban, a tangazdaságban dolgoztunk.

Megérkeztek a török hallgatók is. Ezek a szimpatikus fiúk már harmadik évüket töltötték Magyarországon; megelőzően Pápán tanultak meg magyarul. Most kéthónapi vakációjukról tértek vissza. Nagy népszerűségüket bizonyította, hogy a hallgatók és tanáraik szinte kivétel nélkül kimentek az állomásra fogadásukra. Hatalmas bőröndöket szedtek le a lóvonatról. Elegánsak voltak, ruháik nagyon finom anyagból készültek, és látszott rajtuk, hogy első osztályú volt szabójuk. Ahány török, annyi típust képviselt, a másodéves Achmed Bachri szép fekete, villogó szemű fiatalember, évfolyamtársa, a zömök Tyene Zade Musza Tyazim viszont csúnya fickó volt. A két elsőéves egészen más típus volt. Musztafa Aszim szálas, gesztenyehajú, nagyon jóképű fiú, ellentéte, Ali bey Feuvzi, nagyon alacsony, fekete, kisázsiai származás. A legtekintélyesebb közöttük ez a legutóbbi, mindenben az ő szava döntött, azt hiszem, ő volt a leggazdagabb is. Szülőföldje olyan távol van, hogy az első vasútállomásig napokig utazott teveháton.

Legjobban Musztafa Aszimmel barátkoztam össze. Elmondta, hogy édesapja tábornok, édesanyja görög nő, és egyetlen felesége az öreg Aszimnak. A többi három papája sok feleséggel dicsekedhetett. A törökök néhányunkat meghívtak szobájukba, ahol megkínáltak hazai csemegékkal: serbettel, cukrozott gyümölcsökkel, halvával, szultánkenyérrel, mialatt ők pezsgőt szoptattak. Megkérdeztem Feuvzit: datolyát hoztak-e? „Ó — felelte ő —, a datolya és a szentjánoskenyér csak teveabrak.” Megcsodáltuk csodaszép perzsa imaszőnyegeiket, melyeket a gondos szülők csomagoltak be, hogy rajtuk Allahhoz fohászkothassanak. Ezeket az eredeti

keleti szőnyegetet sose láttam használatban, de rövidesen Béni bácsihoz, az ócskáshoz kerültek, mert a törökök erősen költekeztek. Fel voltak ők szerelve angol és török fonttal, de még a valódi rózsaojjal telített üvegek is gazdát cseréltek. Hatalmas ruhatárukat darabonként adogatták el. Én is vettem Aszimtól egy térdig érő fűzős bakancscsizmát, s ez tizenöt évig hűségesen emlékeztetett kedves barátaimra.

A háborús veteránok közül a két legmarkánsabb figura Hámorszky volt huszárezredes és Novy Baltazár tüzérkapitány volt. Hámorszky egy időben a fogarasi ménésbirtok parancsnoki tisztségét töltötte be, kiválóan értett a lovakhoz, hacsak tehettem, lestem a szavát. Tőle tanultam meg a ló „lélektanát”. Hányszor jutott eszembe, amikor egy-egy kedvenc lovammal csodás eredményeket értem el. Novy Baltazár hatalmas termetű, szikár, óriási erejű ember létére angyali türelemmel volt megáldva. Egyszer jókedvében egy jól fejlett másodfű csikót a nyakába vett, és pár lépéssel odább szép finoman letette a földre. A csikó mozdulatlanul ülte meg széles vállait.

1920. március közepén a román királyi hadsereg elhagyta Debrecent. Az antantmisszió nevében egy japán vezérkari tiszt adta át a várost a bevonuló vasi gyalogezred parancsnokának, Lehár Antal ezredesnek, aki a híres zeneszerző, Lehár Ferenc testvéröccse volt.

Az életkörülmények nem javultak, sőt romlottak. Az árak emelkedtek, a korona értéke esett. Húsvét előtt mindenből kifogytunk, a bankok között megszűnt az összeköttetés, tehát reményünk sem lehetett arra, hogy hozzátartozóink pénzzel lássanak el. A gyomrunk is elégedetlenkedett, mindig üres volt. A postai levélváltás megszűnt. Nem volt mit tenni, mint hazautazni. Igen ám, de vonat nem közlekedett. Elhatároztuk, ameddig megy a vonat, odáig megyünk, onnan pedig „csengeralattjáróval” közelítjük meg Szatmárt, vagyis Csenger községnél gyalogosra váltjuk magunkat. Délben indultunk, és éjjel már otthon voltunk. Senki sem várt bennünket. Két hetet töltöttünk otthon, jól felerősödünk ez alatt az idő alatt. Tini nem akart hinni a szemének, mikor meglátott.

Elhatároztam, hogy felmegyek Budapestre, s meglátogatom anyámat. Árvaságomra gondoltam, és arra, hogy anyám biztosan örülni fog látogatásomnak, hiszen nyolcadik éve nem látott engem. A vonat zsúfoltan indult Debrecenből, a lépcsőkön emberfűzér lógott, a vasúti kocsik tetején annyi utas foglalt helyet, amennyi rendes körülmények között a kocsiban ült volna. A zsúfolt vonat csigalassúsággal haladt, Szajolnál szükség-hídon kelt át, ez beletelt vagy 30 percbe. Böven volt idő szemlélni a vasútvonal melletti gránáttölcsérek százait. A háború iszonyatos bélyegét viselte a természet is, a derékban kettélőtt fák, kiégett házak mélyen lehanguoltak.

Éjfél előtt értünk Pestre. Nem lehetett ráismerni a régi fényes fővárosra. A Nyugati pályaudvaron vaksötétség fogadott. Villamos már nem közlekedett. Az üres utcákat alig világította meg néhány villanykörte, a gyalogjárókon kopogtak a cipők. Fél óra alatt a Baross utca 21. számú ház kapujában állottam. Becsengettem, csoszogás, nyílik a kapu, a kapusnak megmondom, hogy Bikfalvy Lenke fia vagyok Szatmárról. Úgy látszik, ismerte anyám családi helyzetét, mert szó nélkül beengedett, és felkísért a lakásig, sőt be is csengetett. Szobalány nyitott ajtót, a barátságos házfelügyelő mondta meg helyettem, ki vagyok. Anyám még dolgozott egy szép, hatalmas lámpaernyőn, iparművészeti szalonja volt. Szép lakása antik bútorokkal volt bebútorozva, a parkettet értékes perzsaszőnyegek borították, a falakat márkás festmények. Az asztalokon iparművészeti tárgyak és különböző antikvitások. Itt minden eladó volt. Nekem nagyon szokatlannak tűnt mindez, az otthon fogalmával ellenkezett.

Anyám nagyon megörült, és kitörő sírással ölelt magához. Eszembe jutott, vajon nyolc év alatt miért nem írt soha egy levelet sem? Aztán túltettem magam mindenben, hiszen mégis ő szült e világra, de igazán úgy, ahogy egy édesanyát kell szeretni, sohasem tudtam.

Kitavaszkodott, majd beköszöntött a nyár. A menza képtelen volt ellátni bennünket, így ráfanyalodtunk, hogy a gazdaság útjait szegélyező eperfák gyümölcsével verjük el éhségünket. Megettünk mi naponként és fejen-

ként négy-öt kiló epret is. Pillanatnyilag szüntette éhségünket, de utóhatása a felfúvódás volt. Később felfedeztük, hogy a Nagyerdő fái között sok a vadcseresznye. Az apró szemű, kevés húsu, kesernyésen jóízű gyümölcsök nem voltak ilyen veszedelmesek, mint a fái eper.

Közülünk sokan erősen legyengültek, s az akadémia orvosa javaslatára a sportolást teljesen abbahagytuk. Azt tanácsolta, hogy amennyire lehet, feleslegesen ne mozogjunk, feküdjünk minél többet, hogy a kevés értékű táplálékkal valahogy fenntartsuk magunkat. Ott-honról híreket csak ritkán kaptunk.

Apámtól kaptam híradást, hogy városi tanácsos társaival együtt letette a hűségesküt. Pénzt is kaptam és ígéretet, hogy az egyik debreceni bankhoz átutal nekem minden hónapban kellő összeget. Persze, ehhez az kellett, hogy a bankok között a megállapodás létrejöjjön.

Közeledett a kollokviumok és vizsgák ideje. Tanulás közben a gyengeségtől sokszor elaludtunk. Ha éreztük fáradtságunkat, hideg vízzel mostuk le magunkat.

A vizsgák sikerültek, egy tárgyból, a földméréstanból némi meglepetés ért. Elég jól feleltem, de a vizsga végén Göllner János tanár úr kijelentette, hogy a feleletem nem jeles. Én szerényen megjegyeztem, megelégszem jó osztályzattal is. A szelíd, finom tanár úr egyszerre mérges tigrissé változott, magából kikelve rám olvasta, hogy a mai fiatalságban nincs semmi ambíció. Különben is, hogy nézzen ő szembe nagybátyámmal, Minorich Horváth Alberttel, ha az ő tárgyából nem tudok jelest felmutatni. Azzal eresztett el, tanuljak, és jöjjenek két hét múlva vizsgázni. Tanultam, mint még soha, közben a többi vizsgatárgyakat elhanyagoltam. Pokolian meleg délutánon jelentkeztem a tanszéken. Ez a vizsga kerek öt órát vett igénybe, a professzor úr átvette velem az egész évi anyagot. Mikor a végére értem, hosszasan töprengett, és kijelentette, még mindig nem jeles a beszámolás, jöjjenek egy hét múlva. A gutaütés kerülgetett, és elhatároztam, én többet egy szót sem tanulok ebből a tárgyból. Átkoztam a rokoni kapcsolatokat és a velük járó segítőkészséget. A hét elteltével ismét jelentkeztem vizsgára, ez alkalommal csak

négy órát vett igénybe a forgatás. A végén megállapította, hogy most már nyugodt a lelkiismerete, és megadja a kalkulust.

Később hallottam, hogy évekkel ezelőtt megbuktatott egy hallgatót, aki annyira szívére vette a bukást, hogy föbbe lőtte magát. Azóta Göllner professzor úrnál nem lehet megbukni, ezzel szemben addig járhatja vizsgázni a hallgatókat, amíg a tárgyat tökéletesen nem tudják. Nem mondom, ez is egy pedagógiai kísérlet, de aligha válik be, amikor más tárgyakból is készülni kell.

Megkezdtük a második évet. Sajnos, már nem lakhattunk Pallagon, mert az elsőéveseknek sem jutott elég hely a konviktusban. Kivettünk egy bútorozott szobát a városban, a Darabos utca 9. szám alatt. Háziasszonyunk, özvegy Thiessenné, kedves, figyelmes asszony volt, anyai szeretettel viseltetett irántunk. Csekély és egyre kevesebb vásárlóerejű özvegyi nyugdíját némileg pótolta a szobabér. Mi is igyekeztünk minél kevesebb alkalmatlanságot okozni.

Elrepült az ősz, lehullott az első hó, és az akadémia földjein vagy 200 hold kukorica szedetlenül állott. A vezetőség felhívta a hallgatóságot, segítsen a betakarításnál. Fel is vállaltuk, és szabad időnkben nagy igyekezettel szedtük a szép termést. Amikor elvégeztük, közölték velünk, hogy munkánk ellenértékéül nem kell fizetnünk a folyó tanévben a menzáért. Ez nagy segítséget jelentett, mert maradt saját pénzünk, s javíthattuk élelmезésünket.

Nagy probléma volt, hol fogjuk a nyári szünidőt tölteni. Ferkó úgy döntött, Debrecenben marad, én pedig mindent megmozgattam, hogy egy nagy gazdaságban dolgozva tölthessem el a vakációt. Nyolc helyre adtam be kérésemet, és az akadémia támogatásával felvettek a nagyváradi káptalan újhrázi gazdaságába mint kisegítő uradalmi gyakornokot.

A vizsgák után azonnal odautaztam, július 1-én már ott is voltam. Érkezésemet táviratban tudattam, és a csökmői állomáson kocsí várt rám. A kocsí rangos volt, a lovak szépek, jól gondozottak, a kocsis tiszta nyári ruhában feszített a bakon. Jellegzetes alföldi táj fogadott, itt-ott tanyák, körülötte csenevész akácfák. Mindez

elég lehangoló. A kocsis elmondta, hogy már nagyban folyik az aratás, aratógépekkel és részes aratókkal dolgoznak. A termés nagyon jó, de a föld is kitűnő minőségű, nagyon jól van művelve. Nagy állatállománya után sok trágyája van a gazdaságnak, úgyhogy a földek nem szükölködnek. Megkérdeztem, milyen vallású. Csodálkozva nézett rám, és így felelt: „Katolikus vagyok, mint mindenki a székes káptalannál.” „És a falu?” — firtattam tovább. „Azok is ugyanazt a vallást követik. A falu telepes falu, minden és mindenki a káptalané.” „Maga hovavalósi?” — kérdeztem. Újra csodálkozva nézett rám. „Hát én is újhrázi vagyok!” A felesége is idevalósi. Hogy megelőzze további kérdéseimet, elmagyarázta, hogy feleségének az apja szintén kocsis az uradalomnál, és ő úgy jutott be kocsisnak, hogy elvette a lányát. Idegen nemigen juthat náluk kenyérbe, ha máshonnan nőszül a fiatalember, szedheti a sátorfáját, és mehet máshová szerencsét próbálni. „De nekünk itt — fűzte a szót — jó dolgunk van, megbecsüljük magunkat, de bennünket is megbecsülnek.” Kezdem kapiszkalni a furcsa kasztrendszer.

Miután megnyugtattam, hogy én is katolikus vagyok, bólíntott, és így fogalmazta meg jövőmre vonatkozó véleményét: „A gyakornok úr jó kiállítású ember, katolikus is, ha pedig valamelyik tisztartó úr lányát elveszi feleségül, biztos itt marad nálunk.”

Nesze neked, Dániel, vigyázz, mert bekap a kasztrendszer!

„Aztán van-e sok lány a tisztartó-családoknál?” — kérdeztem. „Csakis — felelte a kocsis —, fiú alig akad. A mi intéző urunknak van egy tizennyolc éves fia, úgy hívják, hogy Karcsi. Az intéző úr jó ember, jól viszi a gazdaság ügyeit, sokat tanulhat tőle, de nagyon hirtelen haragú, ilyenkor harsogva ordít mindenkire. A felesége előtt azonban sose kiabál. Finom úrinő, aki nem szeret a tanyán élni, pedig minden kívánságát teljesítik. Ha az intéző úr kiabál, rögtön fejjörcsöt kap, és nagyon kínlódik ilyenkor. Az intéző úr özvegyember volt, amikor elvette, a gyerekek az első házasságból valók.”

Miközben a hallottak felől töprengtem, megérkeztünk a gazdaság központjába. Mindenütt rend, célszerű beosztás. Egy földszintes nagy épület elé kanyarodtunk. „Ez az irodák épülete — magyarázta a kocsis —, itt van a szobája, és itt lakik egy másik szobában Béla gyakornok úr is.” Megállunk, és egy mosolygó, magas szőke ember siet a kocsihoz. „Ez Iván — világosít fel útimarsallom —, orosz az istenadta, itt nősült meg, már ő is katolikus, és hozzánk tartozik.”

Kezet fogtunk, megköszöntem a fuvarozást, és Iván után beléptem a részemre kijelölt szobába. Tágas helyiség jól bebútorozva. Kényelmes ágy, éjjeliszekrény, két üveges szekrény, két íróasztal, mosdóasztal.

Iván mosolyogva, szlávos kiejtéssel, de tökéletes magyarsággal szólított fel, hogy mossam le az út porát. Míg én tisztálkodtam, ügyesen előkészítette a váltó fehérneműt, megkérdezte, melyik ruhát akarom felvenni a bemutatkozáshoz. Mindezekből arra lehetett következtetni, hogy új helyemen megkövetelik a rendes öltözködést.

Később Iván azzal a hírrel jött be, hogy vár az intéző úr. Az intézői lakás egy kúriának is beillő épületben volt. Beléptem egy férfiszobába, ahol két úr kártyázott, éppen befejezték a játszmát. Bemutatkoztam, az egyik úr az állatorvos volt, a másik jovialis, jól megtermett középkorú férfi pedig jövődöbéli főnököm, Gaszner Károly székeskáptalani uradalmi tisztartó.

— Foglaljon helyet, és vacsoráig ismertetem kötelességeit és csekély jogait — mondta recsegő hangon. Rögtön rájöttem, hogy a főnök jó ember, csupán a tekintély kedvéért csinál zivatarokat.

— Először is — kezdte a kioktatást —, legyen szíves, és sürgősen felejtse el azt a sok marhaságot, amit az akadémián a fejébe tömtek, ahelyett nyissa ki a szemét, figyeljen meg mindent, minden jelenséget és mindenkit. Tapasztalatait közölje velem, én majd hozzásegítem, hogy tisztán lássa a problémákat. A tőlem kapott utasításokat gondolkodás nélkül teljesítse, sose tegye mérlegre, mert az szentírás. Apropos, mondja, maga valóságos?

Vallásos nevelésben részesültem, de őszintén bevallom, nem tudok bigott katolikus lenni.

Na, gondoltam, most tör ki a botrány.

— Helyes — mondta csodálkozásomra —, ha nem akar, nem kell templomba járni, erre nem is lesz ideje. Különben én sem vagyok templomjáró ember, sőt.

Itt elhallgatott, mint aki többet mondott a kelleténél.

— Van itt egy fiatal kollégája — folytatta —, Béla, aki szorgalmas templomjáró fiú, ráncigálja az atyáuristent, hogy az felfigyeljen rá. Silány egy fickó, nem lesz belőle sohase jó gazdasági szakember. Önt beosztásának megfelelően mindennap, vasárnap is, hajnali három órakor költi az éjjeliőr. Fél négy órakor a lefejő tehenészetben megjelenik, és ellenőrzi az egyedi takarmányoztatást és fejést. Ezt követően rendbe szedi magát, figyelmébe ajánlom, hogy nálunk mindenki mindennap borotválkozik. Minden este megkapja a másnapra való munkaprogramját. Étkeztetése az én úri asztalomnál lesz. Illetve, ha beosztási érdeke úgy kívánja, hogy a terepen legyen, közli Ivánnal, akivel oda viteti ki reggelijét, ebédjét, ahol szüksége van rá. Házamban a koszt jó és bőséges, de ha nagyobb porciót óhajt, közölje velem. Nálunk emberfeletti erő kifejtést kívánnak, és ennek az alapja a jó, bőséges táplálkozás. Természetesen ez sok pénzbe kerül, de ne búsuljon, a káptalan megtéríti nekem. Ha úri asztalomnál ebédel, vacsorázik, megkövetelem, hogy bármilyen fáradt is, tetőtől talpig átöltözzön, csizmásán az asztalnál nem foglalhat helyet. Van pisztolya?

— Nincs — mondom.

— Miért nincs?

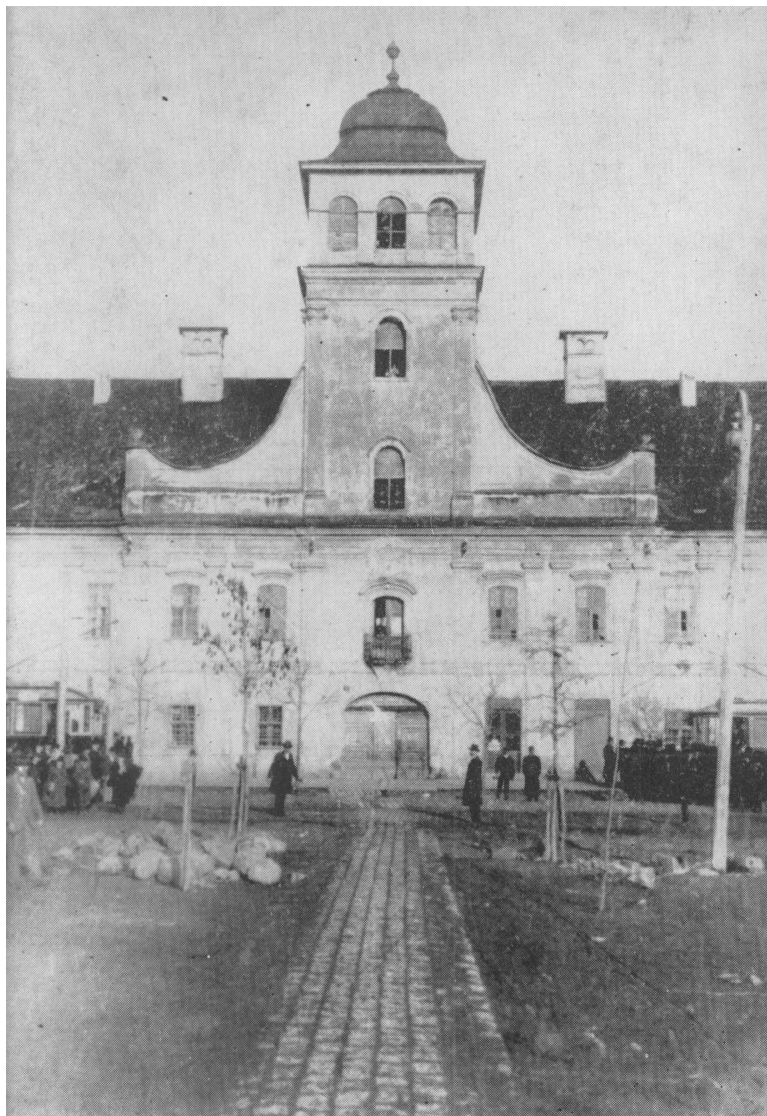
— Mert nincs rá szükségem.

— És ha valaki megtámadja, mit csinál?

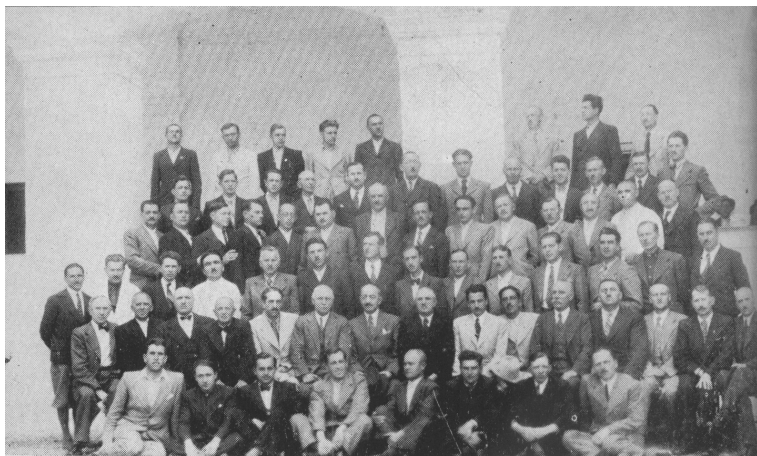
— Semmi esetre se sikoltok segítségért, elég nagy lapátkezeim vannak, és elég erős vagyok, hogy meg tudjam védeni magamat. Nem keresem senkivel az összetűzést, de ha belém kötnek, semmiképpen el nem tűrő.

Rám nézett, felmérte muszkuatúrát.

— Helyes — zárta le a problémát —, de ha szüksége lesz, kérjen tőlem szolgálati revolvért.

A szatmárnémeti régi városháza (lebontva 1900-ban)

Tanítók mezőgazdasági tanfolyama a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban. A második sorban a negyedik Paul Kamill vándortanár, a következők: Antal Dániel, dr. Nagy Endre, a csombordi gazdasági iskola tanára, dr. Szász Pál, az EMGE elnöke, dr. Elekes Viktor, a kollégium rektor-professzora, Erdélyi Gyula tanár, Veress István tanár, id. Veress István kollégiumi tanár (1939)

Mezőkeszűi szállásunkon, a vaskályha mellett: Antal Dániel, Gogomán Ferenc, Bitay Endre előadók, Csibi Pál tanító

Bejött a bóbítás szobalány, jelentette, tálalva van.

Felemelkedett a fotelből.

— Na igen, még annyit akarok mondani, két jó háttasló áll rendelkezésére, amelyeket felváltva használhat. A gazdaság nagy kiterjedésű, és nagyon fontos, hogy mindenhová gyorsan eljusson. Még egyre felhívom figyelmét. A nőügyeit csinálja diszkrétan, nehogy szóbeszéd tárgya legyen, és a feleségem fülébe jusson. Én a magam részéről nem törődöm vele.

Bementünk az ebédlőbe, illedelmesen bemutatkoztam, kezét csókoltam a ház asszonyának, megismerkedtem a tisztartó úr fiával. Béla kollégám nem jött vacsorához; gondoltam, lusta volt átöltözni.

A vacsora kitűnő fogásokból állott. Rengeteg mennyiséget szolgáltak fel, háromszor is kínálták az ételleket. Jófajta könnyű bor állott a pohárszéken és ebesi ásványvíz. Amikor a második fröccsöt akarta a lány a pohárba tölteni, jeleztem, hogy nem kérek.

— Ne zavartassa magát — szólt a főnököm —, igyék, ha ízlik.

Megköszöntem, nem kérek többet, és elmondtam, hogy nagyanyámnál is annyit ihattunk, amennyit akarunk, de ez a szabadság szoktatott hozzá, hogy csak egy pohárral igyam.

— Helyes — jelentette ki a főnököm (ez volt a szavajárása). A háziasszony asztalt bontott, és én engedelmet kértem, hogy távozhassam.

Körülnéztem a szobámban, és ekkor vettem észre, hogy két olcsó vázába virágok vannak téve, az éjjeliszekrényre kézimunkaterítő került.

Iván megkérdezte, a virágok itt maradhatnak-e, mondtam, igen, nagyon szeretem a virágokat.

— Tudtam — magyarázta —, azért kértem a kancsókat a feleségemtől, és a terítőt is, mert tudtam, nem sértődik meg, és szeretni fogja.

Úgy látszik, már van egy jóemberem, aki tulajdonképpen nem is ismer, és mégis előlegezi a bizalmát.

Kopogtatnak, és bejön Béla kollégám, mert meg akart ismerni mielőbb. Már elvégezte az akadémiát, és itt gyakornokoskodik. Lágy ember benyomását tette

rám. Panasszal kezdte, pokol itt az élet, agyondolgoztatják az embert azért a nyomorult fizetésért. Az öreg egy ördög, egy sátán, a vérét szívja az embernek.

— Te is jobban tennéd — fordult felém —, ha kitalálnál valami okot, és elmennél erről a rémes helyről.

— Te miért nem mégy el, ha ilyen rossz dolgod van? — kérdeztem az elkeseredett ifjút.

— Én sajnos nem mehetek el még akkor sem, ha belepusztulok, ugyanis van egy nagybátyám, kanonok, aki a székeskáptalan tagja, és direkt ide neveztetett ki, ehhez a szörnyeteghez, azzal, hogy neveljen belőlem életrevaló embert. Nem bírom ezt az életet, mindennap megalázás, a cselédek előtt leszid a sárga földig. Vámpír ez, nem ember, őrizkedj tőle, mert téged is megnyúz.

— Miért nem jöttél a vacsorához? — kérdeztem, hogy másra tereljem a beszédet.

— Nem mehetek, valami kis ügy miatt eltiltott az asztalától. Az én ételeimet a szobámba hozzák. Képzeld, még az épületben levő klozetről is letiltott, és a szobám ajtajával szemben állítottatott fel egy budít személyes használatomra. Ezen az egész uradalom röhög. Az ókori rabszolgának jobb dolga volt, mint itt egy beosztottnak. Majd meglátod pár nap múlva, mi a nyomorúság.

Ajánlottam, feküdjünk le, mert nekem négy óra múlva fel kell kelnem.

Jól aludtam, nem zavart Béla sötét jóslata. Lesz, ami lesz, én nem futamodom meg, azért is megmutatom, nem félek a sátántól.

Kopognak.

— Jó reggelt kívánok, írnok úr — jött be az éjjeli-őr —, három óra.

Leültettem az öreget, megkínáltam egy pohár barackpárlattal, ami az útravalóból megmaradt, miközben gyorsan öltöztem, s megkérdeztem, miért tisztelt meg az írnoki címmel.

Hát így fogják hívni, mert a nép annyit tud, hogy van jegyző és van írnok. Itt a tisztartó úr a jegyző, a gyakornok pedig az írnok.

Na jól van, ezt a címet is megértem, de ezen se múljon semmi, leszek én még írnok is, ha kell, belőlem az is kitelik.

Negyed négykor a tehenészetben voltam, köszöntöttem a tehenészeket, és ismerkedtem a szép állománnyal.

Pont fél négykor nagy mozgást észlelek, az emberek serényebben mozognak, de mintha a tehenek is szaporábban csóválnák a farkukat. Megjött a főnököm, oda-sietek, üdvözlöm, jelentek, úgy, ahogy illik.

— Helyes — mondja ő —, kialudta magát? Mert az a dög Béla még horkol, kihallatszik a szobájából.

Magával hívott, és megkezdődött a magyarázat, remek megjegyzéseket tett. Minden tehenet ismert, tudta előnyeit, hibáit. Akármédig elhallgattam volna. Most már tudtam, hogy nagyon sokat fogok tanulni tőle.

Feladatomat elvégeztem, szobámban megborotválkoztam, alaposan megmosdottam. A műveleteknél Iván segített, majd nyergelni ment. Hat órákor már útra készen állottam, elővezették a lovat. Indulás előtt leszögeztük Ivánnal, hogy a reggelit nyolc órára hova hozzák, vagyis hogy akkor hol leszek.

Az aratógépek és a kézi kaszával aratók csoportjait kellett a napi terv szerint ellenőriznem. A korai idő ellenére fojtó hőség kínozta a munkásokat, de a munka szaporán haladt. Az arató bokorgazdától megkérdeztem, van-e valami kívánságuk. Gyakrabban kérik az ivóvizet lajt küldését, mert ha marad is víz a lajtban, a tűző nap hatására ihatatlanná válik. Megígértem, hogy intézkedem.

— Nekem volna egy kívánságom — fordultam a bokorgazdához —, ott hajlong a marokszedésnél egy előrehaladott időben lévő állapotos asszony, ha lehet, ossza be könnyebb munkára.

Csodálkozva nézett rám, azt hiszem, ilyen kívánsággal még nem fordultak hozzá mint kis közösségük fejéhez.

— A hatodik gyereket várja Rozi, meg van az szokva a kemény munkához, de a fiatalúr kívánságára a főzéshez osztom be.

— Pontosán nyolc órakor a távolban feltűnt egy kétke-
rekű rúgós talyiga. Gyerek hajtotta, és mellette egy
fehérnép ült.

— Itt a reggeli — mondja az aratógazda —, jó étvá-
gyat kívánok hozzá.

Megköszöntem, s megkértem, legyen szíves intéz-
kedni, hogy az az asszony készen legyen, mert a talyi-
gával beküldöm a tanyaközpontba.

Ezalatt a tiszta ruhába öltözött lány a reggelit tar-
talmazó kosárral odajött hozzám, hogy megkérdezze,
hol akarok reggelizni.

Ott, az alatt az akácfa alatt, mutattam, és oda igye-
keztem. A lány pokrócot terített a före, arra fehér ken-
dőt, kirakott egy liter tejeskávét, egy kilós kalácsot,
amely még meleg volt, és vagy negyedkilónyi szalonnát.
A bögrét is a kezem ügyébe helyezte ügyesen. Tisztes
távolságban megállt, és leste, mivel jöjjön segítsé-
gemre. A kávé finom volt, jó hideg. Megittam az egész
litert. Csak dicsérni tudtam.

A lány megmagyarázta, jégbe hűtött tejszínből van,
azért olyan jó. A fél kalácsot is megettem, de a szalon-
nának még negyedrészt se tudtam elfogyasztani.

Szólok a lánynak, egye meg a kalácsot és a szalon-
nát. Nem fogadta el.

— Nem szabad — magyarázta —, délután tessék el-
fogyasztani, mert az ebédttől sok idő van vacsoráig. Pár
nap múlva, meglátja, meg fogja tudni enni az egész
porciót.

Majd megkérdezte, a liter vizet tegye-e a nyereg-
táskába.

— Ne hagyja itt, nem szoktam napközben vizet inni
— mondtam.

— Bort se inna? — kérdezte mosolyogva.

— Azt se, és az ebédhez se hozzon bort, hanem egy
üveg vizet.

Úgy nézett rám, mintha hóbertos lettem volna.

Megköszöntem a fáradozását, amin ismét elcsodál-
kozott, és útnak indítottam az aratóasszonnyal.

Kijelöltem azt a pontot, ahova egy órára az ebéde-
met hozza.

Nyeregbe ültem, és a szántógépekhez igyekeztem.

Ismerkedtem a táblákkal, a rend példás volt, bár-hová néztem. A még le nem aratott gabonátáblák, mint a tenger, hullámozottak. Megállítottam a lovamat egy hatalmas rozstábla mellett, megcsodáltam, mert a növényzet szinte olyan magas volt, hogy én lovastól sem láttam túl rajta.

Bejártam vagy tizenöt kilométernyi utat, kezdtem rájönni, miért is van nekem két hátaslovam, mert egy nem bírná a strapát. Más kérdés azonban a fenekem, annak bírnia kell, mert nincs mivel felváltani.

Egy órakor az ebéd pontosan ott volt a találkozási ponton. A négy fogásból álló ebédet jó étvággyal fogyasztottam, de a tészta és gyümölcs fele megmaradt. A maradékot a lány új papírzacskóba rakta; és szó nélkül a nyeregtáskába helyezte. Neki lett igaza, mert hat óra körül mindent megettem.

Esteledett, hazakocogtam. Iván várt, megmosdottam, tiszta inget váltottam, előírás szerint átöltöztem. Igyekeztem, hogy az esti rendelkezésen időre ott legyek. Ezen beszámoló hangzott el a napi elvégzett munkákról. A végén Béla, utána én is jelentkeztem. Igyekeztem rövidre fogni mondanivalómat, de vigyáztam, ne-hogy valami kimaradjon.

— Helyes — mondta a főnököm. — De hogyan jutott eszébe az állapotos asszonyt könnyebb munkára beosztani? Ehhez tulajdonképpen nekünk nincs jogunk, a munkába való beosztás az ő belső ügyük.

— Arra gondoltam, hogy a pár hét múlva születendő gyerekeknek csak ártalmára van ez a megerőltető munka. Az aratógazdát pedig megkértem, ossza könnyebb munkára, szóval nem rendelkezttem, hanem javasoltam.

— Helyes — bólintott. — Na, Béla, magának miért nem jut eszébe soha ilyesmi? Maga túl sokat alszik, azért álmos egész nap.

Vacsora után főnököm megkérdezte, milyen kártyajátékokat ismerek.

Bevallottam, hogy egyet sem.

— Nagyon helytelen — mondta ő —, egy mezőgazda teljes felkészültségéhez az is hozzátartozik, hogy tudjon

bánni a kártyával. Tulajdonképpen mi a fenét tud csinálni kevés szabad idejében?

— Olvasok, és sajnálom, hogy nincs több időm az olvasásra.

(Azóta negyvenhat év telt el, ma sem tudok kártyázni, de olvasásra még most sincs elég időm.)

Elérkezett a vasárnap. Már előre kíváncsi voltam, milyen munka vár rám a rendes hajnali tejellenőrzés mellett. Reggel hét órától a gazdaság cselédjeinek és alkalmazottainak kellett kiadni a havi természetbeni járandóságait. Ezek négy csoportba voltak osztva, és mindegyik tudta, mikor esik rá a sor. Vasárnap kapták élelmezésük anyagjait a részes aratók és az idénymunkások is.

Akármilyen gyorsan is ment a jól szervezett premonda-kiosztás, déli tizenkét óra volt, mire befejeztük. Átöltözés és rohanás ebédelni.

Ebéd után közli főnököm, hogy délután újra át kell sózatni a raktáron lévő szalonnakészletet. Nesze neked, Dániel, megvan a vasárnap délutáni időtöltésed. Na, nem baj, ezt is elvégezzük. Késő délutánig tartott a sózás, hat mázsa sót használtunk fel.

Tisztálkodás, átöltözés, gyorsan vacsorához jelentkezni. Ez a sok öltözés kezdett idegesíteni. Nem hagyom magam, azért sem, nem akarok Béla szomorú sorsára jutni.

Este bejön hozzám az udvarbíró gazda, akit már ismertem. Okos, ravasz ember benyomását tette rám.

Leültetem, és persze a gazdaság ügyeit tárgyaljuk.

— Hogy találja magát nálunk a gyakornok úr? — kérdezi udvariasan, úgy, ahogy az az udvarbíróhoz illik.

— Nagyon jól — válaszolom —, annak különösen örülök, hogy olyan sok a dolgom.

— Fiatalember lévén nem unatkozik? — kérdi ravaszul. — Milyen a gusztusa? Szőke, barna? Sovány, kövér?

Megnémultam, és kezdtem sejteni, mit akar.

— Mert én szívesen gondoskodom a fiatalúrról, nem fogja megtudni senki.

— Köszönöm, nem is gondolok ilyesmire. Ha tetszik nekem valaki, magam is meg tudom neki mondani, de ez a megoldás nekem nagyon furcsa — utasítottam vissza az ajánlatát.

Az udvarbíró meghökkenve védekezett:

— Tetszik tudni, ez itt régi szokás, és szíves örömmel jönne nekem...

Elbúcsúztunk. Azt hiszem, azzal a meggyőződéssel távozott, hogy nem vagyok férfi.

Pár nap múlva az uradalom központjából hárman jöttek hozzánk a gazdaságba, hogy az új termények betakarítása előtt megállapítsák a jelenlegi magtári készletet. A bizottság mindent a legnagyobb rendben talált, csak a gondjaimra bízott szalonraktárban állapítottak meg 540 kiló többletet. Nem hiányt, hanem többletet. Elkezdtek gyomrozni, mi a véleményem, mi lehet az oka a súlytöbbletnek. Kékültem, zöldültem, mérgelődtem, összeadtam, kivontam, szoroztam, és osztottam, sehol semmi eredmény. Ellenőriztem a mérlegeket, a súlyokat, minden a legnagyobb rendben. Hogy szaporodott meg az a fránya szalonna?

Végre megsajnálta, látták, mennyire bánt a dolog, és megmagyarázták a tüneményt.

— Mennyi sót használtak fel a legutóbbi sózásnál? — kérdezi a főszámvevő.

— Hatszáz kilót — válaszolom.

— Hát itt van a súlytöbblet, jó, hogy ezt is megtanulta.

Remek nyári időjárás, nagyon kedvezett az aratás-hoz. A munka befejezéshez közeledett.

Este megfürödtünk a Körösben, ilyenkor aki mozogni tudott, ott volt, csak a szolgálatosok és az éjjeliőrök nem lubickoltak a folyóban. A fürdőzők rágyújtottak egy-egy szép nótára. A parton ülve hallgattam egyszerű melódiáikat.

Az egyik szolgálati lovamat nagyon megszerettem, úgy ragaszkodott hozzám, hogy csoda volt. Ha leszálltam a nyeregből, felhúztam a kengyeleket, kiengedtem a zabláját, hogy gyepeljen, amíg a munkámat ellenőrzöm, vagy ha letelepedtem ebédelni, hagytam gyepelni. Amikor felkeltem, azonnal odajött hozzám, és ha gya-

log mentem tovább, közvetlenül a hátam mögött követtem.

Egy ilyen barangolás közben különös színelőadás lettem figyelmes. Piros pont közeledett felénk. Én is abba az irányba tartottam, látom, női alak, piros napernyővel.

Egymás mellé érünk, köszöntöm a csinos lányt. Úgy látszott, zavarban van. Engedelmet kértem a bemutatkozáshoz. Ő nagyon kedvesen bólintott, elmondta, Júliának hívják, tanítónő a faluban. A vakációban is itt maradt, mert apátlan-anyátlan árva, nincsenek közeli rokonai. Minden délután nagy sétákat tesz a gazdaságban, reméli — mondta —, engedélyezem neki.

Mivel nekem a közelben volt dolgom, elkísért, lovam vígan poroszkált utánunk. Nagyon jókedvű, beszédes lány volt Júlia, ki is jelentettem, nagyon örülök a megismerkedésnek.

Ezután csaknem minden délután találkoztunk. Könyveimet kölcsönadtam, és amikor elolvasta, megtárgyaltuk.

Az egyik délután ismét találkoztunk, a lovam is barátságot kötött Júliával, mert megsimogatta, és kockacukorral kedveskedett neki. Júlia összecsukta a piros napernyőt, és a nyeregtáska mellé akasztotta. Leültünk egy fa alá, és a lovam vígan harapta a fűvet.

— Haza kell mennem — mondta a lány —, késő van, amíg a faluba érek, beesteledik.

Keresem a lovat, sehol sincs, kiáltok, nem jön. Hát ezzel vajon mi történt? Nem baj, legalább egy darabig elkísérem, a lovacska biztosan megunta beszélgetésünket, hazakocogott, most már otthon van.

Júlia elsápadt.

— De elvitte a napernyőmet is! — és elsírta magát

Hát ez bizony megesett. Amikor hazaértem, a piros napernyő szépen oda volt téve az íróasztalra.

A dolgot persze mindenki megtudta, de nem beszéltek róla, csupán a lovat titulálták indiszkrétnek.

Egy esős vasárnap délután a főnököm fia, Karcsi volt nálam. Elbeszélgettünk. Elmondta, hogy orvos szeretne lenni, komoly hivatást érez e pálya iránt. Édesapja eleinte hallani sem akart róla, de már nem ellenzi.

Nagy pirulások között bevallotta, hogy halálosan szerelmes a házvezetőnő leányába, de az isten szerelmére, el ne áruljam az apjának. A kislány se tudja, de talán érzi a feléje sugárzó szerelmét.

Olyan kedves volt ez a szerelmes fiú, aki sóváran kereste a szeretetet.

Jön valóságos titkos tanácsosom, Iván, és jelenti, hogy a szomszéd gazdaság tisztartó ura és családja két kocsival megérkezett. Főnököm kívánsága szerint tegyük tiszteletünket.

— Béla gyakornok úr is jöjjön? — kérdezem Ivánt.

— Nem, őrá nem vonatkozik a parancs, különben is alszik még.

Kipucováltuk magunkat, mármint Karcsi és én, mentünk a székeskáptalani tündérek udvarlására.

Hárman valának. Fialalok, jól tápláltak, vidámak. Beszédtéma: az időjárás, az iskola, házikisasszonyi tudományuk csillogtatása — körülbelül ennyi az egész. Amikor valamit mondtam, valósággal csüggtek az ajkamon. Hát ezeket se nekem találták ki. Önkéntelenül apátlananyátlan kis tanítónő pajtásommal, Júliával hasonlítottam össze őket. Az összehasonlításból Júlia fényes győzelemmel került ki.

A mama maga mellé ültetett, és vacsoráig kérdései alapján mindent tudott rólam. Sajnos, úgy vettem észre, meg van elégedve.

Vacsora alatt két leány között ültem, és a harmadik velem szemben foglalt helyet, mintegy azzal a céllal: tessék, vevő, válassz közülünk!

Önkéntelenül is a kasztrendszer hálósövése jutott eszembe.

Eltelt ez az este is, a búcsúzkodásnál szívesen meghívták főnökömököt jövő vasárnapra, és természetesen engem is. Megvan a jövőm! Némi irigységgel gondoltam a diszkvalifikált Béla gyakornokra.

Vasárnap két kocsin visszaadtuk a szomszéd tisztartóék látogatását. Nagy fogadtatás volt, nagy vacsora. A vacsora minden egyes fogásánál elmagyarázta a mama, hogy azt melyik tündérke alkotta. Vacsora után engemet tüntetett ki, megkérdezte többek között, mik az elképzeléseim a jövőt illetően. Miután elmondtam,

hogyan hazatértek szülőföldemre, ott fogok munkát keresni, mert vár rám egy kislány, megfagyott a szíves érdeklődés, és nem hívtak magukhoz többé.

A kasztrendszerből kiestem, de abból is, hogy valaha a nagyváradi latin szertartású káptalan uradalmi tisztartója legyek.

Megkezdődött a cséplés. Virradatkor fogtunk hozzá, és amíg láttunk, dolgoztunk. A szerűn három cséplőgép bűgött, gőzlokomobilok hajtották őket. Tekintettel arra, hogy az elcséplelt gabona szalmája volt a fűtőanyag, a fűtőnek nagyon kellett vigyáznia, nehogy a közeli szalmakazal tüzet fogjon, és lángba boruljon az egész szerű. Hatalmas kádakban nagy mennyiségű vizet tároltunk, és azokat állandóan feltöltötték, mert a gőzkazánok rengeteg vizet emésztettek, mégis az a véleményem, ha tűz ütött volna ki, azt eloltani képtelenek lettünk volna, habár három jól működő szivattyús vízipeska állott rendelkezésünkre.

Örök emlék fülemben a gőzgép dohogása s a cséplőszekrény szabályos bűgása. Bizony sokszor álomba ringatott, de mindig felriadtam, ha döccent, nyögött a dob, mert egy kéve egészben csúszott bele.

Az akadémiai tanulmányok mellett sok hasznos szaktanfolyamot végezhattunk el, így a gőzgép- és cséplőgépkezelői tanfolyamot is. Most győződtem meg arról, milyen hasznosak voltak ezek. Elvégeztem még az elsősegély-tanfolyamat is, ahol megtanultuk a foghúzás tudományát. Abban az időben 30—40 kilométer távolságban akadt egy orvos. Elképzelhető, milyen örömmel vette tudomásul főnököm ezen szerény, de hasznos szakképzettségemet, ugyanis a legnagyobb dologidőben nem kellett két-három fogatot a betegek, fogfájósak rendelkezésére bocsátani.

Megérdeklődte, hogy szülést nem tudnék-e lebonyolítani.

— Nem, ilyen tanfolyamunk nem volt — válaszoltam.

Az irodában elég jól felszerelt mentőszekrényt találtam, mindent megnéztem, a felszerelést áttakarítottuk, és fertőtlenítettük. Néhány nap alatt komoly páciéntúrám volt, szerencsémre csak apróbb sérülések és nyári

betegségek vagy foghúzások akadtak. Makkegészséges ez a nép.

Főnököm különösen a foghúzásokat nézte előszere-ttel. Egyszer bejön egy bácsi, hogy húzzam ki a fo-gát. Megmutatta, melyik kínozza.

— Nem tudom kihúzni, bácsika — mondom.

— Miért nem tudja? — kérdi főnököm.

— Mert a mentőszekrényben csak olyan fogó van, amellyel alsó fogakat lehet kihúzni — feleltem.

— Azonnal utazzon Debrecenbe és vásároljon meg mindent, ami a foghúzáshoz szükséges — intézkedett a tisztartó úr.

Beszereztem mindent, és másnap reggel a bácsi fogát ügyesen kihúztam.

A száj öblögetéshez egy vizespohár jó erős gabona-pálinkát adtam a pácienseimnek.

Beállított hozzám egy javakorban levő ember, aki-nek nagyon fáj a foga. Kértem, nyissa ki a száját, és mutassa meg, melyiket húzzam ki. Tátott száján keresz-tül erős pálinkaszag ütötte meg az orromat. Gondoltam, biztosan tömény szesszel próbálkozott fájdalomt csilla-pítani. Kihúztam a fogát, töltöttem neki egy vizespohár pálinkát, hogy azzal öblögessen. Nem öblögetett, ha-nem néhány kortyban leeresztette torkán.

Két nap múlva ismét nálam volt, mert nagyon fáj a foga. Kítátja a száját, mutatja a kritikus fogat. Neki-rugaszkodom, kihúzom. Amikor az odakészített tálcába dobom a fogat, látom, hogy az gyönyörű egészséges. Hát ezt kár volt kihúzni, nyújtom a pálinkát. A pá-ciens kéjjel felhajtja. Nagyon összeszidtam, mire be-vallotta, nagyon kívánta a finom pálinkát. Megígértem neki, hogy hetenként kétszer jelentkezhet nálam, és megkapja a pálinkaadagot. Ennél az embernél ponto-sabb páciensem egy sem akadt.

Lejáromban volt a vakációm. Igyekeztem munkámat tőlem telhetően jól elvégezni. A búcsú mindig fájdalmas. Nagyon nehéz munkát végeztem az el-múlt két hónap alatt, de nehéz volt elválni a figyel-mes Ivántól, Júliától, főnökömtől és szegény Bélától, aki irigyelt, amiért elutazom. Elbúcsúztam kedves, hű-

séges hátsólovtól is, még egyszer belovagoltam az egész határt.

Utolsó este a vacsorát a verandán szolgálták fel. Szép idő volt, távolból fénylő az ég, Nagyvárad lámpái világítottak. Megdobbant a szívem: odaát van az én helyem.

Hajnalban főnököm az irodában várt rám. Meghatva vettem tőle búcsút, megköszöntem hozzám való jószágát, oktatását. Bocsánatát kértem hibáimért.

— Helyes — recsegte, miközben megölelt. Átnyújtotta szolgálati bizonyítványomat. (Ma is őrzöm, mint jellemző dokumentumát egy letűnt világnak.)

Visszatértem Debrecenbe, ahol nehezen helyezkedtem bele az egyetemi életbe. Lakást változtattam, ugyanis megérkezett a városba Unger Pista. Elvégezve a színiakadémiát, Debrecenben kapott szerződést, s hatalmas szobát vett ki egy jómódú cívis családnál. Gyarmati bácsi apósa volt Kardos Géza debreceni színiigazgatónak, és e kapcsolat révén jutott nagyon olcsón a teremnek is beillő szobához. Amikor Pista felajánlotta az előnyös szobatársi viszonyt, elfogadtam.

Megérkezett Banner Laci is, aki mint végzett ügyvéd a városban kapott állást egy ügyvédi irodában. Tekintettel, hogy Pistának és nekem is rokonom, őt is meghívtuk. Negyediknek egy másodéves gazdaszt, Bartha Lacit vettük magunk mellé. Így négyen is nagyon kényelmesen elfértünk a teremben, olyannyira, hogy vívógyakorlatokat is tartottunk benne.

Szobánk egy hatalmas telek legvégén feküdt. Szembe velünk kocsifényező-üzem, egy udvarral hátrább házi-gazdánknak, Gyarmati bácsinak a sertései híztak, szám szerint húszan, gyönyörű mangalica példányok. Ezek a hízók — a bácsi büszkeségei — nappal ólaikban tartózkodtak, de éjjel a nagy melegben kiengedték őket, amikor is az egész terjedelmes udvart bebarangolták.

Pista nyugodtan tanulhatta szerepeit, mert mi csak délután kerültünk haza. Banner Laci tárgyalásokon volt elfoglalva, őt különben úgy hívtuk, hogy a „kis ügyvéd”. Bartha Laci és én Pallagon hallgattuk az előadásokat. Nagyon jól megfértünk, nem zavartuk egymás köreit. Ha szoknyás vendéget vártunk, a többiekkel kö-

zöltük, de a biztonság okáért a látogató megérkezése után kiakasztottunk egy előre elkészített táblát, amelyre nagy betűkkel felírtuk: „Menjetek sétálni!”

Befejeztük tanulmányainkat, és elmondhattuk, hogy nehezebb körülmények között nem végeztek főiskolát fiatalok, mint ez a mi évjáratunk. De hagyom a keserű napokat, csak azok maradjanak meg az emlékezetben, a derültek, a szépek és jók.

Amikor az ember életének egy szakasza lezárul, okvetlenül mérlegre kell tennie mindazt, ami vele azalatt történt. A gazdasági akadémián töltött éveimet is ilyen szempontból értékelem. Debrecenben olyan színvonalú kiképzést kaptunk, hogy nemcsak nagyobb birtokok vezetésére váltunk alkalmassá, hanem a mezőgazdasággal kapcsolatos tudományágakban, önálló kutatásokban, a gazdasági közigazgatásban is eredményesen dolgozhattunk. Nagyon előnyös volt számunkra, hogy a Gazdasági Akadémia a várostól tíz kilométer távolságra volt, és nagy tangazdaságában a hallgatók tökéletes kiképzésben részesültek. A tantervben kizárólag olyan szakmák szerepeltek, amelyek a mezőgazda kiképzésére okvetlenül szükségesek. Sok értékes tudnivalóval bővült ismeretem, de az elhivatottságot talán egy szakma sem követeli meg annyira, mint a mezőgazdasági. Szeretni kell a földet, a növényeket, az állatokat, de elsősorban is meleg szívvel kell fordulni munkatársaink felé, akik a földet művelik, akik az állatokat gondozzák.

Mielőtt elhagytuk volna a főiskolát, a szokásoknak megfelelően el kellett készíteni a végzett hallgatók csoportképét, a tablót. A fiúk engem bíztak meg elintézésével. Megállapodtam Huszthy András fiatal fényképésszel, aki jó kivitelben el is készítette a tablót, rajta kilencvenhat gazdasz, tíz professzor és az akadémiai igazgató képe látható. Felirata: *A Debreceni Gazdasági Akadémia tanári kara és végzett hallgatói, 1921—1922.* (A csoportos fénykép ma is tulajdonom.)

A tanulmányokat a hagyományos „sárgulással” szokta befejezni az akadémia. Ennek fő része a jelképes felvonulás, ökrök és lovak vontatta megrakott szekerek, mezőgazdasági gépek. A fogatokat népviseletbe öl-

tözött gazdászok hajtották. Aratócsoportban vonultak fel a gazdászok és a város szép lányai. A Csokonai Színházban díszelőadást tartottunk, az egyik főszerepet én játszottam.

Ezután következett az útlevél megszerzése, ami ebben az időben hosszú hónapokat is igénybe vett. Ferkó valamivel hamarabb hozzájutott, de én csak három héttel utána kaptam meg úti okmányomat. Sanyi öcsémtől búcsút vettem, elbúcsúztam Pallagpusztától, az akadémiától, a professzoroktól, a tangazdaság alkalmazottaitól, Debrecentől és a Nagyerdőtől. Akkor nem hittem volna, hogy valaha mennyire fogok vágyani azokra a helyekre, ahol annyi rossz napot éltem át, de fiatal éveimből hármat itt töltöttem el, és mégiscsak itt értem férfit.

Végre megérkezett az a perc, amikor vonatra ülhettem, és Érmihályfalvánál átléptem a határt. Itt egy órát kellett várni a csatlakozásra és az útlevél láttamozására, majd újabb két óra elteltével elém tűnt a kéttornyú templom és az ismerős tájak. Hazaértem.

NEM SIKERÜLT HÁZASSÁG

Otthon szívesen fogadtak, apám megölelt, Edit mama megcsókolt. Lenke húgom — jól fejlett tizenhárom éves leány —, és apám második házasságából született két kisöcsém sírva borult nyakamba.

A családi házban semmi sem változott.

Alig vártam, hogy Taar Gusztival találkozzam. Felmentem a városházára, ahol nagy örömmel fogadott rendes helyén, az irodák előszobájában. Jó erőben találtam, beszámolt a számos Taar-ivadékról és Erzsiről, feleségéről. Elmondta, hogy most ő végzi a pincemesteri feladatokat. A borkészlet a nagymama-féle házból átköltözött annak az iskolának a pincéjébe, ahol elemibe jártam. Ahogy Guszti magyarázta, a pince nagyon alkalmas a borok érlelésére és árusítására. Megígértette velem, hogy megnézem tevékenységének színhelyét.

Nagyszüleim Kazinczy utcai házat az örökösök Berta néni követelésére eladták értéktelen pénzért még 1919. május 25-én. Az eladást Berta néni izgatott követelésén kívül azzal indokolták, hogy az emeleti lakások ablakaira a bérlők új rolettákat igényeltek. Berta néni azt is kikötötte, hogy a házat testvérei, rokonai nem vehetik meg; kizárólag idegen lehet a vevő. Érdekes, hogy senki fel nem lázadt ellene. A kapott vételár semmit sem ért, annyira, hogy az apám részéből én a főiskolán legfeljebb egy hónapig ha tanulhattam.

Azért felkerestem a házat, és megkértem a lakókat, engedjék meg, hogy a szobákba bemehessek. Ezer emlék támadt fel bennem.

Felkerestem a Piros-berekben azokat a helyeket, ahol gyermekkorom nagy játékait bonyolítottuk le.

Kimentem a temetőbe nagyapám és nagyanyám sírjához.

És órákon át sétáltunk Tinivel, nem győztük egymásnak elmondani, mi minden történt velünk két év alatt.

Tini apja engedett zord szigorúságából, most már néha meghívott vacsorára is.

Gyakran meglátogattam nagynénéimet, Rózát és Katalint. Wallon Gyula bácsi most is hajnaltól késő estig látogatta betegeit. Mindig sietett az utcán, közben fűtyörészett, és sétapálcáját kezében forgatta. Főorvosa volt évtizedek óta a járványkórháznak és az apácázárdának. A strapát könnyen viselte el, de a délelőtt folyamán három vendéglőben is megtízóraizott.

Szerelmes voltam Tinibe. Ezt apám és családom nem nagy lelkesedéssel vette tudomásul. Még legkedvesebb nagynéném, Róza néni is igyekezett lebeszélni. Idegen volt nekik ez a kislány, aki bizony anya nélkül csepereedett fel, és semmi nevelést nem kapott. Amikor azonban megismerték, nagyon megszerették. Sok szeretni való tulajdonsága volt szegénykének, de amikor a nagynénikhez elvittem, mint egy riadt madár, pislogott jobbra-balra. Vadóc természetét csak akkor feledte el, ha jó szívvel közeledtek feléje.

Minden gondom az volt, hogy valami állást kapjak, ami abban az időben nagy gondot jelentett. Apám segítségét eszembe sem jutott kérni, ismertem gondolkodását, hogy a protekcióval szerzett állás semmit sem ér.

A földbirtokreform szelére megtorpant földbirtokosok nemhogy arra törekedtek volna, hogy megkisebbedett földjüket mintaszerűen műveljék, és így kevesebb földön többet termeljenek, hanem elbocsátották intézőiket, és az urasági inasra ruházták gazdaságaik vezetését. Úgy is nézett aztán ki minden, a jövedelem apadt, a legtöbb gazdaság veszteséggel zárta az évet. Forgótőke hiányában kénytelenek voltak bankkölcsönöket felvenni, de a magas kamatokat képtelenek voltak fizetni. A bankok a kamatokat tőkésítették, így a következő évben még több kamatot kellett volna fizetni, amit a rosszul kezelt birtok már nem fedezett.

Ilyen körülmények között gondolni sem lehetett arra, hogy valahol intézői állást kaphassak.

Nagy nehezen felvettek a Szatmári Takarékpénztár Egyesülethez, ennek valamikor nagyapám egyik alapítója volt. Sokszor néztem szembe olajfestésű arcképével, Rátz Péter nagybányai festőművész alkotásával, mi-

közben alantas könyvelői, kamatszámítási munkámat végeztem. De mindezeket előbb meg kellett tanulnom. Inaskodtam összeszorított foggal, nem volt szabad kényeskednem. A takarékpénztár számos tisztviselői, igazgatói között egy sem volt főiskolai végzettségű ember, leszámítva a jogtanácsost és bojtárait. Kollégáim előzékenyen magyarázták el a nagyon unalmas számítási módszereket, a könyvelés technikáját, a kereskedelmi levelezés csavaros stílusát. Néha gazdasági ügyekben kikérték véleményemet, de ez bizony nagyon ritkán fordult elő. Hiszen az intézet fűlig hitelügyekkel foglalkozott. Elég hamar belejöttem a munkába. A bankok ügyei tulajdonképpen az igazgatók ügyességétől, mérészségétől függtek. Legjobban a betétosztály tetszett, az összegyűjtött pénzecskéket bizalommal hozták be az emberek a jó hírű bankba, amely mindaddig nem fektette hazárd üzleti vállalkozásokba a betevők pénzét.

Fizetésem annyi volt, hogy abból egy fiatalember szerényen megélhetett. Kosztom és lakásom édesapám házánál volt, így lehetőség adódott, hogy ruházkodásra is jusson. Hamarosan nem kellett szégyellnem magam mások előtt, pedig városunkban általában jól öltözködtek az emberek.

Hetenként egyszer Tiniékkal kávéházba mentem zenét hallgatni. Nekünk mindegy volt, hová megyünk, az volt a fontos, hogy együtt legyünk.

Az év zárásakor szolgálati időmnek megfelelő zárati pénzt kaptam, amire nem is számítottam. Elhatároztam, hogy takarékoskodni fogok, legyen egy kis pénzem nyárára. Úgy gondoltam, ha Tiniék nyaralni mennek, velük tartok.

A Sándor-napot egyszerűen tartottuk meg. Apám hivatali szobájában terítettek asztalt, és a jó falatokat otthonról hozták, a felszolgálat nagy rutinnal Guszti végezte. Itt is felkeresték hivataltársai, jó barátai, hogy jó kívánságaikat kifejezzék. Este a család apraja-nagyja ült otthon vacsoraasztalhoz. A fő helyen Róza néni ült, a család legidősebb tagja és egyben feje is. Csodálatos memóriája remekül tárta elénk a család múltját, a jelen minden mozzanatát érdeklődő figyelemmel kísérte. A fiatalok gondolkodásán sohase döbrent meg, mindig

igyekezett megérteni. Ez a nagyon okos öregasszony csak négy elemi osztályt végzett, az ő gyermekkorában ennyi járt ki egy lánynak. Jól beszélt németül, hiszen az elemi iskolában német volt az oktatási nyelv. 1853-ban született, és iskoláztatása a Bach-korszakra esett. Otthon is jól beszéltek németül, nagyanyja (az én dédanyám), Ember Rozália, mostohaanyja (az én nagyanyám), Bogdánffy Róza, s nagyapám is tökéletesen beszélt németül. Nagyapámat, Antal Dánielt gyermekkorában Lőcsére küldték német szóra, később az ottani jogakadémián tanult.

Róza néni férjével, Hérmán Mihállyal sok külföldi utazást tett, de nem vasúttal, hanem egy nagybátyám tervezte úti batárban, melyet válogatott lovak húztak. Ez a kocsi nagyon kényelmes jármű volt, fel volt szerelve mindennel, ami az utazást megkönnyítette. Volt abban mosdófelszerelés, s ha egy szép vidék megtetszett, vagy nem érték megfelelő szálláshelyhez, pár mozdulattal éjjeli fekvőhelyet készítettek. Menet közben szükségletüket is elvégezhették. A kocsi belsejét lefügönyözték, és meg se kellett állni, az országút porában maradt az úti emlék.

Leghosszabb útjukon Madridig jutottak, onnan hoztak két agyagból égetett arab férfiszobrot. (Ezek a szobrok ma szerény otthonunk előszobájában emlékeztetnek a Szatmár—Madrid-i utazásra, amelyet nagybátyámék „tengelyen” tettek meg.)

1923 nyarán jegyet váltottam Tinivel. Apám hozzájárulását kértem, de ő megtagadta. A jegygyűrűket Dominusz Simon bácsinál rendeltem meg, akivel olyan vitézül polgárörösködtünk. Az eljegyzést Tiniék lakásán tartottuk, vendégül csak volt tanárom, Rónai János Géza volt meghíva, aki ünnepélyes beszéd keretében húzta ujjainkra a gyűrűket.

Amikor a *Szamos* napilap hírül adta eljegyzésünket, sokan kívántak szerencsét mindkettőnknek.

Kivettem szabadságomat, és Tiniékkal Budapestre utaztam. Én anyámnál szálltam meg. Tiniék pedig ott lakó nagynénienél, csak napközben voltunk együtt. Anyám meg akarta ismerni menyasszonyomat, és én elvittem hozzá. Viharos szeretettel fogadta, de két hét

elég volt, hogy ez az érzelmes szeretet közömbösséggé változzon.

Elhatároztuk házasságkötésünket. Simán ment minden az anyakönyvi hivatalnál, a román konzulátusnál, sőt az evangélikus egyháznál is. A polgári hatóságoknál a legegyszerűbb külsőségek között történt a házasságkötés, tanúnak két hivatali altisztet kértem meg. Az egyházi esküvőt a Deák Ferenc téri evangélikus templomban tartottuk. Ezt is a legegyszerűbb külsőségek jellemezték, egyetlen fénye apósom mesteri orgonajátéka volt. Tini csinos selyem kompléban, kalappal a fején lépett az oltár elé. A szertartás rövidsége mindkettőnknek nagyon tetszett. Ott volt Tini egész családja, az enyémet csak anyám képviselte. A szertartás végén a szokásos szerencsekívánságok következtek, csókkal egybekötve. Tini nagy szélű florentinkalapja aszerint, hogy jobbról vagy balról csókolták-e meg, jobbra vagy balra görbült el, s engem ez úgy szórakoztatott, hogy elfeledkeztem mindenről, csak azt lestem, merre görbül a karima.

Esküvő után Balatonlellére utaztunk, ahol Tini anyjának nyaralójában két hetet töltöttünk. Ittlétünk első napjaiban Róza néninek képes levelezőlapot küldtünk. Én azt írtam: „Kezeit csókolja a világ legboldogabb embere.” Akkor tényleg azt hittem, hogy én vagyok a legboldogabb. De egy hét sem telt el, s megdöbbenve kezdtem látni, milyen szakadék tátong közöttünk gondolkodásban, magatartásban, cselekedetben. Próbáltam elemezni a helyzetet, s rájöttem, hogy Tini alaptermésze semmit se változott. Ugyanaz, mint annak előtte. Én voltam elvakulva, és nem vettem észre. Úgy néztem rá, mint egy ismeretlenre, aki betört az életembe. Azzal próbáltam magam áltatni, hogy szeretettel olyanná tudom tenni, amilyennek eddig hittem. Tévedés volt feltételeznem, hogy szeretetem képes lesz az átváltoztatás csodájára.

Visszatértünk Budapestre, és onnan hazautaztunk Szatmárra. Végeztem munkámat a bankban, és jólesett beletemetkezni a tennivalókba.

Alig telt el egy év, máris napirenden voltak közöttünk a veszekedések, még véletlenül sem volt egy

közös gondolatunk. Tini szenvedélyes vitatkozásait nehezen viseltem el. Odáig jutottunk, hogy verekedtünk is.

Nagy eseményt jelentett városunkban a világhírű román művész, Enescu hangversenye. Két drága jegyet váltottam erre a koncertre, amelyre a jegyeket pár óra alatt elkaptok. Mi is nagyban készülődünk. Tini hosszú estélyi ruhát vett magára, én szmokingba öltöztem.

— Na, induljunk, add ide a jegyeket — kértem Tinit.

— Ó, itt van a tarsolyomban — feleli, és keresi a jegyeket. Nem kerülnek elő. Visszatértünk a lakásba, leülök egy karosszékbe, és várom az elvarázsolt jegyek előkerülését. Tini felforgatja a szekrényeket, a fiókokból mindent kidobál a szoba közepére, de a jegyek csak nem akarnak előkerülni.

Én nyugodtan ülök, rágyújtok egy cigarettára. Tini tajtékszik a dühtől, az én nyugalmam olaj a tűzre.

— Gyerünk — nyögi kínjában —, ismernek bennünket a jegyszedők, és beengednek.

— Nem megyek jegy nélkül egy lépést sem — mondom határozottan.

Erre nekem ugrik, egy rántással letépi a szmokingom fazonját, és össze akar karmolni. Ellököm magamtól, hátrálva belezuhan a kanapéba, hosszú estélyi ruhájának alsó része végighasad, a zuhanástól a kanapé hátrább csúszik a síkos parketten, megbillenti a háta megett levő állványt, és arról egy cserépbe ültetett pálma a fejére esik. Megijedtem, de ő is keservesen sírni kezdett, ölembe ültettem, letörölgettem arcáról a földet. Lassan megnyugodott. Vigasztaltam, ahogy tudtam. Megszűnt a sírás, és nagyon kedvesen kért, keressem én a jegyeket. A tarsolyon kezdtem, és a kesztyűk, a rúzs és a púder mellett ott voltak.

— Dincikém, tudod mit, menjünk el a koncertre, most már megvan a jegy.

De hát ilyen ruhákban nem mehettünk.

Átöltöttünk öt perc alatt, Tini púderrel eltüntette a sírás és a pálmacerép-zúzódás nyomait. Az égiháborúnak vége, kiderült az idő, sőt szivárvány tündökölt az égen. Nevetve mentünk a hangversenyre. Az első szü-

netre értünk oda, ha valaki ránk nézett, nem gondolta, hogy fél órával azelőtt mi történt közöttünk.

A viták és veszekedések Tinivel továbbra is napirenden voltak, sehogy se tudtuk egymást megérteni. Anyja meghívta, látogassa meg, én boldogan vettem tudomásul utazását, gondoltam, akadozó házasságunknak jót fog tenni a kikapcsolódás. Tini elutazott, leveleiből kitűnt, hogy jól érzi magát, sokat szórakozik, mindenhova elviszik. Ez lett az életeleme, unalommal gondolt a vidéki városra, ahol mindenki ismeri, és semmi sem tud neki újat nyújtani. Mind ritkábban váltottunk leveleket, haldoklott a szerelmünk. Hónapok elteltével írtam Tininek, felajánlottam, váljunk el, hiszen semmi se tart bennünket össze, gyerekünk sincs, jobb lesz véget vetni az egész nagy tévedésnek. Felajánlottam, hogy az én hibámból mondják ki a válást, nehogy az ő jövődöbeli házasságát a „hűtlen elhagyás” kellemetlenül befolyásolja. A válópert városunkban kellett lejártni, meghatalmazási űrlapot küldtem címére, hogy töltsse ki annak az ügyvédnek a nevére, akiben a legjobban bízunk. Az ügyvédi meghatalmazás visszaérkezett, és Tini apám nevére töltötte ki. Szép bizalomnak a megnyilvánulása volt ez, de apámat városi tiszti főügyész társa, dr. Augustin Silvasi képviselte a tárgyaláson.

Ez lett a vége a nagy szerelemnek, öt évig éltünk együtt, de azt hiszem, mindketten fellelegeztünk, hogy lezárult életünknek ez a periódusa.

Nem haragudtunk egymásra, hibásak voltunk mindketten.

1927. augusztus 15-re behívtak katonának, hogy a szatmári 87. gyalogezrednél egyéves önkéntesi szolgálatomat megkezdjem.

Vegyes érzelmekkel fogadtam a behívást, mert huszonhat éves már elmúltam, sőt egy válás is megérlelt az életre. Csinos egyenruhát, köpenyeget, csizmát csináltattam, méltó öltözetben akartam a tiszti iskolánál jelentkezni. A kijelölt napon hajnalban jelentkeztem az ezredparancsnokságnál, ott tudomásul vették jövetelemet, és megkaptam beosztásomat. Délig lézengtem az udvaron, beszélgettem az „élvekekkel”, majd nagy

hatalmú urunk, a plutonier major tudatta velünk, hogy a mai programnak vége, mehetünk haza, de reggel pontosan jelentkezzünk.

Engem a felettesek mint gazdasági szakembert egyelőre az ezred ételmezési szolgálatához osztottak be. Amikor jelentkeztem, kaptam egy írásztalt. Kapitányom megbízott az ezred kertészetének felügyeletével. A kertészet a Szamos folyó mellett feküdt, és bolgár rendszerrel lehetett kitűnően öntözni. Kaptam egy szép fekete hátaslovat, Plútót. Csak egy folytonossági hibája volt: farka tövéénél a szőrt kopaszra dörzsölte. Sömörje volt. Gyógyszerész barátaimtól kaptam valami kenőcsöt, azzal kezeltem. Pár nap alatt örömmel láttam, hogy Plútó már nem vakarózik, sőt nő a szőre is. Véletlen sikeremnek híre ment, a lovakat ezentúl hozzám mint szaktekintélyhez vezették fel.

Lóháton jártam a kertészetbe, ahol könnyű dolgom volt, mert a kertészek jól végezték dolgukat, megbecsülték szolgálatukat, ami sokkal könnyebbnek mutatkozott, mint a lótás-futás a gyakorlótéren... Jókat fürödtem a Szamosban, és Plútó is részesült ugyanabban az élvezetben.

A paradicsomi katonaéletet egy rendelet borította fel, amely szerint engem helyezzenek át egy más ezredhez. A tisztek összeültek, és megkérdezték tőlem, melyik ezredhez akarok menni, amíg elintézik, hogy ismét visszajöhessenek. Én Nagykárolyt választottam, mégpedig azért, mert Szatmárhoz egy óra távolságra van és egy barátom is van ott, a Kishalmy-szanatóriumban dolgozik. A parancsnokság ellátott ajánlólevelekkel, és így jelentkeztem a 88. gyalogezrednél. Jól fogadtak, és a pénztárhoz osztottak be mint szakembert.

Itt is jó dolgom volt, pontosan végeztem szolgálatomat. Egy őrnagy mégis belém kötött, hogy extra köpenyemen két gombbal több van, mint ahogy az előírás megengedi. Raportra rendelt az ezredeshez, aki azzal vett védelmébe, hogy egy másik paragrafus szerint a plusz gombok megfelelnek az előírásnak.

Közben a szatmári ezred visszahívott, és én csomagoltam, visszatértem ételmezni az ezredet. Tevékenységemet azonban egy újabb rendelet alapján megren-

dította, ugyanis annak értelmében mindazokat, akiknek rokonsága van a határokon túl, az országhatár melletti katonai egységekből át kell helyezni az ország más garnizonjába. Így engem a dési 81. gyalogezred állományába utaltak át. Nem volt mit tenni, patrónusaim megint elláttak ajánlólevelekkel.

Másnap átadtam Désen ajánlóleveleimet, jelentkeztem, és megkaptam beosztásomat a hatodik századba. Itt nem kaphattam beosztást egyik irodába se, mert az ezredparancsnok megkövetelte a legkomolyabb kiképzést. Így is jó volt, csak a Rompás és az Égés nevű gyakorlótér ne lett volna olyan hepehupás. Nekem, alföldi legénynek, szokatlan volt ez a futkározás hegyre fel, hegyről le.

Gyakran borozgattunk. A város aranyifjúsága is csatlakozott hozzánk, többek között Béla és Mikike. Béla, a jókedvű erdőmérnök, zongorakísérettel jól énekelt, kellemes pajtásként szívesen láttuk asztalunknál. Mikike vagy húsz évvel idősebb volt nálunk, nyugállományú kapitány, városi tisztviselő. A fiatalok között érezte csak jól magát, verseket faragott, gyatrákat, de szívből jövőket. A névnapokra, születésnapokra lírájával lepte meg az ünnepelteket. Beszélgetés közben szó esett nagyanyámról, Bogdánffy Rózáról. Önkéntes társam, Soós Laci felfigyelt a névre, és kijelentette, akkor bizonyára rokona vagyok Gogománnénak, mert ő is Bogdánffy lány. Ettől kezdve nem hagytak békét, hogy menjek velük a dr. Gogomán családhoz. Milyen kedves, finom emberek, és a lányok valóságos angyalok, a néni biztosan örülni fog a távoli rokonnak.

Egy darabig vonakodtam a tisztelgő látogatástól, nem akartam családokhoz járni, de nagy szeretetem a nagyanyám iránt valahogy azt parancsolta, menjek el rokonaihoz. A tordai Farkas Zolival és Lacival — ez utóbbi szerelmes volt a legkisebb lányba, Erzsikébe — léptem be a Gogomán család házába. Jó móddal megépített ház, nem hivalkodik, de a család meleg fészke. A feljárótól jobbra végigfutó folyosó vaskorlátjaira szerelt virágtartókban ápolt virágok díszlettek. A lakályos szobák parkettje fényesre volt takarítva, de beborított mindent a rengeteg perzsaszőnyeg. A néni ked-

vesen fogadta rokoni látogatásomat, a lányok, Lili, Mária és Erzsike, bejöttek, majd a fiúkkal átmentek szobájukba. „A legnagyobb lányom nincs itthon, kiment a külső házunknál lévő kertbe, hogy zöldségfélét, gyümölcsöt hozzon be a háztartás részére — mondta a néni —, de meg kell érkeznie nemsokára.” Okos asszonyhoz méltó kérdéseire szívesen válaszoltam.

A néni magán viselte a Bogdánffy-arcvonásokat, fellettem bennük boldogult nagymama kedves képét, de a néni magas, nagyanyám pedig kicsi, törekeny asszony volt. Szép ízes erdélyi beszédje is nagyanyámat juttatta eszembe. Elmondta, hogy Katus leánya elvált asszony, sajnos nem sikerült a házassága. Nem tudtam, hogy elvált asszony is van lányai között, a közös sors érdekelni kezdett.

Közben hazaérkezett a ház ura, aki annyira fiatalos benyomást keltett, hogy semmiképpen sem képzeltem annyi gyerek apjának. Beszélgetésünk közben a néni kimutatott az ablakon, és figyelmeztetett, hogy ott jön legnagyobb lánya. Kinéztem. Egy törekeny asszony közeledett, ruhája hosszabb és bővebb volt, mint amit a divat diktált. Haját simán hátrafésülte, vállát sárga selyemkendő borította. Így láttam meg életemben először Katust. Mosolyogva lépett be, valamit mondott édesanyjának. Megállapítottam magamban, hogy ebben a fiatal asszonyban nincs semmi mesterkéeltség. Beszélgetés közben rájöttem, hogy lelkében nagy és mély szomorúság halmozódott fel.

Hosszasan elbeszélgettünk, de az illendőség azt kívánta, hogy búcsúzzam. Hívtak, jöjjenek máskor is.

Megállapítottam, jó volt elmennem, végre egy családban, ahol igazán jól éreztem magamat.

Másnap is eszembe jutott Katus, egész lényéből a hangja tetszett meg a legjobban.

Gyakori és szívesen látott vendége lettem a háznak, mindenki kedvesen fogadott. A fiúkkal együtt meghívtak ebédre. A fogásokat a szobalány hozta be az ebédlőbe, letette a tálalóra, a soros Gogomán lány pedig onnan átvette, és kínálta a vendégeket. A néni látta csodálkozásomat, s felvilágosított, hogy leányai heti beosztás szerint végzik a házimunkát. Van, aki a kony-

hában segédkezik, a másik a lakást takarítja a szobalánnyal, a harmadik a beszerzéseket végzi, a negyedik a kert megmunkálásában segédkezik. A nagymosásnál mindegyiknek megvan a maga feladata. A zöldségeskert terményeit se szégyellik a piacon árulni. Szóval ebben a családban úgy nevelték a lányokat, hogy tudjanak dolgozni, és tiszteljék a munkát és a munkásokat. A családfő elvei szerint az, aki magasabb végzettséget akar szerezni, minden támogatást megkaphat hozzá, aki pedig gyakorlati pályát, ipart választ, azt tanulja meg. Például Katus a középiskola négy osztályát végezte el, és aztán masamódinásnak állt be, a szakmát megtanulta, és fel is szabadult. Lili és Erzsike a női szabóságot tanulta, és később Bécsbe küldték szülei, hogy ott a legjobb műhelyben tökéletesítsék szakmájukat.

Tetszett ez az életre szóló nevelés. Gogomán bácsi elmondta, hogy szülei még kisgyermek korában elszenvedtek. Iskoláit kínos körülmények között végezte, jól tanult, és mint tandíjmentes diák kevésbe került szüleinek, akiknek rajta kívül még négy gyermekük volt. Négy gimnáziumot Szamosújváron végzett, de abban az időben ott még felsőbb osztályok nem léteztek. Kolozsvárra kellett beíratni az ötödik gimnáziumi osztályba. Felvették a piaristákhoz, ott is kapott ellátást, annak ellenszolgáltatásaképpen ő és szegény sorsú társai szolgáltak fel azoknak, akik a fizető diákok szerencsés kategóriájába tartoztak. Az azonban nagyon fájó emlékei közé tartozott, hogy megkülönböztetésképpen nekik, a „szolgadiákok”-nak állva kellett felszolgálás után ételüket elfogyasztaniok, valószínűleg azért, hogy el ne felejtsek a kegyelemkenyeret.

Kolozsvárt végezte a jogot, és egész tanulmányi ideje alatt ügyvédi irodákban dolgozva kereste meg a rávalót. A doktorátus és az ügyvédi vizsga után nemsokára ügyvédi irodát nyitott Désen, és megházasodott, feleségül vette Bogdánffy Gábor földbirtokos Anna lányát. Boldog és szerencsés házasságukból hét gyermek született, két fiú és öt leány. A népes családot szeretetteljes szigor kormányozta. A vendégszerető házat gyakran felkeresték a közeli és távoli rokonok, a barátok és ismerősök. Néha húsz-huszonöt ember ült az asztalhoz.

A ház kedves barátja volt a dalmát származású ezredparancsnok, akivel gyakran találkoztam, és aki jó szívvvel viseltetett irántam. Fia, Bubi, az egyik lánynak tette a szépet.

A brigádparancsnok tábornok egy nap elrendelte, hogy a nőtlen fiatal tisztek és tiszti iskolások ne korzózzanak, hanem a hiányzó testmozgást pótolják biciklizéssel. Ezenkívül a fenti kategóriába tartozók kötelesek hajukat rövidre nyíratni, viszont engedélyezte a szakáll- és bajuszviselést. A generális maga már kopasz volt, s dús bajuszt-szakállt hordott. A parancs parancs, én is levágattam fekete hajamat, amelyben már akkor egy fehér sáv tündökölt. Engem a korzózás eltiltása nem bántott, de a fiúknak csapást jelentett. Pár hét múlva feloldották a tilalmat, de a hajunk nehezen nőtt ki.

Készültünk vizsgáinkra, és térképeket is kellett készítenünk, mégpedig meglehetősen sokat. Beszereztem az előírás szerinti papírmennyiséget, és amikor Katusék, külső házukhoz készülődve, hívtak engem is magukkal, megmondtam, nem mehetek, mert egy csomó térképvázlatot kell készítenem.

— Mutassa, milyenek azok a feladatok? — kérdi Katus.

Elmagyaráztam részletesen, s mert segítséget ígért a rajzoláshoz, végül mégis elindultam velük.

Másnap délután elmentem papírjaimért, hogy neki fogjak a rajzolásnak, mert nem szerettem volna az időpontról lemaradni. Katus átadta a paksamétát.

— Nem is nézi meg? — kérdezte tőlem.

Kibontom a tekercset, hát az egész feladat el volt készítve pontosan és szépen.

Nem hittem a szememnek.

— Hát ezt mikor csinálta? — kérdeztem a mosolygó asszonyt.

— Az éjjel olyan hosszú — felelte —, szívesen rajzoltam, tudtam, örülni fog neki.

Hálásan megköszöntem. Nekem voltak a legszebb és legpontosabb rajzaim.

Kati édesapjával órákig elbeszélgettünk, nagyon jól megértettük egymást. Bevallotta, hogy az ügyvédi pályát csak kényszerűségből választotta, mert ebben az

időben vagy teológiára, vagy jogra mentek a szegény sorsú fiatalemberek, a teológián ugyanis ingyen tanultak, és az ellátásukért sem kellett fizetniök, a joghallgatók pedig szerény fizetést kaptak az ügyvédi irodáktól, és abból tengették életüket. Jó ügyvédnek tartották, jól is keresett, de az első alkalommal, amikor megtehetette, feloszlatta ügyvédi irodáját, és a dési Hitelbank jogtanácsosa lett. Annál jobban lelkesedett a mezőgazdaságért és gyümölcsstermesztésért. Sok gazdasági és gyümölcsészeti szakkönyvet vásárolt, és azokból tanult, jegyzeteket készített. Ez volt az a témakör, amiben egymásra találtunk. Gazdaságában bevezette a négyzetes kukoricaművelést, és hatalmas terméseredményeket ért el.

Másik érdekes beszédtemánk a család története volt.

Szóba került Korbuly Bogdán, aki felesége, Bogdánffy Margit lévén a rokonsághoz tartozott. Korbuly Bogdán, az erdélyi részek egyik leggazdagabb embere, a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsi tisztségét is viselte. 60 000 forintnyi adományáért lompérdi előnévvel nemességet kapott, irigyei azonban nem átallották maguk között „kamatos Bogdán”-nak titulálni. Ami igaz, az igaz, jó kamatra adott kölcsönöket, de hát valamiből élni kell. Úgy mondták, hogy „egy” százalék kamatot számít, vagyis ad tízezer forintot, de annak minden egyes forintja után egy forint kamatot kellett fizetni. Nagybirtokai, hatalmas erdőségei, sok háza megkívánta a forgótökét, de ki is elégítette. Egyetlen csinos lányuk, Ida körül el lehet gondolni, hogy tülekedtek a nősülni akaró fiatalemberek. A nagy választékból nagybarcsai Barcsay Domokos császári és királyi kamarás, földbirtokos nyerte el a pálmát, illetve Ida kisasszony kezét. A házasság nagyon imponált Korbuly Bogdánnak, hiszen veje Barcsay Akos erdélyi fejedelem leszármazottjának vallotta magát. Arra is el volt persze készülve, hogy a fejedelmi leszármazott címerét meg kell aranyozni, ami meg is történt, nem is kevésszer.

Máskülönben jól megvoltak egymással, Korbuly Bogdán okos ember lévén, tisztában volt azzal, hogy vejének költséges passzióit finanszírozni kell. Próbálták ta-

karékosságra inteni vő urukat, de ez bizony nem járt sikerrel.

Történt pedig, hogy az ezredéves kiállításakor a fővárosba utazott Barcsay, mindent megnézett, és elhatározta, hogy valami csodálatra méltó dologgal lepi meg anyósát. Megvette száz forintért, ahogy hirdették, a világ legnagyobb karfiolját. Hazautazott Kolozsvárra, ahol a szépen becsomagolt óriás karfiolt a következő szavakkal nyújtotta át anyósának: „Kedves mama, mivel a leghíresebb háziasszony Erdélyben, illő, hogy a világ legnagyobb karfiolja az öné legyen!” Kibontják a csomagot, megcsodálják a kocsikerék nagyságú karfiolt. „Gyönyörű, elismerem — mondja a mama —, köszönöm, de mennyit adott érte?” „Hát ez bizony elég drága portéka, száz forintot fizettem a kiállítónak” — vallja be Barcsay.

Másnap séta közben a Fötéren a csemegeüzlet kirakatában hatalmas karfiolt pillantott meg. Bemegy az üzletbe, és ötven forintért megveszi. Hazaküldeti, ott hon beismeri, hogy tényleg becsapták a kiállításon, igaza van anyósának, mert íme, ötven forintért a csemegeéstől milyen szép példányt vett. Korbuly Bogdáné született Bogdánffy Margit elsápadt, majd elájult mérgeben, ugyanis, hogy valamit mentsen a százforintos karfiolvételen, húsz forintért eladta a csemegekereskedőnek. Így egy és ugyanazon karfiol százharminc forintban állott a családnak.

Barcsay megbecsülte a szellemes, tréfás embereket. Ilyennek ismerte a gazdag Tischler Mórt, akinek minden vágya az volt, hogy nemesi oklevelet kaphasson. Meg is kérte Barcsayt, támogassa célja elérésében. Barcsay megérdeklődte illetékes helyen a nemesség elnyerésének feltételeit. Tischlernek jelentős alapítványt kellett tennie, hogy aztán annak elismerése fejében a király nemessé avassa. Az anyagi feltételeknek hiánytalanul eleget is tett, de a nemesség vesztegelt valahol a bürokrácia homályában.

Tischler türelmetlenségében felkereste Barcsayt, és megkérte, mozgassa meg az ügyet. Barcsay feljogosította pártfogoltját arra, hogy táviratozzon neki Gesztre,

Tiszáék kastélyába, ahol vendégeskedni fog, juttassa eszébe az ügyet, nehogy elfelejtse.

A sziesztázó vendégek Geszten a szalonban tartózkodtak, amikor a lakáj ezüst tálcán egy táviratot nyújtott át a kastély vendégének, Barcsaynak. A távirat a következőképpen szólt: *Nagyméltóságú gróf Tisza István miniszterelnök úr címén méltóságos Barcsay Domokos császári és királyi kamarás, főrendiházi tag úrnak. Geszt.* A szöveg pedig csak ennyiből állott: *Memento Móric.*

Barcsay remekül mulatott a szellemes emlékeztetőn, átadta a táviratot a ház urának. Negyvennyolc óra múlva Móric így írhatta nevét: nagyiklódi Tischler Mór.

Egy szép napon Barcsay a császári és királyi kabinetirodától levelet kapott, melyben az állott, hogy a Bánffyhunyard környékén tartandó „Kaiser-manöver” alkalmával vendégül láthatja-e az uralkodót. Barcsay meghatva vette tudomásul a „legfelsőbb kegyet”, és sietett az örömhírt apósával is tudatni. Korbulyék is odavoltak a királyi vendég fogadtatásától, csak akkor szontyolodtak el, amikor vejük közölte, milyen tervei vannak a kastély rendbehozásával, bútorzatának felújításával, árnyas fasor létesítésével kapcsolatban, amihez mind rengeteg pénz kell. Korbuly végül kivágta: „Azt hiszem, 20 000 forint elég lesz”. Mire Barcsay így válaszolt: „Húszezer elég lenne, ha az örmény királyt fogadnók, de ötvenezer forint kell ahhoz, hogy a magyar királyt illő módon fogadjuk.”

Lezajlott a hadgyakorlat, a „legfelsőbb hadúr” jól érezte magát. Egy hét múlva Barcsay levelet kap, melyben a kabinetiroda közli, hogy őfelsége szívesen látja ezen és ezen a napon a Burgban rendezendő családi ebéden. Barcsay csomagolt, és elutazott Bécsbe a nagy eseményre. Őfelsége az etikett szerint lebonyolított ebéd után lakosztálya dohányzójába hívta volt vendéglátóját, ahol megköszönte a kalotaszegi napokat, és megkérdezte, mivel róhatja le háláját.

Barcsay hazatérte után részletesen beszámolt minderről, anyósa az ebéden felszolgált fogások felől érdeklődött, apósa alig várta, hogy szóhoz jusson, s megkér-

dezze: „Na, mit mondtál, mivel róhatja le őfelsége császári és királyi háláját?” „Azt kértem, mint legfelsőbb kegyet, ajándékozzon meg dedikált fényképével, amit meg is kaptam” — válaszolta Barcsay.

Hát az bizonyos, hogy Korbuly Bogdán mást kért volna. Ez bizony egy kicsit drága fénykép volt. Ötven ezer kemény forintba került.

Régi világ anekdotái voltak ezek.

Katonai szolgálatom végéhez közeledett, vártam is a leszerelést, nem is. Nagyon megkedveltem Katust. Lettettem a vizsgát, második lettem az összesek között. Kiadták a livréteket, utazhattam Szatmárra.

Megkérdeztem Katustól, akar-e a feleségem lenni. „Ez nagyon komoly lépés, amin gondolkodni kell” — felelte.

Ebben maradtunk, én elutaztam Szatmárra, ahonnan gyakran írtam, és gyakran kaptam választ, pedig tudtam, hogy Katus nem szeret levelet írni. Jó jelnek vettem a válaszleveleket, és ez felbátorított, hogy apámmal közöljem nősülési szándékomat. Meghallgatott, és válaszáat így adta meg: „Neked kell tudnod, helyes-e, amit tenni akarsz. Engem mint apádat csak egy érdekel, hogy jövőd feleséged egészséges legyen. Ha szeretitek egymást, az élet nehéz napjait könnyen veszitek, a derűs napoknak együtt örültök.”

Elvégeztem legfontosabb munkáimat a takarékpénztárnál, szabadságot vettem ki, és Désre utaztam. Boldog napokat töltöttem Katuséknál, bejelentettem neki, hogy édesapjának is elmondom, mit határoztam. Vacsora után rádiót hallgattunk, a család tagjai diszkréten visszavonultak, hogy az asszonykérés megtörténhessen. Beszélgettünk, és beszélgettünk, de valahogy nem akart kijönni belőlem a szokásos szólam. Éjfél felé megembereltem magam, és nagyon komoly formában, de nagyon egyszerű szavakkal édesapjától megkértem Katus kezét. Egész életemben nagyon nehezen kértem valamit, hát még feleséget! Tóni bácsi nagyon kedvesen fogadta bejelentésemet. Biztosított jóakarataról. Megkérdezte: anyagi igényeim mekkorák? Megmondtam, semmi ilyen igényem nincs, megszerettem Katust, és biztos vagyok benne, meg fogjuk érteni egymást. Meg-

állapodtunk, hogy az eljegyzést Katalin napján fogjuk megtartani.

Elköszöntem. Katus nevetve mondta: „Képzeld, húgaim, ezek a szemtelen békák, órák hosszat hallgatóztak az ajtónál, időnként bejöttek a szobámba, s közölték, még mindig nem történt semmi, most az ugarszántásról, most a műtrágyázásról, most a gyümölcsfák betegségeiről beszélnek. Végül éjfél után berobognak: »Megtörtént — suttogták —, de a sok mezőgazdasági problémához viszonyítva nagyon rövid volt az asszonykérés.«”

FÉSZKET KERESÜNK KATUSSAL

Tóni bácsi Kolozsváron járt, és hallotta, hogy az Erdélyi Róm. Kat. Státus rövidesen bérbe adja egyik közelben lévő birtokát, kedvező feltételek mellett. „Gondoltam, jó lenne, ha a közelünkben telepednétek le, és megoszthatnók nehézségeiteket, részesülnénk örömtökben. Nevedben be is adtam a pályázatot — mondta Katus édesapja —, s beszéltem pár illetékessel, akiktől függ a bérlet sorsa. Megígérték, támogatni fognak. Szatmáron a Takarékpénztárnál kérjed elbocsátásodat, mert ha megkapod a bérletet, azonnal át kell venni.”

Boldogan vettük az örömhírt. Szatmáron kértem elszámolásomat. Rendeztem ügyeimet, és feltettem magamban, most megmutatom, mit tudok.

Néhány hét múlva megérkezett a válasz. A Státus bérletét Spitzer Mórnak juttatták. Úgy látszik, itt másféle kasztrendszer van, mint a nagyváradi káptalannál. Lehet, Spitzer Mór elvette valamelyik kanonok lányát, de lehet az is, tőle elvehették az ajándékot, amelyet tőlem nem is mertek kérni.

Így volt, és semmit se lehetett tenni.

Katust az egyik iskolatársa, akinek a férje Farkasmezőn volt bányamérnök, meghívta magához. Amikor megtudták, hogy férjhez megy, engem is meghívtak. Kolumbán Antalék, ez a kedves, vidám házaspár, gondoskodtak arról, hogy otthonosan érezzük magunkat. A farkasmezei francia érdekelttségű lignitbányában dolgoztak a falu és a közeli község bányászai. Elég jól kerestek, és egy kicsit jobban is élhettek, ugyanis az, amit apró paraszti parcelláikon termeltek, nem lett volna elegendő népes családjaik fenntartására.

A mérnök lakása — a részvénytársaság tulajdona — dombon épült, közel a bányatelephez.

Vacsoránál elmondtuk, hogy bérlet után nézünk. A mérnök mint megoldást mondta el, hogy a bánya kibérelte a falu határában lévő 250 holdas birtokot Teofil

A mezőkeszűi téli gazdasági tanfolyam hallgatói (1933)

Háziipari tanfolyam Jobbágytelkén (1939)

Tapasztalatscere Désen (1941)

Dragomirtól, aki Zsibón lakik, és megunta a földdel járó vesződéséget. A bányalovak részére sok takarmányra van szükség, ezért vették ki a birtokot. A bérlet elég drága, holdanként egyezer lej, de ha a mázsánként 750—800 lejes búza árát vesszük figyelembe, valahogy ki lehet vele jönni. Próbáljuk meg, egy évre átadják nekünk, pótlásul a bányatelep hússal, túróval való ellátását is ránk bizzák, azon is lehet valamit keresni.

Szép ajánlat volt ez, akármilyen soványnak is látszott a kereset. Jobb lehetőség nem akadt, s így Farkasmező mellett döntöttünk.

Kitűztük az esküvő napját, 1929. január 6-ra. Közösen úgy határoztuk, hogy a legegyszerűbben, családi körben tartjuk meg.

Új fészünköt ismertük, a lakószobákat felmértem, tervrajzot készítettem úgy, hogy arra minden bútordarab helyét feljegyeztük, sőt a becsomagolt ládákra ráírtuk, hogy tartalmuk melyik szobába kerüljön. Az egész házat Katus kívánságára fehérre meszeltettük. A kedves Kolumbán házaspár gondoskodott arról, hogy ragyogóan tiszta otthonba kerüljünk. A bútorokat és ládákat tehergépkocsival szállítottuk Farkasmezőre. A lakást napokkal azelőtt fűteni kellett, mert a ház évekig lakatlanul állott, és a tél szigorúsága is megkövetelte, hogy a falak átmelegedjenek.

Elérkezett a nagy nap, fagyos, derült, szép téli reggel. A házasságkötés tanúit megkértük, menjenek előre az anyakönyvi hivatalba, mi pedig Katussal gyalog mentünk a városházára. Mindketten irtóztunk minden cicomás külsőségtől. Egyházi esküvőt nem tartottunk.

Nagy boldogság töltött el, hogy megértő, jóságos házastársat kaptam Katus személyében.

Az esküvői vacsorán a családon kívül csak a házasságkötési tanúm és a felesége, a volt parancsnokom és családja vett részt. Remek vacsora után az új asszonyt megtáncoltattam, de kijelentette, olyan fáradt, hogy kénytelen ledőlni. Én táncoltattam a násznépet, és amikor egy óra múlva benéztem Katus szobájába, ő, mint aki jól végezte dolgát, angyalian aludt.

Vonatunk hajnali négy órakor indult. Zsibón átszálltunk a bányát összekötő keskeny vágányú vonat sze-

mélyszállító kocsijába. Közepén dobkályha állott, és jól felmelegítette a kocsit. Az új házaspár kedvéért a bánya vezetője két kényelmes karosszéket tétetett a kocsiba. Virradt, amikor a faluhoz ért a szerelvény, ott várt a szán, amely lakásunkhoz repített. A huszonhat fokos hidegben a kerti fák puskaelövéshez hasonló durranással repedtek meg.

Megérkeztünk otthonunkba, meghatva léptük át a küszöböt, de a szobákban a kellemes meleg mellett földig érő csipős füst fogadott. A napok óta szénnel fűtött kályhák korommal telítődtek, ez okozta a füstöt. Nem volt mit tenni, ki kellett nyitnunk minden ajtót és ablakot. Katus addig a béresgazdáéknál maradt, én egy kendővel hajtottam a füstöt a szobákból. Végre tiszta lett a levegő, de közben farkasordító hideg lett a szobákban. Megvártuk, amíg a kályhák lehűlnek annyira, hogy a kormot ki lehessen takarítani. Katus Regina szakácsnőnkkel nekiállott, a hálószoba-kályhát rendbe szedte, és végül is vígan ropogott a tűz. Elálmosodtunk, és már alkonyodott, mire felébredtünk. Lámpát kellett gyújtani, de petróleumlámpáink még a ládáknak várták kicsomagolásukat. Katusnak jutott eszébe, hogy hozzak be egy lámpát az istállóból. Így töltöttük el első családi esténket egy istállólámpa barátságos fényénél.

Gyönyörűen berendeztük otthonunkat, legalábbis nekünk ennél szebb nem létezett a világon. Sor került a lakóház külsejének helyrehozására, itt is akadt jócskán tennivaló. Az öt szoba, konyha, mellékhelyiségek, veranda ablakai közül nem kevesebb, mint negyvenhat volt betörve vagy megrepedve. (Harmincnyolc évi házaseletünk alatt nyolc helyen laktunk, de bárhova költöztünk, lakásunkat minden esetben javítani kellett.)

Nekifogtunk a bánya élelmezéséhez szükséges anyagok szállításához. A bánya hentest is adott az állatok feldolgozásához, vele dolgozott versenyt Katus. Én jártam a vásárokat, hogy az állatokat beszerezsem. Nagyon sokat dolgoztunk, de a fáradozásunkért kapott összeggel, ha nem is volt sok, meg voltunk elégedve.

Az egyik nap azt mondja Katus, most jutott eszébe, hogy amikor megkérdeztem, akar-e a feleségem lenni, azt felelte, hogy ezen gondolkozni kell. „És maga má-

sodszor nem kérdezett meg, és most itt vagyok mint a felesége.” Jót neveltünk, mert én tényleg nem tettem fel másodszer a kérdést

Kitavaszkodott, a ház előtti virágoskertet Katus széppé varázsoltta, a veteményeskertet is beültette. Rengeteg csirkét, rucát keltetett. Dolgozott boldogan, elégedetten.

A gazdaságban is serényen ment a munka.

A tavaszi munkákat elvégeztük, és elhatároztuk, pár napra Szatmárra utazunk, hogy a feleségemet családom tagjaival megismertessem. Mostohaanyámmal azonnal jól megértették egymást, két kisöcsémmel pedig jó pajtáságot kötöttek. Meg is hívta őket a nyári vakációra Farkasmezőre. Róza néni, Katalin néném és a jókedvű Gyula bácsi azonnal szívükbe fogadták szerény, szelíd feleségemet. Rokonszenvet csupán a Gyula bácsiéknál vendégeskedő Berta néni részéről nem tapasztaltunk. Berta néni „bús” özvegyiségében sem változott meg, Katust valósággal levizsgáztatta, kimeríthetetlen kérdései özönét zúdította rá. Ő azonban tudta, kivel áll szemben, s vitézül állotta a próbát.

Farkasmezőn várt ránk a sok munka, mindent igyekeztünk idejében és jól elvégezni. Betakarítottuk a takarmányféléket, a termés jó közepesnek bizonyult.

Alaposan meghültem, és magas lázzal ágyba kerültem, pedig feltétlenül el kellett volna mennem a zsidói nagyvásárra, vágóállatokat vásárolni a bányászok részére. Törtük a fejünket, mit csináljunk. Katus kijelentette, hogy ő megy a vásárba a mézsárossal, és valahogy elintézik a vételeket. Úgy is lett, nehezen engedtem el, de nem volt mit tenni. Alig vártam, hogy hazaaérkezzenek. Katus beszámolt a vásárról. Megfelelő árban nagyon jó anyagot sikerült beszereznie. A vásárban találkozott rokonával, Tüzes Bálinttal, aki mint szakember segítségére volt. A beszerzések után nagyobb összeg pénze maradt, és mint vásárjáró nézelődött, mit vegyen még. Bejárták az egész állatvásárt, amikor közel a kijáráshoz megakadt a szeme egy megnyergelt hátsólovon. „Ezt megvenném az uramnak — mondja rokonának —, szép, erős állat.” Az megjegyzi: „Ezt ugyan nem veheted meg, mert nem eladó, a járási csendőrpáncsnok szolgálati lova.” Továbbmennek, észrevesz egy

sokkal különb, sötét pejkcancát, körüljárja az ideges állatot. „Kié ez a kanca? — kérdi. — Eladó? Mi az ára?” Rokona nagyon jól ismerte a szép kanca történetét, s a következő felvilágosítással szolgált: „Ez a kifogástalan négyéves kanca a szurduki szénbánya igazgatójának a tulajdona. Eladó olcsón, mert senkit sem tűr meg a hátán, szeszélyes, ideges, lovását a múlt héten úgy ledobta a hátáról, hogy kettős kartörést szenvedett, azonkívül a földön fekvő embert meg is taposta, úgy-hogy kórházban fekszik súlyos sérüléseivel. Nem lehet ezt használni semmire sem, a hámot sem lehet feltenni rá, nemhogy kocsi foghatná valaki.”

Katus belebolondult a Rózsi névre hallgató kancába, nem akart elmozdulni közeléből, nehogy valaki megkaparintsa az orra elől. Miután kigyönyörködte magát, határozott hangon kijelentette, hogy ő bizony megveszi. Mint futótűz terjedt el a vásár híre, és sokan gyűltek oda, hogy lássák a rossz hírű kanca eladásának jeletét. A rokon kötelességének érezte, hogy lebeszélje Katust a veszedelmes állat megvételéről, meg is kérdezte, mire kell ez az ördögi kanca.

— Az uramnak akarok örömet szerezni, megveszem neki hátszlónak — mondta Katus.

— Elment az eszed, ez a dög megöli Danit, el van ez úgy rontva, hogy reménytelen vele próbálkozni — igyekezett meggyőzni a jó rokon.

— Vedd tudomásul, ha Dani nem törí be ezt a dögöt, becsületszavamra elválok tőle!

Katus megvette a kancát, tényleg nagyon olcsón, az eladók írást készítettek, hogy semminemű felelősséget nem vállalnak érte, és semmi körülmények között vissza nem veszik.

Mikor ezeket elmesélte feleségem, nagyon kíváncsi voltam, mit vett. Kértem, vezessék ki az istállóból, hogy bár az ablakon át lássam a fenevadat, amelyet most már, bármi történik is, nyereg alá kell törnöm.

Két ember vezette ki az istállóból a két lábon táncoló kancát. Tényleg hibátlan állat — gondoltam —, ha nem lenne olyan rossz erkölcsű, ötször annyi pénzt is megérne, mint amennyiért adták.

Alig vártam, hogy jobban legyenek. Még lábadoztam, amikor kimentem az istállóba, barátkozni lovammal. Azzal kezdtem, hogy minden szabad időmet ott töltöttem nála. Barátkoztunk, szembe vele leültem a jászolra, néztünk egymás szemébe, néha hátracsapta a füleit, és felém kapott. Meg nem mozdultam volna semmiért, még csak nem is szóltam hozzá. Pár nap múlva nevéen szólítottam, beszélgettem vele. Gyanúsán figyelt, zabadagját én adtam oda neki. Csak egy hét múlva nyújtottam felé a kezemet, megsimogattam. Hátravágta a füleit, szemeit kimeresztette, idegesen mozgatta finom bőrét, de hagyta, hogy simogassam. Aztán következett a takarítási művelet. Nyugodtan tűrte, látta, nincs rossz szándékom. Közben folyton beszéltem hozzá rendes társalgási hangon. A beszélgetést nagyon megszerette, ha róla volt szó, nevét említettem, okosan nézett rám. Kivitettem, sétáltunk, és közben folyton beszéltem. A séta is nagyon tetszett neki. Legközelebb megfelelő rábeszélés mellett felkantároztam, és úgy sétáltunk. Az ismerősök megmosolyogták sétáinkat, de én ezzel mit sem törődtem. Nagy nap következett, amikor mesemondás közben megnyergeltem szegény Rózsi. Kapkodott utánam, vagyis inkább fejével próbált arrébb taszítani magától. A rábeszélés segítségével megnyergelt lovat órákig jártattam. Kivitettem a kisvasút vonalára, reszkett idegességében, amikor a szénnel megrakott kocsik eldübörögtek mellettünk. Ilyen módon szoktattam magamhoz a már nem is olyan ördögi lovat.

Eljött a perc, amikor nyeregbe ültem. Rózsi elcsodálkozva meresztette szemét, vajon ki merészkedett a hátára ülni. Szóltam hozzá, sikerült megnyugtatnom. Egy nap múlva nagyobb útra indultunk, folyton beszéltem hozzá, és minden baj nélkül hazaértünk. Türelemmel, szép szóval elértem, amit akartam. Egyetlenegyszer történt meg, hogy egy magaslatról leugrott velem együtt, de semmi bajunk se történt, pedig zuhantunk-sodródunk vagy hatvan métert. Amikor feltápáskodtam, odamentem a remegő állathoz, halk szóval és simogatással csendesítettem le.

Mindenki csodálkozott az elért eredményen, és akkor elhatároztam Rózsi hámba törését. Anyagi viszo-

nyaink nem engedték meg, hogy egy lovat csak lovaglásra tartsunk.

Kísérletemet a hámhoz való szoktatással kezdtem meg. Már a hám feltevése is nehezen ment. Eleinte csak egy-két óráig tartottam rajta az istállóban, később hosszabb ideig. Ezt követően két csigás szerkezetet készítettem, és az istrángok ezeken futottak; az istrángok végére először tízkilós súlyokat akasztottam. Rózszi érezve szügyén a súly húzását, addig hátrált az állásában, míg a súlyok a hídlásig értek, és így nem feszítették többé a szügyét. Órákig képes volt így állni, ez alatt az idő alatt nemevett. Amikor megéhezett, kénytelen volt előrelépni és húzni az istrágra függesztett súlyokat. Az abrakoláskor már ötvenkilós súlyokat tettem az istrángok végére. Azonnal észrevette a súlytöbbletet, és nehezen határozta el magát arra, hogy a finom zabot megegye. A súlyokat napról napra növeltem, egészen addig, amíg a két istránggal háromszáz kilót kellett a jászolig húznia.

Ezután befogtam egy kétszáz kilós fagerendába, és így vezettem körbe a gazdasági udvaron, közben folyton szóval tártottam. Megszokta, bár néha úgy bele-rúgott a gerendába, hogy a forgácsok csak úgy repkedtek. Amikor a hatszáz kilós gerendát is vígan húzta maga után, elérkezett az ideje, hogy szekérbe fogjam. A szekérbe igavonó társnak egy nyugodt természetű, többször csikóztatott, erős kancát szemeltem ki. Ez a kanca hozzá volt szokva a betanításhoz, mert saját csikóit is vele tanították húzni. Lépésben indultunk, Rózszi trappolni szeretett volna, de visszatartottam, ebben segített húzótársa is. Türelemben nem volt hiány sem részemről, sem a Rózszi részéről.

Jött a nagy vizsga, a könnyű kocsiba fogás, ez is jól ment, de Rózszi a hegyre fel történő húzásnál megunt a dicsőséget, visszafogta a kocsit, mire biztattam társát, aki hűségesen húzta a kocsit, de Rózsit is. Rózszi erre azt spekulálta ki, hogy társát a húzásban akadályozza: teljes testsúlyával rádőlt, úgyhogy az is megállt. Türelemben vártam, amíg Rózszi megunja az egy helyben állást, újra nekiindultunk a hegynek. Ezt kópéságot különben útközben többször megismételte.

Meg kell akadályoznom ezt a trükköt! Kioskodtam a következőket: vastag talpbőrbe hegyes szegeket vertem, és az így elkészített javítóeszközt az oktató kanca Rózsi felőli oldalán szíjjakkal felszereltem a hámmra, pontosan azon a helyen, ahol rá szokott dőlni, hogy menés közben fékezze. A módszer remekül bevált, sőt Rózsi többszöri fájdalmas és meddő kísérletezés után olyannyira félt igavonó társától, hogy amennyire tudott, tisztelettudóan húzódott a maga oldalára.

Néhány hét múlva vizitába mentünk Bálint rokonhoz Kucsóra. Ámulva látta az erkölceiben megjavult Rózsit kocsinkba fogva kényeskedni. Katus be is jelentette, hogy jól vizsgáztam, és nem válik el tőlem.

Learattuk a termést, el is csépeztünk. Beérett a kukorica, letörtük, beszállítottuk a kasba. Közepes termést takarítottunk be, és úgy látszott, hogy az érvényben lévő árak mellett szerényen kijövünk jövedelmünkből. Igen ám, de a búza ára állandóan esett. Ez katasztrófát jelentett számunkra. A nagyváradi tőzsde jegyzései szerint például 1926-ban a búza mázsája 1000 lej volt, 1928 novembérében leesett 750 lejre, 1930 februárjában 550 lejre, még abban az évben elérte a mélypontot, a 300 lejt, de annyiért se lehetett eladni, mert a terménykereskedők nem mertek vásárolni, félve az újabb áreséstől. A kukoricát sem lehetett eladni, még 180 lejért sem mázsánként. Ez azt jelentette, hogy a bérlet fejében holdanként több mint három mázsa búza vagy öt és fél mázsa kukorica értékét kellett kifizetnünk. Fizettünk kötelezettségünknek megfelelően, mindent odaadtunk, úgyhogy alig maradt valamink. Megtárgyaltuk a pénzügyi válság teremtette helyzetet, és úgy határoztunk, hogy élve a biztosított lehetőséggel, visszavonulunk, mert ki tudhat a jövőbe látni, hogy emelkednék-e a terményárak. Hálás köszönettel visszaadtuk a bérletet a bányának, és törtük a fejünket, mihez kezdjünk ezután. Apósom talált egy átmeneti megoldást, ugyanis Dés külterületén kiadó lett harmincöt hold föld. Egy lakóház is tartozott hozzá. Elég drágán, de kivettük bérbe az ingatlant, így legalább volt fedél a fejünk felett.

A búzaárak a világgazdasági csőd következtében továbbra is hosszú évekig alacsony szinten állottak, úgyhogy a termelési költség leggyakrabban magasabb volt, mint maga az eladási ár. Országos jellegű volt a mezőgazdasági pangás, birtokosok mentek tönkre, földművesek kis vagyunkája került árverés alá. Már árvezető se akadt, az adókat se tudták fizetni a parasztok.

Nehéz időket éltünk át mi is. Katus keményen küzdött oldalamon, kertészkedett, a tehenek tejét értékesítette. Csodás konyhakerti termelvényeit, vágó-virágjait maga árulta a piacon. A csemegeüzleteket olyan korán látta el zöldhagymával, hogy arra még nem volt eset. Az ő kitartó szorgalma tartott fenn bennünket, nem pedig az én szaktudásommal kezelt mezőgazdaság. A gazdaság, a kert, a háztartás teendői mellett maradt ideje arra is, hogy szebbnél szebb perzsaszőnyeget készítsen. A közönséges juhgyapjút megfonatta, megfésztette pontosan azokra a színárnyalatokra, melyeket az eredeti keleti szőnyegeken látott. Ezek után megrajzolta a mintát, az eredetieken talált hibákat is pontosan átvezette. Ez az alkotómunka teljesen lekötötte, és nagyon szórakoztatta. Végül huszonnyolc házilag készített keleti szőnyeg díszítette családi fészünköt. (Ma is megvan ezekből tizenegy darab, szépek, erősek, egyáltalán nem látszik meg rajtuk a közel negyvenéves használat.)

Kocsival átmentünk Szamosújvárra, hogy megismerjem a várost és Katus ott élő rokonait. Meglátogattuk Mazachian Párszeghnét, akinek a városban szőnyegszövő üzeme van. Bámulatosan szép szőnyegetek készítették itt, és még csodálatosabb, hogy egyszerű falusi lányok a szakszerű vezetés mellett milyen ügyesen dolgoztak.

Szamosújváron a városalapító örmény családok leszármazottjain kívül 1916 után letelepedett örmények is élnek, akik Törökország örmény lakta területeiről menekültek el a vérfürdő elől. Ilyen menekültek a Mazachian, a Horenian, a Kozalian család fejei. Mazachian elmondta nekünk, hogyan élte át a rémnapokat. A békésen dolgozó örmény városokat, falvakat csendőrök vezette felizgatott lovas kurdok rohanták meg, így az

ő szülővárosát is. Az örményeket felszólították, halálbüntetés terhe alatt hagyják el házaikat, majd az öregeket, betegeket, fiatalokat és gyerekeket sem kímélve, a sivatag felé hajszolták őket. Aki nem bírta továbbvonszolni magát, otthagyták. Az akkor tizenhat éves Mazachian Jakab egy gyenge öregembert vett a hátára, és minden erejét megfeszítve cipelte. Az öreg kérte, tegye le, mert hiábavaló minden, hagyja sorsára. Kértek a sivatagba, beesteledett, lezuhantak a homokra, sehohly egy korty víz, egy falatnyi étel. Alig hajnalodott, tovább hajtották őket a sivatag közepe felé. Mazachian Jakab és öccse egymás mellett vánszorogtak; elhatározták, hogy elmaradnak, és megkísérik elérni valamelyik nagyobb török várost, ahol elbújhatnak. A sors másképpen döntött. A nagy zűrzavarban Jakab elvesztette maga mellől öccsét, és sohase találta meg többé. Tovább vonszolta fáradt testét, és sikerült elszakadnia a halálraítéltek tömegétől. Eljutott egy kikötőbe, ahol felvették egy Európába induló hajóra. Párizs, Prága után jutott Erdélybe, ahol családot alapított. A sivatagba hurcolt örmények utolsó emberig elpusztultak, pár nap elteltével megszűnt az utolsó jaj, csend borult a tájra. A sakálok voltak ezeknek a szerencsétleneknek az eltemetői. Különös, milyen közömbösen fogadta azt az örményirtást a világ közvéleménye. Legfeljebb egy-egy szűkszavú sajtóközleményben adtak hírt a borzalmakról, és tudtommal Franz Werfel volt az egyetlen, aki *Musa Dagh negyven napja* című regényében örök emléket állított a halál birodalmában elpusztult népnek. De ez a könyv is csak 1933-ban jelent meg.

No de van az örményeknek humoruk is. Híres állatkereskedő család volt annak idején Szamosújvárt a Papp dinasztia, róluk szól egy tréfás kis história. Ezres tételekben bonyolították le az ökor-, ló- és sertésüzleteket. A gazdagság bizony önteltté tette őket. Egyszer beállított a legidősebb Papp fiúhoz egy állatexportőr, és érdeklődött a választék felől. A felvilágosítást így kapta meg: „Ha ló kell, itt vagyok én, ha ökor kell, ott van Bogdán, ha kövér disznóra van szüksége, ott van Kris-

tóf, ha számárra. van szüksége, ott van” öcsém, Nor-szesz.”

A gazdasági krízis napról napra fokozódott, bármenny-, nyire erőlködünk, kis birtokunk alig tudott fenntar-tani bennünket. Apósommal egy napon elmentünk a bonchidai nagyvásárra. Fel akartam használni az al-kalmat, hogy engedélyt kérve, megnézhessem a híres Bánffy-féle lovakat és a kastélyt is, melyet Bánffy Dé-nes valamikor a dobokai vár köveiből építtetett. Az építő a kastély régi keleti, szárnyához hatalmas patkó alakú épülettagot toldatott, amelyben a gazdasági épü-letek mellett a lovardát és az istállót helyezték el. Szán-dékában nagy szerepet játszott nagy rajongása a lóte-nyésztés iránt, az építkezés a messzi földön híres bonc-hidai ménés céljait szolgálta.

Miután a gazdaság vezetőjétől megkaptam az enge-délyt a szemlélődésre, egy köhídon át beléptem a bolt-hajtásos bejáróba. Balra találtam a lóistállót, szélfogó ajtón léptem be a lovak szentélyébe. A bejáróval szem-ben egy ágaskodó mén márványszobra fogadott. A mesz-sze földön híres, régen arabs és lipicai, akkorra angol félvér lovakból álló bonchidai ménés a legelső volt Er-délyben.

A lovak két sorban elhelyezve, pompásan érezték magukat kényelmes állásaikban. Két csizmás, lovagló-nadrágos, tíz-tizenkét éves lovászlégényke az állások mellett fel-alá járva reptében kapta el a potyogó lócit-romokat, de felfogták a híg ürüléket is. Istállószag, a jellegzetesen csípős ammóniák nem csavarta az ember orrát. Tiszta, üde volt a levegő. Az istálló díszje az an-gol törzsmén, óriási pénzen vásárolta Angliából a tulaj-donos. Az istállómester lehalkított szóval magyarázott, én is alkalmazkodtam hozzá, a lóistálló csendjét nem volt szabad megzavarni. Órákig elnézelődtem volna, de még rengeteg látnivaló akadt. Átmentünk a kocsiszínbe, ahol vagy húsz, mindenféle alkalomra való kocsi ra-gyogott, volt itt hintó többféle, vadászkocsi, hajtókocsi; minden kocsi mellett üveges szekrényekbe rakva a kü-lönleges lószerszámok és a hozzájuk való ostorok. A fedett lovardában is a legtökéletesebb rend, tisztaság, a homok fel gereblyézve. Meg is kérdeztem, használják-e

a lovardát. Mindennap, a programnak megfelelően. Egy pillanatra eszembe jutott, ó, ha én itt dolgozhatnék, az a boldogság betetőzése volna. Az én rajongásom a lovak iránt, szaktudásom hasznos lehetne. Szikár, kedves arcú úriember lépett be, egyszerű háziszótt vászonruhában. „A gróf úr” — súgta a lovászmester, és eltűnt mellőlem. Bemutatkoztam, ő csak annyit mondott „Bánffy Miklós” — és a következő percben már meghitt beszélgetés alakult ki közöttünk. Meglepetve vettem tudomásul, hogy már hallott rólam, és tudja, hogy éppen úgy szeretem a lovakat, mint ő. Apósomról a legnagyobb tisztelettel beszélt.

Bánffy Miklós (írói nevén Kisbán Miklós) író és politikus, 1873-ban, tehát ugyanabban az évben született, mint apám és apósom. 1901-ben országgyűlési képviselőnek választották. 1912-ben a Nemzeti Színház és az Operaház kormánybiztosa. 1921-ben külügyminiszter volt. Mint művész, a híres festő, Székely Bertalan tanítványa, és a díszlettervezői és illusztrációs műfajban kimagasló eredményeket ért el. Sok mindent hallottam róla, például, hogy fiatal korában nagyobb összeget kártyán elveszített, és szigorú apja, Erdély leggőgösebb mágnása, arra ítélte, hogy egyik erdőbirtokán a vadőr házában egy évig vezekeljen. Ez alatt az idő alatt rengeteget olvasott és tanult, ami egész életére kihatott. Lovaspólózás közben egyszer lovastól elesett, töréseket szenvedett. A gőgös atya, miután fia felépült, nem tudta megbocsátani, hogy a lova alá került, s új rá hosszabb időre száműzte. A száműzetés ideje alatt tanult, olvasott, és írogatni kezdett.

Édesapja durva ember volt. Kihajtat a bonchidai állomásra, és megdöbbenve látja, hogy a Kolozsvár felé menő vonat az orra előtt elhagyja az állomást. Iszonyú dühbe gurult, s legorombította az állomásfőnököt, Egyed Bélát.

— Nem látta, hogy a kocsim az állomásra igyekszik?

— De igen, jól láttam — feleli az állomásfőnök.

— Miért nem tartotta vissza a vonatot? — ordítja a gőgös oligarcha, a főrendiház tagja és aranysarkantyús vitéz.

— Csak azért — feleli nyugodtan az állomásfőnök —, mert a menetrendet kötelező betartani, és különleges utasítást az igazgatóságtól nem kaptam.

— Majd megmutatom én magának — fenyegetőzik a póruljárt utas. Felült kocsijára, behajtatott Kolozsvárra, és tényleg megmutatta, mert Egyed Bélát huszonnégy óra alatt Borgóprundra helyezték át. A vonatindítás azonban jó hírnevet szerzett neki vasutas körökben, olyannyira, hogy a Szamosvölgyi Vasúti Társaságnál főfelügyelői címet ért el. Érdekes, hogy ennek az erőszakos mágnásnak ilyen művelt fia volt.

Mikor Bánffy látta érdeklődésemet, felajánlotta, hogy megmutatja a kastélyt. Amíg a bejáróhoz értünk, elmagyarázta a kastély múltját, de olyan egyszerűen és hivalkodás nélkül, mintha annak nem a tulajdonosa, hanem múzeumőre volna. Meglepett a gazdag berendezés. A nagy ebédlőterem középkori lovagteremnek felelt meg. Az üveges szekrények csodás porcelánokkal, nehéz ezüstedényekkel voltak megtöltve, a Mária Terézia-szalón, a kék és a sárga szalón gyönyörű bútorokkal berendezve. A biliárdterem egyúttal arcképcsarnok is. Az egyik sarokbástya a kastély könyvtára. A folyosókon mindenütt a vadásztrófeák tömege. Az üvegfüggős kristálycsillárok pazar példányait csodáltam meg. A lépcsőházban álló páncélok az ősök örökségei, és ugyanitt volt látható egy erdélyi különlegesség: méteres, nagy művészettel faragott sakk-készlet. Bécsiesen öltözött koronás vagy főveges mellszobrok, a király, a királyné, a testőrök, a parasztok és a lovak állanak talapzataikon. A sakkpartit valamikor régen a nagyteremben játszották, a falak mellé állított székeken ült Bánffy György és a Királyi Főigazgató Tanács valamelyik tagja, mégpedig úgy, hogy pálcáikkal mutatták a húzásokat, és a lakájok a megjelölt helyre cipelték a jó súlyos figurákat.

A kastély ura teával vendégelt meg. Az óriási ebédlőteremben szolgáltak fel, amin elcsodálkoztam. Magyarázatképpen vendéglátóm elmondta, hogy kevés vendég látogatja, és nehogy a személyzet kiessék a gyakorlatból, amikor csak lehet, itt térített.

Esteledett. Megköszöntem a felejthetetlen órákat, elbúcsúztam. Egy inas esernyővel kísért a szemerkélő esőben nyitott kocsimig. A vendéglátás befejezése is tökéletes volt, ők igazán nem tehettek arról, hogy én, az alkalmi vendég, fedél nélküli kocsival érkeztem.

Sógorom, Gogomán Ferkó, közben élte vidám legényéletét, néha hallottunk egy-egy zajosabb esetről is. Egy vasárnap reggel a sógor szobájából a háziorvost látom távozni. Apósom felszólít, menjek vele. Belépünk Ferkó szobájába, ahol ágyban fekvve, félig álomba merülve látom a fiatalembert.

Apósom korholó hangon fiára olvassa vidám életét, az éjszaka is mulatás közben olyat rúgott a kávéház hatalmas tükrébe, hogy az darabokra tört, közben a szilánkok összevágták a lábát. „El is vérezhettél volna — inti a gondos apa —, de te nem gondolsz ilyenkor semmire, duhajkodsz, pedig már nősülésem kellene az eszed álljon, sőt már rég meg kellett volna házasodnod, sőt gyermekeid is lehetnének már.”

A sógor türelmesen végighallgatott mindent, aztán álomittas hangon így válaszolt: „Bizony ez megtörtént, de tudok egy esetet, amikor egy köztisztviselőben álló, hatgyermekes atya jókedvében összetörte a kávéház székeit, és tüzet rakott a terem közepén, mert nyárson szalonnát akart sütni.”

S ezzel a fal felé fordult gavallérunk. „Na, gyere, fiam” — sóhajtja apósom. Megkérdeztem, ki volt az a szalonnasütőgető családapa. „Hát az bizony én voltam” — ismerte be.

Katussal sétálunk a városban, szembejön velünk Béla barátom, akivel katonakoromban néha olyan jól átmulattuk az éjszakát. Béla odaköszön, hogy „kezedet csokolom, szervusz”, és elhalad mellettünk.

— Hát ezt a szimpatikus lumpot honnan ismeri? — kérdeztem feleségemet.

— Ez Benedek Béla, az első uram — válaszolja.

Mindennap bekocsizott a városba Szentbenedekről Kornis Károly, a jókedvű földbirtokos. Vadászbaleset következtében amputálták egyik lábát, de művégtaggal pótolták. A baleset nem vette el kedvét a vadászattól, kiváló ismerője volt a Duna-delta állatvilágának. Kitö-

mött madárkülönlegességei százával sorakoztak kastélya múzeum-szobáiban. Bohémes könnyelműségei híressé tették. Egyszer eszébe jutott, hogy elutazik Afrikába — oroszánvadászatra. Persze ehhez sok pénz kellett, ezért eladta nagy kiterjedésű, jó bortermő szőlőjének egész termését. A költség együtt volt, mit törődött az oroszlégvadász azzal, mi lesz a szüretkor, vagyis utána. Az utazás kitűnően sikerült, a hazatérésre kellett gondolni. Sajnos, amikor a kikötőbe érkezett, teljesen pénz nélkül maradt. Nem jött zavarba, feladott egy táviratot az egyik dési banknak, vázolta siralmas helyzetét, és azt, hogy honvágy gyötri. Nem volt mit tenni átutalták a szükséges összeget. Az oroszánlövő utánvétel érkezett haza.

Szénakaszáláskor hallottam a szilágytői földművesektől, hogy a szentbenedeki lovagvár ura feleslegessé vált mezőgazdasági épületeit, istállóit olcsón áruba bocsátotta. Tekintettel a nagy pénzhányra, az árakat így szabta meg: egy négyzetméter fal két pár csirke vagy egy pár ruca. A csirke-ruca valutával elérte, hogy gazdasági udvara rövid időn belül a földdel vált egyenlővé.

Bemegyek a Berger-féle fűszerüzletbe, nagy vásárlásban találtam a gróft és az üzlet tulajdonosát. Egy hatalmas láda meissen, huszonnégy személyes porcelánkészletet ajánlott megvételre. A vásárt gyorsan megkötötték, és a gyönyörű készlet ötezer lejért gazdát cserélt. Az eladó boldogan távozott, s én a még boldogabb vevőtől megtudtam, mi is volt a villámgyors eladás oka. Nem más, mint egy szép medvebocs, melyet a gróf mindenképpen meg akart vásárolni.

Hat hét múlva találkoztam Kornissal, és megkérdeztem, mi van a medvéjével. „Sajnos, megdöglött — mondja ő —, rettenetes étvágya volt, s nem győztük élelemmel.”

— Berger fűszeresnek szép gyümölcsöskertjét látogattam meg, hogy a fák permetezését elmagyarázzam. A kert bejáratánál levő szép vaskapu felkeltette érdeklődésemet. A kapun kovácsolt vasbetűkkel a következő feliratot olvastam: „Rabló, megállj, az Isten hajléka.”

— Honnan vette Berger úr ezt a kaput? — kérdeztem.

— A benedeki gróftól — válaszolta ő —, valami kápolnafélének volt azelőtt az ajtaja.

A benedeki gróf nem ragaszkodott sem a tradíciókhoz, sem a vagyontárgyaihoz, pedig eszes ember volt; lehet, éppen ezért. Így vált meg az ősei építtette kegyúri templomától is, amelyre vevő akadt, falujának népe. Így vigasztalta magát; „Nekem igazán nincs rá szükségem, nekik pedig lelki szükségletük, használják egészséggel!“

Vándorfecskék módjára ismét költöztünk, mégpedig feleségem nagynénjének birtokára, Eszténybe, hogy itt húzzuk meg magunkat, amíg a gazdasági válság megennyhül. A világválság azonban tovább tartott, sőt még nehezebbé vált az élet.

A ház, ahová érkeztünk, hemzsegett a rágcsálóktól, az évek óta eladatlan csöves kukorica a ház padlásán elraktározva várta a vevőket. Itt éltek paradicsomi körülmények között az egerek nemzetségei. Amikor felfedezték, hogy a lakásba élet költözött, egy részük bennünket szerencsétetett. A szekrényekbe fészkeltek be magukat, még a ruhám zsebeibe is. beköltöztek. Tőlünk cseppet sem féltek, jöttek-mentek szemünk láttára. Komoly harcot kellett vívni velük, amíg megszabadultunk tőlük.

A faluban lakott Bogdánffy Laci és népes családja, ők még nehezebb körülményekkel küszködtek. A földművescsaládok amúgy is igénytelen életüket a végtelenségig leegyszerűsítették. Pénzüket adófizetésre kurgatták össze. Jellemző, hogy amikor a falu egyetlen kis szatócsát megkérdeztem, hogy megy a bolt, azt felelte: „Sehogy, a nép semmit se vásárol, még petróleumot se, cukrot jó, ha négy kilót eladok egy hónap alatt. És ha valaki megbetegszik, és cukrot kíván, négyhat kockacukrot vesznek neki. Még a só is csak felényi fogy, mint azelőtt.“ A faluban négyszázhetven ember élt, szorgalmas, igyekvő nép, nem kocsma járók, nincs is kocsma a faluban, mégse tudtak semmire menni.

A mezőgazdasági munkákat befejeztük, így megengethettük magunknak, hogy Szatmáron meglátogassuk

apámékat. Feleséggel kimentünk Szatmárhegyre is, gyerekkorom boldog szüreteinek színhelyére. Katus nagyon megszerette az ódon ősi házat, a kedves fákat, a szőlőtőkék sorát. Bizony a szőlő elég elhanyagolt képet mutatott, de nem is csoda. Apám nem értett hozzá, Terkának, a vincellérnek fizette a borsosán felszámított összegeket az elvégzett és el nem végzett munkák után. Tulajdonképpen Terka férje állott be vincellérnek 1910-ben, de a derék ember a világháború első évében elesett, és az ügyes, de minden hájjal megkent özvegy végeztette a munkákat. Néhány évig bús özvegységben élt két gyermekével, de felébredt benne a vágy az élet örömei után, és összeállít egy nála jóval fiatalabb, Károly nevű, szintén vincellércsaládból származó férfival, aki később feleségül vette. Károly ügyes ezermester, bohém természetű, italkedvelő ember volt.

Szatmárhegy mindkettőnk fejében motoszkalni kezdett. Családi tanácsot tartottunk, és elhatároztuk, hogy amíg valami állást nem kapok, Szatmárhegyen húzzuk meg magunkat.

Szatmárhegy tulajdonképpen szőlőtelep, mintegy háromezer állandó lakója van. Amikor a Rákóczi-felkelés során Szatmárt tűzvész pusztította el, a lakosság, köztük az Antal család is, Szatmárhegyen húzta meg magát. Csak az 1711-es szatmári békekötés után tértek vissza a városba, hogy a romokból felépítsék otthonukat.

Tehát idekerültünk, ahol kivárhattuk sorsunk jobb-
ra fordulását. Első teendőnk az volt, hogy a lakóházat javítsuk, konzerváljuk. Apám adott pénzt, hogy az elkorhadt fazsindely-fedelet kicseréltessük. A nagy lakószoba mestergerendája helyébe újat tettünk, és a meggörbült mennyezetgerendát arra húztuk fel. A szobák mennyezeti deszkáit, gerendáit olajos festékkel lefestettem. A szobák padlózatát, amely bizony nagyrészt elkorhadt, megújítottuk. Ezekben a munkákban egyetlen segítségem a jókedélyű Károly volt, lelkesen dolgozott mellettem. Ezt már azért is szívesen tette, mert ez alatt az idő alatt kikerült Terka zsarnoksága alól. Minden ragyogott, de sajnos, a pénzünk úgy elfogyott, hogy a

mindennapi költségekre is alig jutott. Igényünket leszállítottuk a legalacsonyabbra.

Mint mezőgazdász felkerestem a Mezőgazdasági Kamarát, hogy felajánljam munkámat. Szívesen fogadtak, de pillanatnyilag sehol se hallottak arról, hogy gazdasági vezetőt keresnének. Pár nap múlva hivatalosan értesítettek, hogy bevásárolták az igazgatóválasztmányba, és meghívják az időszaki gyűlésekre. Jelenléti díjként ötszáz lej fizetnek, és a vasúti költségeket is megtérítik. Ennek is nagyon örültem, mert ha havonként bár egy gyűlést tartanak, az ötszáz lej nekünk nagyon sokat jelentett volna. Azért írom, hogy volna, mert soha egy banit kézhez nem kaptam, de nemcsak én, a többiek sem.

Elérkezett a szüretelés ideje. Apám is feljött, Katus kedvenc ételeit készítette. A termés gyenge közepes, de a minősége megfelelő. A gyenge borárak mellett csak Taar Guszti ügyességének köszönhető, hogy a szőlőre nem fizettünk rá. Olyan vevőkört alakított ki nagy hírveréssel, hogy ha kis tételekben is, de magasabb árban kelt el a termés.

Terka szorgalmas, ügyes asszony volt. Kétszer annyit dolgozott, mint a legjobb férfimunkás, meg is érdemelte, ha magának dupla napszámot számított fel. Igazában öttagú családját ő tartotta fenn. Károlyra komolyan nem számíthatott, haszontalan fia pedig csak hordott el a háztól, nemhogy segített volna. Károly ezermestersége közé tartozott a hajnyírás és borotválás is. Ezt a munkát olyan jól végezte, hogy nagy látogatottságnak örvendett. Jó időben kint a szabad ég alatt nyírt és borotválta. Egyszer figyelmeztetést kapott a hatóság részéről, hogy ne dolgozzék pénzért, mert megbüntetik, és adót is kell fizetnie. Az intés nagyon jól jött Károlynak, mert pénzt a világ minden kincséért sem fogadott volna el, ellenben borvalutában állapította meg a taksákat. Vendégei is jól jártak, bora mindenkinek akadt, a pénz azonban ezekben a napokban nagyon ritka tüneménynek számított. Ez a bor-árfolyam még azért is csábító volt, mert Károly azon nyomban vidám koccintgatások közben a megszépített vendéggel együtt fogyasztotta el a keresetet. Délire teljesen kikészült, de ittas állapotban is kifogástalan munkát végzett, sőt voltak vendégei, akik

állították, hogy akkor emelkedik művészete legmagasabb fokára.

Gondoskodni kellett a téli tüzelőről, a hetipiacra felhozott hasábfá drága és nyirkos is volt.

Kimentem a város erdejébe, hogy megnézzem, nem kapok-e olcsóbb és jobb tűzifát, s hazafuvarozzák majd a lovaim. Beszélgetek az erdőőrrel, aki megmutatja az eladásra készített méterfákat. Ezek is friss vágásúak. Kérdezem, nincs-e tavalyi vágású fájuk. „Egy szál sincs — mondja az erdész —, de aki a régi vágások helyén a levágott fák visszamaradt részét gyökerestől kiszedi, kitűnő tüzelőhöz jut ingyen. A szegény emberek innen szerzik tűzifájukat.”

Megkérdeztem, nekem is adnának-e belőle. „Nagyon szívesen — válaszolta —, úgyse győzik kiszedni, a városnak pedig nincs pénze, hogy kiszedesse.”

Károllyal három hét alatt annyi jó száraz tüzelőt szereztünk, hogy egy évig nem kellett a hideg lakásban kínlódnunk. Ez is jelentett valamit, de még sok mindenre szükség lett volna. A napi legszükségesebb élelmiszer előteremtése is a legnagyobb erőfeszítéssel történt.

Katus szép térítőkét horgolt, és Hirsch Lájzer fűszerkereskedő felesége sokat vásárolt azokból, illetve az ellenértéket lisztben, sóban, petróleumban, cukorban fizette ki, mert az ő üzletük is rosszul ment. A vadászidény beálltakor valamit javult a helyzetünk. Nyulat annyit lőttem, hogy a háztartás húsellátását biztosítottam.

Beléptem az Erdődi Vadász Társulatba, ez nem volt olyan előkelőnek mondható, mint például a szatmári Hubertus, de itt sokkal kevesebb tagsági díjat kellett fizetni, ami lényeges körülménynek számított. A tagok zöme a földművesek közül került ki, de náluk fegyelmezettebb, a vadászat írott és íratlan törvényeit jobban betartó vadászok nemigen akadtak. A vadásztársulat lelke, Pásztor János telekkönyvvezető, jó példával járt elől, folyton oktatta, nevelte vadásztársait. Károly szenvedélyes hajtó lett, aki nem maradt volna soha el egy vadászatról sem, csodálatosképpen a szigorú Terka se ellenezte, azt hiszem, úgy gondolkodott, hogy Károly

jó társaságba került. Annyira belemelegedett a vasárnapi vadászat örömeibe, hogy a vadászati idényre való tekintettel borbély- és fodrász-fogadóóráit vasárnapról szombat délutánra tette át.

„A szegénység nem szégyen, csak nagyon kellemetlen” — szokta Katus mondani. Egy ideig élt bennünk bizonyos szemérem, amely szerint valami meglevő értéket eladni abból a célból, hogy magunkat segítsük, szégyenteljes dolog, mire azonban nagy nehezen elhatároztuk magunkat, oda jutott a gazdasági válság, hogy nem akadt többé vevő.

Elérkezett a karácsony, ami nekünk csak szomorúságot hozott. Kifogytunk mindenből, a karácsonyesti vacsorához nem is terítettünk, mert nem lett volna mit tenni az asztalira. Egymáshoz bújva hallgattunk a sötét szobában, lámpát se gyújtottunk, hogy a kántálók azt gondolják, nem vagyunk otthon. Nem volt egy lejünk sem, hogy a gyerekeknek adhattunk volna... Katus sírdogált mellettem, engem sajnált, én pedig elátkoztam a világgazdasági krízist és annak okozóit. Egyszer csak a nagy csendben halljuk, léptek alatt ropog a hó, valaki közeledik. Az ablakhoz megyünk és a holdvilágnál látjuk, hogy egy leány jön fel a lépcsőn, kezében megakart nagy tálcát egyensúlyoz. Ajtót nyitunk, a leányzó boldog karácsonyi ünnepeket kíván, vincellér szülei küldik a kóstolót, ugyanis disznót vágtak, fogyasszuk egészséggel.

Sohase felejtettük el ezt az esetet. Olyanok ajándékoztak meg, akiknek maguknak is alig volt valamijük. Könnyes szemmel ültünk asztalhoz. Volt mit ennünk három napig.

Hallottuk, hogy megüresedett egy erdőóri állás, akár milyen szerény fizetéssel járt ez a munkakör, nekünk nagy jótéteményt jelentett volna. Biztos voltam abban, hogy kineveznek, gondoltam, magasabb végzettségem nem lehet akadály, de tévedtem, mert éppen ezért nem neveztek ki „alantas” munkakörbe.

Megkezdődött a község határában az erdőkitermelés. Jelentkeztem erdőmunkásnak, felvettek a napszámlistára. Boldogan feküdtem neki a nagy erő kifejtést követelő munkának. A körülményeknek megfelelően elég

jól lehetett keresni. Dolgoztam, de félve láttam, hogy napról napra fogy a kitermelendő erdőterület, ami azt jelentette, vége a munkalehetőségnek. Soha életemben olyan egészséges nem voltam, mint akkor, fakitermelő napszámos koromban.

A kitermelés befejezése után még pár hétig a haszonfáknak alkalmas rönkök vontatását vállaltam el. Lovaimmal egy tisztásra szállítottam a fadarabokat. Ezt a nehéz munkát jól megfizették, ami lehetővé tette, hogy életünket tovább tengessük. Hűségese lovaimat eladtam, fenntartásuk nem fizetődött ki. Ismét állástalan lettem, és csak amit Katus produkált a kertből, és amit a kézimunkáimért kapott, volt lételemem.

A nyomasztó gazdasági helyzetet a kormányok a legfantasztikusabb adók bevezetésével próbálták mentgetni, teljesen siker nélkül. Példának hozom fel, hogy a munkanélkülieket is adófizetésre kötelezték. Így fizettem jómagam is — mint vagyontalan és munkanélküli — ötven lej adót, amiről a kivétési okmányt máig is megőriztem. A gazdasági krízis és az éles pártharcok általános felfordulással fenyegettek. Iorga professzor 1931-ben kiváló közéleti személyiségek pártszelekti kormányát kísérelte meg létrehozni, azonban ez se járt sikerrel. A tisztviselők hónapokig nem kaptak fizetést. Az üzletekből hitelbe vásároltak, a kereskedők hitelbe árulták ki készletüket, újabb árut nem tudtak beszerezni. A teljes összeomlás meggátolására konverziótörvényt hoztak. A nép a keserves tapasztalatok során kiábrándult a politikai vezérekből, így az 1931. évben tartott választások alkalmával több mint egymillió jogosult nem járult az urnákhoz.

Levelet kaptunk Katus nagynénjétől, Margit nénitől, aki közli, hogy közelükben van egy intézői állás üreseedésben, ahol Viola leánya vőlegényének is állása van. Bementünk Szatmárra, és ott apámmal, Róza nénivel megtárgyaltuk a tennivalókat. Egyelőre csak én utazom oda, hogy lássam, mi a helyzet. Annyit csalódtunk mindenben, nem akartunk légvárat építeni.

Vonattal utaztam Kolozsvárig, onnan autóbusszal Mocsig, ahol várt rám a kocsis, hogy Csehtelkére szállítson. Fülöp Gyula bácsi, Katus nagybátyja itt bérelt

birtokot, bizony ők is nehezen vészelték át a gazdasági válságot. Gyula bácsi a berkenyesi birtokkal kapcsolatban a következő felvilágosítást adta: a birtok valamikor a Bethlen családé volt, de eladták egy osztrák katonabárnoknak, attól vette meg a jelenlegi tulajdonos — két fiú és egy leány — nagyanyja, Marinovich Agápia. A földek nagyon jó erőben vannak, de elhanyagoltak. Hosszú ideig Szeben környéki juhászgazdák bérelték, itt legeltették többeszres nyájaikat. Az arab közmondás szerint „ahová a juh a lábát teszi, arannyá válik a föld”, s ez áll erre a birtokra is. A három testvér felosztotta egymás között a birtokot. A leány — a mócsi kórházigazgató felesége — Belle Gyulát alkalmazta intézőnek, a nagyobbik fiú maga gazdálkodott, illetve volt asztali legényükkel, Jánoskával kezelte részét, a kisebbik fiú joghallgató volt, az ő birtokrészét kellene irányítani, ha a tulajdonossal meg tudok egyezni.

A gyerekek egyforma apanázst fizetnek édesanyjuknak.

Közben megjött lóháton Belle Gyula, a vőlegény, rokonszenves fiatalember, aki a Csíkszeredai középfokú gazdasági iskolát végezte, és egy másik mezőségi birtokról került jelenlegi állásába. Közölte, hogy az ifjú tulajdonos Mócson tartózkodik, ahol másnap találkozhatom vele. Ő is nagyon szeretné, ha idekerülnék, milyen jó volna egymás közelében lenni és segíteni egymást ott, ahol kell. Gyulát már az első találkozáskor megszerettem, és ez a szeretet megmaradt közöttünk.

Másnap reggel Gyula bácsi egy jó csikót nyergeltett számomra, hogy azzal menjek Mócsra. Megmagyarázták az utat, illetve az ösvényeket, amelyeken egy órán belül odaérhetek. Az egyforma dombok és hasonló ösvények nehezítették ugyan nekem, az új embernek az utazást, de szerencsésen eltaláltam Mócsra, ahol az állami kórháznál megkerestem a fiatal földesurat. Alig szálltam le a lóról, amikor egy jóképű, jó modorú fiatalember jött felém. Bemutatkoztunk egymásnak. A szerény feltételeket tudatta; ugyanannyi fizetést kapnék, mint a húga gazdaságát kezelő Belle Gyula. Nem dicsekedett, mint ahogy ilyenkor szokás, elmondta, hogy szeretné rendben látni birtokát, és tudja, ahhoz nagyon

sok minden kell, minek tudatában ő is szerény igényű, de azzal is tisztában van, hogy befektetés nélkül semmire se mehetnék.

Másnapra beszéltük meg, hogy Berkenyesen találkozzunk, ahol együtt bejárjuk a földeket, megmutatja a gazdaság nagyon szerény felszerelését, és részletesen megtárgyalunk mindent.

Lóra ültem, és visszatértem Csebtelkére.

A következő reggelen Berkenyesen találkoztunk a földbirtokossal, és a gazdaság minden zegét-zugát felkerestük. A földek és azok fekvése megfelelő, persze jellemzően mezőségi, akad elég meredek domboldalas rész is, de általában megművelhető. Még a legdülösebb táblát is jól váltva-forgató ekékkel fel lehet szántani. Mikór erről szó került, a földbirtokos megjegyezte, hogy ilyen eke az egész gazdaságban nincs, s testvére gazdaságából is hiányzik.

Első meglepetésem az volt, hogy az egyik kaszáló közepén ideiglenes nyári sertésszállást fedeztem fel. Ezt ugyan helyesnek találtam abból a szempontból, hogy a sertések a nyári meleg éjszakákon ne az átforrósodott sertéspajtákban szenvedjenek. Azonban nem erről volt szó. Hetek óta sertéspestis pusztított, és az állományak több mint a fele áldozatul esett. A tulajdonos csodálkozott, hogy a pestist azonnal felismertem. Ekkor derült ki, hogy az addig itt működő intéző, Schuster úr, nem tulajdonított nagyobb fontosságot a betegségnek, és kezdetben fokhagymafőzettel próbálta gyógyítani a beteg állatokat. Kihívták Mócsról az állatorvost, az állapította meg a sertéspestist. El is rendelte az elkülönítést, és elvégezte az oltásokat. Megnéztem minden egyes sertést, és úgy láttam, még hat-nyolc elhullásával kell számolni. Hét darab pusztult el.

Így tudtam meg, hogy volt egy elődöm, aki egy évig volt alkalmazásban. „Sajnos — mondta a birtokos —, még itt tartózkodik. Kerülje a vele való találkozást, sokszor ittas, és ilyenkor nem tudja, mit csinál. Pár nap múlva azonban el kell költöznie új helyére.”

Az állatállományból az ökrök meglehetősen erőállapotban voltak, ezenkívül láttam egy pár igáslovat, az egyik egy jó félnehéz kanca, társa pedig egy noniusz

csödör. Fantasztikus társítás! Ezeken kívül egy kitűnő lipicai csödör, Alfonzó, és apáról-anyáról testvére, az egy évvel fiatalabb Kodruc egészítette ki az állatállományt. Alfonzó és Kodruc nagyon megtetszettek.

A gazdasági épületek mezőszégi igényekhez mérve elég megfelelőek voltak, téglapépületek, faszindellyel fedve,- jászol csak annyi, amennyi szükséges, hogy az állatokat mellé kössék. Az állatállomány nagyon kicsi volt a birtok nagyságához viszonyítva. Az egyik istállóba voltak bekötve a leánytestvér gazdaságához tartozó igásökrök. A harmadik istálló üresen állt, még jászlak sem voltak benne. A tágas gazdasági udvar közepén állt a hatalmas amerikai rendszerű csűr, amelynek két oldala kukoricakas. Ez a csűr olyan nagy volt, hogy szárnyas kapuin a megrakott szénásszekerek behajthattak, és az időjárástól védve voltak.

Dombtetőn állt a sertésfiasztató, kutricákkal, de ennek a fedele szalma. A dombtetőn volt egy jó nagy, minden oldalán zárt, faszindellyel fedett szénapajta.

Az istállók mellett tágas szekérszín épült, abban elérték mindkét gazdaság szekerei. A szekérszín mellett szerszámokkamra búslakodott. Gondoltam, itt vannak az ekék, boronák, vetőgépek. A gazdaság gépi felszerelése valóban nagyon szerény volt, mindössze egy ócska és nagy vasekből, egy faekéből és két kezdetleges boronából állott. A vasekét úgy ajánlotta az ifjú birtokos, hogy ez még a nagyapjától maradt. Bizonyára volt még sok egyéb felszerelés is valamikor, de a hosszú bérleti évek alatt lassan mindent elloptak. A gazdaság magtár-problémája úgy van megoldva, hogy a fiútestvér magtárának a padlását használják.

Az udvarházon a két fiútestvér osztozott.

Az intézői lakás is nagyon szerény, valamikor konyhák, élelmiszerkamrák céljait szolgálhatta. Az alkalmazottak részére mindössze három házacska állott rendelkezésre, a vincellérház, egy cselédház a gazdasági udvarban és egy házacska a mezőőr részére.

Mindezek meg szemlélése és megszívlelése után kellett döntenem, vállaljuk-e a munkát vagy se. Másnap reggelig kértem meg gondolási időt. Sokat törtem a fejem, mit lehet tenni.

Másnap reggel közöltem: vállalom, de szabad kezét kötök ki arra vonatkozóan, mit és hol termeljünk. Nekem is az az érdekem, hogy minél többet produkáljak. Megegyeztünk, itt maradok, adtak egy szobát az udvarházban. Amíg Katus megérkezett, együtt étkeztem Belle Gyulával. A tulajdonosok családjaikkal különböző helyeken üdültek, s gazdaságaik gondját ránk bízták, pedig közeledett az aratás, a széna betakarítása, a cséplés ideje. Gyula kollégámmal magunk között megállapítottuk, hogy a nyaralásra utazás oka Schuster volt intéző jelenléte és a napokban várható elköltözése is lehetett.

Ismerkedtem a körülményekkel, az alkalmazottakkal, a kis faluval. A kevés vetett növény közül a legvigasztalanabbnak mutatkozott a kukorica. Megkésve vetették el, nagyon hosszú ősz tudja azt beérlelni. Az egyetlen búzatablába legalább négyfajta búzát vetettek, valószínűleg több helyről szereztek be a vetőmagot. Nagyon kell ügyelni az aratásnál, hogy lehetőleg elkerüljük a fajtakeveredést. Az árpa helyi populáció, a zab gyenge.

Az alkalmazottak románok, magyarok, vegyesen, a falu szülöttei, jóra való, csendes emberek, akik ha lassú tempóban is, de elvégzik munkájukat. Írni-olvasni csak az erdőpásztor és a mezőőr tud, a béresek, a kocsisok, a kondás, a vincellér, a kertész kivétel nélkül analfabéta.

A kis falu szegény. A házak agyagból vert falúak, egy-két ház cserépfedelű, a többi szalmával fedett. Az ablakok kicsik, azokon át a világosság nem hatolhat be. Sok házikónak még kéménye se volt, a füst a tetőn át távozott vagy a vesszőből font, sárral betapasztott kürtön. A falu temploma fából készült. Az iskola téglalapú épület, egy igazgató-tanító oktatta az összes növendékeket. A gyerekek alig látogatták az iskolát, legfeljebb a téli hónapokban jöttek el azok, akiknek valamilyen lábbelijük akadt. Tavasztól késő őszig a juhokat, bárányokat, malacokat, libákat téringették. A falu közepén állott a szatócsüzlet és kocsmá, amelynek tulajdonosa Dumitru Pantea volt, csendőrőrmester. Ha nem lett volna nyugdíja, üzletéből aligha tudott volna megélni. A kis falunak akadt egy kovácsmestere, egy ácsa, egy kerekese, egy mészáros, de csak mellékfoglalkozás volt az ipar, kis földjeiből éltek.

A gyerekek kedvesek, szépek, de az ismétlődő gyermekbetegségek miatt sok pusztul el, vagy leginkább elcsenevészedik. Télen felvevő ruha hiányában a levegőtlen házban tengetik életüket. Tavasztól késő őszig egy szál ingben hancúroznak. Minden nyáron fellép a vérhas az éretlen gyümölcs, a rossz ivóvíz, a gyenge táplálkozás következtében. A csecsemők, amíg szopnak, egészségesek, de az elválasztást nagyon megsínylik. Az anyák kétéves korukig is szoptatják gyerekeiket, valójában csak akkor szüntetik be a szoptatást, amikor a következő gyerek jelentkezik.

Egyszer-kétszer találkoztam elődömmel, de nem volt semmi különös viselkedésében; annyit mondott, alig várja, hogy szabadulhasson a faluból. Ezt vártam jómagam is, hogy Katus jöhessen a szükséges bútorokkal, holmikkal.

Takarítottam, és meszeltetem, és főleg szellőztettem.

Megírtam apósomnak részletesen a dolgokat, természetesen a felszerelés teljes hiányát, a várható elegyes búzatermésről is beszámoltam. Azzal válaszolt, indítsak szekereket, hogy ekéket, boronákat, vetőgépet küldhessen, azonkívül vetőmagbúzával is ellátja a gazdaságot. Meg is érkezett szerencsésen a szállítmány, a küldemény nagyon meglepte az ifjú földbirtokost, de csodálkozott az egész falu is.

ÖT ÉV A MEZŐSÉGEN

Sürgöny érkezett címemre: Katus jelezte, hogy megérkezik Berkenyesre. Nagyon-nagyon boldog voltam, reméltem, hogy szerencsésebbek leszünk új lakóhelyünkön.

Katus a tőle megszokott gyakorlati érzékkel remekül oldotta meg az egész költözködést. Tudta, hogy vasútállomásunk Apahida, s ezért a bútorfélékét nagynénje címére oda irányította, tenger sok csomagját személypoggyászként feladta, s ő maga mindössze hét nagy csomaggal, utazótáskákkal és kedvenc vizslánkkal, Treffel utazott. Szatmárhegyen a felesleges holmikat már előzőleg eladta, de nagyon sok értékünk maradt az ősi házban, ezek később elkallódtak. Nem is törődött azokkal senki a család tagjai közül, közömbösen hagyták, hogy a háziszarkák, felhasználva az alkalmat, sorra mindent elhordjanak (legjobban egy sok száz éves Madonna-festményt sajnálok).

Feleségem a költözés és csomagolás fáradalmaitól kimerültén érkezett meg Mocsra. A vendéglő előtti autóbusszmeállónál lerakták a csomagokat, melyek őrzését Katus vizslánkra, Treffre bízta, míg a rokonunknál lepihent. Treff meg is felelt a bizalmi feladatnak. Szijpórázával az egyik utazótáska fogójához volt kötözve, s mikor megérkezett a szekér a csomagokért, Belle Gyulával hiába próbálták azokat a szekérré rakni, mert Treff vitézül védte a rábizott csomagokat, még a közelükbe se engedett senkit. Nem volt mit tenni, Katust kellett hívni, hogy az ő jelenlétében rakják meg a szekeret. Treff azonnal elfoglalta helyét a csomagok tetején.

A pakkos szekér, Belle Gyula és Treff megérkeztek Berkenyesre. Amikor Treff meglátott, hozzám rohant, sírt örömeiben, nyalta a kezeimet, vinnyogott, majd körbenyargalta a gazdasági udvart, mintegy birtokba véve. Éjjel szobám sarkában aludt, most rám vigyázott.

Reggel kocsival mentem Katusért, hogy hazahozzam új otthonunkba. Csodálatos asszony az én feleségem, sokkal jobb körülmények között nőtt fel, mint amilyenek közé jutott, de nem volt egy lehangoló szava sem hozzám, sőt terveivel bátorított, sarkallt a munkára. Égett keze alatt a munka, szerény otthonunk napról napra szépült. Megérkeztek bútoraink is, egy hét alatt elkészült a meleg családi fészek, amely két szobából, konyhából állott. Később építettünk hozzá házilag kamrát és egy nyári konyhát. Csináltattam baromfiólat is, Katus gondoskodása be is népesítette. Vettünk két kocasüldőt, és egy nap megérkezett Désről egy jól tejlő piros-tarka tehén.

Közben csépeztünk; nagyon vigyáztam minden búzaszemre. Az egyik hajnalban, amikor kimegyek, látom, hóharmat borítja az egész határt, a cséplőgép mellett megfagyott a hordókban levő víz teteje. Tudtam, ez elég volt ahhoz, hogy a későn vetett, kései érésű lófogú kukoricát tönkretégye. Dél felé felkerestem a kukoricást, annak legnagyobb részét leforrázta az éjjeli fagy. El is határoztam, hogy jövőre rövid tenyészidejű, kemény szemű kukoricát fogok vetni, mégpedig május hónap elején.

Egyelőre a fizetésem nem tudtam felvenni azon egyszerű okból, hogy nem volt miből. A kevés eladható gabonát nem akartam elpredálni. Csak annyit adtam el, ami a tulajdonos szerény igényét, édesanyja járandóságát, az alkalmazottak fizetését és a gazdaság legszükségesebb kiadásait fedezte. Háztartásunk költségeit Katus teremtette elő tejből, túróból, tojásból.

Elérkezett Belle Gyula házasságkötésének napja. Nagy esküvőt rendeztek, mezősegi szokás szerint. Részt vettek azon a háziakon kívül vagy nyolevnan. Apósómék az otthon lévő gyerekekkel kocsin érkeztek Désről. Itt ismerkedtem meg Gyula rokonságával és közöttük Szász Feri bácsival is, aki híres mezőgazda és egyben remek kedélyű ember, tréfás kalandjait egész Erdély ismerte. A gazdasági akadémiát Kolozsváron végezte, a mezőgazdasági szakirodalom is sokat köszönhet neki. Pusztakamaráson bérelte a Kemény bárók birtokát. Jól

gazdálkodott, a bérlet se volt drágának mondható, mégis nehézségekkel küzdött, de jókedvét sose veszítette el.

Az esküvői asztal a tágas magtárban volt felterítve, se vége, se hossza nem volt a fogásoknak, nekem a legjobban a sütőkemencében egészben sült malacpecsenye ízlett és a remek forró kürtőskalács. A jó erős és zamatos mezősegi bor jókedvre derítette az ifjúságot. Hamarosan táncra perdültek a magtár előtti térségen, a vendégek nyalka kocsisai megtáncoltatták a felszolgálólányokat, sőt a szakácsnékat és a sütőasszonyokat is.

Jól nappalodott, amikor a lakodalmas nép oszlani kezdett.

Apósomék meglátogattak új otthonunkban.

Szántottunk, vetettünk, készítettük a talajt a jövő évi termésnek. Jól haladtunk a munkákkal. A gondosan előkészített talajban kicsírázott a válogatott mag, és zöldült a vetés.

Leszüreteltünk, a bort leraktuk a pincébe. Érleltük a törkölyt, hogy a pálinkafőzés idejére kész legyen.

Betakarítottuk a legnagyobb részben éretlen kukoricát; siralmasan nézett ki, a kukoricakasba alig került belőle, a rengeteg nyers kukoricát elteregettük a nagy befogadóképességű csűr deszkapadlóján. Ami felhasználását illeti, előbb a nagyon éretlen és legromlandóbb kukoricacsöveket takarmányoztattuk fel a sertésálmánnyal és az igásökrökkel. Nem ment veszendőbe semmi. A sertések feljavultak, az ökrök a megerőltető igénybevétel ellenére kiteltek.

A gazdasághoz tartozó kisebb erdő üzemterv szerinti kitermelését is megkezdtük. Az alkalmazottak is megkapták fajárandóságukat, a felesleget jó pénzért eladtuk. A Mezőségen kincsnek számít a fa. Egyszer a szomszédos Szovát községen keresztül kocsin igyekeztem haza, a nap már lemenőben volt, esteledett. A kis házból füst gomolygott az ég felé, az asszonyok készítették a vacsorát. Amikor az egyik ház mellett elhaladtunk, egy csinos menyecske kiállott a ház ajtajába, és odakiáltja kisfiának; „Pista, hozz be szaporán egy kis ganét, apád ehetnék.” Nem értettem, meg is kérdeztem János kocsistól, mit jelentsen a parancs, itt a férfiem-

bért ganéval tartják? János a dolgot így magyarázta: „Dehogyan tartják ganéval a férjeket, még ugyanis megbecsülik őket, de a faluban nagy kincs a fa, ezért egész nyáron gyűjtik a tehénpalacsintákat, azokat a napon megszáritják, polyvával keverik, és ez a tüzelő, amíg tart. Nem is lehet látni Szovát utcáin még véletlenül sem elpotyogtatott trágyát, azt gondosan lapáttal felszedik az út porából, és hazaviszik.”

Gazdaságunknak szereztek egy pálinkafőző üstöt, beállítottuk részes pálinkafőzésre. A faluban és a környéken sok szilvát termeltek, és abból szilvóriumot főztek. A pálinkafőzést az apró termetű, de sok gyermeket nemző Pistuka nagy szakértelemmel és tisztességgel végezte. Ez a kis ember képes volt három nap és három éjjel a pálinkafőző üst mellett bóbiskolni. Valóban kitűnő minőségű, erős pálinkákat főzött. Sárkány módjára védelmezte a tisztálásnál lecsurgó italt, nem adott senkinek, akárhogy rimánkodtak is érte. Aki jó minőségű cefrét hozott, azt megdicsérte, és teljes pontossággal közölte a várható pálinkamennyiséget. Egyszer felhívta a figyelmemet egy cefre-tételre, amelyet teljesen érett ringlőszilvából érleltek. Aki hozta, nagyon szerethette a szeszes italt. És tényleg csodálatos ital lett belőle, vetekedett a legfinomabb barackpárlattal. Ha pohárba kitöltöttük, a levegő megtelt a ringlőszilva finom illatával.

Pistuka kisgyermek kora óta hűséggel szolgálta a birtokos családot, de meg is becsülték. Nekem is nagyon megtetszett ez a jókedvű, értelmes ember.

Decemberben szabadságra mentünk Désre, de az alkalmazott változások és a faeladás hamar szükségessé tették visszatérésemet. Otthonlétem harmadik napján délután meglátogatott Dumitru, a nyugalmazott csendőr-mester és szatócs; elmondta, hogy öccse, az erdőőr jelentése szerint a gazdaság erdejében vaddisznók tanýáznak, menjünk ki lesre. Befogattam, Pistukát magammal vittem, Dumitru pedig gimnazista fiát hozta magával.

Kiérünk az erdőszélre, a szánt távolabbra rendelem, kikeressük a helyeket, ahol feltehető a vaddisznók váltása. Dumitru a fiával elfoglalja helyét, én is az enyémet. Leülök vadászszékemre, gyönyörködöm a hold-

világban fénylő erdőben, és feszült figyelemmel lesem a sűrűből kiszűrődő hangokat.

Hallom a nyulak jövését, mocorgását. Csend, a holdvilág ezüstösen süt a behavazott bokrokra, fákra. Gyönyörű az este.

Bal oldalról fegyver dörren, ezt hallom az első pillanatban, de a lövés engem ért, valósággal lesodort a vadászszekemről. Lehet, ezek nem is másodpercek, csak azok töredékei. Odanézek, ahonnan a lövés jött. Látom, Dumitru letérdelve a hóba célba vesz, duplázni készül.

— Ne lőjön — kiáltok rá —, meglőtt!

Hogyan történt a szerencsétlenség? Dumitru és fia dideregtek a hidegtől, megunták az egy helyben való várakozást, s elhatározták, mozognak egy kicsit, hogy felmelegedjenek. Elhagyták helyeiket, és bóborogtak az erdő útjain. Nem ismervén a járást, arra az útra tévedtek, amelynek szélén ültem vadászszekemen. Dumitru fia vett észre, s irányomba mutatott. Apja vaddisznónak vélt, letérdelt, és odagyújtott.

Pistuka a szánért futott, felültem nagy nehezen, megkértem, öleljen át, és tartson karjai között, ha elveszíteném eszméletemet. A leggyorsabb hajtásra ösztökéltem kocsisomat, aki csodálkozva nézett rám, látta, nagy baj van, mert én mindig tiltottam a sebes hajtást, kíméltem a lovakat.

Percek alatt a faluba értünk, megállottunk Belle Gyula lakása előtt, kihívtam, elmondtam, vadászbaleset ért, átadtam a nálam levő kulcsokat, megkértem, nézzen dolgaim után, és röpitett a szán a moci kórházba. Szerencsére az igazgató főorvos és a másik orvos is otthon volt, hordágyon felvittek a részemre nyitott szobába, ahol azonnal megvizsgáltak. Amikor vadászcizmámat lehúzták, megállapították, hogy nem egy, de két helyen is megsérültem, a jobb lábszáramat is érte a lövés. Törést nem szenvedtem, de a csizmából a vért ki kellett önteni. Előkészítettek a műtetre, és percek alatt a műtőasztalra kerültem. Elaltattak, és csak a betegszobában tértem magamhoz.

Bejött a főorvos, s közölte, hogy nincs életveszély, bár sok függ attól, mennyire sikerült a combon levő

mély sebből az idegen anyagokat eltávolítani. Tetanusz elleni oltásokat kaptam. A combból nem tudta a golyót eltávolítani, mert az az izmok között csúszkált, de az nem is veszélyes, be fog tokozódni. A lábszárt ért lövedéket letette mellém az éjjeliszekrényre.

Megkérdezte, van-e valami kívánságom.

Igen, táviratozni szeretnék Désen levő feleségemnek, kérek valami olvasnivalót is, de ha lehet, adjanak valamit ennem. A táviratban az állott: „Meghülve ágyban fekszem, szeretném, ha mellettem lennél. Dani.” Nem közöltem szegény kicsi asszonyommal, hogy Mocson” vagyok, mert rögtön a legrosszabbra gondolt volna.

A távirat elment, olvasni a *Színházi Élet* karácsonyi számát kaptam, betegnek való vacsorát hoztak be, amit jóízűen elfogyasztottam. Sokáig olvastam, majd hajnalig aludtam a nagy vérvesztéstől és a kiállott izgalmtól.

Korán reggel megérkezett Belle Gyula, akit megkértem, várja még a kolozsvári autóbusz érkezését, s Katus kiméletesen világosítsa fel a történekről. Később befutott Dumitru fiastól, őket az aggodalom kergette Moc سرا. Dumitru megkérdezte, milyen lépéseket akarok tenni vele kapcsolatban. Azt feleltem, semmit, hiszen rossz szándék nem forgott fenn, csupán egy könnyen végzetessé válható vadászbalesetről van szó. Könnyezve köszönte meg válaszomat.

Gondosan kidolgozták a kórházigazgatóval Katus fogadását. Az autóbuszmegállónál Ioan Moina, a kórház tisztviselője várta, a Gogomán gyerekek egykori játszótársa, ott nőtt fel apósoméék házában. Belle Gyula a kórházigazgatóval a kórház kapuja előtt várakozott.

Megérkezik a társasgépkocsi, Katus leszáll, körülnéz, keresi a kocsit, hozzá lép Moina, és közli, hogy nincs semmi baj, a kórházban fekszem. Katus elsápadt, és azt kérdezte: „Ugye, vadászon lelőtték?” Közben a kórházhoz értek, ahol az igazgató közölte, hogy megsérültem, de túl vagyok minden veszélyen. Szegény Gyula egy szót se tudott kinyögni, amikor látta Katus kétségbeesését.

Feljönnek az emeleti betegszobámba, ahol éppen Dumitruval és fiával beszélgettem. Léptek közelednek,

belép az ajtón Katus, támoilyogva jön az ágyamhoz, ahol bal lábamat felhúzza, jobb lábamat, amelyet megoperáltak, kinyújtóztatva pihentettem. Katus felém hajol, megsókol, megsimogatja a fejemet, nézi, nem sérült-e meg, ugyanis a nagy zűrzavarban elfelejtették megmosni az arcomat, amely alvadt vérrel volt bemaszátolva. (Valószínűleg a lövés után, amikor a puskaszíjjal elkötöttem a vérző sebet, kezem véres lett, és arcomon elmázoltam.)

Szomorúan nézett rám, de mosolyt erőltetett arcára. „Levágták a lábadat? — kérdezte. — Nem baj, csak hogy életben maradtál!”

Elnevettem magam. „Megvan mind a két lábam, csak nem szabad és nem is tudom a sérültet mozdítani” — nyugtattam meg kétségbeesett asszonyomat.

Erre a pokrócon keresztül végigtapogatta lábamat, hogy meggyőződjön a valóságról. Csak ezután vette le kabátját. Szegény Dumitru Pantea szeretett volna a föld alá süllyedni szégyenében, ahogy végignézte Katus szenvedését. Bocsánatot kért Katustól is, és elbúcsúzott, hogy hazamenjen Berkenyesre, keresnie kellett a fiát, aki idejében a szobában levő másik ágy alá bújt be, annyira megijedt Katustól.

Katus rögtön megkezdte tevékenységét. Legelőször lemosta a vért az arcomról, levetette rólam a gyapjúmellényt és a nadrágtartót, mivel ezek oktanul rajtam felejtődtek. Érdeklődött közérzetem felől, megnyugtattam, hogy általában jól érzem magam, egyedül deréktől lefelé érzek zsibbadást, de arra gondoltunk, az biztosan a két lőtt sebtől van. Később Katus felfedezte, hogy a kórházi gatyá, amit rám erőszakoltak, rettentően szűk. Hát bizony nem rám volt méretezve. A legnagyobb tapintattal és találékonysággal lecsalta rólam az alsónadrágot, és rám adta a Berkenyesről behozott pizsamát. A zsibbadás megszűnt.

Seblázam néhány nap után elmúlt, csak akkor volt hőemelkedésem, amikor a kórházigazgató helyett más orvos kezelte a sebeket. A combon támadt mély sebbe ugyanis gézt gyömszöltek, hogy azzal késleltessék a sejtek túl hirtelen történő építését. Ezt naponta eltávolították; a kórházigazgató tüneményes gyorsasággal és

nagy rutinnal rántotta ki a sebből, a másik orvos azonban lassan, óvatosan húzta ki a gézt, s ezzel pokoli fájdalmakat okozott. Eszembe jutott az, aki a kutya farkát darabokban távolította el, nehogy fájjon szegénynek.

Általában elég jól éreztem magam, nem unatkoztam soha, mert a mócsi ismerősök elláttak olvasnivalókkal. Elolvastam mindent, amit behoztak, naponta két-három könyvet. A látogatók ismerték betűéhségemet, és mindenki saját érdeklődési körének megfelelő „irodalommal” látott el. Ferenczy pékmester Jókai-regényeket, a református pap az ó- és újszövetséget magába foglaló bibliát, a plébános katolikus írók könyveit, a román pap Rebreanu-regényeket, az állatorvos Brehm kötetét, a cipész Kiss József verskötetét és az *Új Kelet* zsidó napilapot, a szabó agyonolvasott detektívregényeket, egy szektás földműves szombatos propagandafüzeteket hozott.

Sokan látogattak, eljöttek Berkenyesről a gazdaság alkalmazottai is. Máriskó szakácsnénk minden héten tiszta fehérneműt hozott. Máriskó, az ügyes Pistuka néneje, egész berkenyesi időszakunkban hűségesen tartott mellettünk. Amilyen apró emberke volt Pistuka, Máriskó olyan gránátosi termettel dicsekedhetett. Máriskó a falu összes újságait ismerte, és ízes mezőségi szójárással szokta magyarázni, amin sokszor felderültünk.

Jól összeszedtem magam, és a sebek is gyógyultak; folyton kértem, engedjék már meg, hogy felkeljek, nagyon meguntam az ágyban fekvést. A negyedik héten végre lábra állhattam, és pár lépést tehettem, de ez bizony gyatrán sikerült, nagy fájdalmat okozott, s a sebből is megeredt a vér. Visszaparancsoltak az ágyba, és csak egy hét múlva került sor újabb kísérletre. Már jobban ment, persze botra kellett támaszkodnom.

Most már azon alkudoztam, engedjenek haza, otthon is fekehetem az ágyban, és a kötelező kezelésre, kötözésre bejöhetek. Végre hat hét múlva hazamehettünk. Boldogan szívtam a finom februári szalbad levegőt, amíg a szán hazarepített.

A gazdasági udvarra összegyűltek az alkalmazottak, láttam az arcukon, örültek, hogy visszatértem közéjük.

Folytattam a gazdaság irányítását, naponként kétszer az istállóig vittem magam a szánnal. Leültem egy székre, és onnan néztem a béresek, kocsisok serény munkáját. Az embereknek tetszett, hogy nem kényelmeskedem otthon, pedig járni még nem tudok. Nagyon bántott, hogy ezek az értelmes emberek írástudatlanok, és elhatároztam, hogy megpróbálom őket megtanítani a betűvetésre. Azt hittem, nem vállalják tervemet, de mikor megmondtam nekik, mi motoszkál fejemben, egyöntetűen úgy vélekedtek, megpróbálják, mert az is nagy dolog lesz, ha megtanulják a nevüket leírni. Eddig bizony keresztet rajzoltak a papirosra, és hüvelykujjukat nyomták rá. Ez volt az aláírás.

Nagy fába vágtam a fejszém, amikor a tanítómessterséghez fogtam. Az emberek az első napokban úgy szorították a ceruzát erős, munkától kérges markukba, mintha kapanyelet, kaszanyelet, baltanyelet fogtak volna. Keserves munka volt, de megérte a fáradságot, mert végül a legöregebb bácsi is le tudta írni a nevét.

Lassan meglágyult a hótakaró, a fák rügyei duzzadni kezdtek.

Szép a tavasz ébredése a Mezőségeen. El sem tudtam képzelni, hogy ezeken a kopár dombokon ennyi szépséggel jelentkezik. Balzsamos illattal átítatott szellő fűjdogál. A duzzadt rügyek felpattannak. Csak a feneketlen sár ne volna! A kő ritkaság a Mezőség vidékein, ha nagy költséggel némi követ szállítanak is az utakra, az csak addig látható, amíg be nem áll az esőzés, akkor betaposva eltűnik a sártengerben.

A tavaszi sár azonban nem tart sokáig, a nap melege, a szél gyorsan felszárítja.

Az őszi sár már sokkal veszedelmesebb, mert addig tart, amíg a tél fagya meg nem szilárdítja, ilyenkor viszont a fél méter mély kerékvágások miatt lehetetlen az utakon közlekedni. Aki nekivág az útnak, pótkerekekkel szerelje fel magát.

Jártam a határt, lestem a fű növést, a vetések fejlődését. Az időjárás kedvezett mindennek.

Sok örömöm telt a gazdaság lovaiban, különösképpen Alfonzó fedezőmén és Kodruc, a lepkekönnyű járású hátszló szerzett nagy élményt. Az államilag nyilvántartott Alfonzóhoz sok kancát utaltak megtermékenyítés végett. Ez a kitűnő küllemű, jó erkölcsű csödör be is töltötte hivatását, mert pár év alatt a környék lóállományát tökéletesen átalakította.

Életemnek ebben a szakaszában is állandóan figyeltem az állatok viselkedését, magatartását. A beszélni nem tudó értelmes lények is kifejezésre juttatják rokonszenvüket, de ellenszenvüket is. Szép kis fiatal kancát hoztak Alfonzóhoz. Miután előírás szerint kipróbálták sárlási hajlamát Viktor próbámén segítségével, kivezették a nemzés végrehajtására Alfonzót. A szép csödör táncolva hagyta el az istállót, és két lábon közeledett a szerelemre váró kancához. Mellé ér, négy lábra ereszkedik, körülszimatozza, villámgyorsan megfordul, és két vezetőjét magával sodorva eltűnik az istálló ajtajában. Nem tudtam elképzelni, mi is történhetett, talán a túl nagy gerjedelem lankasztotta el szultánunkat, vagy a kanca sárlása időközben elmúlt?

Újra kivezettettem a próbámént, a kis kanca pontosan reagál, tehát vele nincs baj. Várunk egy fél órát, intézkedem, hogy Alfonzót hozzák ki.

Nyerítve, röhögve jelenik meg az istálló ajtajában, teljesen elkészülve közeledik a kancához, alaposan megnézi, megfordul, és visszaroohan az istállóba.

Kétségtelen, valami nem tetszett őszultánságának, nem akarta elvégezni feladatát. Az így szégyenbe hozott szép kis fiatal kancát azután Viktor próbámén termékenyítette meg.

Gyorsan teltek a hetek és a hónapok, a lábam rendbe jött, bicegve jártam, de a fájdalmak megszűntek. Lóra is ültem. Apámnak nem írtam meg a vadászbalesetet, nem akartuk feleslegesen idegesíteni, aggódó leveleiben mégis érdeklődött hógylétem felől. A fővárosban megjelenő *Universul* napilap hírei között olvasta, mi történt velem.

A csodaszép tavasz nagyon kedvezett a gazdasági munkáknak, de kedvezett az őszi vetések fejlődésének

is. Nagyon jó terméskilátásaink voltak, már csak a jégveréstől féltünk, bár biztosítottuk az egész termést.

Szépen zsendült a búza, és közeledett az új aratás ideje. Leszerződtem az aratókat Lónáról, beszereztem az ellátásukhoz szükséges szalonna- és túró mennyiséget, a frátai malomban megőrölték a kenyérsütéshez szükséges lisztet. Szekereket küldtem az aratómunkásokért, megérkeztek, és másnap hajnalban munkába álltak. Soha ilyen jó aratókkal nem dolgoztam, fáradhatatlanul hajladoztak látástól vakulásig. Egyetlen kalász nem maradt elhullatva a tarlón. Gergely Márton aratógazdának a szavát mindenki betartotta, de az is igaz, ő dolgozott a legtöbbet, a kaszások élén haladt. Az aratók jól összehangolva végezték munkájukat, nézeteltérésre, veszekedésre nem került sor. Kihasználták a holdvilágot, a jó hűvösben dolgoztak, és amikor hevesen süttött a nap, kipihenték fáradságukat.

Elcsépezték a termést, nagyon meg lehettünk elégedve a munka eredményével. Őszi búzából holdanként tizenkilenc mázsa terméssel dicsekedhettünk. A többi kalászosok is jól fizettek.

A lónai aratók keresetével megrakott szekerek vígan indultak falujuk felé. „Viszontlátásra jövő aratáskor” — búcsúztunk egymástól.

A földbirtokossal közöltem terveimet a jövő gazdasági évre vonatkozóan. Elhatároztuk, hogy a legjobb váltva-forgató ekéket szerezzük be, és modern vetőgépet is veszünk. Az épületek tatarozását is tervbe vettük, az állatállományt pedig fokozatosan növeljük, és ennek megfelelően jászlakat készítettünk.

A kukorica is jó termést adott, az idejében elvetett közép-korai érésű, kemény szemű kukorica beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A talajelőkészítést már az új gépekkel végeztük. A tavasziak alá elkészítettük az őszi mélyszántásokat. Apósomnak hálás köszönetünkkel visszaszármaztattuk a kölcsönkapott felszerelést, amely nagymértékben hozzájárult az elért eredményhez.

Sok vendég fordult meg Berkenyesen a földbirtokos vendégszerető házában; sokan vadászni jöttek. Egy ízben nagy vadászatra készült a földbirtokos család, magas vendégeket vártak, közöttük Inculeț belügyminisz-

tert. Megkezdődött a sütés-főzés, takarítás, a vadászat megszervezése. Sokan érkeztek, többen, mint amennyit bejelentettek; ez egy kis zavart okozott, de az asszonyi leleményesség sikerrel megoldotta. Nekem eszem ágában sem volt, hogy részt vegyek a vadászon; mit tudhatom, mennyire jó vadászok a díszvendégek? Különben is lakásomban kellett elhelyezni a miniszteri díszkíséretet, vagyis azokat a személyeket, akik a fő vendégek személyi biztonságát őrizték.

Katus villásreggelit adott. Miközben jóízűen falatoztak, érdeklődtek a falu és a lakosság megbízhatósága felől. Elmondtam, hogy a falusiak jóra való emberek, s ezt megkönnyebbüléssel vették tudomásul. Majd érdeklődtek a környékbeli kisebbséghez tartozó értelmiségiek felől; a felsorolást saját magammal kezdtem, és úgy elszégyellték magukat, hogy abba hagyták a további kérdezősködést.

A gazdaságból ebédelni érkeztem haza, és Katus újságolja, hogy szolgálólányt vett fel; nem láttam-e, azt, aki a konyhaküszöbön a rongyokat varrja össze.

— Láttam — mondom —, de az olyan kicsi gyerek, hogy még nem tudhat segíteni semmiben, te kell hogy megfésüljed!

— Nagyon ügyes teremtés Máriskuca — magyarázza a feleségem —, tizennégy éves, csak nagyon apró növésű.

Beszegődése úgy történt, hogy beállított reggel, és kijelentette, hogy nálunk marad. Elmonda, hogy édesanyja meghalt, még vannak testvérei, nagynénje gondozza őket.

Katusnak nagyon megtetszett az életrevaló kislány. Megkérdezte, tud-e seperni.

— Tudok — vágja ki Máriskuca —, és még sok mindent.

— Ha olyan ügyes vagy, megpróbáljuk, küldjed el nénédet, hogy megbeszéljem vele a fizetésedet.

— Én bizony nem küldöm, mert én állok be, nem ő, tessék velem megállapodni — jelenti ki a kislány.

— Na jó, és mit kérsz? — kérdi a feleségem.

Máriskuca felsorolja: száz lejt havonta, egy rend nyári és egy rend téli ruhát, két rendbeli fehérneműt,

egy pár magas szárú cipőt, egy talpalást és minden hétre egy pakli dohányt.

A dohányigény bejelentésére Katus ámult-bámult.

— Hát te dohányzol? — kérdi a gyereket.

— Dehogy dohányzom, még a szagát se szeretem, édesapámnak kell, amikor Mócsra megy a vásárba, pénzt nem lehet a kezére adni, mert azonnal megissza, ökelme már ilyen — bölcsködik a gyerek.

Katusnak nagyon megtetszett a perepáty kislány, és felfogadta. Kedvességével, ügyességével hamarosan megszerettette magát. Annyi üde vidámság volt benne, hogy bennünket is gyakran megnevettetett. Valaki megkérdezte tőle: szeret-e nálunk lenni, és hogy milyenek vagyunk hozzá? Máriskuca így válaszolt: „Nagyon szeretek náluk lenni. Az intéző úr fájin ember, a felesége is nagyon jó, de nagyon orcátlan, nem restelli minden este megkövetelni tőlem, hogy fészülködjem meg, mosakodjak, és a lábamat is mossam meg, és úgy feküdjek le az ágyamba.”

A gazdaság jól ment, szép eredményekét értünk el.

Újra megjöttek a lónai aratók, és ugyanolyan kifogástalanul arattak, mint a megelőző évben.

Egyetlen kancánk megcsikózott, a jól fejlett csődör-csikót Gyaurnak neveztük el. Gyaurt szakszerűen neveltem, és a játékos, kedves állatban nagyon sok örömet kaptam. Amikor a bokszból kiengedtem, először két lábra állott, és elülső lábait felrakta a vállamra, miközben selymes orrát arcomhoz dörzsölte. Így kérte és meg is kapta a kockacukor-porcióját, elropogtatta, és a nyitott istállóajtón kiügetett az udvarra, bement az elkerített karámba, és ott futkározott egész nap. Az állandó szabadban tartás és a naponta végzett tornáztatás hatására remekül fejlődött, amikor azonban túlhaladta a kétszáz kilós súlyt, és reggelenként két lábra állva, mellső lábaival vállamra ereszkedett, hanyatt vágódtam, ő pedig csodálkozva nézte, milyen gyenge vagyok. Orrával döfködött, hogy álljak fel, mert még játszani akart volna.

Pár nap szabadságra Désre utaztunk, a földbirtokos otthon tartózkodott, és ígérte, hogy mindenre felügyel.

Amikor visszatértünk, láttam, valami baj van. Meg is kérdeztem, de ő másról kezdett beszélni.

Bemegyünk az istállóba, körülnézek. Látom, Gyaur a nyakától lefelé fehér lepellel van betakarva.

Távollétemben Gyaurt kiengedték a megszokott időben, s a virgonc csikó a szénatartó rácsához dörgölözött, ahová egy kaszát akasztott valamelyik alkalmazott. A mozgásra a kasza kiakadt, és a csikó nyakába potytyant, ettől megijedt, futni kezdett. Futás közben a kasza a nyakáról lecsúszott, a hegye beleakadt a szügyébe, és mély, hosszú vágást ejtett rajta. Az ijedt állatot próbálták fertőtleníteni, de az csípte a nagy sebet, a végén senkit se engedett közel magához. Nehogy a legyek dongják a már gennyesedő sebet, kiokoskodták, hogy az ebédülő egyik ablakáról leszedték a csipkefüggönyt, és nagy nehézséggel a csikóra erősítették, amivel még jobban megvadították.

Nagy nehezen leszedtem a remegő állatról a leplet, és három lépés távolságról Katus kézi virágpermetező pumpájával langyos, hígított fertőtlenítő folyadékkal mosogattam a sebet. Eleinte félt, de csakhamar megbátorkozott velem, engedte, hogy mind közelebb mehessek hozzá. A kezelés semmi fájdalommal nem járt, sőt a seb sugárszerű permetezése jólesett a csikónak, mert egész közel engedett magához. A kitisztított seb gyorsan begyógyult, de Gyaur ezentúl a szénatartót és a száradó lepedőket óvatosan kikerülte.

Amitől úgy féltem, bekövetkezett. A fiútestvér gazdaságában a legelőn tartott állatok egy része megbetegedett, s minden jel arra mutatott, hogy lépfenefertőzés a baj okozója.

Két csodaszép csikót hoztak be a legelőről; a szívem összefacsarodott, mikor láttam, olyan betegek, hogy rajtuk már semmi sem segít. El is pusztultak. Reszkettünk, mikor kerül sor a mi gazdaságunk állatállományára. Azonnal bejártam a legelőket. A testvérgazdaság legelőjén egy juh szétmarcangolt tetemére leltem, minden valószínűség szerint lépfenében hullott el, s kóbor kutyák, rókák ettek már belőle. Az erdőt is alaposan átfésültük, és egy bokor tövében rókadögre bukkantunk. Mélyen elástuk, ugyanúgy az elpusztult csikókat is. A le-

gelőről behajtottuk s tizennégy napig istállóban tartottuk az állatokat. A falu csordájában is történtek megbetegedések és elhullások.

Nagyobb mennyiségű gyógyító szérumot hoztam Kolozsvárról. A testvérgazdaságban még hullottak állatok. A mi gazdaságunkban egy saját tulajdonban levő, előhasú szimentáli üsző pusztult el, de gazdaságomban nem volt más elhullás. Csak egy bivalyborjú betegedett meg, de azt sikerült oltással megmenteni.

Teltek a napok, hónapok, az évek. A gazdaság rendbe jött, megerősödött, már a jónevű gazdaságok között emlegették.

Elhatároztuk, megpróbálunk házilag fácántenyészetet létesíteni. A fiatal földbirtokos megszerezte a fácántojásokat, és Katus nagy szeretettel vállalkozott, hogy azokat kotlósokkal kikelteti. Mielőtt az erdőbe kihelyeztük volna a jól fejlett csirkéket, alaposan megritkítottuk a fácán ellenségeit, a rókákat, macskákat, a szárnyas ragadozókat.

Katus sok munkája mellett arra is szakított időt, hogy szövőszékén szép és erős ruhaszövetet szőtt részemre. Ezek a ruhák évekig kiállották a legnagyobb igénybevételt. A ruhaanyagon kívül szőtt erős ingnég való anyagot is pamutból, sőt meg is varrta azokat a havi részletfizetésre vásárolt varrógépen. Az ingek is elpusztíthatatlanoknak bizonyultak. Egy ma is megvan, és harmincegy évi viselése igazolja Katus házi mesterkedésének kiválóságát.

Takarékoskodnunk kellett, hogy jussunk valamire.

Ezen az őszön rengeteg eső esett, olyan lett a sár, hogy alig tudtam elvergődni lakásomtól az istállóig. A falusiak és az alkalmazottak, de a gyerekek is falábakon közlekedtek a feneketlen utakon. A faláb magas rúdpár, melyre bizonyos magasságban lábtartó léceket szegeznek, ezekre állva és egy rudat a hónalj alá fogva, nagyokat lehet lépni. Elhatároztam, hogy én is csináltatok egy falábpárt, és megtanulok azzal járni. Amikor a kerékes hazahozta a megrendelt eszközt, Katus nagyon csóválta a fejét, majd gyakorlati észjárásához méltó tanáccsal látott el, éspedig: „Amíg gyakorlatozol ezekkel a gólyalábakkal, puha helyen végezd. Erre a legalkal-

masabb gyakorlótér a trágyatelep, szórass a tetejére szalmát, és így az esésnél nem ütöd meg magad.”

Szót fogadtam, nagyokat estem, de nem lett semmi bajom, és jól megtanultam a gólyalábakon járni.

A gazdasági válság némileg enyhült, de idő kellett hozzá, amíg érezhető lett a javulás. Apósoméék hazahívtak, és azt az óhajukat fejezték ki, mondjam fel az állásomat, és jöjjünk Désre, hogy közelükben legyünk. Otthonunk már készen vár. Nehezen határoztuk el magunkat erre a nagy lépésre, mert megszerettük a Mezőséget, sok örömet szerzett eredményes munkánk.

Betakarítottuk a termést, és készülődtünk a költözkedésre. Még egyszer bejártam a gazdaságot, elbúcsúztam az erdőtől, gyönyörködtem az őszi pompájukban tündöklő fák lombozatában. Elbúcsúztam a gazdaság alkalmazottaitól, és nehéz szívvel elváltam jó barátaimtól, a lovaktól. Áadtam a gazdaságot a tulajdonosnak.

Boldog öt esztendő telt Berkenyesen. Tulajdonképpen itt, ebben a kis faluban bontakozott ki egyéniségünk. Itt ismertük meg egymást igazán. A sok együttlét lehetővé tette hosszas beszélgetéseinket, kialakult közös véleményünk a felmerült kérdésekkel kapcsolatban. Műveltük magunkat, az itt töltött öt év életünk termékeny szakasza volt.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HARMADIK RÉSZ

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

GAZDATANFOLYAMOK

Désen serényen fogtunk hozzá új otthonunk berendezéséhez. A ház négy ablaka az utcára, három pedig a teraszra nézett. A ház mellett virágoskert, háta mögött veteményeskert. Kőlépcsőkön jutottunk a teraszra, a tornác körülfutotta a házat. Szerény volt minden, de Katus szőnyegei és kézimunkái a legszebb és legmelegebb otthonná varázsolták számunkra.

Segítettem a gazdaságban hatvanöt éves apósomnak, Katus pedig átvette apósoméék háztartásának vezetését. Étkezni apósoméék asztalánál étkeztünk. Lakásunk volt, de jövedelmünk csak annyi, amennyit három fejőstehenünk tejéből Katus kapott.

Ebben az időben kaptam ajánlatot, hogy az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület keretében vállaljak előadói munkát három községben: Mezőkeszűben, Érszakácsiban és Tasnádon. Bementem Kolozsvárra megtudni a feltételeket, megkaptam a tantervet, elmagyarázták a tennivalókat, elláttak a földművelésügyi minisztérium igazoló okmányaival, és előleget is adtak.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületről, bevalom, addig nem sokat hallottam, de Kolozsvárt a barátságos Telegdy Lászlótól megtudtam, hogy az Egyesületet 1844-ben gróf Mikó Imre alapította a mezőgazdaság elősegítésére, elsősorban azonban a nagybirtok védelmére. Így ment ez 1936-ig, amikor Szász Pált választották meg elnöknek. Az ő programja az volt, hogy az erdélyi magyarság adott viszonyai között a kis- és törpebirtokosokra kell alapozni az egyesület tevékenységét. Ezt a réteget kell megtanítani a korszerű mezőgazdaságra, hogy a munkája után jó jövedelme legyen, ebből tudja gyermekeit iskoláztatni, tudjon egyházáért is pénzáldozatot hozni. Szász Pálnak sok követője akadt, a földművesek ezrével léptek be az EMGÉ-be. Sok gazdakör alakult, a gazdakörök vagyonuk, jövedelmük felett szabadon rendelkeztek. Amennyiben téli gazdasági tanfolyamot

akarnak tartani, igényüket bejelentik a kolozsvári központnak. A tanfolyamok nem ingyenesek, a beiratkozási díj negyven lej, de az a gazdakör pénztárában marad, az előadókat az egyesület fizeti. A gazdakör gondoskodik az előadók szállásáról, a fűtőanyagról és egyszerű étkeztetésükről.

Az előadók jelentést küldenek a központnak a tanfolyam megnyitásáról, annak menetéről és a záróvizsgáról. Az előadások a napi politikától mentesek legyenek.

Megelégedetten tértem haza, elkészítettem állattenyésztési előadásaim vázlatát.

A tanfolyam megkezdése előtt Kolozsvárra, onnan autóbusszal Mócsra utaztam, ahol egylovas szán várt rám. Gyönyörű napfényes téli nap volt, a lovacska vígan húzta a szánt. A dombos vidéket vastag hótakaró borította. Megérkeztünk Mezőkeszűre, ahol a gazdaköri elnök és Csibi Pál tanító az iskola előtt vártak. Az egyik tanteremben rendeztek be szállást a három előadónak. Itt volt felállítva három ágy, az ágyakban tiszta házi-szótt ágynemű, takaróknak jó vastag cserge. A szoba közepén fenyőfa asztal, rajta petróleumlámpa. Egy székre téve jó nagy mosdótál, mellette vizeskancsó, vödör a szennyes víznek. Az asztal mellé állítottak négy széket. A sarokban kis öntöttvas főzőkályha.

A gazdaköri elnök jelentette, hogy negyvenöt tag vesz részt a tanfolyamon. Nagy az érdeklődés, ha lehetséges, az állattenyésztési órák keretében a tejjgazdasággal kapcsolatban szeretnének minél bővebbet hallani. Étkeztetésünket úgy oldották meg, hogy fogadtak egy főzőasszonyt, aki Csibi tanító úr konyhájában készíti el a reggelit, ebédet és vacsorát. A tanító úr legényember, neki is jó, ha hideg konyhájába meleg költözik. Az ételekhez a nyersanyagot azok a tagok adják össze, akik a tanfolyamra beiratkoztak. A főzőasszony érti a mesterségét, a lakodalmas házaknál is ő készíti az ételeket. Harminc liter bort már átadtak a tanító úrnak, aki azt a pincében tartja, máskülönben ő is beiratkozott, azt mondja, meg kell tanulnia mindent, mert a tanítónak a gazdálkodáshoz is kell konyítania.

Nekem nagyon tetszett, hogy ennek az elmaradt közösségi falunak a földművesei közösségi alapon oldották meg a tanfolyam összes apró-cseprő ügyeit. Közben megérkezett a másik előadó is, Bitay Bandi Marosvásárhelyről.

Ezalatt beesteledett, meggyújtottuk a lámpát. Kopogtattak, belépett öt kevés beszédű földműves, kettő közöttük férfisorban levő, kettő fiatal, egy gyerekember. Engedelmet kértek a zavarásért, de nagyon kíváncsiak azokra, akik két hétig tanítani fogják őket. Jól elbeszélgettünk, egy óra alatt tisztában voltam mindazzal, amit a falu termel, körülbelül sejtettem, hol akad tennivaló. Az elnök és két meglettebb társa nyugodalmassal jó éjszakát kívánt és hazament, a három fiatal maradt. Beszélgettünk, ők közbe-közbe rakták a tüzet.

Elálmosodtam. Javasoltam, feküdjünk le, de a fiatalok nem mozdultak; az egyik aztán megmagyarázta maradásuk okát: ma éjszaka ők a „szeresek”, vagyis az ő kötelességük, hogy a tüzet állandóan rakják. Ha a tűz kialudna, a terem egy órán belül kihűlne. Kicsi a kályha, nagy a terem, és méghozzá csak egy rend üveg van az ablakokon — magyarázták meg a „szeresség” fontosságát. Jó melegben aludtunk el.

Másnap megérkezett Ferkó sógorom, Katus öccse, ő a gyümölcstermelést fogja előadni Mezőkeszűben és a szomszédos Palatkán. Nagy érdeklődés mellett megtartottuk az első előadásokat; úgy látszik, azt hallották, amit vártak, mert újabb tíz földműves iratkozott be a tanfolyamra.

Eljött a megnyitóra a református lelkész is, Fancsali Sándor, aki feleségének igáját hordozta keresztyéni türelemmel. A délutáni órák után tiszteletünket tettük a tiszteletes úrénál. Eredeti alakok. A „nagy műveltségű” feleségétől elnyomott papnak otthon vajmi kevés becsülete volt, a városi származású, unatkozó, csak a felszínes dolgokat kedvelő asszony agyonkényeztetett egyetemi hallgató fiát magasztalta nekünk az egekig. Már rövid látogatásunk alatt elsírta, hogy ilyen férj mellett, ilyen vacak faluban kell szomorú életét leélnie. A parasztok ostobák, a falu nyáron poros, télen hideg, tavasszal és ősszel sártenger. Csak az élteti, ha néha

Kolozsvárra mehet színházba, moziba, csak az emlékek adnak erőt ahhoz, hogy elviselje valahogy a következő heteket-hónapokat. Ha magáról beszélt, ő volt Meme, férje Abduka és egyetlen magzata Csöpi.

Sajnos, a falusiak nagyon jól ismerték a családi perpatvarokat, melyek Meme és Abduka között napirenden voltak, de ismerték jól a dicsőített, félrenevelt ifjancot is, Csöpit, akit ők egymás között Csepű úrfinak tituláltak. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a letört, megalmazott Abduka a pálinkában és a borban keresett vigasztalást. Érdekes, hogy a falu népe mindezek ismeretében a pap mellé állott. Sajnálták kettétört életéért. Memét kótyának, Csöpit pojácának tartották.

Másnap Abduka dicsekedve mutatta meg két ártány disznaját; valóban jól voltak hizlalva. Kétszáz kiló súlyúak lehetnek darabonként. Megsúgta, hogy ha valami közbe nem jön, a jövő héten levágatja őket, és az előadókat meg fogja hívni a disznótorra.

Hát a valami közbejött. Egy reggel beállít hozzánk összeomolva, elsírja bánatát. Meme az egyik divatlapban felfedezte a kékróka boák szépségét, és el is határozta, eladja Mocson a két hizót, és azok árát a kékrókába fekteti.

Abduka hiába könyörgött, argumentált, hogy Mezőkeszűben a kékróka nélkül meg lehet élni, de zsír, szalonna, füstölt hús nélkül semmiképpen sem.

— Segítsetek — rimánkodott az elkeseredett ember —, nem azért neveltem a két malacot, hogy rókává, változzék...

Megígértem, hogy valamit majd kiagyalunk. Másnapra megvolt a haditerv. Elhívtam Abdukát, és megkérdeztem tőle, el tudná-e intézni, hogy este kétszer annyi sűrű moslékot adjon a hizóknak, mint amennyit rendszeren szokott porciózni.

— Könnyen megtehetem — felelte a szegény ember — mert soha a feleségem meg nem nézi a hizók eledelét. Migrént kap, ha ezt a szót hallja: „moslék”.

— Reggel ismét dupla porciót adj — tanítottam —, abban a hizók már csak turkálni fognak. Kétségbeesést mímelve add tudtára Memének a lesújtó hírt, célozz

arra, hogy itt vannak a gazdasági előadók, hátha ők segíteni tudnak.

Felcsillant a szeme Abdukanak, érezte, megnyeri a csatát.

Reggel szomorú képpel keresett fel, hogy Meme nagyon kér, nézzük meg a hizókat. Átmegyünk a paplakba, a kapuban találjuk a kezeit tördelő Memét. Szinte megsajnálta A sertésólakhoz járulunk, a két jóllakott hizó a szinte teli vályúk mellett alszik.

— Mi történt? — tettem fel a kérdést.

— Az este még olyan jól ettek a drágák — rebegi síró hangon Abduka —, most pedig rá se néznek a drága moslékra.

Megtapogattam a füleiket; ezek hidegek — jelenttem. Nagyon kövérek, könnyen megdögölhetnek, azt hiszem, le kellene vágni őket.

— Mit állsz itt, fuss a késért! — ripakodott Meme Abdukára.

— Hívják a hentest — javallottam —, egy fél óráig még kibírják.

— Köszönöm — nyöszörögte Meme, gyászolva a kék-roka boát.

Estefelé jön Abduka életvidáman, és meghív felesége nevében a disznótorra.

Annak öröme, hogy sikerült Mezőkeszüben marasztani a hizókat, az összeadott borkészletből öt litert elkértünk a tanító úrtól, hogy azzal tegyük teljessé Abduka boldogságát. A búsuló Memét pedig azzal vigasztaltuk, milyen remek csomagokat küldhet majd Csöpinnek a gyenge menzakoszt pótlására.

Napról napra fokozódott az érdeklődés, kezdtek aszszonyok is járni az előadásokra. A kéthetes gazdasági tanfolyamok tananyagát úgy állítottuk össze, hogy abban a növénytermesztés, földművelés, állattenyésztés, takarmányoztatás, a leggyakrabban előforduló állatbetegségek felismerése és gyógyítása, a gyümölcsstermesztés, szőlőművelés, zöldségtermelés kerüljön tárgyalás alá. Hogy az említettek közül melyiket tanítjuk részletesebben, attól függ, hogy a falu milyen termelési ágakat folytat vagy folytathat.

Mezőkeszűben nagy súlyt fektettünk az állattenyésztési előadásokra, mert az állatállományuk megfelelő, és különösképpen a tejtermelés és annak fokozása iránt mutatkozott nagy érdeklődés. Javasoltuk tej szövetkezet alakítását: megkönnyíti az értékesítést, ugyanakkor a lefölözött tej visszamarad a faluban, ami mint értékes takarmány a malacnevelésnél jelent óriási előnyt.

A tenyésztésre alkalmas állatok kiválasztását is elmagyaráztuk.

Az állatbetegségek jeleit, tüneteit ismertettük. A kuru-szlók káros tevékenységére hívtuk fel a tanfolyam tanulóinak figyelmét.

Kitértünk a rétek és legelők ápolási munkáira. A növénytermesztés sikerének előfeltételeként a jó talajművelést, a trágyázást, nemesített vetőmagvak használatát, a vetőmagvak csávázásának fontosságát és alkalmazását ismertettük.

A gyümölcsfák és cserjék megválasztását, ültetését, ápolását, a gyümölcszedés technikáját is megtanulták az előadások keretében. A szőlőművelésről csak a leg-szükségesebbeket magyaráztuk el, mert a faluban kevés volt a szőlővel betelepített terület.

Meglepett a hallgatók felelete, amikor visszakérdeztem az anyagot. Voltak részek, melyeket egyesek szinte szóról szóra úgy adták vissza, ahogy tőlem hallották. A délutáni előadások után két-három földműves portáján udvart látogattunk. Megnéztük az állatállományt, gazdasági épületeket. Ragyogott minden a tisztaságtól, vártak bennünket.

Az ellátásunkkal meg lehettünk elégedve, a főzőnéni az egyszerű ételeket ízletesen készítette el. Az első nap megkérdezte tőlünk, mit akarunk enni. Azt feleltük, nekünk mindegy, nem vagyunk válogatósak.

— Jó lesz tyúkhúsleves csigatésztával, főtt tyúkhús krumplival és almamártással, tésztának pedig fánk?

— Nagyon jó lesz — hagytuk rá az étrendet.

És tényleg minden nagyon finom volt, jóízűen ettünk, a néni nézte munkája eredményét, és folyton biztatott, szedjük még.

Másnap újra megkérdezett igényeink felől. Azt mondtuk, rábizzuk az étrendet. Hát az tyúkhúslevesből, főtt

tyúkból és fánkából állott. A néni bizonyára látta, mennyire ízlett, úgy gondolta, ezzel tart bennünket. Harmadnap megkértük, csináljon a tyúkból pörköltet, tészának pedig adjon málé-édeskét. Kissé elszomorodott, de elkészítette. Ezután felváltva a három előadó közül egy beszélte meg a főzőnénivel a másnapi kosztot. Csak a bor fogyott lassú tempóban. Hogy ne maradjunk szégyenben, időnként meghívtuk Abdukát.

Elérkezett a nagy nap, a vizsga napja. Mindenki jól felelt, kiosztottuk a bizonyítványokat. A hallgatók megköszönték fáradozásainkat, mi is megköszöntük, hogy pontosan jártak az órákra, és hogy ittlétünk alatt jól elláttak tyúkkal-kaláccsal.

Egy napra hazamentem Désre, beszámoltam minderről, ugyanúgy, mint gyermekkoromban nagymamának, aztán újra vonatra ültem, hogy pontosan ott legyek Érszakácsiban, ahol szintén tanfolyamot kellett tartanunk. A vasútállomásnál homokfutó várt rám, percek alatt egy tágas kúria előtt voltunk, báró Braunecker Lászlóné otthonánál. Az özvegy birtokosnő helyett fia, Anti vezette a gazdaságot, de a gyepőlőszíjat a takarékos édesanya tartotta a kezében. Itt ismerkedtem meg két előadótársammal, Barcs Sándor nagyváradi tanárral és Tempfli István nyug. gazdasági iskolai igazgatóval, aki Szatmárról érkezett Érszakácsiba. Barcs Sándor a gyümölcstermesztést és szőlőművelést, Tempfli István a növénytermesztést adta elő, én pedig az állattenyésztést. A ház asszonya szívesen fogadott mindhármunkat, s közölte a házirendet. Három külön vendégszobában helyeztek el bennünket.

Anti jókedvű férfi, két gyermek apja. Hatszáz holdas birtokukat szakszerűen vezetik, és így megfelelő jövedelmet is hoz. A birtok azelőtt a Bölöni családé volt.

Érszakácsi jellegzetesen érmelléki falu, a föld elég jó minőségű, de a földművesek korántsem olyan szorgalmasak, mint a mezőkeszűiek; valahogy fásultan élik életüket a nagybirtok és a 60—220 holdas birtokok mellett. A tanfolyam iránti érdeklődést sem lehetett összehasonlítani a mezőkeszűivel, pedig mindent elkövettünk, hogy előadásainkat vonzóvá tegyük. A jobb földek megadták, amire szükségük volt, s nem törekedtek arra,

hogy többet és jobbat termeljenek. Alig akadt néhány hallgató, akinek kinyílt a szeme, és fogott rajta mindaz, amit tanult. Előadótársaim olyan nagyszerű előadásokat tartottak, hogy azokat mind meghallgattam, nem mulasztottam volna el egyet sem. Barcs Sándor remekül felépített előadásait gyakorlati bemutatásokkal egészítette ki; Tempfli Pista élettapasztalatait is beleszötte, és azonnal bevezethető gazdasági fogásokat mutatott be.

Ez a Tempfli István az impériumváltozást követően egy ideig állás nélkül maradt, gondolt egy nagyot és merészet, felpakolta családját, és kimentek Amerikába. Ott minden foglalkozást űzött: volt tányérmosogató, kőfaragó, csiszoló, kőműves, cipőtakarító, különböző farkokon dolgozott, vakarta a teheneket, terelte a juhnyájákat, hízlalta a sertéseket, de a legjobban találta magát egy óriási tyúkfarmon, egy tojásgyárban. Amit jónak tartott, megtanulta, például a hízómajorságok csodakarmány-keverékét; tudni akarta, miből tevődik össze, s mert a titkát hét lakat alatt őrizték, ő mindennap gyufáskatulyányit elvitt belőle, majd amikor nagyobb mennyiség gyűlt össze, szemenként szétválogatta, hogy megállapítsa a keverék részarányát. Előadásait szellemes tréfák elmondásával fűszerezte. A földművesek elhallgatták volna órákig „Stempli” tanár urat, ahogy nevezték.

A ház tevékeny asszonya reggel legkorábban kelt fel, este legkésőbbben tért nyugovóra. Utolsó ténykedései közé tartozott, hogy az ezüst kockacukros pikszist kis kulcsával bezárja. Egész életében fejtörést okozott, hogy ezeket a cukorpiksziseket miért látják el zárral, hiszen sose láttam, hogy valaha is bezárták volna azokat. Nekünk is van egy ilyen cukortartónk, anyám hozta magával, amikor férjhez ment. Szép kolozsvári ötvösmunka, de nem emlékszem arra, vajon volt-e valaha is kulcsa. Itt Érszakácsiban láttam életemben először és utoljára kulccsal bezárt cukorpikszist. A másik itteni különlegesség is zárással kapcsolatos élmény, ugyanis a nagyasszony, mikor a ház elcsendesedett, a lakás és a személyzet traktusát elválasztó ajtót gondosan bezárta, és ezzel „kizárta” annak lehetőségét, hogy a csinos szobaleányok besurranhassanak a vendégek szobáiba, de

lehet, hogy szalmaözvegy fiának akarta zavartalan álmát biztosítani.

Vendéglátó házigazdánk és Pista barátunk állandóan csipdesték egymást; ezt a szellemes bakalódást nagyon szerettük, mert szívből tudtunk derülni rajta. Az egyik este azt kérde a fiatal Braunecker Tempfli Pistától: „Tanár úr, hogy is volt az, amikor a sváb telepesek puttonyban hozták az országba a gyerekeiket?” Mire Pista barátunk lelki nyugalommal felelt: „Arra a báró úrnak, úgy is mint füge gyerekeknek, jól kell emlékeznie, mert az én őseim mellett az ön ősei vitték a puttonyban őseinket.”

A báró elnevette magát, és többé nem hozta fel a telepítés történetét.

Egyik délután megkérdezte Anti, nem volna-e kedvem vele Tasnádszántóra látogatóba menni Kandel Farkasékhoz. Kandelné, amikor meghallotta, hogy Érszakácsiban vagyok, elmondta Antinak: Szatmáron gyerekkori játszótársak voltunk. Tényleg visszaemlékeztem Kelemen Samu országgyűlési képviselő kislányára, Lilire, és fiútestvérére, Gyurkára. Kelemen Samu ügyvédet, a Független 48-as Párt jelöltjét Szatmár város választotta meg követének. A választás után a Kelemen család a fővárosba költözött, és nem hallottam hírt róluk. A többit a házigazdámtól, a közlékeny Antitól tudtam meg. A szép Lili férjhez ment Kandel Farkas jó módú, 480 holdas földbirtokoshoz, aki jóval idősebb feleségénél, de nagyon jól élnek egymás mellett.

Házuk ízléses kényelemmel berendezett otthon, jó módjával a kényelem szolgálatában áll, ezt szolgálja a villanyvilágítás is, ami ebben az időben még ritkaságnak számított a leggazdagabb birtokosok kastélyaiban is. Engedelmet kértem a könyvtár megtekintésére. A magyar klasszikusokon kívül ott sorakoztak az erjedő erdélyi irodalom összes kiadványai, de sok francia, német és angol könyv is. Kandel Farkas, az egykori első világháborús huszártiszt, ma szorgalmas mezőgazda, nagy érdeklődéssel tanulmányozta a korszerű mezőgazdasági kérdéseket.

Hazafelé kocsizva Anti elmondta, hogy Kandel Farkas és két öccse egyszer Kolozsváron a New York ét-

teremben nagy mulatozást csaptak. Zsidó származásuk ellenére kitört belőlük a magyar virtus. Ez nem lett volna baj, de a murit azzal zárták le, hogy széket ragadtak, és kikergették az étteremből az ámuló-bámuló zsidó vendégeket. Lám, mit művel a bor.

Befejeztük a gazdasági tanfolyamot, bizony csak közepes eredménnyel, de ez nem rajtunk múlt.

A következő gazdasági tanfolyamot Tasnádon tartottuk, ugyancsak Barcs Sándorral és Tempfli Pistával. Előre féltünk egy ilyen kisvárosi környezetben lezajló gazdasági tanfolyamtól, de kellemesen csalódtunk.

Elszállásolásunkat úgy oldották meg, hogy egy-egy tanfolyami hallgatónál helyeztek el. Engem Mezey Ferenchez utaltak, egy szatmári származású régi ismerőshöz. Reggelit, ebédet házigazdáinktól kaptunk, de a vacsorázás egész különleges elgondolás szerint volt elrendezve. Tizennégy nap alatt tizennégy családnál vacsoráztunk. Az előadókon kívül meg voltak híva a szállást adó házigazdák is feleséggestül, így minden vacsoraasztalhoz legalább tizenöten telepedtünk le. Mi tagadás, nagyon jól éltünk, minden családnak megvoltak a maga különleges ételei, és mi minden este más család főztét tettük gyomrunk mérlegére. Nagyon kedves volt ez a vacsorabeosztás, de azt hiszem, a lakomázást még egy hétig sem tudtuk volna kibírni, a nemes versengésre ráment volna a bőrünk.

A tanfolyam nagyon jól sikerült, az ötvenhat beiratkozotton kívül legalább húsz-harminc érdeklődő hallgatta végig az előadásokat. Kérésükre három nap tananyagát előre ki kellett függeszteniük, hogy az érdeklődők előre tudják, miről is lesz szó. Néha százhuszszáznegyven ember és asszony előtt tartottuk meg az óráinkat. Vége-hossza nem volt az óra után feltett kérdéseknek, amelyekre nagy örömmel adtuk magyarázatainkat. Parádés vizsgát tartottunk, erre a célra kibérelték Tasnád legnagyobb termét. Az érdeklődők teljesen megtöltötték. A tanfolyamon részt vett földművesek az előadott növénytermesztési, zöldségtermesztési, talajművelési, állattenyésztési, gyümölcsstermelési anyagból vizsgáztak. A kérdéseket úgy tettük fel, hogy a felelet tükrözze mindazt, amit saját gazdaságukban a nagyobb

terméseredmények elérése végett be fognak vezetni. A vizsgázó földművestől megkérdeztük, hogy vélekedik arról, lesznek-e követők a korszerűbb módszerek alkalmazásában? A válaszokból kitűnik, hogy a tasnádiak szeretik, ha munkájuk után, a föld, az állattartás, a minőségi gyümölcs és szőlő révén, nagyobb jövedelemhez jutnak, biztosak voltak tehát abban, hogy sokan követni fogják példájukat.

A vizsga elnöke felajánlotta, hogy Kolozsvárig elvisz gépkocsiján. Még napvilág elindultunk. A jól letaposott országút fehér hótakaróján a gépkocsi nyelte a kilométereket. A hold is szinte nappali fényt adott. Elgondolkoztam a három tanfolyam felől, melyeket merőben ellentétes körülmények között tartottunk. Kialakult bennem az a vélemény, hogy bárhol adok elő, alaposan tanulmányoznom kell előbb a helyi körülményeket, jól kell ismernem a falu történetét, fel kell mérnem a mezőgazdálkodás múltját és jelenét. Már a gazdasági tanfolyam megnyitása előtt tisztában kell lenni az egész falu termelési módszerével, a termelt növények fajtáival, az állatállománnyal, a takarmányozás módjával, az istállók állapotával, a trágyakezelés helyi szokásaival. Nagyon fontos az állatok ellátása ivóvízzel, amire általában bizony kevés gondot fordítanak.

Hangsúlyozni kell a nemesített vetőmagvak beszerzésének fontosságát. A gyümölcsösök ápolási munkáinak elhanyagolása, a védekező permetezések elmulasztása következtében teremnek a gyümölcsfák keveset, beteg gyümölcsöket, amit aztán nem is tudnak értékesíteni. El kell érni, hogy az egész falu elvégezze a fák lehernyőzésától kezdve az összes ápolási munkákat, mert ha csak egypáran végzik el, jó munkájuk is keveset fog érni, a szomszédoktól átterjed a legkülönbélebb gombabetegség, és ellepik gyümölcsfáit a rovarok légiói.

Az apaállattartást is meg kell vizsgálni az előadónak. A legértékesebb apaállatok is rövid idő alatt tönkremennek a rossz takarmányoztatás, a meg nem felelő istállózás, a naponkénti jártatás és a túlzott igénybevétel következtében.

Ismerni kell a falu teherbíró képességét, és az udvar-

látogatásokat azonnal szaktanácsok adásával kell még gyakorlatiasabbakká tenni. Helytelen az a megoldás, hogy az előadók földbirtokosoknál vannak elszállásolva; ez láthatatlan válaszfalat épít a hallgatók és előadók közé.

Gondolatfűzésemet a gépkocsi rángatózása vágta ketté. A sofőr megállítja a gépet, lekászolódik, körültapogatja a kocsit, vakarja a fejét, s a végén bejelenti, hogy elfogyott a benzinje. Jól nézünk ki, itt állunk az éjszakában Bánffyhunyadtól tizenöt kilométernyire. A sofőr nagyon szégyellte magát, de ez nem segített. Neki-gyürkőztünk, és felnyomogattuk a nehéz kocsit a tetőig, beültünk, és élveztük az üzemanyag nélküli száguldást. De elfogyott a lejtő, és mi ismét megrekedtünk. Most már csak benzin segíthet rajtunk, hátha jön egy autó! Szerencsénk volt, tehergépkocsi tűnt fel a távolban, megállítottuk, elmondtuk bajunkat. Szívesen adtak, bár bevallották, a benzinjük nem valami finom. Nagy lövöldözések és tűzijátékok közepette érkezünk meg Bánffyhunyadra este tíz óra után.

Itt a sofőr kapott benzint, és úgy, ahogy lehetett, rendbe hozta a motort. Végre elindultunk, de az új benzin és a kitisztított motor ellenére is végigdurrogattuk az utat Kolozsvárig. Félig megsüketülve érkeztem meg, a New Yorkban kivettem egy szobát, és kipihentem az út zajos fáradalmait.

Bementem az EMGÉ-be, beszámoltam a tanfolyamokról. Ott hallottam, hogy a tél folyamán két sikertelen gazdasági tanfolyam is akadt. Pusztadarócon a helybeli földbirtokos magára vállalta a tanfolyammal járó összes költségeket, kifizette a hallgatók részvételi díját negyven személy helyett, s gondoskodott egy terem fűtéséről, világításáról, az előadók ellátásáról. Mindezt azért tette, mert a falu szegény, és ne tartson vissza senkit a tanfolyamon való részvételtől a pénz hiánya. A megnyitón megjelent a negyven beíratott, másnap már csak három ült a padokban, harmadnap egy sem jött el. Az előadók megérdeklődtek, miért nem vesznek részt a mezőgazdasági órákon. Egyöntetűen azt felelték, igaz, hogy ők szegények, de nem koldusok, ingyen tanfolyam pedig nekik nem kell.

A másik sikertelenségnek az egyik előadó volt az okozója. Ez a nyegle fiatalúr sílécekkal és vadászpuskával érkezett meg egy kis Máramaros megyei faluba. Sietve megtartotta óráit, aztán arra kérte a hallgatóságot, hogy segítsen neki felhajtani a vadat. A sízésről és hajtóvadászatról tudomást szereztek Kolozsváron, és hazasürgönyöztek a sportoló Nimródot, akit soha többet tanfolyamra nem küldtek ki.

A gazdasági egyesület vezetősége 1939 nyarán elhatározta, hogy négyhetes gazdasági tanfolyamot tart Enyeden a felekezeti iskolák tanítói részére. Kicsit merész vállalkozásnak tűnt, hogy az ősi kálvinista kollégiumba összehívják a katolikus, református, unitárius és lutheránus felekezeti iskolák tanítóit gazdasági oktatásra. Az elgondolás azonban nem volt érdektelen, mert a felekezeti tanítókat egyházaik nagyon gyengén fizették, illetmény-földjeik pedig alig hoztak valami jövedelmet, mert a tanítók nem tudtak gazdálkodni. Ezenkívül feltételezhető volt, ha komoly gazdasági kiképzésben részesülnek, tudásuk révén tekintélyük is emelkedni fog, s élő példával járulhatnak hozzá a földművesek gazdasági módszereinek korszerűsítéséhez.

Felmerült a kérdés: a gazdasági tanfolyam ideje alatt nem lesz-e vallásvillongások színtere a híres Bethlen-kollégium? A kockázatot vállalni kell, a tanfolyamvezető erélye, tapasztalata és az előadók segítsége elháríthatja ezt a veszélyt.

Nagy csodálkozásomra engem bíztak meg, hogy a gazdasági tanfolyamot vezessem. Kitűnő előadókat kértek fel Paul Kamill, Nagy Endre, Erdélyi Gyula, Veress István személyében, ami biztosítékot jelent, hogy az anyagot jól fogják átadni. A hallgatókat a Bethlen-kollégium szállásolja el, az ételmezésről is a kollégium, illetve annak rektorprofesszora, Elekes Viktor tanár gondoskodik. A két idegenből érkező előadót, Paul Kamillt és engem egy vendégszobában helyeznek el. Együtt fogunk étkezni a hallgatókkal.

Nagy erőpróba előtt állottunk.

Elbúcsúztam Katustól, vonatra ültem. Szamosújváron csatlakozott hozzám előadótársam, Paul Kamill, aki jó szakember hírében állt, de a jókedélyéről is híres volt.

Külseje igénytelen, ruházata elég rendetlen, de csúnya, ráncos arca sok jóságot és értelmet árult el. Apahidán átszálltunk az Enyed felé menő személyvonatra. Székelykocsárdon sokan szálltak fel a mi kocsinkba is, rövidesen kiderült, hogy tanítók, és ők is a tanfolyamra igyekeztek. Megismerkedtünk egymással, közben meg is érkeztünk, és jókedvűen szálltunk le a vonatról. A kollégiumban minden el volt rendezve, mindenki megkapta a szállását. Kamillal elfoglaltuk szobánkat, a jó tágas helyiségben elfért volna még tíz ágy is kényelmesen. Alig raktuk be a szekrényekbe a holminkat, az udvaron máris meghúzták a kis harangot, jelezve az ebéd idejét.

Az ebédlőben két hosszú asztal mellé telepedtünk. Elekes rektorprofesszor ismertette a házirendet. Este tizenegy óra után csak a tanfolyamvezető tanár igazolványával léphet be a kimaradó az épületbe. Jóízű, egyszerű ételeket kaptunk, mindenki annyit szedhetett, amennyit akart. Ebédhez és vacsorához kijárt kinek-kinek egy fél liter zamatos bor a kollégium saját terméséből. Mindenki meg volt elégedve, eddig minden jól ment, csak a tanfolyam is jól sikerülne.

Már nagyjából ismertem a hallgatókat.

A gazdasági tanfolyam tantárgyai felölelték mindazt, amire a falusi tanítónak szüksége van. Változatoságot jelentett, hogy a tananyagot sokan adták elő, de az előadások szorosan kapcsolódtak egymáshoz. Nem okozott nehézséget a hallgatók korkülönbsége sem huszonnégy éves kortól ötvenéves korig. A fiatalok megkomolyodtak, a komoly idősebbek pedig megfiatalodtak a tanfolyam ideje alatt.

A tanfolyam hallgatóit meghívták Ambrózi és Fischer híres faiskolájába, a Hangya szövetkezet ipartelepére, a csombordi gazdasági iskolába, a kollégium pincegazdaságába. Ezeken a helyeken bőségesen megvendégelték, megkóstoltatták a remek borokat, de a gazdasági tanfolyam becsületére senki se hozott szégyent. Felejtethetlen napokat töltöttünk a kedves városban, a tanítók elbeszéléseiből sok apró vagy nagyobb falu életével ismerkedhettünk meg. Úgy mondták el falujuk egy-egy eseményét, hogy az abban szereplő emberek szinte

megelevenedtek előttem. Most láttam, mennyire fontos szerepe van a faluban a jó tanítónak.

A vizsgán az összes előadott tárgyakból feleltek a hallgatók. Kiosztottuk a bizonyítványokat, elbúcsúztunk barátainktól, s ők szeretettel hívtak, látogassuk meg őket falujukban, győződjünk meg arról, hogyan valósították meg, amit tőlünk tanultak.

A tanfolyam utolsó napjait nyugtalanították a külpolitikai hírek. A hitleri Németország terjeszkedési szándékai miatt már részleges mozgósításról is szó volt. Mindenki igyekezett lakóhelyére, hogy az esetleges behívó parancs otthon találja.

A gazdasági egyesület megbízott, hogy egy kiküldöttjünkkel induljak szervező útra a Déstől tizennyolc kilométerre fekvő Bálványosváraljára, hogy a földművesek kérésére ismertessük a gazdakörök tennivalóit. Megérkezésünk után jelentkeztünk a csendőrőrmester-nél, bemutattuk az engedélyünket, és megkértem, támogasson bennünket, hogy a gyűlésre sokan jöjjenek el. Biztosított jóindulatáról, és megígérte személyes jelenlétét.

Rengeteg ember gyűlt össze, nem is fértünk be az iskola legnagyobb termébe, és így az udvaron tartottuk meg a gyűlést. Ott volt, ígérete szerint, a csendőrőrmester is; nagyon tetszett neki, amiket elmondtunk. Felvetettük egy téli gazdasági tanfolyam gondolatát is, ami a jelenlévők helyeslésével találkozott, de amikor megkértük, mondják be neveiket, alig jelentkeztek. Nem értettem: mi lehet az oka, a tömeg helyesli a gazdasági tanfolyamot, de csak öten iratkoznak fel? Kínos csend. Bejelentettem, hogy csak legalább negyven jelentkező esetében tarthatunk tanfolyamot. Ekkor jött közbe egy egészen különös segítség. A csendőrőrmester rámutatott egy bácsira, és így biztatta: „János bácsi, maga lopta fa, iratkozzon be.” János bácsi erre gyorsan feliratkozott a tanfolyamra, utána hárman önként jelentkeztek. Patrónusunk körülnézett, rámutatott egy emberre: „Pista bácsi, maga lopta méhkaptár, jelentkezzen a tanfolyamra, ott fognak a méhészettről is tanulni.” Mielőtt jóakarónk újra körülnézett volna, egymás után tízen jelentkeztek. És tovább: „Pali bácsi, maga lopta tyú-

kok, jelentkezzen tanfolyamra, ott tyúktenyésztést is tanulhat.” Tömeges jelentkezést váltott ki a keresetlen felhívás. Voltak már elegendő, negyvenhatan részt kívántak venni a gazdasági tanfolyamon.

A mezőgazdasági oktatás csendőrpártolója megkérdezte, elegendő vannak-e, mert ha nem, van még tartalék. Megköszöntem szíves jóindulatát, és feltettem a kérdést: vajon fognak-e járni a jelentkezők a téli tanfolyamra?

— Azt én garantálom — jelentette ki —, lesz gondom rájuk, legalább amíg a tanfolyamon vannak, nem csinálnak bajt.

Később megtudtam, hogy amikor a csendőrposztra ide helyezték, a kétméteres óriástól nagyon félték a falusiak, de miután a rendbontókat megfékezte, és a faluban biztonságot teremtett, osztatlan elismerés övezte. Az apró-cseprő hibákat otthon intézte el, nem adta át őket az igazságszolgáltatásnak. Hírhedt pálinkafőző falu volt Bálványosvára, csaknem minden háznál főzték a pálinkát, engedéllyel és engedély nélkül. Ha a kisbíró a csendőrség parancsára dobszóval kihirdette, hogy mindenki kösse meg a kutyáját, ez azt jelentette: jönnek a fináncok, ellenőrzik a pálinkafőző üstöket. Tudta és respektálta a jelt mindenki, percek alatt eloltották a tüzeket, eltüntették az üstöket, és mire a fináncok a faluba érkeztek, híre-hamva nem volt a pálinkafőzésnek. Nem is csoda, hogy az őrmester ilyen népszerű embere lett a falunak.

Bálványosvára téli gazdasági tanfolyamát engedélyezték, s előadónak Bitay Bandit, Váradi Mihályt és engem jelöltek ki.

A gazdasági egyesület vezetősége elhatározta, hogy még ebben az évben kiküldi az enyedi gazdasági tanfolyam két előadóját, Paul Kamillt és engem, hogy falvaikban keressük fel a tanítókat, tanulmányozzuk a falu mezőgazdaságát, szociográfiai helyzetét, a tanítók gazdálkodását. Egy-egy tanítónál töltsünk egy-egy hetet, s a gazdasági egyesületet — ha a tanítót érdemesnek találjuk — javasoljuk hatezer lejes ajándékra, amely azonban nem pénzben értendő, hanem ennek az összegnek a keretében mezőgazdasági eszközöket, így ekét,

lókapat, vetőmagot, méhészeti felszerelést, süldőket, tenyészborjakat, gyümölcsfa-oltványokat, szőlőoltványokat, permetezőgépeket és egyebeket hozzunk javaslatba, természetesen mindezt alaposan megbeszélve az illető tanítókkal. Ez az összeg ellensúlyozza falusi tartózkodásunk alatt ellátásunk költségeit is.

Első látogatásom alkalmával Jobbágytelke Maros-Torda megyei faluba utaztam, ahol Lukácsy István tanítószkodott feleségével, Magdával.

— Jobbágytelke lakossága 1261 lélek, szántóterülete pedig csak annyi, hogy egy lakosra egy hold jut, tehát nagyon szegény — magyarázta Lukácsy Pista —, de majd meggyőződhetsz arról, hogy ez a falu mer boldog lenni. Szorgalommal pótolják a szegénységüket. Békés családi életet élnek, szeretettel nevelik fel gyermekeiket.

Nagyon érdekelt, hogy a szorgalom mennyiben pótolhatja ki a szegénységüket.

Magda tanító néni jókedvű, aranyos asszony, két szép gimnazista fia van Marosvásárhelyen. Ő Jobbágytelkén született, ahol édesapja negyvenhat évig tanítószkodott, halála után leánya férjhez ment Lukácsy Pistához, s együtt folytatták a munkát úgy, ahogy elődeiktől megtanulták.

A falu házai jól építettek, cserépfedelűek, a falak fehérre vannak meszelve, az utcákon sehol sincs elhullatott szemét. Telke előtt mindenki maga sepri az utat, az árok kitakarítva az egész faluban. A házak belül is ragyogó tiszták, az asztalokon, ágyakon kézimunkaterítők. Az emberek, az asszonyok és a gyerekek jól öltözöttek, még foltozott ruhában sem láttam senkit. Ruházatuk anyaga háziszőtt gyapjú, kender, len vagy gypot.

— Honnan telik mindenre? — kérdeztem Lukácsy Pistát.

— A búzaszalmából — felelte —, nagy becsülete van nálunk a szalmának, mert ezt gondosan kikészítik, szalagokba fonják, a szalmatekercekből pedig férfi, női, gyerekkalapokat, mintás falvédőket készítenek. Nem is lehet tudni, mióta foglalkoznak vele, már az iskolába menő kisgyermek is tudja, hány tekercs szalmaszalagot

kell fonnia, hogy annak az árából szülei megvásárolhassák az új kiscsizmát, a testrevalót, a kucsmát és az iskolai felszerelést.

A fonáshoz szükséges szalmát úgy nyerik, hogy az őszi búzát sarlóval gondosan learatják, a kévét vigyázva, nehogy a szalma megtörjön, fedél alá szállítják. A kalászokat levágják, és csak az kerül a cséplőgéphez. A szalmát azután is kévékbe kötve gondosan tárolják, válogatják, minőség szerint osztályozzák, felfonás előtt áztatják.

A gyerekek, ha a boltba küldik őket, útközben is fonják a szalmaszalagokat.

A házi kertekben zöldséget termelnek, gyümölcsfákat szeretettel ápolják; sok háznál láttam a falu ezermesterei készítette méhkasokat. Amikor az egyik jobbágytelki ezermester házában a kapuját kinyitottuk, kellemes zenei hangokat hallhattunk. Kis kalapácsok ütögették meg a kifeszített fémhúrokat, és az adta a valóságos nyitányt.

Gyorsan elrepült a hét, munkámat befejeztem, elkészítettem javaslatomat a hatezer lej jutalomra vonatkozóan. Megkértem házigazdámat, a hozzájuk érkező leveleimet továbbítsák Vadadra, ahol a tanítónál egy hétig fogok tartózkodni.

Vadad kisközség, alig ötszáz lakossal, egy óra járásra van Jobbágytelkéhez. Határa szűkösön termi meg a mindennapi kenyeret, a fiatalok idegenbe szegődnek cselédnek. Egész más világot találtam itt, mint Jobbágytelkén. A falu lakói a földdel reménytelenül viaskodva tengetik életüket.

Dániel Zsigmond tanító, aki egyben a gazdakör elnöke is, mindent elkövetett, hogy a földműveseket felrázza tompultságukból, és az Enyeden tanultak alapján tanácsolta a búza- és kukoricavetőmagvak kicserélését, amit néhányan el is végeztek. A nemesített vetőmagvak jól keltek, szépen fejlődtek. Megadták a szükséges ápolási munkákat, a búzát gondosan gyomlálták, a kukoricát már kétszer megkapálták, még harmadszor is megfogják kapálni. Nem is maradtak szegyenben, mert a falusiak elismerik, mennyivel szebb a növényzet, mint azoké, akik az elkorcsosodott helyi vetőmagvakat ve-

tették el, és a kukoricát még csak egy kapálásban részesítették. Néhány földművest rábeszéltek arra, hogy amikor a legelő már nem elégíti ki a fejőstehenek igényeit, a legelőről hazatérő állatok jászlaiba fonnyasztott takarmányt tegyenek. Így a tejmennyiség náluk állandó színvonalon maradt, míg a többieknél lényegesen csökkent.

— Ennyit sikerült elérnem — magyarázta a tanító —, többet sajnos nem, de fokozatosan igyekszem bevezetni a megvalósítható hasznos módszereket.

A tanítóval beszélgettünk, amikor gyermeklányka lép be, engem keres, Jobbágytelkéről elhozta az oda érkezett leveleimet. Megköszöntem a fáradságát, pénzt akartam adni neki a gyaloglásáért, nem fogadta el. Mit adjak neki? Odaadtam Kós Károly nálam levő *Budai Nagy Antal*-kötetét. A kislány boldogan ölelte magához a könyvet, kezét akart csókolni, nem hagytam, erre a nyakamba ugrott, és megcsókolt. Nevetve indult neki a hosszú útnak.

Következő látogatásom helye a Nyárád menti Jobbágyfalva, ahol Zsoók Ambrus tanító úr nevelte a kis székely gyerekeket. A falu 760 lakosa kis határát egyszerű módszerrel gondozza. A gazdakörben élénk élet pezseg, a tanító már az enyedi tanfolyamon tanultak alapján bizonyos újításokat ajánlott, és azokat most kipróbálják. Érdekes ember a falu plébánosa, aki a villamostechnika megszállottja, villanyárammal akarja ellátni az iskolát és a lakását. Szerény kezdeményezés, de elismerésre méltó.

Eltelt a hét, Nyárádszentlászlóra utaztam, ahol Lőrinczy Miklós bátyám vezette az iskolát. Meleg szeretettel fogadtak, szerény tanítói lakásuknak parádés szobáját adták nekem, ahol vígan duruzsolt a vaskályha, de bizony nem melegítette be az évek óta fűtetlen helyiséget. Vacsora után, amikor pihenni tértem, szinte olyan hideg volt, mint kint a szabadban. Azért nem történt semmi baj, levetkőztem, majd magamra vettem egy pár gyapjúzoknit, szvettert, a füleimre ráhúztam a kucsmát, s remekül aludtam reggelig, bár éjjel a mosdótálban fenékgig befagyott a víz.

A falu 550 lakosa hangyaszorgalommal műveli nad-

rágszj-keskeny földjeit. Terjeszkedni képtelenek, mert két középirtok lehetlenné teszi. Sovány keresetüket növendék szarvasmarhák nevelésével igyekeznek pótolni. Ezen a télen elég jó eredményeket értek el, egyetlen akadály a takarmányhiány, sokszor drága pénzen kell beszerezniük más falvakból a szénát és az abrakot.

A falunak tejszövetkezete is van, a beadott tej is hoz valami pénzt.

Munkám végeztével Marosvásárhelyre utaztam a Nyárad menti keskeny vágányú vonattal. Velem tartott Lőrinczy tanító bácsi, felesége, lánya, fia és a náluk vendégeskedő rokon leányka is. Amikor a vasúti megállónál oda akartam adni a tanító úr fiának a vasúti jegy árát, hogy vegye meg számomra is, visszautasította. „Annak az elintézését tessék rám bízni” — jelentette ki a fiatalember. Nem volt mit tenni, rábízta, és már meg is érkezett a kis kávédaráló mozdony. Felültünk a vonatra, elfoglaltuk helyeinket a polgári harmadosztályú kocsiban. Utasban nem volt hiány. Bejött a kalauz, a tanító úr fia pedig pedergetni kezdte alig serkenő bajuszkáját, és kezével mutatta, hogy öten vagyunk a jegytelenek. A kalauz tisztelgett, elhagyta a fülkét, a fiatalember utána ment. Rövid idő múlva visszajött, elkért tőlem tíz lejt, közben kioktatott, hogy ha az utasember a bajuszt pedri, azt jelenti, hogy a jegyre vonatkozólag a kalauzzal elszámolási viszonyba akar kerülni. Így olcsóbb az utazás. Ajánlotta, a jövőben én is éljek a jól bevált módszerrel. Igen ám, okoskodtam, de mi lesz, ha jön az ellenőr? „Annak is pederni kell a bajuszt — világosított fel az élelmes fiatalember —, így valamivel többbe kerül az utazás, de még mindig olcsóbb, mint a jegypénztárnál megváltott jegy ára.”

Én bizony sose éltem ezzel az újítással, de erre a jegy nélküli utazásra az izgalmon kívül ráfizettem tíz lejt, ugyanis úti számlámhoz nem tudtam mellékelni a vasúti jegyet, és a bajuszpedergetést mégsem lehetett a rovatba bejegyezni.

Következő alkalommal Nyárádszentmártonba utaztam. A falu nem nagy, csak 500 ember él benne. Jóra-

való, szorgalmas földművesek, akik Dávid Ferenc hitét vallják, vagyis unitáriusok. A falu születési és halálozási adatait tanulmányozva rájöttem, hogy hosszú évek óta nem nő a lakosok száma, pedig születik elég gyerek, de minden évben sok a haláleset. Az emberek általában magas kort érnek meg, de a halálozások között sok a fiatal férfié. Járvány az 1918-as spanyolnátha óta nem volt a faluban. A levegő jó, az ivóvíz megfelelő, jól táplálkoznak, jó, fejlett testalkatúak az emberek. A falusi bírótól tudtam meg a következőket: a falu népe jóra való, de az ősi virtus lobogása sok szerencsétlenséget okoz. A fiatalság tánc vagy bál után egymásba köt, sokszor teljesen ok nélkül, ilyenkor előkerül a kacor, amely borotvaélesre van fenne; jobb esetben szájtól fülig hasítják fel az arcot, rosszabbik eset, ha a hasizomba akasztják a kacort, és felhasítják a hasfalat —, ezek szoktak halállal végződni.

— Mindent elkövetünk — mesélte a bíró —, sem mire se megyünk, közben pusztul a falu reménysége. Egy sportembernek fülébe jutott, milyen átkos szokás dívik nálunk, s megajándékozta az ifjúságot bokszoláshoz használt kesztyűkkel, sőt meg is tanította a legényeket a bokszolás szabályaira. A legényeknek nagyon tetszett a férfias sport. Vitás kérdéseikben a szorítóban döntötték el igazukat, de egy idő múlva megint csak a kacrok csapolták a drága vért.

— Érdekes — szólt hozzá a tanító —, hogy csak egymás között virtuskodnak. Más faluból való emberrel ki nem kezdenének. Tessék megpróbálni, milyen szelídek a mi legényeink, üsse pofon nyugodtan a legszálásabb legényt, s nem lesz semmi baja.

A falu földművesei szép szarvasmarhákat tenyésztenek, de valamikor híres loállományukat tönkretette egy hideg vérű nehéz zug-mén, amellyel jó vérű, serény, pontosan erre a vidékre való kancáikat suttyomban kifedeztetik. Azzal érveltek, hogy nagyobb testű lovakat akarnak, mert azok erősebbek. Szomorú látványt mutatnak a csikók, csak a kellemetlen hibákat örökölték, kicsik maradtak, de nagy fejűek és csapott farúak. Az

igazán ide való állami ménekhez nem viszik kancáikat.

Ebben a faluban, valószínűleg máshol is, a kántort „énekvezérnek” titulálják. Megnéztem szép régi templomukat, beültem a kis orgona mellé, és pár futamot játszottam a billentyűkön. Történetesen beteg lett az énekvezér, és engem kértek meg, hogy orgonáljak vasárnap. Hiába tiltakoztam, hogy nem értek az orgonához, nem ismerem a zsoltáraikat, nem volt pardon; hallották a futamaimat, csak úgy kísérem őket, nagyon jó lesz az. Nem volt mit tenni, az orgona mellé ültem, nyomogattam a billentyűket, bűgött, zűgött az orgona, de néha nem adott hangot, ilyenkor az egyik presbiter nagyot rűgött az orgona megfelelő részébe, és harsogott az orgonasíp.

Egy hetet töltöttem Székelyhodoson. Ez a kis 400 főnyi falu Deményháza közelében van. Lakosai megéröltető munkával csikarják ki sovány földjeikből a termést.

Innen Kolozsvárra utaztam, és ott hallottam, hogy a csiki gazdakörök küldöttsége felkereste az egyesület elnökét, s a következőt adta elő: nagyon kérik, hogy a falvak, illetve a tanítók látogatására ne Paul Kamillt küldjék ki, hanem a másik gazdasági vándortanárt, vagyis engem.

Az elnök el nem tudta képzelni, miért nem vállalják a kijelölt embert. Mi a kifogás ellene? Nem viselkedik illően? Nem végzi el a munkáját?

— Dehogynem, de nekünk nem kell — jelentették ki kategorikusan.

— Szeretném tudni, miért nem kell — kérdezi az elnök.

A végén kinyögik, hogy az illető olyan kicsi emberke, hogy az asszonyok nem tudják elviselni.

Az elnök elnevette magát, de Paul Kamillt továbbra is meghagyta beosztásában, mert jó szakember, értékes gazdasági tanácsokat ad; különben a gazdasági vándortanárnak nem az a feladata, hogy udvaroljon. Paul Kamillt azért mégis tetőtől talpig elegáns ruházattal látta

el az egyesület, rá se lehetett ismerni. A mindennapi borotválkozást pedig kötelességévé tették.

A következő látogatásom során Magyaróra kerültem. Magyaró már a hegyek aljában nyúlik el, 3000 ember él benne. Gazdakörük jól dolgozik, közös gépeik is vannak. A gazdakör motorja Sente Lajos tanító, aki mindenhez ért. Faesztergapadján szép és hasznos bútorkárpát és orsókat készít, azokat olcsón el is adja, és pótolja vele gyenge felekezeti tanítói fizetését, amely aligha lehetett több havi kétszázötven lejnél. Megjavítja az elromlott varrógépeket, gyógykezeli a beteg vagy megsérült állatokat. A falu nagyon szereti, jó tanító is. Ottlétem alatt még egy szülő asszonyon is segített. Ezerágú munkáját mindig jókedvvel végzi.

Magyaróról egy lakótelepen működő fiatal tanítót szándékoztam meglátogatni Magyaróficón. A tanítót idejében értesítettem jövetelemről, a pontos időpontban jelentkezett is egy ügyes legény, akit kijelöltek, hogy a hegyeken megbúvó kis lakótelepre szállítson. Elbúcsúztam a Sente családtól, és kiléptem a tanítói lakás kapuján. Szekér nem volt, mert oda nem visz szekérút, megnyergelt lovacska várt rám.

— Tessék felülni — biztat a legény. Nyeregbe pattanok, és szétnézek, hol a legény lova. Olyan nincs. A legény megmagyarázta, hogy nincs az embereknek még egy lovuk, ő gyalogosan megy majd előttem. Leszálltam a nyeregből, a kantárszárat a legény kezébe nyomtam, és szép komótosan nekiindultunk a hegyeknek.

Gyönyörű erdőn át vezetett az út Magyaróficóra. Ballagás közben elbeszélgettem az értelmes legénnyel, elmesélte, hogy ez a telep úgy keletkezett — még az erdélyi fejedelmek idejében —, hogy a latorkodó, rendetlenkedő várjobbágy „fickókat” kirekesztették a közösségből, és oda a hegyek közé száműzték, ahol letelepedtek, családot alapítottak. Ezeknek a leszármazottja ő is.

Észre se vettem, hogy mesélés közben megérkeztünk az iskola magányos épületéhez. A fiatal tanító elém siet, betessékel a szobájába, ahol egy hétig együtt fogunk lakni. Bocsánatot kér, hogy ilyen szegényes nála minden, de ígéri, igyekszik kedvemben járni.

Minden este megtelt az iskola tanterme. Eljöttek öregek és fiatalok, asszonyok, gyerekek. Soha életemben ilyen hálás hallgatóságom nem akadt.

Inkább állattenyésztéssel foglalkoztak, földművelésre alkalmas földjük alig akadt. Házaik nagy távolságban állnak egymástól, a ház mellett egy darab területet elkerítettek, itt termelnek némi mezőgazdasági növényt, főleg burgonyát. Takarmányuk, szénájuk, sarjújuk van elegendő, az adja a lehetőséget az állattartáshoz.

A tejfeléket inkább maguk fogyasztják el, mert a piac messze van.

Sokan méhészkednek. Sertéseket is tartanak; megtörtént, hogy vadkan tört a fából készített sertésólrá, ahol egy koca volt berekesztve, a vadkan lerángatta az ól ajtaját, kiűzte a kocát, és szabályosan felbúgatta. Volt mit nézni a félvad csíkozott malacokon!

Itt tartózkodásom ideje alatt elláttak remek tejjel, pompás írósvajjal és illatos mézzel.

A szigorú tél nem engedi meg, hogy gyümölcsstermeléssel foglalkozzanak. A férfiak egy része a havasi erdőkitermelési vállalatoknál dolgozik, nehéz munkájuk kezesét hazaküldik családjuknak.

Nagy érdeklődéssel hallgattam történeteiket. Éjfél is elmúlt, amikor vendégeim hazaindultak, pedig voltak közöttük olyanok is, akik egyórányi távolságra laktak. Az ablakon át néztem a beszélgető csoport után, bezártam az ablakot, és körülölelt a békés csend. A tanító kristálydetektoros, fejhallgató rádiókészülékén még meghallgattuk a híreket, és nyugalomra tértünk.

Elérkezett az utolsó este, melyet a magyarórák körében töltöttem. Eljött mindenki, aki egyszer is felkeresett. Meghatódva vettünk búcsút egymástól. Egy öreg bácsika keszkenőbe csomagolva három batulalmát adott nekem, egy életen át próbálkozott almatermesztéssel, élete alkonyán, az ősszel termett egy fája ötöt, abból hozott nekem három darabot.

Egy zömök férfi pedig nagy zavarban formált ki néhány szót:

— Én még az öregnél is szegényebb vagyok, vadorzással foglalkozom, sokszor hosszú napokig nincs kihez egy szót is szóljak. Sohasem fogom elfelejteni, amikre

tanította a népet, a magyaróficói napok emlékére fogadja el tőlem ezeket a szarvasagancsból magam készítette gombokat...

Szót se tudtam szólni, magamhoz öleltem az almát ajándékozó bácsit, megöleltem vadorzó barátomat is.

Másnap reggel elutaztam. Amíg a házakat láttam, az ott lakók kendőt lobogtattak utánam, aztán elnyelt az erdei gyalogösvény.

A három batulalmát mint drágaságot adtam Katusnak. A szarvasagancsból faragott gombok most is megvannak, szarvasbőr vadászzekémet díszítik.

Következő látogatásom helye Marosvécs, ahol Fodor Tihamér tanító úr vendége voltam egy hétig. Tiszta, rendezett falu a Maros folyó partján, 1285 lakosa nagyrészt földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozik. Házigazdám igazi népnevelő; meglepett, milyen sok és igényel megválogatott könyve van. A gazdaköri élet eleven, mezőgazdasági gépeit közösségi alapon vásárolták.

A komor marosvécsi várkastély dombra épült, a Maros felett. Zárt, tömör, kétemeletes épület, négyszögének sarkain bástyák, ezek között a legnagyobb a nyolcszegletű öregtorony. A várkastély csatát sose látott, és ezért aránylag épségben van. Ebben a várkastélyban gyűlnek össze az *Erdélyi Helikon* írói Kemény János vendégeiként. A parkban áll az a kőből faragott asztal, melyet az írók Kuncz Aladár emlékének szenteltek.

Marosvécsről Szászrégenbe utaztam, ott várt rám Andrassy Kálmán tanító barátom, aki egyfogatú könnyű szekérével fuvarozott Dextrádszéplakra. A tizennégy kilométeres út jó másfél órát tartott, de a vendéglátó nem fogyott ki a beszédtemákból. Az út minden fáját ismerte, egy ciheres erdőszélnél elmondotta, hogy az milyen remek hely rókalesnek. Alkonyodott, amikor megérkeztünk a faluba, a kis házak ablakain már kiszűrődött a petróleumlámpa fénye.

Itt kíséreltem meg először szociográfiai képbe foglalni a falu egészét, s nem bántam meg a fáradságot. (1965-ben a *Korunk* kért arra, hogy egy negyed század távlatából hasonlítsam össze a falu múltbeli és mai mezőgazdálkodását.)

Dedrászséplak 798 lakosa szorgalmas földműves, a határ minden talpatalnyi helyét megműveli. Lakóházaik két típusúak, a régiak fából készültek, míg az újak beton alapra égetett téglából épültek, de a házak fedele mindkét esetben cserépzsinde. A régi fából rakott istállók alacsonyak és sötétek, fedelük faszinde, az új istállók magasabbak, a nagyobb ablakokon át besüt a nap. A fiatalok elszegődnek idegenbe szolgálni, keresetüket gondosan összegyűjtik, a lányok kelengyevásárlásra fordítják, a legények házhelyet vesznek.

A földet ősi rendszerű fagerendelyű ekékkel művelik. A kukoricát kétsoros vetőgéppel vetik, amelyet Vészi Pál helybeli kovácsmester készít számukra. Gazdakörüknek is van néhány gazdasági gépe, ezeket közösen használják. A gabonafélék közül őszi búzát, árpát, zabot, kukoricát termelnek. Nagyon keresik a nemesített őszi búza vetőmagot. Lucerna és vöröshere termesztésével is foglalkoznak, de a vetőmagot — sajnos — nem arankamentesítik.

Burgonyát csak a házi szükségletre ültetnek.

Állatállományuk megfelelő, teheneiket kímélettel jármozzák. A faluban három éve alakult a tejszövetkezet, működésével meg vannak elégedve. Dedrászséplak juhállománya tizenkét módos gazda tulajdona. A szegény sorsú földművesek nem tarthatnak juhokat, mert nincs hol legeltetni. Istállótrágyájukat megfelelően kezelik, de nem fedezi a szükségletet. A műtrágyák használata itt ismeretlen.

Kertjeikben sok gyümölcsfa van ültetve, de azokat semmiféle ápolásban nem részesítik. Szőlőiket jól kezelik, és elég jó bort szüretelnek. Gazdasági tanfolyamot ugyan még nem tartottak a faluban, de Andrassy Kálmán tanító sokat foglalkozik a falu földműveseivel, a gazdakörben szakelőadásokat tart. Kis gazdaságával példát mutat a falu földműveseinek.

Elérkezett a téli gazdasági tanfolyamok ideje. Először Bálványosváraljára utaztam, a helybeli gazdákkal való előzetes megállapodás szerint. A gazdasági tanfolyam többi előadóival együtt Márton József házában helyeztek el. A kántor úr és hitvese jól megtermett alakjából joggal lehetett következtetni arra, hogy ellátásunk kielégítő

lesz. Ebben nem is csalatkoztunk, mert a kántorné aszszony a változatos és nagyon jóízűen elkészített ételeknek olyan tömegét varázsolta az asztalra, hogy az nem öt személynek, de tizenötnek is kielégítette volna az igényét.

A tanfolyam minden óráján minden beiratkozott pontosan megjelent, a csendőrömmester gondoskodott, nehogy otthon maradjon valaki. Patrónusunk is el-eljött az órákra, sőt amikor kérdéseket tettek fel, ő is megérdeklődött egypár mezőgazdasági módszert.

A kukoricatermesztést Váradi Mihály dési növény-nemesítő magyarázta. Miska bácsi pár holdas birtokán évtizedek munkájával egy, a vidéknek nagyon megfelelő, kukoricát állított elő, ezt államilag el is ismerték, és a nemesítőről Váradi-kukoricának nevezték. A kukoricatermesztésről tartott előadások nagyon érdekelték a tanfolyam résztvevőit, mert ezen a téren silány eredményeik voltak. Hosszú tenyészidejű, elkorszosodott, lófogú kukoricát termeltek, kevés volt a kukoricaszem a nagyon vastag csutkán.

Miska bácsi elmagyarázta termesztési módszerét és az általa elért eredményeket. Fel is szólította a gazdasági tanfolyam résztvevőit, válogassák ki a saját termésű kukoricacsövekből a legnagyobbakat, és meglátathatják majd, melyik nehezebb, melyik húzza le a mérleg serpenyőjét. A negyvenhat földműves egymás után járult a mérleghez, amelynek egyik serpenyőjébe a Váradi-féle kukorica volt berakva, a másik serpenyőbe helyezték a helyi legnagyobb korcs csöveket. Már negyvenhárom földműves mérte meg az általuk kiválasztott kukoricacsöveket, minden esetben a Váradi-féle kukorica volt a súlyosabb; Miska bácsi úszott a dicsőség mámorában. A csövekről lemorzsoltszemek pedig még egyszer annyi súlyúak voltak, mint a helybelieké. Még három fiatal földműves nem tette mérlegre a kukoricacsöveket. Miska bácsi fel is szólította őket, nyugodtan járuljanak a mérleghez, ami némi vonakodás után meg is történt. Elölép az első, berakja a serpenyőbe a kukoricacsövet, és csodák csodája, az bizonyult sokkal súlyosabbnak. Miska bácsi belesápadt, s amikor

a, másik két korcs kukoricacső is sokkal nehezebb volt, összeszedte nemesített kukoricacsöveit, és magába roskadva, lehorgasztott fejjel, szó nélkül elhagyta az iskolatermet. Bitay Bandi utánafutott, hogy megbékítse, de Miska bácsi a szégyen színhelyét, Bálványosváralját azonnal el akarta hagyni. Amikor ezt Bitay elmondta, a három fiatal földműves, sajnálkozva a történetek felett, bevallotta, hogy meg akarták tréfálni a saját kukoricáját magasztaló Miska bácsit. Kifűrták a mérlegre tett kukoricacsöveket, és belükbe egy-egy ólomdarabot dugtak be, majd ismét elzárták a nyílást. Be akarták vallani a kópéságot, de Miska bácsi olyan gyorsan elment, hogy nem volt idejük megkérlelni.

Magam mentem Miska bácsiért, elmondtam, mi történt, megkértem, jöjjön vissza, hogy megkövessék. Ezzel tartozik a „Váradi-kukorica” hírnevének is. Miska bácsi visszatért az iskolaterembe, ahol „Éljen a Váradi-kukorica!” felkiáltással fogadták. A csövekből kiszedték az ólomdarabokat, és úgy helyezték a serpenyőbe. Miska bácsi hanyag mozdulattal dobta a mérleg másik serpenyőjébe a saját kukoricáját, amely könnyen feldobta a másik serpenyőt, igazolva a Váradi-kukorica felsőbbrendűségét. A megbékült Miska bácsi fejenként egy-egy fél kiló válogatott Váradi-kukorica magot osztott szét, hogy a termelésben is kipróbálják előnyeit.

A pálinkafőzés nemcsak jövedelmet hozott a bálványosváraljaiaknak, hanem egy csomó bajt is. A sok pálinka ivása érezhető volt mind a felnőtteken, mind a serdülő gyerekeken. Bitay Bandival sétáltunk a faluban, amikor látjuk, hogy az előttünk lépkedő menyecske megtántorodik, és összeesik. Odasietünk, hogy segítségére legyünk, bontogatjuk szoros ruházatát, amikor mellénk ér egy idős bácsi, megáll, csóválja a fejét. Odaszól nekünk, hagyjuk a fenébe, nem látjuk, hogy részeg? Igazán nem gondoltuk volna, hogy egy fiatal asszony a délelőtti órákban lerészegedjen. Útközben összetalálkozunk Fülöp Gábor igazgatótanítóval, akinek elmondtuk az esetet. Sajnos — mondta —, a községben annyira elharapózott a pálinkaivás, hogy aggasztó. Mindent megtesznek, de eredmény semmi.

— Gyertek holnap reggel az iskolába, ott fogtok igazán szomorú tapasztalatokat szerezni — panaszkodott a tanító.

Másnap reggel ott voltunk az iskolában. Gyülekeznek a kisfiúk, kislányok, elfoglalják helyüket a padokban. A tanító néven szólítja őket, jöjjenek közelebb, leheljenek ránk. A gyerekek szájából ömlött a pálinkaszag.

A tanító mindenkinek feltette a kérdést: mit reggeliztek?

A válasz: „pájkát — kenyeret”; „kenyeret — pájkát”.

Bent maradtunk az osztályban, figyeltük az élénk gyerekeket, az óra vége felé elcsendesedtek, eltompultak, ásítottak, bóbiskoltak. A feltett kérdésekre akadozva, gyenge vagy semmitmondó válaszokat adtak.

A gazdasági tanfolyamon kénytelenek voltunk az alkoholizmus veszélyével foglalkozni, mert már szokássá, szenvedéllyé vált.

A következő tanfolyamot Jobbágytelkén tartottuk. Lukácsy Pistáék hívására Katus is boldogan jött velem. Legalább megtapasztalja, milyen egy kéthetes mezőgazdasági tanfolyam. Ez alkalommal is kitűnő előadókkal kerültem össze, Korponay Kornél bácsival, a híres pomológussal, és Szász Dezsővel, Szász Feri bácsi unokaöccsével.

Korponay Kornél bácsi apámnak jó barátja és a jögon egyetemi társa volt. Nagybánya mellett, Koltó közelében, Feketefaluban vásárolt 250 hold kecskelegelőt, amit egy élet kemény munkájával szép gyümölcsössé varázsolt. Pénze kevés volt, és kis birtokát csak fokozatosan tudta a saját oltványiskolájában nevelt fákkal beültetni. Messze vidékeken elismerték gyümölcsösét, kiváló szaktudását, emberszeretetét. Jövedelmező gyümölcsöse se tette uraskodóvá Kornél bácsit, minden télen két-három gazdasági tanfolyamon tanította a gyümölcsstermesztést, s akik tanítványai voltak, egész életükre gyümölcsstermesztőkké váltak.

Közel hatvan év nyomta a vállát Kornél bácsinak, de egyenes termetét az idő nem tudta meghajlítani. Egyszerű, kedves modoráért mindenki szívébe zárta. Szürke

sportruháját, sapkáját, bakancsát messzi vidékek aprajagyja ismerte. Sose hallottam az emberektől, hogy tanár úrnak, Korponay úrnak titulálták volna, ő mindenkinek Kornél bácsija volt. Öregembernek is nagyon szép volt, huncut kedve ott csillogott jószágos szemében. Szerette a vidámságot, a jó embereket, ezért maradt örökké fiatal.

Megbeszéltük a tennivalókat, hogy a gazdasági tanfolyam az átlagon felül jól sikerüljön. Katus elvállalta, hogy az asszonyokat megtanítja mintás rongyszőnyeget szőni saját szövőszékeiken. Vele is bővült az előadók száma.

Kornél bácsi mindenre kiterjedő figyelme felvetette a kérdést: nem okoz-e a jobbágytelki földműveseknek nehézséget a tanfolyam tartása, nem erőltetik meg anyagilag magukat azok, akik ezen részt vesznek?

— Nincs itt semmi nehézség — válaszolta Lukácsy Pista —, ez állami tanfolyam.

Odavoltunk a csodálkozástól: hogy lehet ez állami tanfolyam?

— Ugyanis — magyarázta Lukácsy — az emberek némi rozslisztet adtak össze, azt gyümölcscefrével kiértelték, a nyert kiváló minőségű pálinkát, a „háziszőtet” Marosvásárhelyen eladták, így lett — az állam kárára — „állami tanfolyam” a jobbágytelki. Kitelik abból minden, még marad is a gazdakör pénztárában.

A tanfolyamon nemcsak az idevalók vesznek részt, de a kis Éhed faluból is tízen mindennap átjönnek az órákra Barabási K. Vencikó és a papjuk vezetésével.

Kornél bácsi és Szász Dezsőké a plébánián kaptak szobát, Katus és én a kedves Lukácsy tanító-házaspárnál laktunk. Étkezni mindnyájan Lukácsyék asztalához ültünk. A tanfolyam ünnepélyes megnyitójára megérkezett Marosvásárhelyről Anghi Balázs, az ottani felügyelőség embere. Kornél bácsi, aki elismerte Anghi szaktudását a bogyós termésű gyümölcsök, valamint a zöldségtermesztés terén, újabb becenevet adott neki (mert már általában így nevezték Balázs bátyánkat: „Anghi Bogyó”): *murokvakaró*.

Kornél bácsinak gyengéje volt a bajuszviselet. Hogy a tanfolyam részvevőinek a bajusza szépen pedert le-

gyen, Marosvásárhelyről jó nagy doboz bajuszpedrőt hozatott, azt az óra megkezdése előtt kézről kézre adta, ki-ki vett belőle, és kiviaszolta bajuszát a követelményeknek megfelelően.

Egy vasárnap délelőtt a jó óra távolságra levő Nyárádremetére idézett bennünket előadókat a csendőrös parancsnoka. Szánra ültünk, de megérkezésünkkel még nem volt ott a törzsőrmester úr, leültünk, és vártuk érkezését. Egy óra elteltével megérkezett, bemutattuk engedélyeinket, mindent rendben talált, és kegyelemben elbocsátott. Jól elmúlt az ebéd ideje, amikor fele úton egy csoport embert látunk az ösvényen a tetőre kapaszkodni. Fuvarosunk sasszeme felismerte, hogy jobbágytelki emberek. Amikor összetalálkoztunk, kiderült, hogy aggódtak értünk, és elhatározták, elibénk jönnek, meghozzá karjukon fejszével, mert mit lehet tudni, mi történhet a mai világban. Megköszöntük szíves figyelmüket, és vidáman, jó érzéssel gazdagabban érkeztünk szállásunkra, ahol a párolgó leves már az asztalon várta az utasembereket.

A mezőgazdasági tanfolyam anyagát a falu szükségletének megfelelően állítottuk össze. Felmértünk minden lehetőséget, amivel kevés földjeiken minél nagyobb termést érhetnek el. Például a napi kenyérüket adó búzafajták közül olyat ajánlottunk, amely bővebben terem, de ugyanakkor szalmája is finom, mert háziiparuk alapanyaga a finom szalma. Megfelelő burgonyafajtákat ajánlottunk; évtizedek óta nem cserélték a vetőgumókat. Az elöregedett gyümölcsfák ifjításának módszerét is bemutattuk. A vidéknek meg nem felelő gyümölcsfák ifjítására tanítottuk a földműveseket. Megtanítottuk őket a takarmányozás gazdaságosságára, a tögymasszázsra, hogy több tejet fejhessenek teheneikből. Megismerték az állatbetegségeket, és azt, mikor kell az állatorvos segítségét igénybe venni.

Katus nagy sikert ért el a színes rongyszőnyegekkel. A helyi népi díszítőmotívumokat használta fel a minták kirajzolásánál. Az asszonyok, lányok gyorsan megtanulták a szövést minták után, sőt akadtak olyanok is, akik a milliméterpapírra át tudták tenni a csodaszép párnacsúpok ősi figuráit.

A vizsga tartalmában és külsőségeiben is méltó volt a jobbágytelki és ehedi földművesekhez. Az ehediek Barabási K. Vencikó és fiatal papjuk vezetésével most is teljes létszámmal megérkeztek, de eljöttek az ehedi asszonyok is, hogy meggyőződjenek férjeik tanulásának eredményéről; nem hiába tették-e meg sokszor hózi-vartarban is az utat ide és vissza? A vizsga után az asszonyok szövőtanfolyamának munkáit mutatták be.

1940 kora tavaszán behívtak az EMGÉ-be, s ott közölték velem, hogy egy Bukarestben élő földbirtokos fordult hozzájuk, gazdasági szakértőt kér, hogy gazdaságát alaposan tanulmányozza és véleményezze. Leveleiben azt is kilátásba helyezte, hogy a fáradozást jól honorálja. A szakértő érkezését közölnék táviratban. Megadták a címet: Balkányi-Zelinger vezérigazgatót keressem.

A Gara de Nordon egy úr kiáltotta a nevemet, bemutatkozott, hogy ő a vezérigazgató titkára, és mellém van beosztva, amíg a munkámat elvégzem. Beültünk az állomás előtt várakozó hatalmas gépkocsiba, és az Athéné Palace szállodába mentünk, ahol részemre már előre szobát foglaltak.

A titkár felkísért a szobámba, megkérdezte, tetszik-e. Kezdem azon gondolkodni, hogy ha ilyen fényes helyen lakom és étkezem, a tiszteletdíjaim nagy része rámegy a költségekre. A titkár azonban bejelentette, hogy természetesen a vezérigazgató vendége vagyok, aki nagy súlyt helyez arra, hogy jól érezzem magam. Azt is megtudtam, hogy a birtok Buda községben van, a gyorsvonat a birtok mellett halad el. A tulajdonos feleségének vette ajándékba. Rendkívül nagy jövedelmű ember, akinek a birtokvásárlás legfeljebb annyi, mint másnak egy olcsó ékszer vagy egy csokor virág beszerzése.

A tulajdonos egy korszerű útépítő vállalat vezérigazgatója és egyik főreszvényese volt. Az igazgatóság aktív és volt miniszterekből, bankigazgatókból és tőkepenészekből tevődik össze. A modern útépítésen kívül a vállalat már új háztömböket, városrészeket is épít.

Másnap reggel kilenc órakor a titkár értem jött, gépkocsival mentünk a vezérigazgató villájába. Meg-

jelent a ház ura, egy szokatlan eleganciával öltözött, jó arcú fiatalember. Elmondta, hogy a birtokba rengeteg pénzt fektetett be, mindenből a legjobbat vásárolta. Svájcból hozatott fejősteheneket, Dániából rendelte meg a legdrágább tejgazdasági felszereléseket s a fejőgépeket, laboratóriumot állíttatott be a tej minőségének megállapítására, mégis naponta kobozzák el a fővárosba küldött tejet mint közfogyasztásra meg nem felelőt.

A birtok ráfizetéssel dolgozik, amit termel, kevés és a minősége silány. Arra kér, tárjam fel őszintén a hibákat, hálás lesz érte. A gépkocsi rendelkezésemre áll, a titkár pedig minden segítséget megad.

Alig vártam, hogy a gazdaságot láthassam. Beültünk a gépkocsiba, és száguldottunk a felderítésre váró feladat felé. Két nap alatt megfeszített munkával megállapítottam a következőket:

a gazdaság talaja gyenge termőképességű, de egy része bőséges szarvasmarha- és műtrágyázással feljavítható;

olyan növények termesztését erőszakolják, amelyek semmiképpen sem ide valók;

a nagy költséggel telepített gyümölcsös meg nem felelő talajba került;

a kitűnően felépített istálló, raktárak, színek, valamint az intézői lakás és iroda túlméretezettek a gazdasághoz viszonyítva;

a drága, részben külföldről vásárolt állatállomány leromlott, több eredményt érhetek volna el jól megválasztott hazai állatokkal;

a fejőgépeket nem veszik igénybe, az istálló melletti tusolófülkék sose voltak használatban, a fejőköpenyek úgy vannak összecsomagolva, ahogy a gazdaságba érkeztek;

a tejbizsgáló laboratórium olyan szűzterület, hogy oda senki se léphet be;

a fejés kézzel történik, a tejet nem a legtisztább edényekben küldik a fővárosba, már útközben összemegy;

a csodaszép konak gazdag kivitelezésű épület, de közvetlen környezete sivár, jelenleg nem alkalmas arra, hogy ott igazi pihenést találjon az erre vágyó;

a gazdaság vezetője becsületes, jó szándékú ember,

de nem ért a mezőgazdasághoz, nyugdíjas törzsörmes-ter. Fegyelmet, rendet igyekszik tartani az alkalmazot-tak között, főleg arra ügyel, nehogy valamit ellopja-nak. Fizetése nagyon kevés, az alkalmazottaké pedig nyomorúságos.

A vezérigazgató másnap délelőtt fogadott a vállalat székházában. Előadtam, miket tapasztaltam, s javasolt-am, alkalmazzon a gazdaság vezetésére egy tapaszta-latokkal rendelkező mérnököt. Hamar megértette a hely-zetet. Mint jó üzletember belátta, hogy rossz befektetést csinált, a gazdaság ebben az esetben még ajándéknak is túl drágának mutatkozott. A mezőgazdaság a ráfor-dított nagy munka esetében is csak szerény jövedelmet biztosít, nem úgy, mint az ő vállalata, amely a befek-tetett tőkének harminc-egyven százalékát is meghozza. Megköszönte fáradságomat és azt, hogy őszintén feltár-tam a valóságot. Legnagyobb álmétkodásomra felaján-lotta, vegyem át a gazdaság irányítását. Megköszöntem a megtisztelő bizalmat, de nem fogadtam el, mert az EMGÉ-hez kötött a szavam. Még hosszasan elbeszélget-tünk, megkért, Désen keressem meg apósát, aki nyug-díjas jegyző, és mondjak el neki mindent.

Elbúcsúztunk, átadott egy borítékot, amelyet meg-lehetősen kidomborított a tiszteletdíj.

A titkár, akivel már jól összeszoktam, kivitt az állo-másra, megváltotta első osztályú jegyemet, elbúcsú-ztunk, de ott maradt a vasúti kocsi mellett az indulásig, kedvesen integetve a gördülő szerelvény után.

Mint mindig, most is boldogan érkeztem otthonomba, a tiszteletdíjat átadtam Katusnak ajándékképpen. Én nem tudok birtokot ajándékozni a feleségemnek, de ez-zel a kis pénzajándékkal nincs is annyi gond és baj, mint a vezérigazgatóék ajándékfarmjával.

ERDÉLY KETTÉSZAKAD

Ezekben a hónapokban nagyon sok katonát hívtak be. A katonaság megszállta a határzónákat. Már két sógorom bevonult ezredéhez, én is vártam, mikor kézbesítik a behívómat. Be is hívtak a dési 81. gyalogezredhez, és onnan beosztottak egy pótzászlóaljhoz. 1940. május elsején indult el ismeretlen célja felé kizárólag marhavagonokból álló szerelvényünk.

Katus mindenre kiterjedő figyelme olyan felszereléssel látott el, amelynek egyedül köszönhettem, hogy a sok nélkülözés következtében nem betegedtem meg. Rám erőszakolta, hogy két pár csizmát vigyek magammal, én feleslegesnek gondoltam őket, de alig bírták ki a sok sarat és esőt. Mosdótálat, pokrócokat is becsempészett csomagjaim közé, sőt egy istállólámpát is vásárolt, hogy biztosítva legyen a világítás.

Késő délután volt az indulás. Katus kikísért az állomásra, megnézte a marhaszállító kocsinkat, csóválta a fejét, hozatott otthonról egy szekér sarját, és berakatta a vagonba. Így gondoskodott tizenkét ember fekvőhelyéről az utazás idejére. Erre én nem is gondoltam, elaludtunk volna mi a deszkákon is, ahogy mások, de így mégis kényelmesebb volt.

Névsorolvasás után elbúcsúztunk hozzátartozóinktól, és elindultunk, egyelőre Bethlen felé. Nem vettük tragikusnak helyzetünket, azt gondoltuk, valahogy csak lerójuk kötelességünket. Hamarosan ránk esteledett, előkerült a kis istállólámpa, barátságos fénye mellett eldiskuráltuk az időt, majd a sarjából jó fekvőhelyeket készítettünk, és a kerekek csattogása közben elaludtunk. Többet állott ez a szerelvény, mint amennyit ment, de azért reggelre a Kárpátok közé érkeztünk.

Megtudtuk, hogy Botoșani-ig megy a vonatunk, és ott tudjuk meg rendeltetésünk helyét. Délután érkeztünk Botoșani-ba, ahol kivagoníroztunk. Az állomáson közölték, hogy tovább kell masírozniunk. A századokba osz-

tott emberekkel elindultunk Bălușeni-be, ahol a parancsnokság székel. Beesteledett, az embereket nagy nehézségek árán szállásoltuk be a földművesek csűrjébe, istállóiba. Jómagam egy katonai iroda lócáján töltöttem el az éjszakát.

A reggeli parancshirdetés szerint a mi zászlóaljunk Pirlîța faluba indult. A legénység felszerelése ásó, lapát, csákány, targonca. Ruhát nem kaptak semmit, azzal vigasztalták őket, hogy harminc-negyven napot kibír a saját gúnyájuk. Egyenruhát csak a tisztek, altisztek viseltek (ők is a sajátjukat), és a harminc emberből álló fegyveres őrség. Ez a zászlóalj igazán nem volt harciasnak mondható, amikor elindultunk Pirlîțára. Ott aztán megtudtuk, hogy az emberek a Szeret partján előkészített, félig földbe ásott barakkokban fognak lakni, amelyeknek a fedele egy rend nádkéve. Vékony réteg szalma volt bekészítve fekvőhelynek.

A mi zászlóaljunk váltotta le azokat, akik negyven napot töltöttek itt, nehéz munkát végezve. Tőlük tudtuk meg, hogy a Szeret partja körül magas töltést kell készíteni, mely egy kis részlete egy hatalmas védelmi vonalnak. Dolgozik itt egy-egy váltásban talán ötven ezer ember is. A parancsnokok általában emberségesen bánnak a legénységgel, kivételes gonoszságot csak a munkatábor parancsnoka, Ionescu ezredes részéről tapasztaltak. Emberfeletti munkateljesítményeket követel az elcsigázott, rosszul táplált, lerongyolódott emberektől. A tiszteket is nyúzza, ordítva lepocskondiázza őket a sárga földig, közben lovaglóostorát suhogtatja a feszes vigyázállásba merevedett tiszt előtt. Állítólag egy katonatiszti iskola éléről büntetésből helyezték a munkatábor parancsnoki tisztségébe. Most bizonyítani akarja kiválóságát, parancsnoki képességeit, s rekordidő alatt akarja befejezni a munkát.

Egy-egy ember napi feladata négy köbméter föld kitermelése és annak a töltésbe hordása. Mindent kézzel, targoncákkal, saroglyákkal kell megoldani. Négy köbméter kötött föld kitermeléséhez gyakorlott kubikosoknak is nyolc óra szükséges, de itt teljesen gyakorlatlan emberektől kellett megkövetelni a munkát. Akadtak közöttük ipari munkások, technikusok, zenészek,

kisiparosok, tisztviselők szép számmal, akiknek csákány, lapát, ásó most volt a kezében először. Még a földművesek birkóztak meg legjobban a földdel, de ezek se tudták elvégezni a kirótt feladatot. Az ételek elkészítéséhez beosztott szakácsok, kukták köbmétereit is kötelező volt teljesíteni, viszonzásul azért, hogy ők a többiekért dolgoznak.

A főzéshez szükséges nyersanyagot néhány embernek kellett Báluşeni-ből a hátán kihoznia, ez is elvont néhány embert a földmunkától.

A kenyeret szekereken szállították ki hozzánk, ezzel nem volt gondunk.

Az első nap még a felét sem teljesítettük a kiszabott munkának. Reggel kellett beszámolnunk az ezredesnek, tudtam, baj lesz belőle. Lett is olyan ordítás, amelyet még nem hallottam, mivel egyik egység se végezte el a feladatát. Az ezredes felháborodása előbb mindenkinek szólt, aztán egyenként vett elő bennünket. Engem különösképpen megtisztelt, többek között kijelentette, mivel szakember vagyok, vegyem tudomásul, ha negyven nap alatt nem készítjük el a kiszabott munkát, és annak befejezését nem jelzi a szokásos lombos fa, nem enged haza se engem, se az embereimet, itt fogunk felfordulni a Szeret partján. Észrevettem, hogy engem különösen utál, amikor így fejezte be őrzöngését: „Itt fogsz megdögleni, te erdélyi nábob.”

Magam köré gyűjtöttem az embereimet, elmondtam nekik mindent, és megkérdeztem tőlük, mi a véleményük. Az emberek látták, hogy itt csak egy segítség van, az, ha a követelményt teljesítjük. Együttesen, egy értelemben osztottuk be munkára az embereket.

Volt egy bűvészünk is, aki eddig bűvészmutatványaisával és tréfáival szórakoztatta a társait, az ezredesi förmedvény után azonban kézbe vette az utált szerszámokat, s maga is ügyesen, jól dolgozott.

Pîrliţa falu munkahelyüinktől negyedóra járásnyira feküdt. A szegény falu legjobb házában béreltem tiszta szobát, amelyet egy Takács nevű szilágycsehi beteges emberrel és hűséges gondozómmal, Szolomájerrel osztottam meg. A bútorzat egy asztalból, négy székből és a falak mellett, a szoba földjébe vert lábakon álló desz-

kapriccsból állott, amelyre több rétegben szebbnél szebb háziszótt szőnyeget terítettek.

Az asztalra került a kis istállólámpa. Jól el voltunk itt szállásolva. Megettük, amink volt. Megtárgyaltuk a nap eseményeit; elkészítettem jelentésemet.

Szolomájer a csizmáimat szárítgatta óvatosan a konyhakemence melegénél, és beszírozta, hogy a bőre ne repedezzen meg.

A falu minden háza mellett volt egy földbe ásott, vízzel töltött gödör, nem ismertük rendeltetését. Házigazdántól tudtam meg, hogy abban tartják a Szeret folyóból kihalászott zsákmányt. Láttuk is azután gyakran, hogy az asszonyok nagy merítőhálóval és vederral mennek a folyó szélére, belemerítik hálójukat a vízbe, és egy óra alatt fognak egy vedernyi apró halat. Bámulatos, milyen gazdag ez a folyó halban. Ha a család nem fogyasztja el az egész fogást, a vizesgödörbe öntik, ahonnan bármikor kiszedhetik.

Már kezdtünk megbékélni sorsunkkal, amikor esősre fordult az időjárás. Ez keserves megpróbáltatást jelentett mindnyájunknak. Az állandóan szakadó esőben a munka még keservebben haladt, de a legnagyobb esőben is folytatni kellett. A munkaidő reggel négy órakor kezdődött. Gyors névsorolvasás után neki a munkának. Az emberek kezét feltörte a szerszámnyél, ruházatuk ronggyá ázott. A sok eső befolyt a vékony nádtetőzeten a földbe ásott barakkokba, az alom átvizesedett.

Szakácsaink szabad tűz fölé akasztott üstökben főztek. Az eső gyakran eloltotta a tüzet, ilyenkor késett a reggeli, az ebéd, a vacsora. A kenyér elázott, az emberek már nem tudták, hová dugdossák az eső elől. Nekünk is napról napra nehezebb volt a faluból hajnali három órakor elindulni, és az esti névsorolvasás után hazatérni a feneketlen sárban.

Amikor elállott az eső, hideg szél kerekedett, és napokig kínozta az embereket. A szélvihar megszáritotta ugyan az esőtől elmállott ruhákat, de éles vagdalkozása kisebezte a test szabadon maradt részét, a kezeket, az arcot. A kihasadt fülcimpákból csepegett a vér. A napokig dühöngő szélvihar után kisütött a nap, de abban se volt köszönet, mert sűrű rajokban szúnyogok támad-

tak az emberekre. Olyan példányok is voltak, amelyek az ingen vagy a vékonyabb szöveten is átdöfték túszerű szívóikat.

Minden erőnket megfeszítve dolgoztunk, hogy a ránk kiszabott feladatot elvégezzük. Sajnos, a sok nélkülözés, a pihenés hiánya napról napra gyengítette az embereket. Nagyobb volt az igyekezet, mint az erő.

Egyik reggel feltűnt a töltés tetején lóháton az ezredes, közeledtét már kilométerről elárulta a munkások hangos nógatása. Megállította lovát az én töltésrészemnél, magához intett, rám ordított, hogy nagy disznóságot követtünk el. Fogalmam se volt, mit csináltunk, ami úgy kihozta a sodrából.

— Az elmúlt esti névsorolvasásnál ki hiányzott? — tette fel a kérdést.

Megnéztem a jegyzetemet, senki sem hiányzott embereim közül.

— Felületesen végezted a névsorolvasást — állapította meg.

Kiderült, hogy az utászok közül hárman hiányoztak az éjjel. Csak reggel tértek vissza a táborba, de közben ellopták a Bălușeni-i pap két szép szürke lovát. Az ezredes keményen kijelentette: gondolkozzam a történetek felől, mert ha nem kerülnek meg a lovak, hadbíró-ság elé állít, itt fogunk elrothadni a Szeret partján...

— Délután jelentkeztek a parancsnokságon — fejezte be fenyegetően, azzal továbblovagolt.

Forgott velem a világ. Mihez fogjak? Felkerestem az utászokat, lássam, mit tudnak a dolgról. Ott tudtam meg, hogy káplárjukat két társukkal fegyveres örök pár perccel azelőtt kísérték be a parancsnoksághoz. Elmondottam nekik az ezredes fenyegetéseit, és megkérdeztem tőlük, hogy lehet az: a névsorolvasáson mindenki jelen volt, és mégis hiányoztak hárman. Bevallották, hogy a három hiányzó nevének olvasásakor mások kiáltották, hogy „jelen!”.

Tehát tényleg felületes volt a névsorolvasás.

Délután jelentkeztem a parancsnokságnál, ahol az ezredes magas színe elé bocsátottak. Megismételte, hogy a lókötésért elsősorban én felelek.

— Remélem — mondtam —, nem tételezi fel rólam az ezredes úr, hogy lótolvaj vagyok.

— Azt nem hiszem, egy erdélyi nábob ilyen nem tehet — mondta ironikus mosollyal. — Ezekből a disznókból ki kell verni, árulják el, mi lett a drága lovakkal. Itt van a lovaglóstorom, ezzel verd ki belőlük az igazságot! — és markomba nyomta a híres korbácsot.

Utasította segédtisztjét, hogy engedjenek be a fogdába.

Belépek a sivár helyiségbe, ahol a három ember a földön kuporogva beszélget. Melléjük kuporogtam, és elmondtam, mire biztatott az ezredes, s hogy ilyesmit nem tudok végrehajtani. Hagytam, hogy beszéljék meg egymás között a sötét helyzetet. Az egyik közülök megvigasztalt, nem lesz semmi baj, mert a lovak biztosan előkerülnek.

Egész éjjel nem tudtam elaludni a nyugtalanságtól.

Reggel látom, közeledik az ezredes, magához int, jelentkezem. Félbeszakít. Megkerültek a lovak, az éjjel a pap kertjében megették az összes fejeskáposztát, ezt fizessem meg. De már ez ellen tiltakoztam, és kértem, engedje szabadon a három utászt, mert nagy szükségem van rájuk.

— Már intézkedtem — jelentette ki nagy kegyesen, és táncoló paripáján elügetett más emberek életét keseríteni.

Ma is rejtély előttem, hogy tudott a három ember intézkedni afelől, hogy a lovakat lopják vissza. Nagy kő esett le a szívemről, de az utászok ezután még jobban ragaszkodtak hozzám, remek munkateljesítményük nagyban hozzájárult, hogy a napi feladatainkat el tudtuk végezni.

A nehéz munkába belefelejtkezett emberek naponta tizennégy-tizenöt órát dolgoztak negyven napig, csak egy vasárnap délután szünetelt a munka. Elindultam sétálni a töltés vonala mentén, ahol a holtfáradt emberek csoportokba verődve diskuráltak, vadászták tetveiket rongyaikban. Mindenféle nyelven beszéltek, románul, oroszul, ruténul, törökül és még egy csomó nyelven, melyről meg sem tudtam állapítani, mi is lehet. Időnként egy-egy szép szomorú nóta hangzott fel.

Csomagot kaptam Katustól, bizony nagyon jólesett a figyelem, a gondoskodás mindig kedves érzés, különösen ha mostoha körülmények között éri az embert. Miközben a csomagot bontogattam, eszembe jutott, hogy első esetben részesültem ilyen szeretetcsomagban. Diákkoromban is irigyeltem azokat az osztálytársaimat, akik szüleiktől hazait kaptak.

Bámulatos, hogy a hírek milyen gyorsan terjednek még az elszigetelt tömegben is. Meghallottuk, hogy zászlóaljunktól távol az egyik csoport emberei között kiütéses tífusz fordult elő. Tudtam, hogy a kiütéses tífusz rendszerint a háború és éhínségek nyomában jelentkezik, a rossz lakásviszonyok, tisztátalanság legfőbb előmozdítói, közvetítói pedig a ruhatetvek. Háború, éhínség nincs ugyan, de a rossz lakhatás, a tisztátalanság adva van, a betegséget közvetítő ruhatetvek pedig hemzsegnék az emberek rongyos ruháiban.

Meg is érkezett zászlóaljunkhoz egy orvos főhadnagy és egy egészségügyi őrmester, körülnéztek a barakkokban, megvizsgálták az emberek ruháit. Fokozott tisztaságra hívták fel a figyelmet, megígérték üstök kiutalását, szappant, amit lehetett. Az orvosfőhadnagy elmondta nekem, hogy nagyon keveset tud a fertőző betegségekről, ő kozmetikus orvos, de hívjam össze embereimet. Jelentkezésre szólította föl mindazokat, akik szabómesterséget folytatnak. Jelentkezett is vagy tizenkét ember. Nem tudtam, hogy ilyen sok szabó van az embereim között, később derült ki, miért jelentkeztek olyan sokan. Azt hitték, katonai szabóságba fognak kerülni, és megszabadulnak a nehéz földmunkától. Volt olyan is, aki azért jelentkezett, mert Szabónak hívják. A legboldogabb volt közöttük Ferdinánd Lajos, egy előkelő kolozsvári úriszabóság tulajdonosa.

Reggel megérkezett az egészségügyi őrmester, lerakott egy vasüstöt, kiosztotta a szappant, lerakatott a szekérről tizenkét vasalót és két zsák faszenet, hat szál deszkát. A tizenkét önként jelentkező szabót az őrmester arra utasította, hogy tüzesítsék meg faszénnel a vasalókat, s amíg ez megtörtént, az utászok a hat szál deszkából asztalt róttak össze. A felsorakozott embereknek pőrére kellett vetkőzniük, s összes ruhadarab-

jaikat a kapcától kezdve az ingig, a felső ruhákat is, azon mocskosan a forró vasalókkal átvastalták. A mű-, veletet orrfacsaró bűz és a tetvek pattogással járó pusztulása kísérte. A szabók közben elátkozták mesterségüket. Ferdinánd Lajos kolozsvári úriszabó csak úgy tudta elviselni a vasalást, ha fejét félrefordította. Rá se tudott nézni a ruhadarabokra, amelyek nem az ő szalonjában, készültek.

Embereim között Szék községből valók is voltak, akik otthonról ismertek. Vasalás közben az egyik megkérdezte tőlem, hallottam-e arról, hogy 1848-ban egy Lenkey nevű tiszt Galíciából hazahozta az embereit.

— Hallottam a történetet — adtam meg a választ —, de miért kérdi?

— Csak azért, mert hátha itt felejtenek bennünket, s legyen valakink, aki hazairányítja a székieteket.

— Hazamegyünk mindnyájan — nyugtattam meg az óvatosan érdeklődőt —, végezzék úgy a munkájukat, mint eddig, akkor nem lesz panaszuk. Még van tíz nap, de elkészülünk, ha valami közbe nem jön.

Az egyszerű fertőtlenítés bevált, zászlóaljunkban egyetlen tifuszos beteg sem akadt.

A remény adott erőt a megfeszített munkához. Nem is mertem arra gondolni, mi lesz, ha minden ígéret ellenére meghosszabbítják ittlétünket.

Számoltuk a napokat, és azt is, hány köbméter földet kell még kitermelni és beépíteni töltésrészünkbe. Hihetetlen erőfeszítéssel a negyvenedik nap délutánján befejeztük feladatunkat, elkészült a szakaszunk. Derék utászaink szép lombos fát szereztek valahonnan, beásták a töltés gerincébe. Boldogan néztük a fát, amely hazatérésünket ígérte.

Távolban feltűnik az ezredes lova. Na, most dől el a sorsunk! Odaér a fához, magához int. Jelentem, hogy a feladatot befejeztük.

Rám nézett, és csak annyit mondott: „Bine, nababul din Ardeal”. Reggel adjuk át a szerszámokat, a felszerelést, és vigyem az embereket a botoșani-i állomásra, ahol a vagonokat megmutatják.

Megkönnyebbülten sóhajtottam fel, ez is elmúlt felölünk, mégsem rothadunk el a Szeret partján.

Reggel indultunk, mert nem tudhattam, mennyi idő alatt tudják megtenni az emberek az utat Botoşani-ig. Végre megérkeztünk az állomásra, bevagoníroztam az embereket a kijelölt teherkocsikba. Kezdet megjönni a kedvük.

Hívatnak az ezredeshez, az állomás peronján várt rám. Átad egy táviratot, olvassam el. Abban az állott, bizonytalan ideig vissza kell tartani az embereket. Kétségbeesve néztem rá, most mi lesz.

— A rendelkezés — súgta — csak egy óra múlva lép életbe. Adott szavam tartom, szerencsés utat!

Felkapaszzkodtam a vagonba, és indultunk Dés felé.

Délután öt órakor érkeztünk a dési állomásra, kiva-goníroztunk. Szolomájert a csomagokkal bérkocsiba ül-tettem, és hazaküldtem, hogy Katus tudja érkezésemet. A kaszárnyában átadtam hiánytalanul a rám bízott em-bereket, és Takács barátommal hazamentünk. Az embe-rek közül ő ment a legjobban tönkre, azért hoztam ma-gammal, hogy hazatérése előtt pihenje ki egy kissé magát.

Leültünk a terített asztal mellé, házi szokás szerint Katus tálalta a hirtelen sült szeleteket. Takács kézbe vette a kést és villát, aztán letette, közben szeméből ömlött a könny. Katus felfedezte, mi a baj, és felsze-letelte a húst. Összerepedezett tenyerei gyulladásba jöttek, eldagadtak, képtelen volt a kést és villát hasz-nálni. Úgy kellett etetni, mint egy kisgyereket. Két nap alatt annyira rendbe hoztuk, hogy vonatra ülhetett és hazautazhatott Szilágycsehbe.

Búcsút vettem Szolomájertől is. Egy hét múlva le-velet kaptunk tőle és feleségétől, a levélhez fényképü-ket mellékelte. A fényképet albumomban megőriztem, emléke negyven nehéz napnak és az emberi ragasz-kodásnak.

A nagy világégés, Csehszlovákia letiprása, a magyar-oroszági revíziós igények általános nyugtalanságot kel-tettek a közvéleményben.

1940 nyarán vált ki az ország testéből a bécsi dön-tés következtében Erdély egy része. Bekapcsoltuk rá-diókészülékünket, Katus mellém bújt, és hallgattuk a bemondott új határvonalat.

A pattanásig feszült belpolitikai zűrzavarban a magyar kisebbség sok megpróbáltatásnak volt kitéve, remélte tehát, hogy helyzete nyugalmasabb lesz. Szomorúságra adott viszont okot, hogy csaknem minden család az új határ meghúzása következtében kettészakadásra volt ítélve. Az erdélyi magyar családoknak román rokonságuk is volt, ez a kapcsolat évszázadok óta alakult így. Hasonlóképpen sok erdélyi magyar családnak szász rokonsága is volt. Ha részrehajlás nélkül elemeztük saját családjainkat, nagyon nehéz volt döntenünk, hogy Erdély melyik részébe húzódjunk.

Apai dédapám, Antal Vince elődei Csíkverebesről szakadtak Szatmár környékére, az ő első felesége, Kosinszky Erzsébet, lengyel, második felesége. Ember Rozália örmény asszony volt. Nagyapám, Antal Dániel első felesége, Harmath Katalin örmény, második felesége, Bogdánffy Róza szintén örmény származású. Apám első felesége, Bikfalvy Lenke magyar, második felesége, Banner Edit svéd származású. Anyai dédapám, Minorich Horváth Károly horvát, karlócai származású, felesége, Hutter Erzsébet Kolozsvár szász városalapító polgárainak leszármazottja. Anyai nagyapám, Bikfalvy István magyar, felesége, Minorich Horváth Stefánia horvát eredetű. Anyám, Bikfalvy Lenke magyar.

Testvéreim házasságai a következőt mutatják: Sándor felesége zsidó származású, Lenke húgom férje temesvári sváb eredetű, Pál öcsém felesége olasz-örmény, Péter öcsém hitvese pedig román származású.

Apósom családja és mi is sok román családdal voltunk jó viszonyban. Vajon az új helyzet nem fog-e éket verni közénk?

Beutaztam Kolozsvárra a gazdasági egyesülethez, lássam, mi ott a helyzet. Ott találtam Szász Pál elnököt, aki búcsúzni jött, mert Erdély déli részében marad. Lelkünkre kötötte, sohase feledkezzünk meg arról, hogy a románokkal együtt élünk mostanig, és együtt fogunk élni ezután is, mindig emberhez méltó legyen a magatartásunk. Ha lehet, segítsünk, ahol csak tudunk. Ne feledjük el, hogy a történelem eseményei között az, ami most történik, csak epizód.

Némileg megnyugodva tértem haza.

Megindult a hivatalok elköltöztetése, a határzónák-ból a katonaság kivonása. Szomorú látvány volt a pár száz kilométert megtett katonaság menetelése. Az egyik moldvai ezred elcsigázva róttá az utat, elől vitték az összecsavart ezredzászlót. Annyira hatással volt rám ez a keserűséggel telített embercsoport, hogy a zászló előtt tisztelettel levettem a kalapomat. Délben, mikor hazamentem, jóleső érzéssel láttam, hogy Katus és édesanyja kapunkba friss vízzel telt edényeket, csuprokat, nagy kosár piros almát tett ki a fáradt katonák felfrissítésére. (A kalaplevétel és a frissítő víz miatt a honvéd katonai közigazgatás idején beidéztek. Megkérdezték, igaz-e a feljelentés. Igaz — feleltem, és megmagyaráztam, hogy ez emberi kötelesség.)

A honvédség bevonulására készült a város, megalakították a polgárőrséget. Magyar átok szerint megindult a versengés, ki fogadja a bevonuló katonaságot. A legkedvesebb aspiráns az üdvözlő beszéd megtartására a századik évét tapodó Almay néni volt, aki arra hivatkozott, hogy ő gyermekkorában látta Bem tábornok katonáit Désen. Már a szöveget el is készítette. Nagy nehezen a családja beszélte le a matrónát a beszédről, aki kikötötte, hogy legalább hozzanak el hozzá egy katonát látogatóba. Ez meg is történt, de Almay néni nem volt megelégedve a tiszt egyenruhájával. Meg is mondta, hogy Bem honvédjei barna atillát viseltek, kiverve zsinórokkal, nem ilyen „dísztelen” viseletet.

A magyar polgárok közül azok, akik valamilyen oknál fogva érdemesnek vélték magukat, hogy az átmenetileg gazdátlan város ügyeit intézzék, naponként gyűléseket tartottak. Kiszivárgott, hogy heves, szenvedélyes viták között próbálkoztak osztozkodni a feltételezett jelentősebb állások felett.

Az egyik ilyen gyűlésen megjelent a megye egyik grófi koronát viselő címerese, aki arról volt nevezetes, hogy a magyar kisebbségi élet semmi néven nevezendő formájában nem vett részt. Azt meg kell adni, birtokát jól kezelte. Fukarságig menő takarékoságáról mindenki tudott. És tényleg nem ok nélkül áldozta drága idejét a „közügynek”, szót kért, és benyúlt a zsebébe, ahonnan elővette gróf Bethlen Györgynek, a Magyar Párt

volt elnökének levelét, amelyben megbízta a megye ügyeinek intézésével. A levelet az egybegyűlteket nagy álmélkodással vették tudomásul, ugyanis a Magyar Pártot egy királyi rendelet betiltotta, tehát az már jó ideje nem is létezett. Időt se hagyott a felocsúdáshoz, benyúlt a másik zsebébe, és onnan kihalászta gróf Bánffy Miklósnak, a volt Magyar Népközösség elnökének levelét, amelyben hasonlóképpen megbízta a megye ügyeinek irányításával...

A kettős megbízással rendelkező, kihasználva a csendet, bejelentette, hogy az urak csak intézzék legjobb tudásuk szerint az ügyeket, neki haza kell mennie, nehogy gazdaságát a ki-, illetve bevonuló katonaság részéről valami baj érje.

Ahogy jött, el is ment.

Nem is volt látható, amíg a helyzet ki nem alakult.

Jobb szórakozás híján felkerestem Rottenberg Elek gyógyszerészsegéd barátomat Krémer Lajos patikájában. Itt mindig lehetett híreket hallani. Eleket nagyon kedveltem, jókedve sok derűs percet szerzett. A gyógyszer-tár tulajdonosa az emeleten lakott, ahonnan, mint más régi patikusháznál, házi beszélőkészüléken lehetett szót érteni a gyógyszer-tárral. Ezek a berendezések még a telefon elterjedése előtti időkből származtak. A hívó jelzés nem csengetéssel történt, hanem egy gumilabdával, ami nyomogatva sipító hangot közvetített a patikába; erre az ott levő belekiabálta a csöbe, hogy jelen van, s megindulhatott a beszélgetés.

Tereferéltünk Elek barátommal, amikor felhangzik a hívó sipítás, Lajoska érdeklődik, ki van a patikában. Elek mondja, hogy Dani. „Nagyon kérem — mondja Lajoska —, várjon egy kicsit, mert valamiben ki akarom kérni a véleményét.”

— Mi lehet az? — kérdem Eleket.

— Fogalmam sincs, Lajoska azért ment fel a lakásba, hogy a díszmagyarját felpróbálja.

Nyílik az ajtó, belép teljes gömbölyűségében Lajoska, és tényleg a díszmagyar feszül rajta.

— Köszönöm, hogy megvártál, kérem véleményedet, hogy áll rajtam, megfelel-e az előírásoknak?

— Közben méltóságteljes mozdulatokkal körforgást végez saját tengelye körül.

Szakértői arcot igyekszem felvenni, és elnézem az örökség révén jussolt, színeiben kissé megfakult díszmagyart, amelyet Róth Pál viselt a millennium alkalmával, és most Krémer Lajos szellőzteti.

— Minden rendben van — jelentem ki —, de a kardot a jobb oldalra kötötted, pedig annak a bal oldalon van a helye. Így nem lehet hüvelyéből kihúzni.

— Hát ki akarja kihúzni? — zárta le a divatbemutatót Lajoska.

Azt már nem tudom, hogy a fogadási ünnepségen melyik oldalán viselte Lajoska a hüvelyt, és azt se, hogy lelkesedésében kivonta-e a díszkardot, én a fogadáson ugyanis nem vettem részt.

Ezt követte a versengés, hogy a családokhoz minél előkelőbb tiszteket szállásoljanak be.

Hozzánk csak egy idősebb élelmezési alezredes jutott.

A posta a város átvétele után két óra múlva már működött, leveleket, táviratokat lehetett feladni.

Pár nap múlva anyósom unokaöccse látogatta meg a családot, aki mint öreg háborús tartalékos főhadnagy utazott át a városon. Meghívtuk ebédre, ebéd után beszélgetés közben megkérdezte: örültünk-e?

Az „Édes Erdély, itt vagyunk ...” induló hatása alatt általános igen volt a válasz. Komoly arccal csóválta fejét.

— Nem sokáig fog tartani az örömötök — jelentette ki szárazon. — Nem akarok ünneprontó lenni, de hamar rá fogtok jönni olyan dolgokra, ami fájdalmas kiábrándulást okoz majd mindnyájatoknak.

Sokszor jutott később eszünkbe jóslata.

Berendezkedett a katonai közigazgatás, feje egy nyugállományból behívott tábornok volt. Vele ki lehetett jönni, de a mellé beosztott dr. Alsó László nyugalmazott miniszteri tanácsossal, aki pedig a megyéből származott, sok esetben gyűlt meg az emberek baja.

Nagyon sok embert foglalkoztatott, vajon milyen álláshoz juthatna. Találkoztam az utcán Fejérváry Jenő

iklódi birtokossal, aki megkérdezte tőlem, milyen állást szeretnék elnyerni.

— Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyletnél vagyok alkalmazásban — feleltem —, és ha az megmarad, ott is maradok, semmiféle állami állás elnyerésére nem töreksem.

Udvariasságból megkérdeztem, ő mi lesz.

— Főispán leszek, mert ahhoz nem kell semmi végzettség.

Jenőt nagy csalódás érte, mert a főispáni álláshoz tényleg nem kellett végzettség, hanem valami más, amit összeköttetésnek neveznek. A megye főispánjának egy megyebeli földbirtokos gróftól neveztek ki. Az alispáni széket is egy megyebeli földbirtokos foglalta el, aki jogi végzettséggel rendelkezett. Ez a hasfájós alispán a négy év alatt megkeserítette a megye lakóinak az életét. A főbb tisztviselői állásokat magyarországiakkal töltötték be, akik egyáltalán nem ismerték az erdélyi viszonyokat. Kisebbségi állásokba bekerült néhány román nemzetiségű tisztviselő is, és vármegyei aljegyzői ki nevezést kapott két jogvégzett dési fiatalember.

Az oktatásügy élére hosszas huzavona után megyebeli írókat neveztek ki, Daday Lorándot, aki felfigyelt az Erdélybe átlátható tanítók tapintatlanságaira. Ezek a földművesekből csak azt látták, hogy háziszótt darócruhában járnak, és úgy bántak velük, mint valami öslényekkel. Nem tetszett nekik az iskolába járó magyar gyermekek szép ízes beszéde sem, türelmetlenül igyekeztek megtanítani őket saját nyelvjárásukra.

A tanfelügyelőség kérte, hogy a gazdasági egyesület adja ki nyomtatásban *Dedrászéplak helyzetképe* című munkámat. Ezres példányban el is készült, hogy okulásul szolgáljon az idegenből hegyes-völgyes megyénkbe szakadt tanítóságnak. Az egyszerű nyomtatványhoz a tanfelügyelő írt rövid előszót, ide jegyzem:

Tanító úr!

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet azzal a szándékkal nyomatta ki és ajándékozta Önnek Antal Dániel EMGE kerületi kirendeltségvezető, volt gazdasági vándortanár itt következő jelentését, hogy az útmutatásul

szolgáljon azokra a szempontokra nézve, amelyekkel falun az életet és a dolgokat nézni kell. A tavalyi és az idei rossz esztendő mindenkit meggyőzhetett arról, hogy sorsunk a barázdákon dől el. Fordítsa tehát figyelmét a földre, és a falu avarján járó ember még el nem tompult szemével kutassa azt, hogy az adott viszonyok között hogyan lehetne előcsikarni egy új darab kenyeret.

Az új kenyér új életet jelent, s ha sikerül ebben az irányban valamit tennie, közvetve bár, de maga is részt vett az élet legmélyebb céljában, a teremtésben.

Dés, 1941. szeptember 30.

*Dr. Daday Loránd
tanfelügyelő*

A tanfelügyelőt alig másfél éves működés után leváltották, s kineveztek helyébe olyat, akinek ugyanazok voltak a nevelési elvei, mint az idegenből ideceppent tanítóknak. A vármegyei és járási gazdasági felügyelőségek élére is alföldi, dunántúli, vagy felvidéki emberek kerültek. Egy részük jó szakember volt, de idegenek maradtak mindvégig. A gazdasági egyesület munkáját féltékeny irigységgel fogadták, bizalmatlanok voltak.

Már 1940 decemberében felkért a budapesti Országos Magyar Gazdasági Egyesület, hogy téli gazdahete alkalmával tartsak előadást Erdély északi részének állattenyésztéséről. Ez meg is történt. Egyórás előadásban ismertettem Budapesten a szarvasmarhatenyésztés, a lótenyésztés, a sertésenyésztés, a juhtenyésztés múltját és jelenét, s tizenkét pontban összefoglaltam indokolt javaslataimat. Előadásom alkalmából az OMGE dísztermét zsúfolásig megtöltötte az érdeklődő szakemberek csoportja. Az első sorban foglalt helyet gróf Esterházy Móric, aki 1917-ben, Tisza István bukása után pár hónapig miniszterelnök volt. Jó mezőgazda hírében állott. Előadásomat nagy figyelemmel kísérte. Én azonban arra a tíz megyémbeli földművesre voltam kíváncsi, aki saját költségén utazott a fővárosba, hogy meghallgassa, mit is fogok mondani. Előadásom befejezése után hozzájuk siettem a terem végébe, hogy véleményüket halljam. Ez a terem előkelő közönsége előtt feltűnést kel-

tett. (Előadásom megjelent a *Köztelek* 1941. január 5-i számában. Különnyomatban is kiadták.)

Kormányzói kinevezéssel betöltötték a megye felsőházi és országgyűlési képviselői tisztségeit. Felsőházi tag egy dési orvos lett és egy idős földbirtokos, aki egykor alispánja volt a megyének, és mindenki úgy gondolta, az lesz újra. A politikai hálót szövők ezzel a kinevezéssel kárpótolták az illetőt, aki tudomásul vette a legmagasabb közjogi méltóságot, de csak egyetlen alkalommal vett részt a felsőház gyűlésén.

Országgyűlési képviselő lett egy dési tímárüzem tulajdonosa és egy megyebeli kétszáz holdas földbirtokos, akinek egyetlen kvalitása, hogy felesége rokona volt a régi Tisza-kormány egyik miniszterének.

Megalakult az Erdélyi Párt, az elnöki tisztséget, nagyon szerencsétlenül, az EMGE elnökével töltötték be. Mivel az Erdélyi Párt a kormányt támogató pártok közé tartozott, ezzel a választással az EMGE is bizonyos mértékben elvesztette függetlenségét.

Dés város polgármestere a hasfájós alispán kreációja lett, korlátoltságát alaposan ki is használta az alispáni önkény. A polgármester ott akarta folytatni a várospolitikát, ahol 1918-ban abbamaradt.

Az állatorvosi kar idegenből idekerült tagjai rosszul érezték magukat a „gyarmati” területen. Panasszal fordult hozzám dr. Sch. István vármegyei főállatorvos, hogy nem bír az emberekkel, rendeleteit semmibe veszik.

Az egyik napon értem jött gépkocsijával (csaknem minden hivatalfőnöknek saját autója volt), elindultunk a faluba. Az iskola legnagyobb termében vártak ránk vagy százan. A gazdakör elnöke megnyitotta a gyűlést, és nekem adta át a szót. Kértem az egybegyűlteket, hallgassák meg az előadót, majd tegyenek fel kérdéseket, válaszolni fogunk. A főállatorvos előadása szak szempontból megfelelt, de úgy lekezelte a földműveseket, mintha fel sem tételezte volna, hogy fel tudják fogni ésszel, amit elmondott. Amikor róluk beszélt, *parasztoknak* titulálta őket. Vidékünkön ez a szó az ostobát, együgyűt jelenti. Amikor a parasztozásra a jelenlevők mozgolódni kezdtek, odasúgtam az előadónak,

hogy nem szeretik, ha őket parasztnak nevezik. Az előadó csodálkozva nézett rám, és egy darabig kerülte a szó használatát, majd még rosszabbat helyettesítette, kendezve őket. A „kend” szót még sértődöttebben vették, azt hiszem, az utolsó ötven évben így nem szólították őket sohasem. A főállatorvos valószínűleg régi népszínművekből merítette faluismeretét.

Az emberek arcáról leolvastam, hogy baj van. Befejeződött az előadás, következtek a kérdések. Elsőnek egy idős bácsika jelentkezett szólásra. Megkérdezte, mit kell tennie a néhány napja fellépett baromfibelegség ellen, amely már eddig is nagy pusztítást okozott a tyúkfélék között. A főállatorvos válaszából kitűnt, hogy ismeri a Décsében pusztító betegséget, de sajnós, az ellen a tudomány még nem ismer gyógyszert vagy olást. Ha észreveszik, hogy beteg a baromfi, vágják le, nyugodtan készítsék el ételnek, fogyasszák el, mert nem ártalmas az egészségre.

Az emberek csodálkozva hallgatták a tanácsot, egymásra néztek, a bácsika undorodásában köpött egy nagyot. Az előadó észrevette, és így folytatta:

— Ne legyenek kendtek olyan begyepesedett fejűek, értsék meg, hogy a gunnyasztó tyúkokat levágva el lehet fogyasztani...

A bácsika hitetlenkedve megkérdezte:

— A főállatorvos úr enne az ilyen beteg állat hú-sából?

— Én igen — felelte az előadó.

Majd megkérdezte az emberektől, hogy mostanában mit esznek.

— Veszünk egy-egy bornyút, megfelezzük a szomszédal, és van finom húsunk tíz napig is — világosították fel a kérdezőt.

A főállatorvos azzal zárta be a sikertelen vitát, hogy majd lesz gondja rá, hogy Décsében ne vágghassanak fiatal bornyúkat.

Bizony jobban tettem volna, ha nem jövök ide, kedves embereim közé, ezzel a baromorvossal.

Másnap reggel szól a telefon, magából kikelve rikácsolja a készülékbe a főállatorvos, milyen óriási sérelem érte. Kora reggel becsengetnek úri portáján, a szol-

gáló kimegy a kapuba, ahol egy paraszt áll szekerekkel. Kéri a leányt, nyissa ki a kaput, mert be akar hajtani. A kiapu kinyílik, behajt az udvarra, és lelki nyugalommal lerakja a szekérderék tartalmát, ami nem volt más, mint egy szállítmány döglött baromfi. Felült a szekérre, s odaszólt a bámuló lánynak, mondja meg a főállatorvos úrnak, hogy a décsei parasztok küldik.

— Felháborító! — kiabálja a telefonba a főállatorvos. — Majd megmutatom én a бүdös condrás parasztnak, végigveretem az egész falut a csendörökkel.

Korponay Kornél bácsit is kinevezték felsőházi tagnak Szatmár megyébe. Táviratban értesített, hogy Kolozsvárra utazik, de megszakítja útját, és meglátogat. Megkértem ügyes titkáromat, menjen ki a dési állomásra, fogadja a vendéget, és kocsin hozza el hozzánk. Megmagyaráztam, kiről van szó. Megérkezik a nagybányai vonat, a titkár lesi az első osztályú vasúti kocsiból kiszállókat, közben kiabálja: „Korponay Öméltósága!”, de a kiszállók közül nem jelentkezik senki. Aztán az egyik harmadosztályú kocsiból lekecmereg egy szürke sportruhás, sapkás, bakancsos öregember, karján hátizsákkal. Megszólítja a nevét kiabáló fiatalembert: „Én vagyok Korponay.” A titkár odavolt a csodálkozástól, milyen egyszerű ember a vendég. El akarta venni a hátizsákot, de Kornél bácsi nem adta oda.

Az ebédnél találkoztunk, nagyon örültünk egymásnak. Kornél bácsi ugyanaz maradt, aki volt. Ugyanúgy látta a helyzetet, ahogy mi. Gratuláltunk felsőházi tagságához, lemondóan intett hozzá, és elmondta, hogy az egy aggmenház. „Ha látnátok, amikor egy-egy főrendet ketten is támogatva cipelnek be a helyére. Sokan közülök olyan süketek, hogy a beszédeknél hangerősítő dudákat illesztnek a füleikbe” — mesélte. Utálta az egész cirkuszt. Szerinte többet ér egy téli gazdasági tanfolyam, ott legalább hasznos munkát lehet végezni. Alig várja a telet, hogy ismét oktathassa a gyümölcsstermesztést.

A Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságával kapcsolatos hírek merőben ellentmondtak egymásnak. Azt beszéltek, német katonatisztek lötték agyon, mert ellezte a nemrég kötött magyar—jugoszláv barátsági és

megnemtámadási szerződés durva megsértését. Teleki Pál egyik rokonától hallottam, hogy a miniszterelnök nem készült öngyilkosságra, katolikus elvei megvetették még a gondolatát is. Tény az, hogy a halála előtti délután gyónt, és másnap áldozni akart a cserkészekkel, akiknél főparancsnoki tisztséget töltött be. Az éjjeli órákban otthon tartózkodott, amikor két német tiszt kereste fel. Fogadta őket, de hogy mi volt ottlétük oka, és miről tárgyaltak, nem lehet tudni. A tisztek távozása után nemsokára saját fegyverével végzett magával. Következett Jugoszlávia lerohanása, s ebben magyar katonai egységek is részt vettek. Az újvidéki vérfürdő híre kiszívárgott, s mindenkit megdöbentett.

Nagy tömegekben hívták be Észak-Erdély ifjúságát, de idősebb emberek is sorra kerültek. Átképzésnek nevezték azt a katonáskodást, amely annyi embernek okozott keserves napokat. A román hadseregben tiszti rangot nyert egyének rangfokozatát nem ismerték el. Karpaszományos honvédként kellett bevonulniok, és végig kellett csinálniok újra az átképzés minden gyötrelmét. Csak az 1914—1918-as világháborúban szerzett rangfokozatok maradtak érvényben. Én is megkaptam új katonakönyvem mint karpaszományos honvéd közlegény.

Megyénk festőművészei a dési városháza tanácstermében kiállítást rendeztek. Részt vett többek között Mohi Sándor, Incze János, Kovács Zoltán, Simon Béla és a hasfájós alispán festegető fia, akinek a segítségével a termet a művészek megkapták. A megyebeli gazdaköri kiküldöttek értekezlete után átmentünk a képkiallítást megnézni. A kiállításról így számolt be Balogh Edgár *Széki tánchoz nem szól síp* című írása egy budapesti lapban: „Az elrévedezésből ajtónyitás zökkent vissza a mába. Mintha kép elevenednék meg, az ajtókeretből parasztok lépnek elő. A komor fekete, kék és szürke színeket csak itt-ott enyhíti az oldaltarisznyák világos foltja. Szokatlan eset, de itt, Szolnok-Dobokában, a szórványmagyarok kisdud társaságában, megtörténhetett... Maguk a festők mutatják be képeiket a vendégeknek. Szótlatlanul csoportosulnak a gazdák egy-egy kiállító köré, és alaposan szemügyre veszik a tárlat min-

den egyes darabját. Ünnepestes hangulat zsong a teremben, valahogy úgy érezzük mindnyájan, hogy a földműves nézők személyében maga az élet, a nyers, mindennapos erdélyi élet vizsgáztatja a művészeket.”

Incze János magyarázza kiállított festményeit. Mellette lóg a falon az alispánfi csendélete. Incze János szatirikus humorával csak annyit mondott: „Ez pedig alma.”

Móricz Zsigmond körútja során eljött Désre is. Heti vásár lévén, kiment a vásártérre szemlélődni. Figyelte a nyüzsgő sokadalmat, az embertípusokat, a felhajtott állatokat, a szekereket. Közben noteszában feljegyezt mindent.

Körüljár egy fatengelyű marhaszekeret, nézi és jegyez, rajzol, majd a szekér alá hajol, úgy is jegyez, rajzol. Vajon melyik írásában bukkanunk majd rá a fatengelyű szekérre?

Este a megyeháza nagytermében Móricz Zsigmond találkozik olvasóival, s elbeszéléseiből olvas fel! A nagy eseményről tudattam a gazdaköröket, és sokan el is jöttek az irodalmi estre. Már a terem átengedése körül is vita támadt, a megyei urak nem akarták rendelkezésre bocsátani, de a végén nagy nehezen beletörődtek a dologba. Az irodalmi estre azonban nem jöttek el, sőt a megyei és városi tisztviselőknek sem javallották, hogy részt vegyenek. Ott voltak azonban a gimnázium tanárai, az iskolák tanítói és a nagyobb diákok. Eljött néhány magyarul beszélő román tanárnő is.

Szerencse, hogy a földművesek nem hagyták cserben Móricz Zsigmondot. A nagyterem háromnegyed része így is üresen maradt. Örök szégyenére Désnek.

Mit szolt a nagy író ehhez a részvétlenséghez? Nem lepődött meg, kedvesen mosolyogva foglalta el helyét az előadói asztalnál. „Ha már ilyen kedves baráti körben vagyunk — mondotta —, illő, hogy az első sorokat foglalják el, ne legyen semmi távolság közöttünk.” Aztán felolvasta két elbeszélését, vagyis inkább elmondta — de hogyan mondta el! —, a szívét adta át hallgatónak, és mindenki érezte, hogyan dobog. Amikor a történet végén jelentik a vendéglátó házigazdának, hogy a szilaj bika agyontaposta a gulyást, és a vendéglátó föl-

desúr bosszankodik, mert ez az intermezzo megzavarta az ebéd hangulatát, a földművesek szeme szikrázott, megértették Móricz Zsigmond tanítását.

A hitleri Németország oldalán Magyarország is részt vett a Szovjetunió megtámadásában. A kiképzésben részesült észak-erdélyi katonákat behívták. Mindjobban érezhető volt a német nyomás, hatalmas élelmiszerkészleteket irányítottak Németország felé.

Láttam egy sebesültszállító vonatot, amikor abból súlyos sebesülteket szállítottak a kórházba. Fele azoknak haldokolt, láttam olyan fiatal katonákat, akiknek mindkét lábát amputálták, de olyat is, akinek se keze, se lába nem maradt. Ezeket az emberroncsokat kétfülű vesszőkosárban cipelték az egészségügyi katonák.

Meghirdették két felsőházi póttag választását.

Bevonul a megyei nagygyűlésre a főispán, alispán, főjegyző, elfoglalják helyeiket az elnökségben. A főispán figyelmezteti a választókat, hogy állampolgári kötelességüket a legnagyobb megfontolással végezzék, szavazataikat arra adják, akiket a legmegfelelőbbnek tartanak a magas tisztség betöltésére. A választással kapcsolatban tilos bárkit is befolyásolni, hogy kire adja a szavazatát. Ezután kiosztották a szavazólapokat.

A szavazólapokat a szavazópolgárok átadják a vármegyei főjegyzőnek, aki a kijelölt bizottsággal visszavonul a leadott szavazatok összeszámlálására. Erre az időre a főispán szünetet rendel. Visszatér a bizottság, felolvassák az eredményeket, mely szerint Antal Dániel, az EMGE t. b. igazgatója a szavazatok kilencvenöt százalékát, Simó Lajos négy százalékát, Hatfaludi Ernő és a hasfájós alispán fivére egy százalékát kapta. (Pontosabban: az utóbbi egy szavazatot kapott, magáét az alispánét. Ezt a szavazólapot a vármegyei főjegyző ideadta, hogy lássam: az alispán kihúzta nevemet, és jellegzetes írásával beírta fivére nevét. Ezt a szavazólapot ma is őrzöm emlékeim között.)

A választás napján felkeresett az idős felsőházi tag, és elmondta, hogy nagyon várta ezt a választást, szívből örül megválasztásomnak, amihez ő is hozzájárult szavazatával. Kinevezése után azonnal be akarta adni lemondását, de kérték, várja meg, amíg a póttagokat

megválasztják, hogy azokból a legtöbb szavazattal bírót elismerhessék. Örül, hogy leteheti ezt a tisztséget, melyet úgy tekintett, mint valami szépségflastromot. Megmutatta lemondó levelét, amit még a mai napon átad a főispánnak. Ez meg is történt, de tizennégy hónap kellett ahhoz, hogy a felsőház elnökéig eljusson, addig egy megyebeli íróasztalfiókba zárva várta, hogy hátha valami módon elévül. Hálás köszönetem annak az ismeretlen rosszakarómnak, aki jogtalanul visszatartotta a főrend lemondólevelét, amivel akaratlanul is megóvott későbbi kellemetlenségektől.

Felsőházi póttagnak történt megválasztásom után is ugyanúgy végeztem munkámat, mint azelőtt. Közben az EMGE vezetőségétől újabb feladatok megoldására kaptam megbízást.

A gazdasági egyesület elhatározta, hogy évi országos közgyűlését Marosvásárhelyen tartja. Megkezdődött a gondos, körültekintő rendezési munka. Több ezer vendég, gazdaköri tag részvételére számítottak. Bejelentette magát Kállay Miklós miniszterelnök is. Már a kora reggeli órákban nyüzsgött a nép a város utcáin, az egyes székely tájak küldötteit fel lehetett ismerni megszokott viseletükről, de itt voltak a széki földművesek is kék rézgombos kabátjaikban. Asszonyok, lányok is akadtak számosan.

Mikor a színpadra igyekeztem, találkoztam az EMGE elnökével, aki látta, hogy felkerestem a kisgazdákat helyeiken. Kissé idegesen érdeklődött, milyen a hangulat.

— Bizakodó — nyugtattam meg.

Megérkezett a miniszterelnök is, a közgyűlés a sorrend szerint folyt. Majd Kállay Miklós miniszterelnök beszélt. Nem olvasta a beszédet, folyamatosan jó hanghordozással adta elő az általános szólamokat, a színvonal azonban csak főszolgabírói volt. A kényes kérdéseken ügyesen átcsúszott. (Ezért mondták a miniszterelnökre, hogy belpolitikában és külpolitikában egyaránt járja a „kállai kettős”-t. Szabolcsban, különösen Nagykállón, régen az úgynevezett *kállai kettőst* táncolták, amely hol lassúbb, hol sebesebb menetű.) Beszéde során rátért a mezőgazdaság kérdéseire, amire a hallgatóság felfigyelt, mert saját bőrén tapasztalta termé-

nyeinek kíméletlen összeszedését. Bizonyos könnyítéseket helyezett kilátásba.

Az egyik páholyból egy fiatal székely földművelő közbeszólt: „Eztán úgy es legyen!”

Kállayt elfutotta a méreg, és fölényes hangon kijelentette:

— Fiatal barátom, legyen nyugodt, mindezekért én magam felelek...

A közgyűlés után a gazdakörök népes csoportjai felvonultak a dízsátor előtt. Közben a rezesbanda nem éppen erre az alkalomra való indulófélét játszott. A sláger a három kis kacsáról szólt, amely nem ment este haza... Erre kellett peckesen menetelniük a székelyeknek.

SZURONYOK, BOMBÁK

Híre járt, mindenki tudta, a Don-kanyarba bevetett magyar katonai egységek katasztrofális veszteséget szenvedtek. Kétszázezer katona esett el, fagyott meg vagy esett hadifogságba. A rendkívül hideg időben nem osztották ki a téli felszerelést, mert arra nem érkezett meg a legfelsőbb parancs, a raktárak teljes egészükben kerültek a szovjet hadsereg kezére. A szétzüllött hadsereg menekülni próbált ló vontatta szánokon, gépkocsikon. A szintén menekülő németek erőszakkal elvették járműveiket, és saját kényes bőrüket mentették. Ha egy katona felkapaszkodott a tehergépkocsira, a németek ledobták a hóra, ha görcsösen belekapaszkodott a deszkázatba, bajonettel levágták ujjait.

Úgy látszik, a „kállai kettős” csődöt mondott.

Meghívtak az Országos Mezőgazdasági Kamara gyűlésére, ahol a munkaadók (földbirtokosok) fognak találkozni a munkavállalókkal (mezőgazdasági napszámosokkal), hogy időszerű kérdéseiket megtárgyalják. A gazdasági egyesület emberei mint megfigyelők vettek részt a gyűlésen. Hát én tényleg meg is figyeltem mindent.

Egy hosszú asztalnál ültek a munkaadó földbirtokosok, majd beszállingózott néhány munkavállaló, akik a falak mellett levő székekre ültek le nagy illedelmesen; a többieknek nem jutott szék, és állva hallgatták végig a szónokokat. A munkaadók vagy képviselőik főképpen hazafias kötelességeikre figyelmeztették a munkavállalókat, a munkavállalók viszont a bérek olyan megállapítását kérték, hogy abból szerényen meg lehessen élni. Az erdélyi földművesek nem így beszéltek volna. Egy felszólaló azonban meglepett. Nagyon értelmes okfejtéssel adta elő a kívánságokat, minden szavának súlya volt. Öntudatos magatartása is tekintélyt parancsolt. A mellettem ülő Alsó-Dunántúli Mezőgazdasági Kamara elnökétől megkérdeztem, ki ez az ember.

— Dobi Istvánnak hívják, szőlőműnikás, de telefon-szereléshez is ért, régi képviselője a munkavállalóknak.

Az Alsó-Dunántúli Mezőgazdasági Kamara elnökével hosszasan elbeszélgettünk erdélyi falumunkánkról. Érdekelte a mód, ahogyan a gazdasági tanfolyamokat tartjuk. Elmondtam, hogy ezeket egyszerűség és célszerűség jellemzi. A földművesek magukénak vallják a tanfolyamokat. Megkért, tegyem lehetővé, hogy egy fiatal jó szakemberét, Pálvölgyi Istvánt, pár hónapra elküldhesse hozzám tanulni, tapasztalatokat szerezni. Pálvölgyi Pista jó tanítványnak bizonyult. Eleinte nagyra meresztette a szemét azon, amit látott, de később megszokta. Megszerette megyénk lakosságát, megfigyelte azt a szívós harcot, amellyel a mindennapit előteremtik hegyoldalaikon. Meg is mondta, ha az ő vidékükön így szeretnék a földet, háromszor annyi termésük lehetne. Ha pedig itt kellene élniök, biztosan éhen halnának.

Elkerülhetetlenek lettek az összezördülések a hatóságok és földműveseink között. Az első csetepatém alispánunkkal a juhsajt beszolgáltatása körül kerekedett. Megyénkben ugyanis kiváló csemege-sajtot készített három család, maguk az alispánék, valamint egy magyar és egy román család. A pincében érlelt puha sajtnak jó hírneve volt, és nagyon szívesen vásárolták. Három helyről került ki az azonos minőségű csemege-sajjt, de az alispán csak a sajátjával tett kivételt, amit jóval magasabb áron lehetett értékesíteni, a másik kettőt viszont arra kötelezte, hogy egyszerű juhsajt árában szolgáltassák be a közellátásnak. A román és magyar sajt-készítő panaszaival felkeresett, és sérelmeinek orvoslását kérte. Közbenjártam érdekükben, de az alispán ridegen elutasított, mire egyenesen a minisztériumhoz fordultam, ahol úgy döntöttek, hogy a csemege-sajtok azonos elbírálásban részesítendőek. Közbelépésem időt vett igénybe, közben a sajt-készlet háromnegyed részét alacsony áron kellett beszolgáltatniok, amiből jelentős kárunk származott.

Az alispán mint „csendestárs” részt vett bizonyos erdőkitermelési vállalkozásban. A potom áron megvásárolt erdők — faanyaguk máskülönben első osztályúnak számított — járhatatlan helyeken terültek el. A

megállapított kilométer és súly szerinti fuvarbérért senki se vállalkozott a szállításra. Ekkor lépett közbe az alispáni önkény, és csendőri karhatalommal kényszerítette az állattartó földműveseket a kitermelt tűzifa beszállítására.

Az első szállítási napot követően Felőr, Alsóilosva, Csicsóhagymás, Csicsógyörgyfalva magyar és román földműveseinek küldöttsége keresett fel, részletesen elmondták sérelmüket.

Megírtam irodámban a panaszosok kérvényét, mel lékeltem a tények leírását, az erdőigazgatóság és az alispán álláspontját. Ajánlva expressz feladtam a Földművelésügyi Minisztériumnak. Negyvennyolc óra múlva beszüntették az erőszakos szállításokat. Egy ideig próbáltak felemelt fuvardíjjal szállítani, de semmire se mentek vele. Később beszüntették a termelést és a fuvarozást is, mert ráfizettek az erőszakra alapozott bombaüzletre.

Ahogy a magyarországi politikai pártok megpróbálkoztak azzal, hogy Erdély északi részébe betörjenek, ugyanúgy kísérletezett szervezkedni a hivatalosan elismert és államilag támogatott Egyesült Női Tábor is.

Még a katonai közigazgatás időszakában magyar ruhabemutatót rendeztek, nyilván, azzal a céllal, hogy áhítattal csodálják asszonyaink, leányaink a magyaros és álmagyaros motívumokkal díszített női ruhadarabokat. Az Egyesült Női Tábor második próbálkozása a városi és falusi napközi otthonok szervezése lett volna. Asszonyaink a napközi otthonok tervét örömmel fogadták, mert az tényleg nagy segítséget jelentett a gyermekeknek. Amikor azonban feltételnek szabták, hogy a napközi otthonok az Egyesült Női Tábor égisze alatt működjenek, és saját nőegyleteik olvadjanak be az Egyesült Női Táborba, kereken visszautasították a kezdeményezést. Nem beszéltek össze, mégis egységesen állottak ki önállóságuk mellett.

A napközi otthonokat azonban asszonyaink leleményessége megvalósította, mégpedig idegen támogatás nélkül. A falvakban puhatolózó Egyesült Női Tábor dámainak megmondták, hogy szegények, de nem koldusok, ami a napközi otthon étkeztetéséhez szükséges nyers-

anyag, azt összeadják, s az ősi kaláka módján gondoskodnak ők arról is, aki elkészítse a kicsi gyermekek ételeit. Egyedül a gyermekgondozónő fizetését fogadták el, de azt is csak egy ideig. Az idegenből ide került óvónők nem érezték jól magukat a vadóc gyerekek között, szedték sátorfájukat, és hamarosan szelídebb tájakra tették át működésük színhelyét. A napközi otthonokat aztán nagy lelkesedéssel átvették a falvak óvónői, akik szerették a vadóc gyermekeket, mert valamikor ők is vadócok voltak.

El kell ismerni, hogy asszonyaink különbül viselkedtek, mint mi, férfiak.

Katus az egyik nap azzal a tervvel állott elő, hogy meghívja Tinit, első feleségemet Désre. Bámulva néztem rá, azt hittem, tréfál, de ő egészen komolyan gondolta a vendéglátást. Nehezen állott el tervétől. Hát mégis talán kissé fura esemény lett volna kis városunkban Antal Dániel feleségeinek kongresszusa. Azt azonban kikötötte, hogy amikor a fővárosba utazom, látogassam meg Tinit. Telefonon érdeklődtem, mikor kereshetem fel otthonában. Nagyon örülnek jövetelemnek — válaszolta —, délután várnak.

Tinit tizenöt éve nem láttam. Ő is, férje is csókkal üdvözölt. Bizony a kis őzikéből csinos molett asszony lett. Nagyon gondosan volt öltözve, észrevettem persze a kozmetikázást. Kedvesek voltak hozzám, a férje nyugodt természetű, rokonszenves férfi. Tini vidáman kacagott mindenben, néha megsimogatott. Minden átmenet nélkül így szólt hozzám:

— Dincikém, milyen szépen öszül a halántékodon a hajad, tetszik nekem, újra elvehetnél feleségül.

Bocsánatkérően néztem a férjére, aki csak kedvesen bólintott.

Amikor Tini kiment, a férj így magyarázkodott:

— Kedves sógor, nagyon örülök, hogy megismertelek személyesen. Te nagyon jól kell hogy tudjad, milyen a feleségem.

— Tudom — feleltem —, és hogy bírod a természetét? A viharos vitatkozásait?

— Én úgy veszem, ahogy van. Akármit mondhat, nem vitatkozom, ez a titka a családi békének.

— Otthon beszámoltam Katusnak, remekül szórakozott látogatásomon.

Az EMGE 1844-ben történt alapítása után a kilencenkilencedik közgyűlést Désen tartották meg. Nagy gondot okozott a háborús viszonyok között egy ilyen gyűlés rendezése. Gondoskodni kellett a részvevők elszállásolásáról, és biztosítani kellett szerény étkeztetésüket is. A szállásadást a város polgárai szívesen vállalták. Az éttermek egyszerű és olcsó ételeket készítettek. Képviseltette magát a Földművelésügyi Minisztérium, a legtöbb mezőgazdasági kamara s a magyarországi OMGE vezetősége. Természetesen több száz erdélyi gazdakör küldte el földműveseit, s kiállításon mutatta be terményeit. Ezen a közgyűlésen választottak meg központi felügyelőnek, így ezután az összes gazdakörök gondozása hatáskörömbé tartozott, ami nehéz feladatot rótt rám a súlyos háborús viszonyok között. Ügyköröm megkívánta, hogy hetenként három napot Kolozsváron töltssek. Bútorozott szobát kellett keresnem, kaptam is egy szép világos, jól berendezett szobát dr. Kohn Hillel ügyvéd családjánál. Szeretettel fogadtak magukhoz. A családfőt a kommunista perek során letartóztatták, és szigorú börtönökben várta perének kimenetelét. A ház asszonya bizalommal elmondta Katusnak és nekem mindazt, amit férjével kapcsolatban megtudhatott. Nehéz körülmények között élt kisfiával, de a munkások és elvtársai, ahol lehetett, segítették. Náluk laktunk mindaddig, amíg az EMGE központi felügyelői ügykörét betöltöttem.

1943. november 23-án ismét irodalmi estet rendeztek Désen, a gazdaköri tagok most is bejöttek, hogy ez esetben meghallgassák Féja Géza és Sinka István felolvasásait. Sinka hallhatott a hasfájós alispán és a köztem folyó állandó vitákról, mert *Harmincnyolc vad-alma* című kötetébe a következő ajánlást jegyezte be:

Antal Dánielnek, sok szeretettel és azzal az üzenettel, hogy ezekkel az almákkal megszelídítheti az orosz-lánokat...

Désen, 1943. november 23.

Sinka István

A széki gazdakör elhatározta, hogy leromlott szarvasmarha-állományát felcseréli borzderes szarvasmarhával, ami körülményeiknek sokkal jobban megfelelne. Egyelőre harminc-negyven tehenet és előhasú üszőt szeretnének vásárolni. Megkértek, érdeklődjem a dolog iránt. Máramarosban kiváló borzderes szarvasmarha-állomány volt, legelőször ott érdeklődtem, de az árak olyan magasak voltak, hogy a kevés pénzü széki földművesek két, sőt három tehenük árából se tudhattak egy borzderes tehenet vásárolni. Véletlenül tudtam meg, hogy a Gödöllői Állami Uradalom feloszlátja borzderes-tenyészetét, és az eladásra kerül. Felvettem az összekötést az uradalom jószágigazgatóságával, előzékenyen meghívtak, nézzem meg az állományt. Elmagyaráztam nekik, hogy a vevők a széki földművesek lennének, szeretném, ha az ő megbízottjaikkal együtt mehetnék, mert a vásárba én csak mint szakember szólhatok bele. A jószágigazgató megértette a különleges helyzetet, és megkérdezte, hányan jövünk. Megmondtam, hogy tíz földműves és én. Úgy látom, nagyon érdekelte az eset. Megállapodtunk, hogy melyik nap és melyik vonattal érkezünk Gödöllőre.

Az utazás alatt is sokan felfigyeltek a székiek érdekes viseletére, ilyet még nem láttak. A gödöllői állomáson a kiküldött titkár várt bennünket. Bemutatkozott, én pedig bemutattam az embereket. Az állomás előtt hat gyönyörű szán várta a vendégeket. A székiek nem lepődtek meg a fényes fogatoktól, kettesével foglalták el helyeiket, mintha mindig így utaztak volna. A kényes lovak repítették a szánokat, az ezüst csengők csilingeltek. Egyenesen arra a tanyára mentünk, ahol a borzderesek istállói voltak. Itt várt a jószágigazgató; nagyon tetszett neki a székiek komoly, méltóságteljes fellépése. Egyenként vezették ki a teheneket és az üszöket, az emberek meg voltak elégedve. Az egyik földműves félrehívott, kérdezzem meg az árakat, mert ha sokat kérnek érte, nem tudják megvenni. Elmondtam aggódásukat a jószágigazgatónak. Elmosolyogta magát; az árak úgy lettek megszabva, hogy eladott tehénkéik

árából ki tudják fizetni a törzskönyvezett borzdereseket. Közölte az árakat, az emberek meg is vették az egész állományt.

A szemfüles földművesek ismét félrehívtak, és elmondták, hogy láttak az istállóban egy remek bikát, próbáljam azt is megvenni. Megemlítettem a jószágigazgatónak, mi az újabb kívánság. Tetszett neki, hogy felfedezték a kiváló törzsbikát. Sajnos, nem eladó semmi pénzért, mert a bolgár cár ajándéka, de a tehenek keveset érnek bika nélkül, ezért a bikát ajándékba adja az uradalom... Erre nem számítottunk, az emberek büszkéek voltak a királyi bikára, de rám is, mert azt hitték, hogy nekem köszönhetik az ajándékot.

Ismét előállottak a szánok, a jószágigazgató meghívott ebédre, megköszöntem a meghívást, de én az emberekkel akarok maradni. Erre kijelentette, hogy természetesen együtt fogunk ebédelni, nem is gondolt arra, hogy ne az ő vendégei legyünk. A székiek a hallban levetették felső kabátjukat, és kék rézgombos lájbijukban, hófehér háziszótt ingükben léptek be a dohányzóba, ahol a kényelmes bőrfotelekben elhelyezkedtek. Felszolgálták a frissítőket. A feltett kérdésekre megfontolt, okos válaszokat adtak. Belépett a ház asszonya, bemutattam a földműveseket — semmi zavar. Átmentünk az ebédlőbe, felszolgálták az ebédet. Boldogan dobogott a szívem, milyen méltóságteljesen tud viselkedni az erdélyi földműves.

Ebéd után megköszöntem a vendéglátást. A háziaszszony kijelentette, ők köszönik ezt a megtisztelő látogatást. Megkérdeztem, ebben a jószágigazgatói házban voltak-e már ilyen vendégek. Őszintén bevallotta, hogy ilyesmi még sohasem fordult elő. A hallban inasok segítették fel a székiek kabátját, s ezt ők a legtermészetesebbnek találták. Látták, hogy borraivalót dugok a segítő kézbe, ők is egyenként ugyanúgy, ugyanannyi borraivalót csúsztattak.

Megelégedett emberekkel utaztam haza.

A megye gazdakörei tudtomon kívül Mohi Sándor festőművésszel megfestették arcképemet, s annak költségeit egymás között arányosan elosztották. A megren-

delő földművesek a művésszel közölték kívánságukat: abban a köpenyben fessen le, amelyben meg szoktam látogatni őket; a háttér zöld domb legyen, a völgyön kanyarogjon a Szamos, a domboldalra kis fehérre és kékre meszelt házakat fessen. A kép elkészült, és a gazdaválasztmányi gyűlésen láttam először, amikor úgy határoztak, hogy annál a gazdakörnél legyen, amelyik a legjobb eredményt érte el. Meghatott az eset, bizalmat véltem kiolvasni belőle személyem iránt, de az még jobban esett, hogy földműveseink nem egy fényképésszel csináltattak nagyított képet, hanem ízlésük oda fejlődött, hogy neves festőművészt kértek meg a portré készítésére.

Gyakran felkeresett Daday Loránd író és volt tanfelügyelő, akit leváltása után az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület megyei vezetésével bíztak meg. Irodája lassan panaszirodává nőtte ki magát. Nagyon sokan keresték fel sérelmeikkel, és együtt próbáltunk segíteni. Sokat vitatkoztunk, heves, lobbanékony természete gyakran szembekerült az én nyugodt megfontoltságommal. Ezért néha haragudott is rám, de közös erővel számos ügyben sikert értünk el.

1944 elején ismét felkereste Kolozsvár városát Kállay Miklós miniszterelnök. Eljött az EMGE székházába is, ahol az ügyosztályokat sorra meglátogatta. Nálam a központi felügyelőségen is töltött pár percet. Megállt a szoba falát betöltő térkép előtt, amelyen az összes gazdakörök fel voltak tüntetve, valamint az, hogy hol tartottunk növénytermesztési, állattenyésztési, gyümölcs-termesztési tanfolyamot. Hitetlenkedve megkérdezte, megfelelnek-e ezek az adatok a valóságnak. Megmondtam, hogy nálunk nem szokás valótlan dolgokkal kérkedni.

Este vacsorát adott a Központi Szálloda egy külön helyiségében, engem is meghívtak. A vacsora felszolgálása után az ajtókat lezárták. A miniszterelnök rövid beszédet mondott, tartózkodás nélkül szólt vendégeihez. A lényege az volt, hogy a németek a háborút elvesztették, nehéz idők következnek. Célzott bizonyos próbálkozásokra, amelyekkel menteni lehet, ami menthető. Kinyitották az ajtókat, elsőnek a miniszterelnök távo-

zott kíséretével, majd a vendégek is elszéledtek. Amiket elmondott, azt mi is tudtuk, de nem sejtettük, mire gondol. Talán kiugrásra, különbékére?

A következő hetek eseményei meghíúsították a háborúból való kilépést. A németek lezárták a határokat, tankezredek, ejtőernyős egységek szállták meg a fővárost. A Kállay-kormányt elseperték. Kállay a török követségre menekült. Több minisztert letartóztattak, a közismert németellenes felsőházi tagokat, országgyűlési képviselőket, élükön Bajcsy-Zsilinszky Endrével, fogóságba vetették.

A náci hadsereg lezárta a Tisza folyó vonalát, és egy időre az azon innen eső területekkel megszünt minden összeköttetés. Horthy kinevezte a Sztójay-kormányt, mire a németek Észak-Erdélybe is bevonultak, s a legtöbb főispánt leváltották, helyükre szélsőjobboldali elemeket neveztek ki.

1944. április havában kaptam meg az országgyűlés felsőházának meghívását „bemutató látogatás”-ra. A fővárosba utaztam, s jelentkeztem a felsőház háznagyi hivatalánál; azonnal bejelentettek az elnöknél. Pár percen belül fogadott, hellyel kínált. Örömét fejezte ki, hogy végre egy fiatal embert választottak meg (negyvenharmadik évemet tapostam). Megkérdeztem, nálam nincs-e fiatalabb a felsőházi tagok között.

— Van — mondotta —, de az nem számít, a kormányzó fiáról van szó.

Elmondotta, hogy a napokban sor kerül a Sztójay-kormány bemutatkozására a felsőház színe előtt. Ez előtt találkozni kíván Sztójay miniszterelnökkel egy semleges helyen, a Tisza István Körben, nagyon szeretné, ha tanúja lennék találkozásuknak. A pontos időt tudatni fogja.

— A Vadászkürt szállodában lakom, ott értesítsenek — válaszoltam.

Megérdeklötte, miért éppen a Vadászkürt szállodát választottam.

— Nagypám több mint három évtizeden át oda szállt meg, amikor ügyes-bajos dolgait intézte — mondtam —, s én megkértem a szálloda vezetőjét, ha lehet,

ugyanabban a szobában szeretnék lakni, ahol nagyapám is lakott.

Régi könyvekből előkeresték nagyapám nevét, és megállapították, hogy mindig ugyanabban a földszinten levő szobában szállt. Örömmel láttam, hogy a szoba szép biedermeier bútorzata valódi. Feltehető, hogy ugyanaz a berendezés, mint nagyapám idejében. Azonnal otthon éreztem magam, és azontúl abban a szobában laktam. (Sajnos, a második világháború idején bombák érték az épületet, s amikor 1946-ban ott jártam, már csak romok fogadtak.)

Elmentem a Tisza István Körbe. A felsőház elnökét már ott találtam, megérkezett Sztójay miniszterelnök is. Hideg, tartózkodó magatartás mindkét részről. A beszélgetés tárgya a kormány bemutatkozása a felsőház előtt. A felsőház elnöke megkérdezte Sztójajt, a miniszterelnök garantálhatja-e azoknak a felsőházi tagoknak a mentelmi jogát, akik esetleg ellentmondának a kormány elismerésének. Sztójay furcsa idegen kiejtéssel csak annyit mondott, hogy azt nem garantálhatja. Kölcsönös fejbiccentések, és Sztójay távozott.

Másnap délelőtt összeült a felsőház. Az elnök megnyitja a gyűlést, tárgya a Sztójay-kormány bemutatkozása. Bevonul a kormány, elfoglalják helyeiket, a teremben nagy csend. A miniszterelnök ívpapírról olvassa rövid beszédét, amiből alig lehet valamit megérteni. Fejbiccentés az elnök felé, és a kormány tagjai elhagyják a termet. Az elnök szünetet rendel, a felsőház tagjai a folyosóra vagy az étterembe mennek. Én a folyosón nézelődök, nem ismerek senkit, figyelem a halkán beszélgető csoportokat. A folyosó is elnéptelenedik. Rövid csengetés, csak annyi, mintha valaki véletlenül rátette volna a kezét a csengő gombjára. Visszamegyek a terembe, alig van benn néhány ember. Az elnök elfoglalja helyét, feláll, és bejelenti, hogy mivel a felsőház tagjai közül többen sajnálatosan idegen hatalom letartóztatásában vannak, a felsőház csonka, nem veheti tudomásul a kormány bemutatkozását.

Ennyi volt az egész. Halálos csendben elhagyja elnöki helyét. A tagok is elszélednek.

Én hazautaztam Désre. Ez volt első és utolsó jelenlétem a felsőházban.

A zsidóság kereskedelmi, pénzügyi tevékenységét ekkorra már teljesen lehetetlenné tették. Román és zsidó munkásegységek gyötrődtek a front mögött, de a belső területeken is. A zsidó állampolgároknak kötelezővé tették a sárga csillag viselését, majd egyik napról a másikra összeszedték a zsidó polgári lakosságot; a férfiakat, nőket, öregeket, gyermekeket egyaránt otthonuk elhagyására kényszerítettek, csak némi élelmiszermennyiséget és kevés ruhaneműt vihettek magukkal. Désről gyalog hajtották őket a Bungur erdőbe, ahol még fedél sem volt fejük felett. A kilakoltatást tábori csendőrök és rendőriskolások végezték cinikus kegyetlenséggel.

Rottenberg Elek gyógyszerész barátom felkeresett otthonunkban. Róla az összeszedésnél megfélemedtek, búcsúzni jött. Önként jelentkezett a gettó parancsnokságánál, osztozni akar öreg édesanyja és testvérei sorában... Családom tagjai próbálták lebeszélni tervéről, de nem sikerült. Amíg az elhurcoltakat az erdőben tartották, az ivóvizet szállító gépkocsival, mint aki a hordók megtöltését végzi, több ízben eljött hozzánk (a város szélén, ahol laktunk, állott az utolsó vízvezetéki csap, innen vitték az ivóvizet). Tőle tudtuk meg, milyen embertelen körülmények között tengetik napjaikat.

Anyósom és Katus az öt fejőstehén tejét kondorokban küldték a gettóba a gyermekeknek és az öregeknek, előfordult azonban, hogy a kapuba kikészített tejet a vízszállító gépkocsit kísérő rendőr vonakodott a járműre feltenni. Akadt azért a rendőrök között is jóra való ember, aki egy hároméves kis zsidó lánykát elkeseredett anyja rimánkodására a tehergépkocsi kabinjának ülése alá rejtett, és kicsempészett a gettóból. (Ez a rendőr később elbújt, és csak a felszabadulás után jelentkezett a néprendőrségnél.)

Az esti órákban messzire elhallatszott a Bungurból a gyermekek sírása, haza szerettek volna jönni.

A megye közeli és távolabbi falvainak román és magyar lakossága megrakott szekereken élelmiszert hozott és ajándékozott a nélkülözőknek, de előfordult, hogy

a csendőrök elzavarták a falusiakat az erdő környékéről.

Az egyik nap nem jöttek ivóvízért. Vasúti kocsikba zsúfolva azon a napon szállították el a zsidó lakosokat ismeretlen helyre. Pár hét múlva hallottuk, hogy a deportálást hivatalból rendelték el a megyék alispánjainak és csendőrparancsnokainak. Az utasításokat a belügyminisztérium részéről Endre László és Baky László adta ki.

Recsegett-ropogott minden. A németek jelentéseikben „rugalmas elszakadások“-ról beszélnek. Visszavonulás az egész fronton!

Szabadságra Désre érkezett R. I. első világháborús hadnagy. Elmesélte, hogy emberéivel utakat készít a Kárpátokban. A lakosság révén összeköttetésbe került a partizánokkal, azok megüzenték, hogy melyik útvonalon ne közlekedjenek, éjjel ne hagyják el szállásaikat. Ezt be is tartották. Nem is volt semmiféle kellemtelenségük.

Váratlanul érkezett a bukaresti fegyveres felkelés rádióhíre. Hamarosan arra figyeltünk fel, hogy a nácik roskadásig telt katonai tehergépkocsikon menekülnek nyugat felé. Láttam több ilyen katonai gépkocsit, amely eredetileg azt a célt szolgálta, hogy vontassa az ágyút, és a kiszolgáló legénységet szállítsa. A tehergépkocsik vadonatúj paplanokkal voltak megrakva, s ágyú helyett gumikerekű konyhát vontattak. Főtt az étel, nehogy a nagy futásban megéhezzenek.

Az illegális Béke Párt helyzetmagyarázatait, útmutatásait megkaptam, és annak értelmében végeztük munkánkat. Baráti közösségünk az EMGE helyiségeiben, hivatalos órák után találkozott, hogy megbeszéljük a tennivalókat, majd később lakásomon gyűltünk össze. A munkaközösség tagsága románokból, magyarokból s a munkaszázadokból megszökött zsidó férfiakból állott. A Béke Párt útmutatásainak kivétel nélkül alávetették magukat.

A szovjet hadsereg elérte az Északkeleti Kárpátokat, a Tatár-hágó előtt állott. A székely falvak lakosságát német tábori csendőrök és magyar csendőrök felszólították, hagyják el falvaikat, holmijaikat rakják szeke-

rekre, elindították őket nyugatra, a bizonytalan jövő felé. Sokan megtagadták a parancsot, és családjakkal együtt az erdőben kerestek menedéket.

A szekérkaravánokat tábori csendőrök kísérték.

Az egyik éjjel keréknyikorgásra ébredtünk. Az utcaablakhoz mentünk, és láttuk, hogy szász földműveseket német tábori csendőrök kísértek. Falvaikat hivatalosan kiürítették, s vánszorgott a karavánjuk ismeretlen célok felé. A szekerek kerekeit nem volt mivel megkenni, azért nyikorogtak olyan kegyetlenül. Órák hosszat hallatszott ez a nyikorgás.

Az angol légierő folytatta az erdélyi városok bombázását. Szönyegbombázást kapott Kolozsvár, Szatmár, Nagyvárad. Szatmárt két ízben bombázták, feltételezték, hogy ott van a náci főhadiszállás, sőt mondják, azt hitték, hogy Hitler is ott tartózkodik. Tényleg elég jelentős német erők voltak a városban, a kiürített zsidó városnegyedben helyezkedtek el, de mindennap a délutáni órákban a közeli falvakba húzódtak ki, és így nem részesültek a bombák ezreiből. Apósomék házában kertjében ülve láttuk, hogy távol felvillannak a becsapódó bombák fényei, a moraj is eljutott fülünkig. Azt képzeltük, hogy Nagybányát bombázzák. Csak néhány nap múlva tudtuk meg, hogy Szatmár romokban hever, de családom egy része a gyerekekkel Szatmárhegyre vonult ki. Az ősi ház ismét menedékkül szolgált. Apámék Doboşiu román ügyvéd barátilag felajánlott óvóhelyén találtak menedéket, miközben a családi házat több bomba érte. A romok közül ami megmaradt, házi szekérra rakták, és elhurcolták a Róza néni-féle kis udvari ketszoba-konyhás házba. Alig maradt valamijük. A második bombázás még a romos falakat is ledöntötte, a németek pedig gyújtóbombákkal felperzseltek mindent. Apám a kiégett romok között túrkált, hátha akad valamire, aminek hasznát lehet venni. Nem talált semmit, csak egy bronz dakszlikutyacsonkot, annak a négy egymás mellé állított figurának egyikét, amelyekkel én kisgyerek koromban olyan sokat játszottam. Felvette a romok közül, kabátjába törölgette, kereste a többi kutyafigurát, de azok összeolvadtak a bombák okozta tűzben. Apám megőrizte, és nekem ajándékozta első

vizsontlátásunk alkalmával. Most is itt van előttem az íróasztalomon a csonka farkú dakszlikutya, gyermekkoromnak és szülővárosom bombázásának emléke.

Egyik nap délelőttjén irodámban felkeresett egy csendőr alhadnagy. Bizalmasan akart közölni valamit. Történetesen Daday Loránd volt nálam, megnyugtattam az alhadnagyot, nyugodtan beszélhet. Elmondta, hogy a vidéki csendőrörsök fokozatos visszavonulását rendelték el, s közölték velük, amennyiben a lakosság fenyegető magatartást tanúsítana, használják fegyverüket. Daday Loránd rám nézett, én pedig rá. Arra gondoltunk, nem beugratás akar-e lenni a közlés. Az alhadnagy látta kétkedésünket, s hogy őszinteségét bizonyítsa, elmondta, hogy ő román származású, s mivel a fegyverhasználat elsősorban román véreit érintené, határozta el, hogy felkeres, és elmondja, akadályozzam meg a felesleges vérontást. Daday Loránd megkérdezte az alhadnagyot, hogy a jövőre vonatkozóan mi a terve, nem akar-e itt maradni. Ezt nem teheti meg, mondotta, mert állandóan figyelik, s kénytelen a parancsnoksággal elhagyni a várost. Megnyugtattuk, hogy mindent elkövetünk a parancs visszavonására. Elhatároztuk, lesz, ami lesz, felkeressük a főispánt, hogy lépjen közbe. Az meg is hallgatott, és őszintén csodálkozott az utasításon. Telefonon felhívta a megyei csendőrparancsnokságot, hogy a parancsnok azonnal keresse fel.

Jelentkezett a csendőrőrnagy, a főispán közölte vele, mit hallott tőlünk. Mérgében elsápadt, majd belepirult. Megkérdezte tőlünk, kitől értesültünk a rendelkezéséről.

— Az nem tartozik önre — feleltem.

A főispán — becsületére legyen mondva —, úgy is, mint a hadműveleti területek kormánybiztosa, elrendelte, hogy egy órán belül vonja vissza a rendelkezést. Az őrnagy a parancsot tudomásul vette, tisztelgett a főispánnak, ránk pedig úgy nézett, hogy borsózott a hátam. Amikor az ajtóhoz ért, Daday Loránd utána szólt:

— Vigyázzon, őrnagy úr, mert ha a csendőrök fegyvert fognak használni, a lakosság úgy fog rájuk vadászni, mint a verebekre!

Másnap megkönnyebbülten hallottuk, hogy éjjel a csendőrséget kivonták a megyéből. Közben az idegenből idekerült tisztviselők is vasúti kocsikra rakták értekeiket, és elhagyták „gyarmatuk” területét.

Weress Jenő barátom, a nyugalmazott vármegyei főjegyző, ezekben a napokban állandóan a város utcáin sétált, és nem mulasztotta el, hogy oda-oda ne kiáltsa a hurcolkodóknak:

— Na, édes Erdély, itt hagyunk?

A vándorfecskék mérgelődtek, de nem válaszoltak egy szót sem. Napról napra ürült a város.

Felüvöltöttek a szirénák. Éppen a gazdasági felügye-
lőségen jártam, de már ott is alig maradt ember. Leme-
gyek az óvóhelyre, várom az eseményeket, kinyílik az
óvóhely ajtaja, s belép Saláta Gyuri, hűséges kocsisom.
Izgatottan elmondja, hogy Lili sógornőmet és két kis-
gyerekét egy rendőr bekísérte mint román állampolgá-
rokat. Családom hiába kérlelte a rendőrt, legalább várja
meg a légiriadó megszűnését. „Nem lesz semmi bajuk”
— jelentette ki a kegyetlen rendőr. Rossz volt nézni az
anyát és a két kisgyereket, ahogy a rendőr maga előtt
terelte őket. A kis Annamária rokkant fejű kedvenc
babáját hóna alatt vitte, és közben vidáman integetett
nagyanyjának és Katusnak. Megnyugtattam Gyurit, és
hazaküldtem azzal az üzenettel, legyenek nyugodtak,
mindent elkövetek, hogy mielőbb hazatérhessenek.

Elhatároztam, felkeresem a parancsnokot a lakásán,
ott nyugodtan beszélhetek vele. Becsengetek a zárt rá-
csos kapun, senki se jön ajtót nyitni. Rázom a kaput,
semmi eredmény. Gondoltam, elromlott a csengő, a lakás
pedig elég távol van. Be kell jutnom ide! A nagy esőben
senki se járt az utcán, átmásztam a kerítésen. Csengetek
az előszoba ajtaján, végre pizsamában megjelenik a
rendőrfőtanácsos. Csodálkozva néz rám, ajtót nyit, be-
tessékel. Az egész lakás üres, a bútorokat elszállították,
az egyik szobában egy vaságyat és irodai széket láttam.
Ennyi az egész berendezés. A házigazda egyenruháját
átrakja a vaságyra, hellyel kínál. Leülök, ő pedig az
ágyon foglal helyet.

A parancsnok megerősíti a romániai útlevelek összeszedését elrendelő belügyminiszteri rendeletet, telefonon kapta.

Kezdtém puhítani a parancsnokot, hogy erre a túszedésre nincs semmi szükség, szégyenteljes dolog erre a célra nőket, gyerekeket és öregembereket felhasználni.

Rám nézett, felkelt az ágyról, és villámgyorsan felöltözött. Együtt mentünk be a rendőrségre, abba a helyiségbe, ahol a „túsok” tartózkodtak. A parancsnok itt tökéletes románsággal tudatta, hogy kívánságomra elbocsátja őket, de nagyon kér mindenkit, ha hazamennek, ne mutatkozzanak a városban, s ha tehetik, pár napig ne is tartózkodjanak ott, ahova be vannak jelentve.

A következő nap délelőttjén felkerestem a főispánt hivatalában, kíváncsi voltam, mi a véleménye az események gyors alakulásával kapcsolatban. Meglepett nyugalma, ezt semmiképpen sem tudtam megérteni. Az irodája falán függő térképen — nem nagy meggyőző erővel — magyarázgatta a pillanatnyi helyzetet, ami természetesen „csak átmeneti jellegű”. Látszott rajta, hogy ő se hisz abban, amit mond. A végén megkérdeztem, marad-e, vagy a hivatalokkal elhagyja a megyét.

— Természetesen maradok — felelte —, családommal együtt. Nincs okom félni.

Bátor ember volt a főispán!

Néhány nap múlva meglátogattam gépkocsival a falvakat. A földművesek a földeken dolgoztak. Őket nem zökkentette ki semmi a nyugalmukból. Szedték a kukoricát, szántottak, vetettek. A jövő évi kenyeret minden körülmények között biztosítani kell.

Visszatértemkor a főispán vidéki házán vöröskeresztes zászlót pillantok meg. Megállunk a kapuban, egy földművestől megkérdezem: itthon van-e a főispán úr?

— Dehogyan van, tegnap este az egész család elutazott. A bútorokat vasúti kocsikban szállították el — magyarázta a földműves.

— Katonakórház van a házban? — kérdeztem.

— Nincs ott semmi, csak a vöröskeresztes zászló.

Úgy látszik, mégsem olyan bátor ember a főispán!

Désaknán jártam, ahová a kolozsvári hadtest irodáinak egy részét áttelepítették. Találkoztam Gaál Gábor főhadnaggyal, de jóformán nem is tudtam vele beszélni, úgy figyelték minden szavát, minden mozdulatát.

Kiürült a vármegyeháza, úgy hallottuk, hogy ideiglenesen egy öreg tábornok és kísérete próbálja intézni a megfeneklett ügyeket. Daday Loránd javasolta, jó lenne megismerkedni a tábornokkal, akiről jókat hallott, ő azonban nem jöhet, mert zászlósi rangban az állomásparancsnokságon teljesít szolgálatot. Nagyon sok katona szeretne itthon maradni, de nem mernek, félnek a megtorló intézkedésektől, a halálbüntetéstől. Próbálják leszerelési igazolványokat szerezni a tábornoktól, ha lehet, minél többet.

Este fel is kerestem a tábornokot, aki barátságosan fogadott, s megkérdezte tőlem, itt maradok-e.

— Igen — feleltem —, nem is gondolunk arra, hogy elhagyjuk otthonunkat.

Nagyot sóhajtott, és kijelentette, hogy a helyemben ő is ugyanúgy tenne. Felvidéki származású, szívesebben lenne szülőföldjén. Különben a holnapi nap folyamán ő is elhagyja Dést, és egy ezredes marad a városban, akinek az a feladata, hogy ellenőrizze, nehogy a németek polgári vonatkozású üzemeket, épületeket robbantassanak fel. Megkértem a tábornokot, tegye lehetővé, hogy az ezredessel megismerkedhessem. Készségesen megígérte. Ezek után előadtam kérésünket a leszerelési igazolványokat illetően. Egy percig gondolkozott, aztán megkérdezte, hány ilyen leszerelési igazolványt akarok. Minél többet kértem. Maga elé vett egy csomó nyomtatványt, és megkezdte aláírni azokat, közben megkért, hogy az aláírtakat lássam el bélyegzőjével.

— Na, most töltsük ki a nevekkal, az illető csapat-egységeket írjuk be — mondta barátságosan.

Itt megállott a tudományom, ugyanis ezekről az adatokról halvány fogalmam sem volt. A tábornok látta zavaromat, és kijelentette, nincs semmi baj, aki fel akarja használni, majd szolgál adatokkal. Hőpalackjából megkínált feketekávéval, majd megköszöntem szívességét, s a leszerelési igazolványokkal távoztam.

Azonnal Daday Lorándhoz mentem, átadtam neki az aláírt, kitöltetlen papírokat, amelyeknek nagyon megörült. Kértem, ne feledkezzék meg Gaál Gáborról, mielőbb juttasson el hozzá is egy leszerelési igazolványt.

Másnap délelőtt felkeresett az EMGÉ-nél az ezredes, akit a tábornok említett. Elmondotta, milyen nehéz osztagjának a helyzete, mert a németek nem respektálják a megállapodásokat, és megkísérlik felrobbantani, amit csak tudnak. Sokszor szinte fegyveres összeütközésekre kerül sor köztük és a németek között a robbantások miatt.

Megkérdeztem, miket szándékoznak a németek felrobbantani.

Elővett egy térképet, ezen be volt jelezve ama hadi fontosságú pontok helye, amelyeket kölcsönös megállapodás alapján robbantanak fel a német egységek. Nagy meglepetéssel láttam a gimnázium épületét, amire fel is hívtam az ezredes figyelmét. Nem szerepelt a térképen a malomüzem és a szentbenedeki villanyfejlesztő üzem.

A gimnázium épületét az osztag megmentette, de a villanyfejlesztőt és a lakásunk közelében levő malmot a benne tárolt búzamennyiséggel együtt a németek mégis felrobbantották. A gabonaraktár napokig égett.

A Béke Párt felhívása szerint kijártuk, hogy a dési és szamosújvári fogházakban levő politikai foglyokat bocsássák szabadon. Ez meg is történt, sőt olyan buzgón tettek eleget kívánságunknak, hogy az összes rabokat szélnek eresztették. Kiürültek a fogházak, és már aznap estefelé megérkeztek az első rabok Szamosújvárról Désre.

Sok kisembert magával ragadott a menekülők áradata. Az itthon maradókat rémhírekkel ijesztgették. Az egyik elemi iskola szolgája, a város egyik legszegényebb embere, rengeteg gyermekével máról holnapra elhagyta a várost.

Az egyik Désre került megyei tisztviselő szemembe mondta: „Nem becsületes magyar, aki itt marad.” Erre csak annyit válaszoltam: „Az idő dönti majd el azt, hogy ki a becsületes.”

Egy verőfényes őszi nap délelőttjén megrakott katonai szekerek hajtottak be udvarunkba. Kifogták a fáradt lovakat, és úgy látszott a jelekből, hogy pihenésre akarnak berendezkedni. Nekiállottak tisztálkodni, mosták fehérműüket. Tisztet nem láttam közöttük. Beszélgetésbe elegyedtünk, elmondták, hogy Kolozsvár felől érkeztek, azt hiszik, hogy Kolozsváron már benn vannak a szovjet és a román csapatok. Ütközben látták, amint a németek a Kolozsvár—Dés vasútvonal sínpárjait bizonyos távolságokban felrobbantják, a telefonoszlopokra is robbantó tölteteket kötöznek, és azokat is a levegőbe röpitik. A németek a désaknai hegyek tetején állították fel ütegeiket, meg is mutatták, hogy látszanak az ágyúk. Nem jó dolog ez — mondta Huszti Endre szakaszvezető —, mert ha tűzharcra kerül a sor, annak csak a város lakói látják majd kárát.

Megkérdeztem a szakaszvezetőt, hová való.

— Miskolcon él a családom, ez a derék ember — mutatott a mellette álló közemberre —, Juhász István, Abauj megyéből való.

Levágták és megperzselték a magukkal hozott két sertést. Amikor neki akartak fogni feldolgozásukhoz, egy lovaskatona jelentette a szakaszvezetőnek, hogy a németek suttymban kivontatták ágyúikat a désaknai hegytetőről, és szó nélkül elillantak. A szakaszvezető rendeletére befogták a lovakat, a kettéhasított disznókat felrakták a szekerekre. Elindultak az udvarból. „Így van ez már hetek óta — mondták a katonák —, elől futnak a németek és mi utánuk. Mikor lesz ennek vége?”

Ugyanazon a napon beállított apósomékhöz két kastollas csendőr. Apósom után érdeklődtek. Katus közölte velük, hogy édesapja nincs itthon.

— Hol van? — pattog a kérdés.

— A városba ment — mondja a feleségem.

— Miért nem tartózkodik itthon? — kérdezik.

— Valószínűleg, mert dolga van, azért ment a városba, de ha bejelentették volna, hogy jönnek, valószínűleg nem ment volna el. Máskülönből miért keresik? — kérdi Katus.

A katonaságnak szüksége van négy vágómarhára, azt kell beszolgáltatni.

Katus erre megjegyezte, hogy négy tehenünk van, de mind a négy ellős, törzskönyvezett állat.

— Az bennünket egy szikrát se érdekel — bölcsödik a kakastollas.

— Különben is az esztényi legelőn vannak a tehenek, menjenek érte — magyarázza feleségem, és indul lakásunkba, hogy telefonáljon nekem, nincs-e ott az édesapja.

— Hová fut — ordít rá az egyik csendőr —, nem vagyunk mi kapcabetyárok.

Azt hiszem, ilyen hangon még senki sem beszélt a feleségemmel. Csak rájuk nézett, és otthagya őket.

Amikor hazaértem, elmondta a csendőrök viselkedését.

Ebédeltünk, amikor ismét megjelent a két kakastollas. Forrt bennem a méreg, kimentem hozzájuk a teraszra.

Feszés vigyázzban jelentkeztek, és az öregebbik alázatos bocsánatot kért az alkalmatlankodásért. Félbeszakítottam:

— A maguk viselkedése felháborító, de egyre nagyon jó, hogy megkönnyítsék a búcsút mindattól, ami volt. Elmehetnek — fejeztem be.

Tisztelegtek, elkotródtak. De azért a négy törzskönyvezett állatot elhajtották emlékül.

Egy délelőtt beállít hozzám N. F. dési ismerősöm kopott civil ruhában, amelyen sárga karszalagot viselt. A kíséretében lévő szakaszvezető kint maradt a másik irodahelyiségben. N. F. elmondta, hogy a város közélébe érkezett zsidókból álló munkásszázaduk, és a szakaszvezető segítségével felkereshetett. Érdeklődött felesége és gyermekei felől, akiket elhurcoltak, majd közölte, hogy szeretne Désen elbújni. A szakaszvezető sem megy vissza az egységhez, hanem gyalog, kerülő úton, hazamegy falujába. Megkért, kölcsönözzek neki, ha tehetem, pár száz pengőt, hogy azt a szakaszvezetőnek adja. Elláttam pénzzel, a katona boldogan távozott, a munkaszolgálatos pedig lakásunkban vészelté át a nehéz napokat.

A légiveszélyt jelző szolgálat már nem működött, néha egy-egy vadászgép repült Dés fölé, s egy-egy bombát lepotyogtatott.

Hazafelé igyekeztem hivatalomból, amikor hallok egy repülőgép motorjának zúgását, de látom is az alacsonyan repülő gépet. Ösztönösen behúzodom az első kapu alá, robban a bomba, a légnyomás a földre terít, feltápászkodom, ekkor még egy bomba robban, a légnyomás ismét a földre ver. Felkelek, visszatérek a hivatalomba, lássam, mi ott a helyzet. Az összes ablakok betörték, a tisztviselők közül hűségesen helyén maradt Fábíán Róza a földön elterülve fekszik. Szerencsére nem történt semmi baja az ijedtségen kívül.

Letakarítottam ruhámat, mert a vakolat rám potyogott. A tisztviselőnőt hazaküldtem, én pedig megtudtam, hogy a bombát az utcában levő iskolának szánta a pilóta, ahol pár nappal azelőtt tényleg voltak katonák, de egy házzal arrébb, az aggmenház épületére esett. Szerencsére a szegény öregek ebédjük elfogyasztása után a kertben tartózkodtak, és így senki se sérült meg.

A második bomba a Bíró-féle ház kertjébe esett, és nem okozott kárt.

Otthon nem szóltam semmit a kalandomról, de megkérdezték, mitől vagyok olyan sápadt. Kértem Katust, adjon egy pohár bort. Mivel ez egészen szokatlan kívánság volt részemről, addig kérdezett, amíg elmondtam, hogy két repülőbomba közé kerültem. Erre ő is elmesélte, hogy a konyhában dolgozott, amikor repülőgép viharzott át a ház felett; nem is tulajdonított neki semmi fontosságot, de robbant is a ledobott bomba a gyümölcsös tetején. A légnyomás ledobta a földre, a konyhakést, ami a kezében volt, az ajtóba befürödva találta meg.

Estefelé eljöttek munkaközösségünk tagjai. Már egy hete nem kaptunk útmutatókat a Béke Párttól. Biztosra vettük, hogy Kolozsváron már bent vannak a szovjet és a román csapatok. Megállapodtunk abban, hogy ha a németek visszatérnének, a város otthon maradt kevés lakosságával kihúzódunk a Somkúti-völgy erdejébe. Amennyire lehetséges, megszervezzük a gyermekek, öregek kényelmét, orvosi ellátását.

Erre azonban nem került sor.

Október 14-én az ebédlő nyitott ablakainál állunk, amikor a nagy csendben patkócsattogást hallunk. Egy magyar főhadnagy és egy lovas katona halad el a ház előtt. Megállnak, a tiszt leszáll a lóról, odajön. Benéz az ablakon, látja, minden a helyén van, észreveszi a zongorát. „Bejöhetek?” — kérdezi. „Tessék!” — felelem. Bemutatkozik. „Úgy látom, itt maradnak. Megengedik-e, hogy zongorázzam egy kicsit?” „Tessék” — feleltem. Erre két gyönyörű Chopin-darabot játszott kitűnő technikával. Amikor befejezte, lehorgasztott fejjel ült pár pillanatig. Elmondta, hogy ő az utolsó katona ezen a vonalon. Az oroszok egészen közel vannak. Neki sietnie kellene, de a zongora látványa megbabonázta. Lehet, soha életében nem fog többet zongorázni... A menyasszonya Uzonban van, ha írna egypár sort, amikor megindul a postaszolgálat, elküldenők-e?

— Igen — feleltem.

Pár sort írt egy papírlapra, ráírta a címet is.

Megköszönt mindent, és a patkócsattogást mind messzibbről hallottuk.

Munkaközösségünk elhatározta, hogy a városhoz közeledő felszabadító csapatokkal felvesszük az összeköttetést. Kértem Katustól egy fehér lepedőt, azt felszegeztük egy rúdra, és már indultunk is. Nem tettünk ötven lépést, amikor lakásunk ablakából kihajlik Katus, és utánunk kiált: „Danikám!” A kiáltásban olyan kétségbeesés volt, hogy megállottunk, néztük Katust, aki az utca felé mutatott. Odapillantottunk, s megfagyott a vér ereinkben. Kétszázötven méterre tőlünk, a kiégett malom előtt német tankok állottak, és azokból kászolódtak ki a fekete egyenruhás katonák.

Katus figyelmeztetésére az úttestről idejében beugrottunk a kertekbe. A zászlórúdról letéptem a lepedőt, a rudat messzire elhajítottam. Ezek a fekete ruhás fenekvadak, ha észrevesznek, mindnyájunkat lemészároltak volna.

Ugyanaznap estefelé apósom és családja a ház előtt tartózkodott. A kihalt városból semmi zaj se hallatszott. Apósom javasolta, menjünk le az óvóhelyre. Alig helyezkedünk ott el, hatalmas robbanás remegtette meg

a házat, aknavető lövedék érte a tetőszerkezetet, a cserepek törve hullottak le. Ha ott maradunk a ház előtt, biztosan megsérültünk volna. Közben beesteledett. Szálingóztak a megriadt emberek, akik nálunk akarták eltölteni az éjszakát, bekérezkedtek az óvóhelyre. Senkit sem utasítottunk el. Úgy gondolták, hogy nálunk védett helyen vannak. Lepihentünk mi is a zsúfolt helyiségben. Elfoglaltam helyemet Katus mellett egy fapadon. Együnkünk se aludt. Egyszer egy hang szólít, a kis Pinteá gyereket küldte át családja azzal a hírrel, hogy az utcában magyar katonai szekérosztag állott meg. Kimegyek a koromsötét éjszakába, és tényleg ott állanak a szekerek, a katonák halkán beszélgetnek egymással. Odamegyek, megkérdezem, hova igyekeznek. Azt a választ kaptam, hogy azt ők is nagyon szeretnék tudni. Az a gondolat villant át az agyamban, ezeket a szekereket el kell innen távolítanom, nehogy tűzharcra kerüljön sor. Kértem, vezessenek a parancsnokhoz. Egy szekér tetején aludt, felköltöttem, és megkérdeztem, hová igyekeznek.

— Zsibó felé — mondta az őrmester —, de ránk esteledett, és nem találjuk a hidat. Gondoltam, itt megvárjuk, amíg megvirrad.

Megmagyaráztam, hogy eltévesztették az utat, a Szamos-híd a város túlsó részén van. Ha igyekeznek, talán addig még nem robbantják fel a németek.

Erre gyorsan megfordultak, és elindultak a híd irányába. Körülbelül fél óra múlva hallottuk a híd felrobbantásának a dörejét. Sose tudtuk meg, hogy idejében átjutottak-e a hídon.

Visszamentem az óvóhelyre, és megnyugtattam az embereket.

A DÉSI „ALGUBERNÁTORSÁG”

Megvirradt 1944. október 15. napja. Rendbe szedtük magunkat, és vártuk, mit rejt magában. Az őszi köd felszakadozott, kisütött a nap.

Idegen beszédet hallunk, az úton feltűnnek az első szovjet katonák. Hármásával, négyesével haladnak az úton, nyugodt biztonsággal mennek, mintha háború sem volna.

Elhaladnak a város felé, ismét csönd fog körül.

Munkaközösségünk egyik tagja feleségéért jön, hogy együtt menjenek haza. Én is velük tartok. A kis város főterén több száz ember, nézik az átvonuló katonaságot.

Lármára, nagy kacagásra figyelek fel. Látom, hogy két fiatal páter a derűtség tárgya, akik a városban maradtak. Egy szálas orosz felfedezte papi mivoltukat, és jószívvel, karon fogva viszi őket egy testes fehérnéphez, közben kézzel-lábbal magyarázza, hogy éljenek a szabadságukkal, most már szabad, szerelmeskedjenek.

1944. október 16-án a szovjet katonai parancsnokság elrendelte, hogy a polgári lakosság férfi tagjai szerszámokkal felszerelve jelentkezzenek a felrobbantott Szamos-hídnál, hogy valami ideiglenes megoldással lehetővé váljék a folyón való átkelés. Neki is fogtunk, és jól is haladt a munka. Közben lakásomon küldönc keresett, hogy jelentkezzem a szovjet katonai parancsnokságnál. Eljött hozzám a küldönc, és elmondta nekem is, hogy a katonai parancsnok kéri, keressem fel a volt Pénzügyigazgatóság épületében.

Odaérünk, beengednek, egy szobában, íróasztal mellett ül a parancsnok, mellette Filip tolmács, aki jól beszél oroszul, felesége orosz nő, Désaknán laknak. A szobában még Iuliu Micsa dési ügyvéd, Alexandru Coroiu ügyvéd és Daday Loránd ül. A parancsnok helyyel kínál, leülök egy kényelmes fotelbe.

A parancsnok beszél, Filip fordítja. A goszpodinokat azért kérte, hogy vegyék át a város, illetve a megye

kormányzását. (A megye szó helyett guberniumot emlegetett, tehát tartományt.) A szovjet hadsereg az előre beszerzett információk alapján ismer bennünket. Ds város munkásságát, polgárait is megkérdezték személyünk felől, nemzetiségre való tekintet nélkül, azok is helyeslik, ha mi vesszük át az ügyek polgári intézését. Úgy véli, Antal Dániel legyen a gubernátor, Iuliu Micşa a vicegubernátor, Daday Loránd a városi polgármester és Alexandra Coroiu az alpolgármester. Ha vállaljuk a szép, de nehéz feladatok megoldását, ők minden támogatást megadnak.

Feltette a kérdést, elfogadjuk-e a megbízást. Ránéztem a három kiválasztottra, láttam, vállalni kell a feladatot.

Szót kértem. Megmondottam, hogy elvállaljuk a megbízást, de kötelességem bejelenteni, hogy négyünk közül egy se ért a közigazgatási munkához, kettő ügyvéd, egy tanár, én pedig mezőgazdasági szakember vagyok. A jó szándék megvan bennünk, de a szakértelem bizony hiányzik. Ha valamiben tévednénk, ne vegyék rosszindulatú tevékenységnek. Van még egy szerintem nagyon lényeges szempont, melyet nem szabad semmi körülmények között figyelmen kívül hagyni, mégpedig az, hogy a megye lakossága több mint nyolcvan százalékban román nemzetiségű, tehát a „gubernátor”-nak romának kell lennie, Iuliu Micşa személyében, én pedig, ha a bizalom felém irányul, inkább a „vicegubernátor” ügkörét tölteném be.

A parancsnok elfogadta javaslatomat, és pár perc türelmet kért, hogy a Malinovszkij-főhadiszállással az eredményt tudassa. Beszélgetve vártuk, mit végez. Tíz perc múlva visszajött, és közölte, hogy a főhadiszállás az előterjesztést elfogadta. Sok szerencsét kívánt, azonnal kiállítják a „dokument”-eket, ezek minden hatóság előtt érvényesek. Nem lesz nehéz dolgunk, mert minden napra megkapjuk az elvégzendő feladatokat. Bármilyen problémánk van, nyugodtan keressük fel, nap- vagy éjjel mindig rendelkezésünkre áll.

Behívta segédtszjtét, hogy ismerkedjünk meg egymással.

Befejezésül felkért, ügykörünket azonnal kezdjük meg. Szervezzük meg a tisztviselői kart a város, illetve a vármegye becsületes polgáraiból.

Iuliu Micşával a prefektúrára mentünk, a hatalmas épület kongott az ürességtől. Az első ember, aki előkerült, Ioan Rus nyugalmazott román kapitány volt, kis munkaközösségünk tagja, akit megbíztunk a titkári teendők elvégzésével. Egyelőre négy emberből állott a megye, ugyanis közben előkerült a prefektúra portása is, akit azonnal ki is neveztünk fontos állásába.

Nekiláttunk, és összeállítottuk az állások betöltésénél számba jöhető személyek névsorát. Nagy nehezen vagy húsz személyt írtunk fel. Pillanatnyilag nem is állt rendelkezésre több. Sokan a közeli falvakba húzódtak családjaikkal együtt, ha majd bekerülnek Désre, számításba vehetjük őket is.

Bejártuk az egész épületet, a helyiségekben aránylag rendet találtunk, csak a sietve történt távozás következtében itt-ott szétszórt iratok árulkodtak ideges kapkodásról. A pénzszekrények tárva-nyitva, a pénzt elvitték, így ezzel sem volt bajunk. Minden pénz nélkül kezdtük meg a ránk bízott terület közigazgatását. Ez annyiban egyszerűsítette munkánkat, hogy egyelőre nem volt szükség számvevőségre és pénztárosokra. Nem volt szükség fizetési jegyzékek összeállítására sem, biztosra vettem: akiket alkalmazunk, önzetlenül, minden ellenszolgáltatás nélkül fognak dolgozni.

Utolsónak tekintettük meg az épület dísztermét. Szomorú képet mutatott. Az előző napokban ide hordták a súlyosan sebesült katonákat, akiket feleslegesnek tartottak továbbszállítani. A parkettre szalmát szórtak, azokon vergődtek a sebesültek. Itt-ott vértócsák, véres géz-és vattacsomók.

A sebesülteket már áthelyezték a kórházba, a halottakat eltemették.

A dísztermet kellett elsőként kitakarítani, hogy hely legyen a gyűlések tartására.

A díszterem előtti parkírozott rész virágágyásának közepére karó volt beszúrva, tetején rohamsisak jelezte, hogy oda egy halott katonát földeltek el. Megtudtuk, hogy 1944. október 14-én érkezett Désre egy sebesült-

szállító szekéroszlop, behajtottak az udvarra, a nagyon súlyos sebesülteket a díszterembe rakták le, a halottat pedig a virágágyás közepén földeltették el. A szekéroszlop parancsnoka, Flórián Tibor hadapródörmester költő lévén, a halott katonát bizonyára a virágok közé akarta eltemetni. Koporsót hozattunk, az elföldelt ismeretlen katonát a városi temetőben helyeztük örök nyugalomra.

Iuliu Micşa elfoglalta a főispáni szobát, én pedig a hasfájós alispán szobáját. Ioan Rusu a két szoba közötti helyiségben kezdte meg működését; ez egyelőre csak rendezgetésből állott. Másnap reggelre hívtam be azokat a személyeket, akikre számíhattunk.

Amikor másnap reggel belépek az épületbe, annak folyosóján szembejön velem D. M. tisztviselő. Köszönök, ő megkérdi tőlem, mit keresek náluk.

— Én senkit — felelem —, legkevésbé azokat a ködlovagokat, akik eltűntek, mint a kámfor.

Bemegyek szobámba, ülök az íróasztal mellett, gondolkodom a feladatok felett. Bejön a titkár, közli, hogy egybegyűltek, akiket hívtunk, sőt még többen is eljöttek; küldje-e el őket?

— Nem, ne küldje el, meglátjuk, kit tudunk használni.

Belépek a volt alispáni tanácsterembe, bejön Iuliu Micşa is. Ismertetjük a helyzetet, közöljük, hogy átvettük a megye polgári közigazgatását, kérjük a jelenlevőket, vállalják a munkát. Fizetés nélkül kell dolgozunk, kötelességből. Valahogy csak megleszünk, legfeljebb egyet-egyét húzunk a nadrágszíjon. Kivétel nélkül szívesen vállalták. Csak D. M. nézett rám nagy szemekkel, most jött rá, mit is keresünk „náluk”.

Beosztottuk a tisztviselőket, akik azonnal el is foglalták helyeiket. Így indult meg a közigazgatás gépezete. Eleinte nyikorgott, de zökkenőkkel bár, valahogy megindult.

Megalakult a városi néprendőrség is.

Megérkezett a kommunista párt titkára, s nagy segítségünkre volt a közigazgatás kibontakozása körül. Minden reggel összegyűltünk a szovjet parancsnoknál, beszámoltunk az elvégzettekről, és megkaptuk az újabb

feladatokat. A városban rend uralkodott, de a parancsnok felkért, ha bármily panasszal fordulnak hozzánk, közöljük vele. Azt a kívánságát fejezte ki, hogy a városban induljon meg az élet, a kereskedők nyissák ki üzleteiket, a kisiparosok folytassák szakmájukat. Az a kevés ipari üzem, ami létezik, ha megrongálva is, kezdje meg a munkát. Próbáljunk villanyáramot szolgáltatni, egyelőre a legfontosabb célokra. A közvilágítást mielőbb meg kell oldani. Ez különösen nehéz problémát jelentett, mert a szentbenedeki villanyüzemet a németek felrobbantották. Szerencsére a rombolás nem volt teljes, és a villanytelep munkásai nekifogtak helyrehozásának. Felvettem az összeköttetést a közeli sóbánya munkásaival, azok szintén nagy lelkesedéssel láttak neki üzemük helyreállításának. Bámulatos volt a bányászok és technikusok találékonysága. Az egyik be is jelentette, hogy a megmentett áramfejlesztőt pár napi munkával működésbe tudják hozni, és a bányauzem megindításán kívül a város fontos középületeiben a közvilágítást is elláthatják. Ígéretüket be is váltották, a sótermelés megindult, a város részben világítást kapott.

A szovjet katonai parancsnokság elrendelte a rádióvevőkészülékek beszolgáltatását, aminek mindenki eleget tett. Az egyik nap megkérdezte tőlem a parancsnok, mit szólok a legújabb hadi eseményekhez.

— Nincs tudomásom azokról — feleltem.

— Hát nem hallgatja a rádió adásait?

— Nem hallgatom, mert nincs rádiókészülékem — feleltem.

— Hogyhogy nincs? — kérdezte.

— Azon egyszerű oknál fogva, mert rádiómat a rendeletnek megfelelően beadtam.

— Az önre nem vonatkozott — jelentette ki a parancsnok.

Hívott, jöjjenek velem, keressük meg készülékemet a beadottak között. Belépünk egy tágas helyiségbe, ahol a mennyezetig egymásra rakva álltak a rádiók. Utasított egy őrmestert, hogy keresse meg a rádiómat. Én is próbáltam segíteni, de semmire se mentünk, pedig az őrmester egyik rádióról a másikra hágván mászott mind feljebb és feljebb. Közben csizmája nyomására recseg-

tek-nyögtek a kényes dobozok. Kértem, hagyja abba a meddő keresgélést, hiszen csak kárt okoz. Végül a parancsnok kölcsönadott egy külsőleg elég jól mutató készületet, de ebben nem sok örömöm telt, mert a szép dobozból a hangot alig lehetett kicsalni.

Az első ipari üzem, mely tevékenységét megindította, a désaknai sóbánya volt. Nagy mennyiségű kősót, örölt sót állítottak elő. Bőségesen ellátták a megye városait és az összes falvakat is. Csakhamar a bányavállalat nagy raktárai is megteltek, úgyhogy most már távolabbi vidékek ellátására is vállalkozhattunk. Felvettük az összeköttetést Kolozs, Szilágy és Bihar megyék vezetőivel, akik örömmel vették tudomásul a nagyon nélkülözött só felajánlását. Pénzük nekik sem volt, így cserealapon kötöttük meg export-import üzleteinket. Kolozs megye lábbelit, némi ipari árut, Szilágy megye búzát, borsót, paszulyt, Bihar megye dohányt, napraforgómagot és egyebeket adott cserébe.

Igy indult meg az ipar és ugyanakkor a kereskedelem is. A búzát a rendbeszedett malmokban megőrölttük, és a Hangya-szövetkezet útján hoztuk forgalomba. A napraforgómagból olajat üttettünk, és kis tételekben a rászoruló kezeihez juttattuk.

Nagyon hiányzott a dohány. Drágán, kerülő utakon bolgár cigaretta került a városba, de az édeskevés volt. Felkeresett irodámban egy szovjet olajkutató mérnök, akit bolgár cigarettával kínáltam. Megköszönte, és megkérdezte, hogy állok szívnyivalóval. Elmondtam, hogy bizony néha a fogamat szívom. Megcsóválta a fejét, és távozott. Öt perc múlva visszatért egy kisebb bőrönddel, kinyitotta, és az íróasztalom közepére kiöntött vagy kétezer cigarettát. Nekem ajándékozta. Megköszöntem figyelmét, és megkértem, engedje, hogy a cigarettákat megosszam munkatársaimmal. Ezzel nagy örömet szereztem nekik.

A nagy későre vidékről befutó dohányszállítmány bizony gondot okozott, mert leveles állapotban kaptuk. Mit lehet ezzel csinálni? A Trasszia cementgyár egyik ügyes mechanikusa felajánlotta, hogy egy ócska körfűrészlapból csiszol egy nagy teljesítményű dohányvágó

gépet. Olyan finomra vágta a készülék a dohányt, hogy az csodával volt határos. Igen ám, de hogy hozzuk forgalomba a cigaretta-dohányt? Erre is megtaláltuk a megoldást. Papírzacskókat készítettünk, ezekre rányomattuk román és magyar nyelven: *Szamos megyei Dohányjövődék — Forgalomba hozza a Hangya Fogyasztási Szövetkezet — Dés.*

Megindítottuk a postaforgalmat, egyelőre csak levelek, levelezőlapok továbbítását tudtuk elvállalni. Ez is gondot okozott; mi lesz, ha elfogy a levélbélyeg-készlet? A parancsnok, amikor ezt közöltük vele, egyszerűen azt javasolta, nyomassunk levélbélyegeket *Szamos megyei posta* felirattal. Ezt már nem vállaltuk.

Megkezdtük a tönkretett telefonvezetékek szerelését, és néhány községgel sikerült is telefonon beszélnünk.

Néhány üzlet kinyitott, sajnos, áru nagyon kevés akadt. Bementem az egyik fűszerüzletbe, lássam, miből áll a készletük. Nem volt ott csak néhány üveg keserűvíz, cipőkrém, fogpiszkáló, Váncza sütőpor, Szidol fém-pucolószert, más semmi.

Két gyógyszertár kitakarította feldúlt helyiségeit, és megmaradt kevés gyógyszereit árusítani kezdte.

Próbálkoztunk az igazságügy megszervezésével, ezt a katonai parancsnokság is szorgalmazta. Ennek nagyobb lendületet adott egy szokatlan eset. Megtudtuk, hogy Désaknán egy rendkívül agilis, jó szervezőképességgel rendelkező bányász, Augustin Cîmpianu, váltni kívánó házastársakat bizonyos formások betartása mellett, szakszervezeti vezetői minőségben elválaszt egymástól. Megjegyezni kívánom, hogy ez a Cîmpianu nagy népszerűségnek örvendett bányásztársai között, és derekasan kivette a részét abban a nehéz munkában, amit Désaknán elvégeztek. Magamhoz hívtam a derék, embert, és kikérdeztem a válóperek felől. Elmondotta, hogy mivel a bíróság még nem működik, úgy gondolta, kár, ha a meg nem értő házastársak kínozzák egymás életét. Ismerte az illetők életkörülményeit, s mindezek tudatában mondotta ki elromlott házaseletük felbontását. Megmagyaráztam, hogy ezek a házasságbontások törvénytelenek és érvénytelenek is. Most, hogy kinevezzük a bíróság tagjait, azok előtt le kell folytatni a

válópereket. Megkérdeztem Cîmpianu Augustint, hány házasságot bontott fel. Megvakarta a fejét, és bevallotta, hirtelen nem is tudja megmondani, de gondolkodik róla, hogy lehetőleg egy se felejtődjek el. A névsort behozza hozzám, hogy a bíróság törvényesítse a válásokat.

Kineveztük a bíróság tagjait, egyelőre azonban csak a désaknai válóperek adtak nekik munkát. Érdekes jelenségnek tartom, hogy a lakosságnak nem volt kedve perlekedéshez. Sajnos, később újra belejöttek, és igazán sok felesleges és oktalan ügygel terhelték a kis létszámú igazságügyi személyzetet.

Az egyik hivatali szoba szekrényében vagy száz darab Németországba szóló útlevelet találtunk. F fiatal román férfiak és néhány nő személyére voltak kiállítva, ezek alapján vitték volna őket hadiüzemekbe dolgozni. Szerencse, hogy fogalmuk sem volt arról, mi készült ellenük.

Felkeresett hivatalomban a katonai parancsnok, és megkérdezte, miért nem harangoznak a város templomaiban. Megmondtam, a harangzúgás esetleg tájékoztatja az ellenséges repülőgépeket vagy katonai erőket, ezért szüntettük be a szokásos harangozásokat az összes vallásfelekezetek templomaiban. Felszólított, hogy ezentúl a szokásoknak megfelelően rendeljem el a harangozást.

Megérdeklődte, hogy a papok dolgoznak-e, vagyis a templomokban elvégzik-e a szertartásokat. Mondtam, hogy tudomásom szerint igen. Javasolta, menjek el vele a város templomaiba, hogy ellenőrizze a „munkát”. Legelőször a katolikus templomba mentünk, ott egyszerre két oltárnál is miséztek a páterek. Beültünk egy padba, és néztük a szertartást. Utána a papoktól megkérdezte, hogy még mikor tevékenykednek. A páterek elmondották, hogy délután is tartanak vecsernyékét. Meg volt elégedve, mert gyorsan kiszámította, hogy legalább nyolc órát dolgoznak.

Innen a román templomokba tértünk be, ott is ugyanúgy végezték a szertartásokat, mint a katolikus templomban. Itt is meggyőződött az üzem aktív munkájáról. A templomokban csak néhány öregasszony buzgólkodott,

de ez nem érdekelte a parancsnokot. Most a református templomot kerestük fel, ahol már a déli órákban papot nem találtunk, mert a szertartást a reggeli órákban tartják. Megkérdezte tőlem, hol vannak a papok, miért nem dolgoznak. Próbáltam megmagyarázni, hogy itt ez a szokás. Nem tetszett neki, mert szerinte nagyon keveset vannak foglalkoztatva. Később megbeszéltem a református papokkal, hogy tartsanak felváltva több istentiszteletet, nehogy dologkerülőknek tűnjenek fel.

Közben kezdtek a dési lakosok hazaszállingózni a közeli falvakból. Az utcákon is megindult a forgalom. Megérkeztek az első elcsigázott, elrongyolódott zsidó munkaszolgálatosok is, már azok, akik nem pusztultak el a kegyetlen bánásmód következtében. Felkeresték kihűlt családi tűzhelyüket, összetört szívvel várták, hátha valami csoda folytán feleségük, gyermekeik hazakerülnek. Bizony, ezek közül alig jött haza valaki.

A város lakossága, ahogy csak kitelt a szegénységükből, segítette a hazatérőket.

Naponta tizenhat-tizennyolc órát dolgoztunk. Ebédelni se volt időm hazamenni, és így feleségem hozta ételhordóban az ebédemet, és ott ült addig, amíg belém diktálta az ételt.

Lakásunkba négy tisztet szállásoltak be. Amikor ezt jelentették, felnyitottam otthonunkat, megmutattam a három berendezett szobát, ahol minden úgy állott a helyén, ahogy használtuk. Tetszett nekik a bizalom. Megmondtam, hogy negyedik szobánkat otthontalan munkaszolgálatosoknak adtam szállásul. Csodálkoztak könyvtáramon, rögtön felfedezték Tolsztoj rengeteg kötetét, Gorkij, Csehov, Puskin, Gogol, Dosztojevszkij, Turgenyev műveit, Ilja Ehrenburg *Jeanne szerelme* című regényének 1930-as kiadását. Ámulva látták Solohov *A csendes Don* című regényét könyveim között. Megmutattam a szekrényt, ahol ágyneműt találnak, átadtam a lakás kulcsait az őrnagynak, és megmagyaráztam, hogy mi a szomszéd házban fogunk lakni, feleségem szüleinél, akik nagy házukban teljesen egyedül maradtak, és irtóznak az egyedüllétől.

Apósomékhöz is beszállásoltak három tisztet és egy felcsernőt, Fenját, aki anyósomat szeretettel vette párt-

fogásába. Figyelmeztette a beszállásolt tiszteket, hogy amikor éjjel hazajönnek, csendesen járjanak, nehogy a babuskát és jéduskát álmukból felköltsék, kötelezte őket, hogy az előszobában húzzák le nehéz csizmáikat, és lábujjhegyen járva menjenek szobáikba. Katus éppen úgy, mint mindig, szorgalmasan végezte a háztartás munkáit, ruhája elé kötöt rakott, főzött, mosott, vasalt, takarított. Fenja, úgy látszik, a polgári társadalom cselédjei sorába iktatta, mert kisebb-nagyobb feladatokkal bízta meg, például kimosatta vele a flanel kapcáit, szakadó esőben kiküldte, hogy az esővizes hordóból vizet hozzon számára, mert ahogy mutogatta, haját akar mosni. Máskülönbén nagyon jól megvoltak Katussal, lehet, sajnálta egy kicsit, mint a polgári társadalmi rendszer kizsákmányoltját.

Rendszerint a megterített konyhaasztal mellé ülve fogyasztottam el reggelimet, mielőtt a hivatalomba mentem volna. Egyszer bejön Fenja, leül az asztalhoz, és jelbeszéddel megmagyarázza Katusnak, hogy gyűjtsön vizet részére (a vízvezeték még nem „működött”), mert „bună seara” tetőtől talpig mosdani akar. (A „bună seara” azt jelentette, hogy este akar tisztálkodni.) Közben befejeztem a reggelit, felálltam az asztaltól, csókkal búcsúztam Katustól. Fenja értetlenül nézte a hitvesi csókot, és szóáradattal támadt rám. Az egész beszédből annyit értettem meg, hogy „gubernátor”. Úgy gondolta, nem helyénvaló, ha egy kormányzó a cseléddel csókot vált.

Na, Dániel, most magyarázd meg a helyzetedet! Mutattam neki a jegygyűrűmet, és Katus is az övét, de ezt se értette, nem tudta, hogy annak valami jelentősége lehet. Előszedtem a szovjet parancsnokság dokumentjét, ahol a nevem olvasható, majd megmutattam fényképes személyazonossági bizonyítványomat, és Katus is az övét. Kezdett rájönni, hogy házastársak vagyunk.

Eleinte a gubernátornak kijáró hangnemben beszéltem velem. Később szenvedélyes szavakkal lehordott — legalábbis én úgy képzeltem —, hogy a „zsena gubernátor” ilyen alantas munkát végez a háznál. Elrohant, mint egy forgósél, visszatért egy katonával, aki tudott egy kicsit románul. Elmondatta vele, nem szép tőlem, hogy

a feleségem annyit dolgozik, s bocsánatot kért Katustól, aki mosolyogva mondta, nem történt semmi baj, hozzá van ő szokva a munkához. Befejezésül tolmácsoltatta, hogy mint gubernátor, rendeljek ki a város asszonyai közül legalább tízet, akik minden munkát végezzenek el. Tudja ő, mennyit dolgozom a lakosság érdekében, legalább ennyi kijár nekem és a családomnak.

Nem fogadtam meg a hasznos tanácsot, csak az hiányzott volna, hogy a felzaklatott lakosságnak ilyen példát mutassak.

Apósoméék udvarába katonai lókorházat telepítettek, ahol kisebb sérüléseket szenvedett és beteg lovakat gyógykezelték. Volt alkalmam megfigyelni, milyen türelemmel bánnak a lovakkal a háborúban egyébként eldurvult katonák. Ez az osztag szénapréseléssel is foglalkozott. Egy tiszt bejelentette, hogy kénytelen igénybe venni szénakészletünk egy részét, de pontosan kiszámította, hogy saját állatállományunknak mennyi szénára van szüksége a kiteleléshez; azt nem bántották. Kértek a magtárból abraktakarmányt is, s hívták apósomat, jöjjön velük, hogy ellenőrizze a méréseket. Apósom átnyújtotta a magtárkulcsot; öreg ő már ahhoz, hogy a magtárt járja, használják nyugodtan az ott levő készleteket, megbízik bennük.

Tíz nap múlva jelentkezik a tiszt a magtárkulccsal, átad egy kimutatást a kivételezett gabonamennyiségről és egy bont, amelynek alapján apósom felveheti a pénzt egységük pénztárából, néhány háznyira tőlünk az utcában.

Apósom megköszöni a figyelmes elintézést, a tiszt búcsúzik, mert hajnalban továbbmennek nyugat felé.

Apósom nézi az iratokat, majd kijelenti, hogy ő nem megy a pénzért, este van, mit lehet tudni. Felajánlottam, elmegyek én a pénztárba, és felveszem a pénzt, hiszen jóformán teljesen pénz nélkül állott. N. F., a volt munkaszolgálatos, aki nálunk lakott, felajánlotta, hogy elkísér pénztátvevő utamra. A pénzt minden fennakadás nélkül megkaptam, meglehetősen nagy összeget fizettek ki, amellyel hosszabb ideig fenntarthatta magát a család, annak ellenére, hogy mint alprefekt, teljesen ingyen dolgoztam.

Hazaviszem a pénzt, átadom apósomnak, aki lete-szi íróasztalának egyik sarkára. „Miért nem teszi el — kérdeztem — valamelyik fiókba?”

— Hátha később visszajönnek érte — mondja apó-som —, legalább nem kell keresgélni.

Hiába, a háborús tapasztalatok óvatossá tették még a komoly, okos embereket is. Mondanom sem kell, soha senki nem jött a gabonák áraért.

Az EMGE irodahelyiségébe szovjet katonalányokat szállásoltak be. A parancsnok kíváncsi volt az irodára, ahol azelőtt dolgoztam. Együtt mentünk oda, a katonalányok nagyon kedvesen fogadtak. Az összes helyiségben rend és tisztaság uralkodott, amire büszkék is voltak. Hogy fekvőhelyeknek több tér maradjon, az iroda íróasztalait hármásával egymás tetejére rakták, s a kisebbik pénzszekrényt is a nagyobbik tetejére helyezték el. Arra gondoltam, ha visszakapom irodahelyiségeimet, milyen kinnal fogjuk a jó pár száz kilós kasszát a helyére visszasegíteni. Az elhagyott házakból hoztak fekvőhelyeket. Két fürdőkád is került valahonnan. A szakkönyvek, az irattár, a különleges magkollékción, minden érintetlenül állott a helyén.

Az illegálitásból előbukkant MADOSZ — a Magyar Dolgozók Szövetsége — a párt és a szovjet parancsnokság engedélyével és támogatásával megyei gyűlést tartott, amelyen engem elnöknek választottak. Ugyancsak megalakult a Népvédelem és a „Mindent a frontért!” elnevezésű társadalmi akció. Napról napra tértek haza az elmenekült dési lakosok a megye közeli és távolabbi falvaiból. Népesedtek az utcák. De a más megyékből Szamos megyébe érkezettek is hazakíváncoztak szülőföldjükre. Ezeket útiokmányokkal láttuk el.

Felkeresett hivatalomban az apahidai román pap, aki feleségével együtt falujából a megyénkben lakó apósához menekült. Egy lovas szekérre Apahidán felpakolták értékesebb holmijukat, és annak idején szerencsésen meg is érkeztek apósa falujába. Amikor látták, hogy itt van az ideje hazatérésüknek, ismét megrakták szekerüket, és vígan kocogtak Dés felé. Dés határában szovjet katonák feltartóztatták őket, mert nem volt utazási igazolványuk, szekerüket behajtották egy udvarba, és

a házaspárt szélnek eresztették. Így került hivatalomba a lelkész, aki elsírta panaszát. Azonnal átmentem vele a szovjet parancsnokhoz; meghallgatott, és intézkedett, hogy a szekeret hozzák a parancsnokságra. Negyedóra se telt el, a rakott szekér már ott állt a parancsnokság előtt. A parancsnok felszólította, hogy nézze át a szekér tartalmát, nem hiányzik-e valami. A papék megállapították, hogy minden a legnagyobb rendben van. Felmentünk a prefektúrára, ahol elláttuk őket utazási igazolvánnyal. A pap megköszönte, de kijelentette, most jut eszébe, hogy a kesztyűjét nem találja, pedig az a kezén volt, mikor Désre érkezett. Ez a kicsinyesség kihozott a sodromból, és bizony összeszidtam a szerencsés szentatyát a kesztyű miatt, melyről azt se tudta, hol veszítette el nagy izgalmban.

Még két hét sem telt el, és kezdett kibontakozni a háborútól megzavart mindennapi élet. Már lehetett mosolygó embereket is látni. A gyerekek jókedvűen játszadoztak. Az óvodákban, a napközi otthonokban, az elemi iskolákban is folyt már a tanítás. A gimnáziumok szintén megkezdték a tanévet, de tanárok és diákok egyelőre bizony nagyon kevesen voltak.

1944. november első napjaiban a derék Ioan Rusu titkár bejön a szobámba, és közli velem, hogy megérkezett Bukarestből a Săntăescu-kormány kinevezte prefektus, Casiu Pop ügyvéd. Kíséretében néhány állig felfegyverzett csendőr, akiknek még a derékszíján is kézigránátok fityegtek. Rusu találkozott az új prefektussal, aki megmutatta hivatalos kinevezését. Hozzám nem jött be, Iuliu Micşa pedig úgy határozott, hogy a fővárosba utazik, lássa, mi ott a helyzet.

Rusu megkérdezte tőlem, mi most a teendők.

Úgy határoztam, menjünk a szovjet parancsnokhoz, és adjuk vissza megbízatásunkat, hiszen itt van a Săntătescu embere.

A parancsnok tudott a prefektus érkezéséről, a párttitkár is. Ő nem veheti tudomásul lemondásunkat — mondta —, mert arra nézve semmi utasítást nem kapott, kér, hogy folytassuk munkánkat, mintha semmi se történt volna. Én kifejtettem, hogy ez a kettősség semmi jóra nem vezethet. Ebből csak egy csomó kellemetlen-

ség származna. Lehetetlen valami lenne az, ha a prefektúra épületében két prefektus és két szubprefektus működne. Javasoltam, összehívom az általunk kinevezett tisztviselőket, és felszólítom őket, aki akar, maradjon a helyén.

A parancsnok ezt helyeselte. Rusu Ioannal visszamentünk a hivatalunkba, összehívtuk a tisztviselőket, és ismertettük előttük a helyzetet. Kivétel nélkül úgy döntöttek, hogy beszüntetik tevékenységüket, és hazamentek. Amikor ismét elmentem a parancsnokhoz, már ki voltak ragasztva az új prefektus hirdetőményei. Az első soruk így hangzott: „Am venit cu sabia și cutit.”

Jól kezdi az új prefektus! „Karddal és késsel” jön a sok megpróbáltatás után megbékélt nép közé.

A szovjet parancsnok nyugalma szinte bántott. Megkérdezte, mihez fogok kezdeni.

— Dolgozni akarok a földművesekért!

Nagyon helyeselte, és kijelentette, hogy ők továbbra is tartják velem az összeköttetést. A hozzájuk forduló panaszosokat hozzám fogja küldeni. A gazdasági egyesület épületéhez pedig őrséget rendel ki. Nagyon kérttem, ezt ne tegye, én nem félek senkitől, és az őrség csak rossz vért szülne. Találgatásokra adna okot, vajon miért őriznek engem. Sokkal nehezebb viszonyok között se vigyázott senki az életbiztonságomra, mégse ért semmi baj. Megcsóválta a fejét, de nem erőltette a dolgot.

Délben hazamentem, keresett a prefektúra kapusa, hogy adjunk kölcsön ágyneműt az új prefektusnak, aki rendőreivel beszállásolta magát. Több családtól kért már ágyneműt, de mindenki visszautasította. Jót nevettem az eseten, de Katust megkértem, járuljon hozzá a prefekt kényelméhez, ami meg is történt.

A városban ismét megdermedt az élet. Megérkezett a királyi csendőrség is. Volt panasz elég. A kommunisztákat, vagy akikről feltételezték, hogy az, nemzetiségre való tekintet nélkül letartóztatták, és ismeretlen helyre szállították őket. Az egyik délben, amikor a gazdasági egyesületből hazamentem, azt vettem észre, hogy néhány lépésre a hátam mögött egy hatalmas termetű szovjet altiszt kíséri. Megálltam, mert cigarettára akartam gyújtani, tapogattam a zsebeimet, nem találtam a ciga-

rettát, valószínűleg az íróasztalomon felejtettem. A szovjet altiszt mellém ért, zsebéből kivett egy bőrszivart, és csak annyit mondott: „Ná”. Elfogadtam, megköszöntem, amit mosolyogva fogadott. Úgy látszik, ő volt a testőröm. Amikor erről beszámoltam feleségemnek, elmondta, hogy a velünk szemben levő házba is két szovjet altiszt van beszállásolva, akik sose hagyják el a házat, az élelmüket is odaviszik nekik. Feltehető, hogy ezek is védelmünket szolgálják.

Otthon voltam, olvasgattam, amikor Katus beszólt hozzám, hogy egy román tiszt akar velem beszélni.

Belép egy csinos fiatalember, bemutatkozik, Berindeanu főhadnagy, nagyon szeretett volna velem megismerkedni. Sok jót hallott felőlem, hogy a megye román lakosságán, hacsak módomban volt, segítettem a négyéves magyar uralom idején.

— Ez emberi kötelesség, semmi egyéb — feleltem.

Majd megkérdezte, tudom-e, hogy ő hová való. Tordán élt családjával együtt, polgári foglalkozása szerint pénzügyi tisztviselő. Tudom-e, hogy a tordai csetepaték után visszatért családjá mit talált elhagyott házukban? Egy fél törülközőt, semmi egyebet. Most ők a Maniugárdával bosszút állnak mindenért.

— Fogadja sajnálatomat — mondtam őszintén —, de ha száz és száz családnak is csak fél törülközője marad, vajon ezzel megoldják-e fájdalmas helyzetüket?

Rám nézett, és megkérdezte, van-e valami kívánságom, mert azt feltétlenül teljesíteni fogja. Arra kértem, Szamos megyében tartóztassák indulataikat; sajnos, nincs jogom ahhoz, hogy többet kérjek. Ezt megígérte, és ígéretét be is tartotta.

Ugyanabban az időszakban jelent meg Désen egy különös figura. Fantasztikus egyenruhát viselt, amolyan keverékét az összes hadviselő hadseregek uniformisának. Köpenye karjára a Tudor Vladimirescu hadosztály jelvénye volt felvarrva. Valószínűleg lopta ezt a jelvényt, hiszen a Tudor Vladimirescu hadosztály ebben az időben hősiiesen harcolt a román és szovjet hadsereggel a nácik ellen. Hogy tartózkodhatott ez az alak a városban, aki senkihez se tartozott? Botrányt botrányra halmozott, feltört üzleteket, behatolt lakásokba, férfია-

kát, nőket, gyermekeket inzultált, verekedett. Én megismertem. Egy dúsgazdag dési nagykereskedőnek, Juliusznak volt a fia. Már serdülő korában megkeserítette szülei életét, elkergették házuktól; ideiglenesen egy rokonánál kapott helyet, ott is rettegetek tőle, úgyhogy nagybátyja lefekvés előtt baltát helyezett a keze ügyébe arra az esetre, ha a fickó megtámadná.

A botránykrónikák hőse csak a Sănătescu-garnitúra távozása után tűnt el a városból.

1944. november 15-én a hajnali órákban dörömböltek lakásunk ajtaján. Ajtót nyitottunk, Daday Loránd és a néprendőrség főnöke voltak a korai látogatók, akik szovjet katonai gépjárművel jöttek hozzánk. A szovjet parancsnok megkérte őket, jöjjenek értem, mert nagyon fontos közlendői vannak.

Felöltöztem, és velük mentem a parancsnokságra.

A parancsnok már várt bennünket, helyet foglaltunk. Megkérdezte, ismerjük-e az újabb eseményeket.

Egyikünk se tudott semmit. Előadta, hogy a főhadiszállás kívánságára a Sănătescu-kormány embereit visszavonták, és a vármegye területét megszabott időn belül el kell hagyniok. Ez meg is történt. Felszólította a jelenlévőket, azonnal folytassuk megkezdett munkánkat. Értesítsük a tisztviselőket, jelentkezzenek munkahelyükön.

Reggel nyolc órakor már kis létszámú közigazgatásunk nagy igyekezettel működött. Pár nap alatt megszerveztük a megye közegészségügyét, az orvosok az összes orvosi székhelyeken a közönség szolgálatára állottak.

A katonai parancsnok magához kéretett. Felháborodva mondta el, hogy a hadsereg vágómarha-gulyáját ismeretlen ellenséges személyek megmérgezték, néhány darab már meg is döglött. Felkért, menjek vele, próbáljuk felderíteni a rejtélyes esetet.

— Hol történt az állatok megbetegedése, illetve elhullása? — kérdeztem.

— Szentbenedek községben — mondja a parancsnok.

— Hol tartják az állatokat? — teszem fel a kérdést.

— Olyan szép őszi időjárás van, hogy éjjel-nappal szabadban legelnek az állatok.

— Így abrakarmányozást nem kapnak? — kérdeztem.

— Nem, mert arra nincs szükség — jelenti ki a tiszt. — Olyan dús a legelő, hogy attól is nagyon megjavultak.

Elgondolkoztam az eseten, miközben a gépkocsi vitt Szentbenedek felé. Ha nem kaptak az állatok abrakarmányt, csakis a legelőn vagy ivóvíz útján történhetett a mérgezés. Megérkeztünk a faluba, látom a földművesek ijedt arcát. Fel se lehetett tételezni olyasmit, hogy földműves méreggel pusztítson el állatot. A marhák a gróf Kornis család kastélya alatt elterülő parkban legelték a hasig érő fűvet, itt érte őket a baj. És tényleg ott heverték a szarvasmarhák tetemei. Azok az állatok, amelyek a kastélytól távolabb legeltek, kivétel nélkül egészségesek maradtak. Rejtélyes eset, fel kell deríteni az elhullások okát.

— Ha már itt vagyunk — mondóm a parancsnoknak —, nézzük meg a kastélyt belülről is. Kornis híres vadász, és érdemes vadásztrófeáit megnézni, egyedülálló madártani múzeuma is érdemes a megtekintésre. Ebben a múzeumban az Al-Duna páratlanul gazdag madárvilágának teljes gyűjteménye van kitömött állapotban, nagy hozzáértéssel elhelyezve.

A madarakat Kornis lőtte és tömte ki, preparálta.

A szovjet parancsnok, vadászember lévén, nagy érdeklődést mutatott.

Beléptünk a kastélyba, kirabolva találtuk. Gondoltam, a kitömött madárritkaságok senkit se érdekelhettek, hátha azoknak megkegyelmeztek. Sajnos, tévedtem, mert a termek üresek voltak. A kitömött madarakat kidobálták az ablakon, és garmadában ott heverték. Egy kiadós eső következtében tönkreáztak, a magasabban álló kastély környékéről az esővíz lemosta a madarak preparálásánál felhasznált vegyi anyagokat, amelyek között mérgező hatású is volt. A szennyezett esővíz a dús füvek levelére került, azok elfogyasztása okozta a marhák elhullását. Ajánlottam, hajtásák a szarvasmar-

hákat más legelőre, mert itt a további mérgezés veszede-
delme áll fenn.

Nagyon sajnáltam a madártani múzeum pusztulását, de az elhullott állatokat is. A marhákat pótolhattuk, de az Al-Duna madárvilágát képviselő csodás gyűjteményt soha. Nem volt kit megbüntetni, a kárt nem rosszakarat, hanem korlátoltság okozta.

A parancsnak érdeklődött, hogy a kastély volt tulajdonosa elmenekült-e a náci csapatokkal.

— Az nem — feleltem —, Désen lakik.

Elmondottam neki egyet-mást a bohém természetű, kitűnő vadászról, nagy érdeklődéssel hallgatta.

A parancsnok közölte velem, hogy a nyugdíjakat, a hadbavonultak családi segélyét ezután rendesen kell fizetni. Pillanatnyilag ez lehetetlen volt, se a városnak, se a megyének nem volt pénze, a tisztviselők még egyszer se kaptak fizetést. Az ilyen fizetnivalókat a kivetett, illetve kifizetett adókból szokás fedezni.

— Márpedig adóztatni nem szabad — jelentette ki a parancsnok.

Erre megindítottuk a megye szeszgyárait, amelyek rövid időn belül teljes kapacitással dolgoztak. Lett pénz, ha nem is sok, de majdnem elég. A tisztviselők fizetésére azonban még most se jutott. Jól fizettük a sóbányászokat, a szeszgyári munkásokat. Fizettük a nyugdíjakat és a hadbavonultak segélyeit. Csak most láttam, hogy egy kisebb szeszgyár is milyen haszonnal dolgozik. Közben mind vártuk haza a Bukarestbe utazott Iuliu Micșát, de az ott rekedt. Ideiglenesen elvállalta a prefekti ügykört Victor Micșa dési ügyvéd, Iuliu testvére. Nagyon jól lehetett vele együttműködni, ami megkönnyítette munkámat. Utóda rövidesen Nicolae Moldovan orvos lett, agilis, ügyes fiatalember.

Időnként eljutott hozzánk a Kolozsváron megjelenő *Világosság* napilap, megtudtuk a háborús híreket, azt, hogy mily területeket szabadítottak már fel; beszámoltak a munkásság hősies erőfeszítéseiről is, amelyek nyomán Kolozsvárt is megindult az élet. A romok eltakarítása után az üzemekben is megkezdődött a termelés.

A szovjet katonai parancsnok azt a kérését tolmácsolta, hogy valamilyen formában ismerkedési délutánt

kellene tartani, amelyre meg kellene hívni azokat a személyeket, akik odaadónan részt vettek a közigazgatás megszervezésében, a gyárak, üzemek megindításában, s a munkások vezetőit, természetesen családtagjaikkal együtt. Ő tisztjeivel óhajt megjelenni. Összehívtuk az érdekelteket feleségestől egy gyűlésre, mert az ilyesmi rendezéséhez az asszonyok jobban értenek. Elhatározták, hogy a városi vendéglőben kell az ismerkedési délutánt megtartani. A vendéglő a jelenlegi körülmények között ételekről, italokról nem tud gondoskodni, de a felszolgálat és a zenét biztosítják. Az asszonyok kaláka alapon oldották meg az ételek előállítását, személy szerint kiosztották, ki mivel járuljon hozzá, természetesen ez attól függött, milyen alapanyagok állnak rendelkezésükre. Nem volt ez könnyű feladat, mert az élelmiszerkamrák kongtak az ürességtől. Szegények voltunk, de az ügyes asszonyok leleményessége csodát művelt. Ha a tálakra nem is a legnagyobb szerűbb dolgok kerültek, az ízléses díszítés pótolta az ételek szerény voltát. Kevés, de jó bort kerítettünk erre az alkalomra.

A megye és a város vezetői utasítást kaptak, hogy az ideiglenesen megjavított vashíd helyett egy komolyabb fahidat építsenek a Szamosra. Ez nagy feladatot jelentett, mert a rengeteg faanyagon kívül sok vasanyag is kellett hozzá. Nehezítette a helyzetet, hogy nagyon rövid időt szabtak ki, ameddig a híd teljesen elkészítve át kellett adni a forgalomnak. Nemcsak a napot, de az órát is megállapították, amikor a hídnak teljesen késznek kell lennie. Szerencsére Désen lakott Feczko Jenő mérnök, aki az államépítészeti hivatalnál dolgozott azelőtt. Bízom abban, hogy ez a komoly és nagy szakértelemmel rendelkező erélyes fiatal mérnök megbirkózik a nehéz feladattal. Gondoskodtunk a faanyag előteremtéséről, szovjet katonai tehergépkocsik szállították a hídépítéshez. A vasanyagot is előteremtettük, és a város egyes kovácsai az előírt méretek szerint készítették azokból csavarokat, kapcsokat, szegeket. Természetesen a munkásokat fizetni kellett, és fizettünk is mindent, de a vármegyei és városi alkalmazottaknak most se jutott fizetés. Naponta kétszer is kimentem a hídépítőkhöz, napról napra mind jobban haladt a mun-

ka. Mindenki igyekezett feladatát elvégezni. A kitűzött időpont előtti nap estéjén készen állott a híd, csak a karfák nem voltak még néhány méteren felszerelve. Nyugodtan mentem haza.

Másnap reggel, amikor hivatali szobámba beléptem, ott találtam egy síró asszonyt, Feczko Jenő mérnök feleségét. Kétségbeesve panaszkolta el, hogy férjét letartóztatták, és a parancsnokságra kísérték. Tegyek valamit, szabadítsam ki emberét. Nem tudtam elképzelni, miért tartóztatták le a mérnököt, hiszen a híd az időpontra elkészült. Az aggódó asszonyt szobámban hagytam, hogy várjon rám, és átmentem a parancsnokhoz, hogy megtudjam a letartóztatás okát. A parancsnok nagyon jókedvű volt, gondoltam, nincs komolyabb baj. Elmondta, hogy a híd karfáit nem szerelték fel az átadás órájáig, és így példát kellett mutatnia. Máskülönbent a mérnök jól dolgozott, meg is van vele elégedve.

Kértem, engedje haza kétségbeesett családjához. Ő beleegyezett, de hozzáfűzte, azt hiszi, jelen pillanatban a mérnök nincs abban az állapotban, hogy a saját lábán tudjon hazamenni.

— Csak nem verték meg? — kérdeztem.

— Dehogyan, jöjjön, győződjön meg róla személyesen — és bevezetett egy szobába, ahol Feczko Jenő egy kényelmes díványon aludt.

Nagy kinnal felráztam a mérnököt.

— Mi van veled, fiam? — kérdeztem a bambán rám néző fiatalembert.

Elmotyogta, hogy a pár méter karfát nem készítették el, azért hozták be a parancsnokságra. A parancsnok összeszidta, ő beismerte hibáját és elnézését kérte. Aztán megvendégelték borsostokánnal, nagyon éhes volt. Utána megivott két vizespohár rumot...

— Szedd össze magad, mosdjal meg hideg vízben, mert hivatalomban vár a feleséged.

Erre a varázsszóra majdnem kijózanodott, olyannyira, hogy karon fogva vezettem az asszonyához. Így jutott haza Feczko Jenő, a híres hidépítő, aki a híddal megbirkózott, de a borsostokánnal és a két vizespohár rummal már kevésbé.

A szovjet parancsnokság tudomására jutott, hogy egy német származású volt körjegyző két német katonát bűjtat a faluhoz közel levő erdőben, s azokat élelemmel látja el. A szovjet katonák átfésülték az erdőt, és az SS-alakulathoz tartozó két németet elfogták. A körjegyzőt letartóztatták. Ez hozta azután magával, hogy feljelentések alapján több német nevű dési lakost beidézték a szovjet parancsnokságra, ahol közölték velük, hogy mint gyanús elemeket ügyük kivizsgálása után elszállítják őket a városból. Így került irodámba egy Gerstner nevű képkeretező kisiparos magyar felesége és három apró gyereke. Férje a honvédségnél teljesített katonai szolgálatot, tehát nem a németeknél. Megsajnáltam a szegény asszonyt és a három apró gyermeket. Átmentem a parancsnokhoz, hogy nézze meg ezt a szerencsétlen családot, melynek tagjai sose vallották magukat németeknek. A parancsnok átjött hozzám, nézte az asszonyt és a gyerekeket. A legkisebb unalmában a szőnyegen ülve lehúzta kis cipőit, és azokkal játszott. A parancsnok közölte, menjenek nyugodtan haza, nem lesz semmi bajuk.

Mindenesetre szégyenletes volt, hogy akadtak emberek, akik merő rosszindulatból hazudozásaikkal családokat döntöttek a legnagyobb bajba. Sajnos, a denunciaciók nem szűntek meg. A parancsnokság megbüntetett néhány feljelentőt, mire egy darabig elcsendesült ez a botrányos ügy is.

Néhány táncmulatságot engedélyeztünk, jól sikerültek. A jövedelmet a Népvédelem és a „Mindent a frontért!” mozgalom megsegítésére fordítottuk.

A megyei ügyek megsokszorozódtak. Valószínűleg emiatt érkezett egy újabb szovjet katonatiszt a városba, s lett a megye katonai parancsnoka, s az a tiszt, aki eddig mind a két feladatot ellátta, ezentúl csak a város parancsnoki tisztét töltötte be. Az új tiszt idősebb ember volt. Megismerkedésünk alkalmával beszámoltunk a megye helyzetéről és mindarról, amit jól-rosszul elégeztünk. Megkérdezte, szoktunk-e kiszállni a megye falvaiba. Megmondtuk, hogy a terepjárásnak nagy hiányát érezzük, pár sürgős esetben kaptunk a katonai parancsnoktól gépkocsit, azzal utaztunk ki a községekbe.

Ló vontatta járművünk nincs, gyalogszerrel pedig csak egy pár közeli falut tudtunk felkeresni. Megígérte, hogy kiutal egy gépkocsit, egyelőre csak ideiglenes használatra.

Megkérdezte azt is, hogyan juttatjuk el a falvakba a rendeleteket. Bizony telefon még kevés helyen működött, de a rendelkezések a legeldugottabb faluba is eljutottak, ha késéssel is, küldönceink által, akiket a néprendőrség bocsátott rendelkezésünkre.

Megállapodtunk abban, hogy minden reggel felkeresük hivatalában, a prefektus, az alprefektus, a néprendőrség vezetője vagy helyettese és ezeken kívül az egyes hivatalok vezetői, akikkel közölni kíván egyet-mást; a megbeszélések rövidek lesznek, hogy ne akadályozzák egyikünk munkáját sem. Így minden reggel találkoztunk. Kedves, művelt ember volt, akiben sok vidámság, derű lakozott.

Állandó nagy gondot okozott a harcoló szovjet és román katonai egységek hússal való ellátása, vagyis a vágómarhák igazságos elosztása, illetve beszolgáltatása, figyelembe véve a falvak teherbíró képességét. Megállapodtunk abban, hogy azt, akinek egy vagy két szarvasmarhája van, mentesítjük a beszolgáltatás kötelezettsége alól, arra való tekintettel, hogy családjukat el kell látniok tejjel, és csak ezekkel az állatokkal végezhetik el a mezei munkát. Állatösszeírási kimutatásaink már elkészültek, ami nagymértékben könnyítette a munkát. A vágómarhák beszolgáltatása bizony komoly megerőltetést jelentett a megye földműveseinek, de a harcban álló katonák nem maradhattak hús nélkül. Az élelmiszerek beszolgáltatási igényének bejelentésével egy kapitányt bíztak meg, akinek fogalma sem volt arról, mekkora a megye teherbíró képessége. Több ízben komoly viták származtak ebből, de álláspontunkból nem engedtünk a fenyegetések dacára sem. Ilyenkor a megyei parancsnokhoz mentünk panaszra, s bebizonyítottuk igazunkat; ő minden esetben a mi álláspontunkat fogadta el.

Az egyik ilyen szarvasmarha-beszolgáltatás során apósom három tehene közül a rendelkezés szerint egyet beszolgáltattunk. Ugyanezen a napon bejött hivatali

szobámba a város egyik műszaki hivatalnoka, és kikelt az ellen, hogy hét szarvasmarhájából kettőt be kell adnia. Nagy hangon adta elő sérelmét. Megmagyaráztam, hogy ez az igazságos elosztás alapján történik, és különben is ő tisztviselői állásán kívül százhuszonzét hold föld tulajdonosa. Nőtlen ember, be kell látnia, hogy az öt-hat holdas földműves, akinek egy csomó gyereke van, nem adhatja be helyette is a vágómarhát. Az ideges ember továbbra is kiabált, amire én is kijöttem a béketúrésomból. Ez volt az egyetlen eset alprefekti működésem alatt, amikor valakit kidobtam hivatalomból. Ma sem bántam meg, amit tettem. Az esetet közöltem a prefekttel, aki helyeselte magatartásomat, a párttitkár pedig kijelentette, hogy ezután is pontosan alkalmazzuk a rendelkezéseket.

Egyik nap a beszolgáltatásokat irányító kapitány közli velem, hogy szolgáltasson be a megye lakossága negyvennyolc órán belül háromszáz vagon napraforgómagot. Biztos voltam benne, hogy tréfál velem, ugyanis annyi napraforgómag az akkori primitív gazdasági módszerek mellett még öt gazdasági évben sem termett szegény megyénkben. Abban az időben az volt az elterjedt szokás, hogy csak a kukoricaföldek szélein vetettek napraforgót. Kacagtam a kapitány igényén, mire az nagyon megharagudott rám, annyira, hogy pisztolytáskáját kezdte nyitogatni. Kijelentettem, hogy bármit csinálhat velem, de még akkor se szed össze háromszáz vagon napraforgómagot, de még három vagonnal sem. Hívtam, jöjjön velem a megyei parancsnokságra, az tegyen igazságot. Ott elmondtam a lehetetlen igénylést, és kértem azonnali felmentésemet. Az ügy békésen fejeződött be, és a kapitány háromszáz vagon napraforgómag helyett megelégedett háromszáz liter napraforgóolaj beadásával. Ennyit tudtunk nagy nehezen összeszedni a megyei olajütöktől.

A szokásos reggeli beszámolóik közben a parancsnok borsostokánnyal vendégelt meg bennünket. Az adagok akkorák voltak, hogy nekem egy hétre is elég lett volna. Munkatársaim sem voltak hozzászokva az ilyen bőséges és fűszeres kávézáshoz, egy-kettő kivételével a más-különbén nagyon jól elkészített ételnek még a felét se

tudták elfogyasztani. Utána hosszú, háromdecis poharakban bort kellett inni, többször is töltöttek.

Engem kiújult gyomorfekélyem kínozott, amit súlyosbított a napi 16—19 órás munkaidő is. Ettem valamit a borsostokányból, és ittam pár korty bort utána, nehogy a parancsnokot megsértsem. Nem értette, hogy mi a baj, erre előadtam, hogy beteg gyomrú ember vagyok, nekem méreg ez az áldott jó koszt. Csóválta a fejét, és segédtsíztjét küldte a házvezetőnőjéért.

Belép egy nagyon fiatal nő, a bőre gyönyörű, arcvonásai kedvesek, lerí róla a jóság, azonban súlya legalább nyolcvan kiló. A parancsnok elmagyarázza, hogy a gyomrommal nyavalygok, bort nem tudok inni tejes kávé helyett (mikor ezt kimondta, összerázkódott az undortól), megkérte ezért Lukréciaát — mert így hívták a házvezetőnőt —, hogy ezentúl káka belemnek megfelelő reggelit készítsen nekem.

Lukrécia kedvesen nézett rám, és láttam, hogy pártfogásába fogadott. A következő napon a megbeszélés előtti borsostokány-szertartás közben a kedvesen mosolygó Lukrécia elébem varázsolt egy nagy tányér tejbe főtt rizset, bőven meghintve csokoládéporral. Megvárta, amíg elfogyasztottam az adagot, örült, hogy ízlik. Közben a többiek is végeztek a borsostokánnyal, és kezdték a háromdecis poharakba tölteni a borokat. Bor került az én poharamba is. Már a gondolatára is annak, hogy a csokoládés tejberizsre bort kell innom — kezdtem rosszul érezni magamat. Borospoharamat átnyújtottam a néprendőrség egyik vezetőjének, hogy áldozza fel magát helyettem, amit az készségesen vállalt. Erre a mosolygó Lukrécia nemtői szerepében elém állított egy langyos tejjel megtöltött poharat. A borozókkal egyidőben kellett tejespoharamat kiürítenem. A parancsnok jót mulatott Lukrécia leleményességén, de rajtam is. Amikor a második, esetleg harmadik pohár borra is sor került, nekem ugyanannyi tejet kellett meginnom.

A parancsnok felkeresett hivatalomban, és együtt mentünk a számvevőségre, ahol a tisztviselők nagy gonddal osztották el a megye szerény jövedelmét. Figyelte munkájukat, és azt kérdezte, miért nem dolgoznak számológéppel. Hozassak egyet, és ő megmutatja,

hogy azzal mennyivel gyorsabban megy a munka. Désen tudtommal egyetlen külföldi gyártmányú drága számológép létezett az egyik banknál, azt azonnal elhozattam a számvevőségre. A parancsnok nézi a komplikált mechanikájú masinát, de ő nem erre gondolt. Hozassak valamelyik elemi iskolából olyan fagolyós számológépet, amelyen a gyerekeket tanítják számolásra. El is hozták azokat, és tényleg, segítségükkel gyorsan és jól lehetett számtani műveleteket megoldani.

Egy reggel mondja a parancsnok, hogy az egyik közeli falu vegyes lakossága között egyenetlenkedésre került sor, amely parázs verekedéssel végződött. Menjünk ki a faluba, vizsgáljuk meg az ügyet, békítsük ki az embereket. Külön beszéltünk a románokkal és külön a magyarokkal. A kocsmában pálinkázással kezdődött a história, de kikerültek az utcára, és ott általánossá vált a csetepaté. A parancsnok meghallgatta őket, és ajánlotta, béküljenek ki. Nem akartak, egymást okolták az egész kalamajkáért. Erre a parancsnok a falu utcájának két oldalára egymással szemben felsorakoztatta az embereket, a románokat és a magyarokat külön-külön. Csikorgó hideg téli nap volt. Megkérdezte az embereket, kibékülnek-e. „Nem!” — volt az általános válasz.

Az emberek álltak az út két oldalán, a parancsnok, a prefektus, én, a néprendőrség főnöke a sorfalat álló férfiak között fel és alá sétáltunk.

A parancsnok megkérdezte tőlünk, hogy mondják románul: „Jó napot”. „Bună ziua” — feleltük. Hát magyarul hogy mondják ugyanazt, kérdezte tovább. „Jó napot” — mondtuk csodálkozva.

— Ki fognak békülni nemsokára — jövendölte a parancsnok.

Ha int a magyar földműveseknek, akkor mondják a másik oldalon álló román földműveseknek, hogy *bună ziua!* Ha pedig a román földműveseknek int, azok mondják, hogy *jó napot!* — magyarázta. Nem volt mit tenni, az emberek felváltva kívántak egymásnak *bună ziua-t* és *jó napot!*

Vagy egy óra múlva a parancsnok megkérdezte az embereket, hajlandók-e megbékülni. Már dideregtek a

hidegtől, és azt válaszolták: „igen!” Akkor fogjanak megbocsátó kezet egymással — hangzott el az újabb utasítás. Ez meg is történt, és ezzel megpecsételtetett a békesség. Mi pedig szintén jól átfázva hazamentünk.

A Népvédelem helyiségeiben télifa-ünnepet tartottak, szerény viszonyaink szerint, de megajándékozták a kisgyermeket.

Eljutottunk 1944 végéhez, és az óév utolsó napján a kedves Bíró László orvos hívta meg a szovjet parancsnoksághoz tartozó tisztet, a prefektúra és a városháza tisztviselőit, a párt és a munkásság vezetőit családtagjaikkal együtt. Boldogságot kívántunk egymásnak és mindenkinek az új esztendőre.

1945. január elsején a désaknai sóbányászok küldöttsége keresett fel hivatalomban. A küldöttség vezetője szerencsés és boldog újévi jókívánságait tolmácsolta a bányászok nevében. Jó egészséget és további eredményes munkát kívánt egyúttal. Köszönték azt a széles körű támogatást, melyben a bányászokat részesítettük. Válaszomban én is boldog új esztendőt kívántam, és újabb sikereket az összes bányászoknak. Ismét a küldöttség vezetője vette át a szót. Tudják, hogy fizetés nélkül dolgozom, ezért elhatározták, hogy egyöntetűen és önkéntesen jövedelmük arányában fizetésükből levonásokat eszközölnek. Az összeg nem túl nagy, de fogadjam el tőlük szeretettel. Tudják, szükségem szenvedek. Ezzel letett íróasztalomra egy csomó pénzt. Először nem akartam elfogadni, de rájöttem, hogy a visszautasítás durva megsértése volna legjobb szándékuknak. Megköszöntem az ajándékot, de megkértem őket, hogy a pénzt megoszthassam azokkal a tisztviselőkkel, akik az első perctől jól végezték munkájukat. Behoztak egy csinos gyalult faládát is, ötven kiló legfinomabb só volt benne. Kikötötték, hogy azt nem osztogatom el. Ilyenek a désaknai bányászok.

Megkezdtük az 1945-ös évet. Mennyi gondot és bajt fog hozni?!

Elkészült a szentbenedeki villanyfejlesztő. Ha csökkentett mértékben is, kigyúltak a családi fészkek villanylámpái. A villanyvilágítás újabb megnyugvást jelentett az embereknek.

A háború mindjobban távolodott nyugat felé. A közeledő tavasztól nemcsak a természet megújulását vártuk, hanem a háború győzedelmes befejezését is. Kolozsvárt megalakult a Magyar Népi Szövetség, amint a kolozsvári lapokból megtudtuk. Az újságok közölték az ideiglenes vezetők névsorát, de azok legnagyobb része előttünk ismeretlen személy volt. Egyedül Balogh Edgár nevét ismertük.

Az EMGE is gyűlést tartott Kolozsvárt a párt és a MNSZ támogatásával, és ezen ideiglenes intézőbizottságot választottak, amelynek sorában részt vett Kós Károly műépítész, író is. Meg is kezdte működését, azzal a nagyon kevés tisztviselővel, akik Kolozsvár városában maradtak.

Ezek szerint mi Désen sokkal hamarabb léptünk munkába.

Kolozsvárról az MNSZ aktivistái városunkba érkeztek, ismertették az MNSZ politikai feladatait. Megalakult a megyei és városi szervezet, megválasztottak megyei elnököknek. Ugyanebben az időben megalakultak a Frontul Plugarilor — a román Ekés Front — szervezetei is.

A Sănătescu-kormány után a fővárosban megbukott a Rădulescu-kormány is, és az egész ország lelkesedéssel vette tudomásul Petru Groza dr. kormányalakítását. 1945. március 12-én felkeresett a megyei szovjet katonai parancsnok, és közölte velem, hogy gépkocsin Kolozsvárra utazom vele, a kormány ünnepélyes fogadására. A kora hajnali órákban indultunk, hogy a program szerint már idejében a vasútállomáson legyünk a különvonat érkezésekor. A szerelvényből elsőnek a díszruhás királyi testőrség tagjai szálltak ki, s elfoglalták helyeiket a pályaudvaron. A vasúti kocsijában megjelent Petru Groza miniszterelnök és Gheorghe Gheorghiu-Dej, akiket az egybegyűltek viharosan megéljeneztek. A lelkes ünneplést ők mosolyogva fogadták. Egyenruhás férfi szállott ki a szalonkocsiból, Visinszkij szovjet külügyminiszter. Annyi látnivaló akadt, hogy észre sem vettem, amikor a király kíséretével a peronon át gépkocsijához ment.

A pályaudvarról a görögkeleti katedrálishoz hajtott a gépkocsisor. A hatalmas templom megtelt a kíváncsiak százaival. Mi a parancsnokkal a katedrális előtti téren vártunk, míg a magas vendégek ismét megjelentek Kolozsvár és a környékről begyűlt nép előtt. A vendégek innen a Főtérre hajtottak, s a Városháza előtt felállított tribünön foglalták el helyeiket. Több beszéd hangzott el, én sajnos semmit se hallottam, mert a tribüntől elég távol kaptam helyet az utcán.

A beszédek elhangzása után felvonultak a munkások ezrei, majd a színpompás népviseletekbe öltözött falusiak ünneplő sorai. A felvonulók Marx, Engels, Lenin, Sztálin képeit vitték az első sorokban. Egy csoport Petőfi Sándor arcképével vonult fel. A király megérdeklődte a mellette álló miniszterelnöktől, ki az ott a képen. Ezt azoktól hallottam, akik fenn a tribünön állottak. A portré Petőfit kigombolt inggallérral ábrázolta. A miniszterelnök, aki alapos ismerője volt Petőfi költészetének, elmondotta, hogy az 1848—49-es forradalom lelke volt a költő, és Segesvár mellett, Fehéregyházán esett el. Eszembe jutott, hogy Petőfi Sándornak 1849-ben, amikor Bem tábornok futárként Debrecenbe küldte a kormányhoz, éppen ezért volt összeütközése Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, mert nyakkendő és kesztyű nélkül jelent meg. Lám, Petőfi most is nyakkendő nélkül vonult fel a király előtt.

Ez alkalommal ismerkedtem meg Kurkó Gyárfással, a Magyar Népi Szövetség elnökével, akivel a következő években a földosztás, majd a szocialista mezőgazdaság előkészítésének munkálatai kötöttek össze.

Az esti órákban a megyeházán értekezletet, majd fogadást tartottak, ezeken a megyék hivatalos képviselői is részt vettek. Így léptem be én is az épületbe, ahol bemutattam meghívómat. Az előcsarnokban lesegítették télikabátunkat, majd a díszruhás rendőrtisztek tetőtől talpig megmotoztak mindannyiunkat. Ezt kiváló szakértelemmel, tökéletesen végezték, még a harisnya-kötőinket is megtapogatták. Ez után az előjáték után léphettünk be a díszterembe.

Még aznap éjjel gépkocsival visszatértünk Désre.

Elkészítettem Szamos megye mezőgazdasági tervét, figyelembevéve a földbirtokreform után előálló változásokat. A tervet három folytatásban közölte a Kolozsvárt megjelenő napilap. Ebben a perspektivikus tervben nagy fontosságot tulajdonítottam az állattenyésztésnek, valamint a gyümölcs- és szőlőtermesztésnek. Az erózió lemosta hegyoldalakat így lehetett a legjobban nagy haszonnal járó művelés alá venni. Külön foglalkoztam a szemes mogyoró termesztésének bevezetésével. Hazánk nagy részében sikerrel lehetne mogyorót termelni, a természeti adottságok megvannak, s a telepítés alig kerül valamibe. Hamar termőre fordul, és nagyon jövedelmező gyümölcs. (Kimondhatatlan öröm, hogy azóta megérhettem Dés és a szomszédos tájak nagy kiterjedésű gyümölcs- és szőlőtelepítését. Egyes mezőgazdasági termelősövetkezetek három-négymillió lejt vesznek be gyümölcsösök és szőlőtelepeik termése után. Egyet azonban ma is hiányolok: miért nem termelnek mogyorót, az ország ellátásán kívül nagy jövedelmet hozna a kivitel is.)

Ismét új prefektust neveztek ki, immár a negyediket, Valentin Budă dr. nagyiklói ügyvéd személyében.

A dolgok mentek a maguk útján. Most már megkapták a tisztviselők is a fizetésüket. Az állapotok konszolidálódtak. A községek és falvak megválasztották bíráikat.

Egy hózivataros március végi napon, amint kinézek hivatalom ablakán, látom, hogy egy lerongyolódott férfi nagy ródli húz maga után. A ródlin kisfiú ül pokrócba csavarva, a ródli alá még néhány batyu is volt felkötözve. A ródli után egy asszony ment, kézen fogva egy nagyobb gyermeket. Az elgyötört emberekben T. M. megyei földbirtokost és feleségét ismertem fel. Elmenekültek az elfutók áradatával, és egykori jómódjukból csak annyit hoztak haza, ami a ródlin elfért. Úgy látszik, falujukba igyekeztek, ahol meg akartak húzódni.

Hírt kaptunk Budapest felszabadításáról. A lakosság hónapokat töltött a dohos pincékben, nagyon sokan megbetegedtek, megtetvesedtek. A beomlott óvóhelyeken ezrével pusztultak el az emberek. Désre is sokan vissza-

tértek az elfutók közül, átkozták a percet, amikor megdöbbenve útra keltek. Ezek elbeszéléséből hallottam, hogy egészséges ötéves gyerekek az óvóhelyen töltött hónapok után annyira elgyengültek, hogy ismét meg kellett őket tanítani járni. Az egy év körüliek haja a pincékben való tartózkodás következtében megpenészesedett és kihullott. A halottakat a harcok szüneteiben temették el a házak udvaraiban, de a sírgödröket csak sekélyen ásták ki a fagyos földben. Így a hullabűz is fertőzte a levegőt. Szabó Dezső, Kolozsvár szülötte is az ostrom idején halt meg; lakótársai egy szekrénybe fektették földi maradványait, és a közeli parkban földelték el.

Nálunk munkába álltak a földbirtok-osztó bizottságok, hogy a föld azoké legyen, akik megdolgozzák.

Úgy éreztem, amit tudtam, elvégeztem. Lehet, sokkal jobban is el lehetett volna igazítani a megye ügyeit, de lelkiismeretem szerint sose kíméltem magam, erőmön felül végeztem munkámat.

1945. augusztus elején a Belügyminisztériumtól felmentésemet kértem alprefektusi megbízásom alól. Kívánságom elfogadásáról Szamos megye prefektúrája írásban értesített, melyben megköszönte a megye javára kifejtett tevékenységemet.

Nehéz szakasza zárult le életemnek ezzel a kettőszáz - kilencvenegy nappal, amit Szamos megye közigazgatásának munkájában töltöttem. Ezt az állást bizonyára senki sem irigyelte tőlem.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TARTALOM

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

Bevezetőül (Balogh Edgár előszava)	5
------------------------------------	---

ELSŐ RÉSZ

1. Szatmári gyermekkor	13
2. Iskola és kúria	33
3. Anyánk elhagy	61
4. Háborús diákéveim	87

MÁSODIK RÉSZ

1. Gazdász vagyok	119
2. Nem sikerült házasság	143
3. Fészket keresünk Katussal	160
4. Öt év a Mezőségen	186

HARMADIK RÉSZ

1. Gazdatanfolyamok	205
2. Erdély kettészakad	239
3. Szuronyok, bombák	262
4. A dési „algubernátorság”	285

A könyv szerkesztője: Mikó Imre
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1971. Alak: 54X84/16.
Kiadói ívek száma: 17,50.
Nyomdai ívek száma: 20.
Întreprinderea Poligrafică Cluj
str. Brassai nr. 5—7.
Cluj — Republica Socialistă România
Comanda nr. 430/1971.